

ZO ŽIVOTA BIBLICKEJ FRAZEOLÓGIE

Dana Baláková – Viera Kováčová – Anton Tyrol

ZO ŽIVOTA BIBLICKEJ FRAZEOLÓGIE

© Dana Baláková – Viera Kováčová – Anton Tyrol, 2024

Recenzenti: prof. PhDr. Mária Dobříková, CSc.
                      prof. PhDr. Jozef Mlacek, CSc.

Sadzba: Marek Hasák

Táto publikácia vychádza v rámci riešenia grantového projektu VEGA
1/0646/22 *Interkontextovosť biblickej frazeológie*.

Za obsah textu a jeho jazykovú úpravu zodpovedajú autori.

Vydalo:

VERBUM

© VERBUM – vydavateľstvo Katolíckej univerzity v Ružomberku
Hrabovská cesta 1A, 034 01 Ružomberok
verbum@ku.sk

1. vydanie
Ružomberok 2024
304 strán

ISBN 978-80-561-1135-2 (print)
ISBN 978-80-561-1136-9 (online)

OBSAH

Úvod	5
1. Zo života vybraných biblických frazém viacaspektovo	11
1.1 Biblické echo frazém <i>kameň úrazu</i> a <i>uholný kameň</i>	14
1.2 Z úvah o živote biblických frazém <i>(po)zdvihnúť pätu (päty) proti niekomu,</i> <i>krívať (kul'hať) na obe (dve) nohy vs. krívať (kul'hať)</i> <i>na obe (dve) strany</i>	38
1.3 Mozaika zo života frazém <i>striasť prach z (zo svojich)</i> <i>nôh a posielat' niekoho, chodiť od Pont(c)ia k Pilátovi</i>	52
1.4 O hrivne vo frazeológii z aspektu biblických filiácií: úvahy motivované frazémou <i>prispieť svojou hrivnou</i>	70
1.5 Z intrafrazeeologických vzťahov frazémy <i>cediť (preciedzať) komára, (a) ťavu prehľtať</i>	86
1.6 Sakrálne a profánne v biblickej frazeológii na príklade frazém <i>plač a škrípanie zubov, byť soľou zeme</i> ...	98
1.7 Biblická frazeológia v interdisciplinárnej interpretácii na príklade frazém <i>Prišlo (pride) na lámanie chleba,</i> <i>bit' sa do prs</i>	113
1.8 Nadprirodzeno v biblickej frazeológii na príklade frazémy <i>vstať z mŕtvych</i>	130
1.9 O múdrom človeku vo frazeológii na príklade frazémy <i>múdry ako niekto</i>	143
1.10 O múdrosti a starobe optikou (nielen) biblickej frazeológie: <i>múdry ako Šalamún, starý ako Matuzalem/Abrahám</i>	152
2. Zo života vybraných parémii biblického pôvodu viacaspektovo	176
2.1 Starozákonné pretexty parémii	186
2.1.1 <i>Všetko má svoj čas</i>	186
2.1.2 <i>Zakázané ovocie najviac (najlepšie) chutí</i>	192
2.1.3 <i>Kto druhému jamu kope, sám do nej (s)padne</i>	196
2.1.4 <i>Kto seje vietor, žne búrku</i>	199

2.2 Starozákonne-novozákonné pretexty parémii	203
2.2.1 <i>Ako kto seje, tak žne</i>	203
2.2.2 <i>Kto hľadá, nájde</i>	206
2.2.3 <i>Oko za, zub za zub</i>	208
2.2.4 <i>Nielen [samým] chlebom je človek živý</i>	211
2.3 Novozákonné pretexty parémii	217
2.3.1 <i>Nikto nie je doma prorokom</i>	217
2.3.2 <i>Kto nie je s nami, je proti nám</i>	220
2.3.3 <i>Lahšie prejde ťava uchom ihly, ako (vojde) boháč do Božieho kráľovstva</i>	226
2.3.4 <i>Mnoho [je] povolaných, [ale] málo vyvolených</i>	229
2.3.5 <i>Kto mečom bojuje, mečom zahynie</i>	232
2.3.6 <i>Lavá ruka nevie, čo robí pravá</i>	234
2.3.7 <i>Nehádzte perly sviniam</i>	238
2.3.8 <i>Viera hory prenáša</i>	241
2.3.9 <i>Kto nepracuje, nech neje</i>	244
Zhrnutie	248
3. Biblická frazeológia v pregraduálnom štúdiu	256
Záver	268
Literatúra	278
Internetové zdroje	292
Biblické pramene a korpusové zdroje	294
Zoznam skratiek	296
Résumé	298

ÚVOD

Habent sua fata libelli – (aj) *Knihy majú svoje osudy*, tvrdí Terentianus Maurus. Známy výrok využívame (možno trochu prekvapujúco) v biblickom kontexte – svoje osudy má však aj kniha označovaná ako Kniha kníh, Biblia. Unikátnosť jedného z jej osudov sa veľmi špecificky zrkadlí v jazyku – v existencii frazeologických jednotiek s prívlastkom biblické. A práve životné cesty, osudy vybraných frazém motivačne zviazaných s Bibliou v našom kultúrno-jazykovom prostredí sa snažíme rozkrývať v monografii *Zo života biblickej frazeológie*. Robíme tak jednak v nadväznosti na naše predchádzajúce dielo *K výskumu biblickej frazeológie*¹ (Baláková – Kováčová, 2017), jednak v kontexte potreby a produktívnosti prístupov k poznávaniu biblickej frazeológie cez poznatkové (kognitívne) pozadie a vo vzťahu k pragmatike prejavujúcej sa v komunikačnom uplatňovaní biblického výraziva frazeologického charakteru. Viaceré impulzy v tomto smere nám poskytli výsledky našich empirických sociolingvistických výskumov (predstavených najmä v monografii z r. 2017, ale už i z r. 2013²), ktoré nás priviedli k hlbšiemu zamýšľaniu sa nad tým, čo zo sémantických a pragmatických kvalít biblického (pre)textu (a doplníme rovno aj: ako) sa premieta v biblicky motivovanej frazeológii a o čom, resp. o akej percepcii (či akceptácii) týchto jednotiek vypovedá ich fungovanie v súčasnej komunikácii. Reagujúc na to, „*ako môže prehĺbenie kognitívnych zreteľov v prístupoch ku skúmaniu biblickej frazeológie diferencovať spôsoby jej využívania v súčasnej komunikácii, ale zároveň obohatiť aj samo inštrumentárium dnešných frazeológov pri analýzach a interpretáciách danej problematiky*“ (Mlacek, 2013, s. 143), sa v tejto monografii usilujeme o rozvinutie takéhoto prístupu, prístupu rozkrývania kognitívno-pragmatických roz-

¹ V kontexte doterajších prístupov k výskumu biblickej frazeológie predstavené výsledky sociolingvistického výskumu frazeologickej kompetencie (poznatie, používanie, porozumenie) a kultúrnej kompetencie (pocit'ovanie/vedomovanie si biblických filiácií jednotiek) generačne diferencovaných používateľov slovenského a českého jazyka možno vnímať ako príspevok k zapĺňaniu tých bielych miest, ktoré sa viažu na znalostno-používateľské dimenzie biblických frazém.

² Ide o monografiu *Nasledije Biblii vo frazeológii* (Baláková – Kováčová – Moki-jenko, 2013).

merov biblickej frazeológie v jej širších vzťahových súvislostiach. Naše dielo koncipujeme ako príspevok pre minucióznejšie, viacaspektové poznávanie vybraného okruhu biblických frazém vytváraného na základe interpretačnej analýzy:

- a) vzťahu k biblickým textom ako formačnej platformy biblických frazém (aspekt sémantických, historicko-kultúrnych a pragmatických hodnôt plynúcich z biblického pretextu a ich modifikácia v sémanticko-výrazovom pláne biblickej frazémy),
- b) interdisciplinárnosti týchto jednotiek ako prostriedkov dvoch diferencovaných systémov (pri aktualizácii zložky sakrálnosti alebo profánosti: náboženské výrazivo vs. jednotky všeobecného frazeologického fondu),
- c) pragmatickej paradigmy biblickej frazeológie z aspektu používateľov jazyka (spôsoby využívania biblickej frazeológie v súčasnej komunikácii na materiálovom východisku diferencovaných textov Slovenského národného korpusu),
- d) textotvorných potencií biblických frazém [na podklade realizačných podôb (variantnosť, aktualizácie, metaoperátory, frazeologické derivácie...)].

Interdisciplinárnosť autorského kolektívu (jeho súčasťou sú nielen autorky s frazeologickou orientáciou, ale aj biblista, katolícky teológ) naznačuje precíznejšiu poznávaciu reflexiu pramenného východiska, z čoho plynú viaceré benefity i pre dôslednejšie vykreslenie životných osudov analyzovaného okruhu biblických frazém. Keďže biblické texty, s ktorými je tá-ktorá frazéma pramenne zviazaná, majú kanonizovanú platnosť ako texty náboženského (v našom kultúrnom prostredí predovšetkým kresťanského) charakteru, exegeticko-teologická interpretačná analýza istých pasáží a biblických súvislostí nám pre kultúrno-lingvisticke potreby pomáha odhaliť a vysvetliť práve tie sémantické a pragmatické hodnoty analyzovaných jednotiek, ktoré sa viažu na biblický kontext. Vzťah frazém k biblickému prameňu tak ako (isté) „tertium comparationis“ poskytuje adekvátnu možnosť sledovať a explikovať modifikácie týchto vlastností po prekročení komunikačnej sféry zviazanej s pólom sacrum, keďže tieto jednotky ako jednotky všeobecného frazeologického fondu zasiahli výrazné posuny k sekularizácii ich sémantiky aj pragmatiky. V našom prístupe však osobitne zohľadňujeme aj tú skutočnosť,

že viaceré analyzované jednotky sú vlastne jednotky dvojdomé – ako jednotky všeobecného frazeologického fondu fungujú v komunikácii „svetskej“, profánnej (t. j. všeobecnej), netreba však zabúdať, že ide aj o špecifické prostriedky nábožensky orientovanej komunikácie, v rámci ktorých sa intenzívnejšie ohlášajú práve sémantické a pragmatické hodnoty napojené na biblické podložie. Dichotómia *náboženské výrazivo* (náboženská komunikácia) vs. *jednotka všeobecného frazeologického fondu* (všeobecná komunikácia) nás preto v práci privádza aj k porovnávaciemu aspektu zameranému na významové a hodnotové rozdiely takýchto dvojdomých jednotiek v príslušných komunikačných sférach.

Čo sa týka biblických zdrojov, s ktorými pracujeme, do úvahy berieme súčasný i historický kontext slovenských prekladov Starého a Nového zákona (pochopteľne, so zameraním na pramenné pasáže, ku ktorým sú sledované frazémy filiované).³ Pri ukázkach zo súčasných prekladov pracujeme s ich online verziou zverejnenou na webovom sídle spravovanom Slovenskou biblickou spoločnosťou (<https://biblia.sk/>). Ide o autorizované preklady: katolícky preklad je zverejnený podľa vydání Spolku sv. Vojtecha v Trnave (Starý zákon z roku 1955, Nový zákon z roku 1986)⁴; ekumenický preklad podľa štvrtého opraveného vydania Slovenskej ekumenickej Biblie z r. 2017 (Slovenská biblická spoločnosť). Primárne citujeme z katolíckeho prekladu, v istých prípadoch (zväčša na vytvorenie porovnávacieho rozmeru) však siahame i po citátoch z ekumenického prekladu (zmenu zdroja v prípadoch, ktorých sa to týka, osobitne signalizujeme).⁵ Ako frazeologicky podnetné sa ukázali aj preklady nám časovo vzdialenejšie – v prvej kapitole sa tak dostávame i k prekladom vznika-

³ Zohľadňovanie novších i starších prekladov Biblie do slovenského jazyka má svoj širší prínos v kultúrno-lingvistickom rozmere, napr. z aspektu prekladových súvislostí, v kontexte kultúrnych dejín slovenského jazyka a kultúrnych dejín slovenskej spoločnosti, no najmä v porovnávacom vzťahu ustálenej frazeologickej podoby s biblickým pretextom.

⁴ Autorizovaný katolícky preklad je možné nájsť v ktoromkoľvek vydaní Spolku sv. Vojtecha (Trnava). Porov. napr. Sväté písmo Starého i Nového zákona. Preklad a poznámky podľa vydání Spolku sv. Vojtecha v Trnave: Starý zákon z roku 1955 – Nový zákon z roku 1986. Úvody k jednotlivým spisom J. Heriban. Trnava: Spolok sv. Vojtecha 1996.

⁵ Ak si to výskumné zameranie vyžaduje, využívame aj ďalšie jestvujúce biblické preklady, napr. Jeruzalemskú Bibliu, ktorú z pôvodných jazykov preložil Anton Botek. Pracujeme s jej deviatym revidovaným a opraveným vydaním (2020).

júciom v 18. stor. (Kamaldulská Biblia⁶ – zachovaná v prepise z r. 1756 – 1760), v polovici 19. stor. (Palkovičova Biblia⁷ – vychádzajúca ako dvojzväzkové dielo v Ostrihome v r. 1829 a 1832) i v prvej tretine 20. stor. (Svätovojeťská Biblia⁸ – ako súborné dielo vychádza v r. 1926).⁹

Dôležitú súčasť našej práce tvorí analýza písaných textov Slovenského národného korpusu (ďalej aj SNK).¹⁰ Tá totiž prináša cenné informácie jednak o súčasnej živosti sledovaných frazém, jednak o aktuálnych spôsoboch uplatňovania biblickej frazeológie v súčasnej komunikácii. Analýza používateľského aspektu biblickej frazeológie na báze uplatnených realizačných podôb sa tak stáva i príspevkom k sledovaniu textotvorných potencií jednotiek a k zachyteniu dynamických tendencií ich uplatnenia. V štruktúre textov Slovenského národného korpusu využívame materiály hlavného korpusu písaných textov SNK i webového korpusu SNK. Aj vďaka tomu, že podnety čerpáme z uplatňovania biblických frazém v textoch z diferencovaných komunikačných sfér a v komparácii *sacrum* – *profanum*, sa kognitívno-pragmatický aspekt používateľov jazyka, jeho analýza, môže roztvoriť v širších súvislostiach.

Kompozične naša práca pozostáva (okrem úvodu a záveru) z troch kapitol: *Zo života vybraných biblických frazém viacaspektovo*, *Zo života vybraných biblických príslovií viacaspektovo* a *Biblická frazeológia v pregraduálnom štúdiu*. Analógia v názve prvej a druhej kapitoly s dištinkciou v predmete záujmu (frazémy – príslovia) vypovedá, že pri výbere jednotiek v nich analyzovaných postupujeme v línii vlastné frazémy – parémie (konkretizované homogénnym druhom parémií: prísloviami).

Prvú kapitolu (v intenciách stanovených cieľov diela) charakterizuje pomerne subtílny interpretačný prístup k vybranému okruhu frazém. Pre

⁶ Jej digitalizovaná verzia je dostupná na: <http://kb.kapitula.sk/>

⁷ Swaté Písmo starého i nowého Zákona podla obecného latinského od sw. Rímsko-Katolíckég Cirkwi potwrđeného... Autorom prekladu je J. Palkovič.

⁸ Písmo sväté Starého a Nového zákona z latinského typického vydania Vulgaty na slovenský jazyk preložené. Jednotlivé časti vychádzali od r. 1913 ako podielové knihy Spolku sv. Vojtecha (porov. Písmo sväté Starého a Nového zákona z latinského typického vydania Vulgaty na slovenský jazyk preložené. Trnava: Spolok sv. Vojtecha, 1926, predmluva).

⁹ Ustálené názvy Biblií, ktorých súčasťou je určenie pôvodu/miesta vydania, píšeme s veľkým začiatočným písmenom v oboch súčasťiach (napr. Kamaldulská Biblia, Svätovojeťská Biblia), a to v súlade s odporúčaním S. Duchkovej (2023, s. 48 – 49).

¹⁰ <https://bonito.korpus.sk/>

výber konkrétnych jednotiek sa ako inšpiratívne ukázalo predovšetkým poznávanie ich širších súvislostných relácií (postrehnutie rôznorodých vzťahov, do ktorých tieto jednotky vstupujú, a hľadanie odpovedí na otázky, ktoré z týchto vzťahov rezultujú). Ako selektčne relevantný spomeňme napr. vzťah jednotiek k biblickému pretextu (zameranie pozornosti na isté špecifické prípady tohto vzťahu), a to aj v porovnávacom kontexte novších a starších prekladov Biblie do slovenčiny a z toho plyúcich frazeologických podnetov; medzysystémový (interdisciplinárny) vzťah sledovaných jednotiek ako náboženských výrazov a ako jednotiek všeobecného frazeologického fondu; vzťah diachrónneho a synchronného rozmeru života týchto jednotiek; či vzťah, ktorý v medzijazykovom porovnaní možno označiť za vzťah interfrazeologický, t. j. zohľadňujúci (diferencované) vzťahy medzi biblickými frazémami ako súčasť frazeologických fondov viacerých jazykov (vzťahy slovensko-české i širšie: slovensko-slovanské).

Druhá kapitola – v súlade s vyššie signalizovanými zámermi – sa venuje komparatívne aspektu prísloví v linearite pramenné východisko (pretext) – reflex v jazyku ako jednotky ustálenej v jej formálnej podobe s príslušnou archisémou (text) – realizačné podoby v písaných komunikátoch (posttext). Uvedená triáda sa však pertraktuje aj v širších reláciách kontextuality: v rámci pretextu jednak smerom k spoločensko-historickému kontextu rámcujúcemu jeho vznik, jednak k sledovaniu jeho nadväznosti v jednotlivých častiach Biblie (intertextovosť v reláciách Starý zákon – Nový zákon); aspekt posttextu zahŕňa sledovanie nielen realizačných podôb v písaných komunikátoch vymedzených komunikačných sfér (jedna dimenzia intertextovosti), ale aj spôsob ich implementovania na základe metaoperátorov (druhá dimenzia intertextovosti). Ako súčasť pragmatickej paradigmy sa sleduje vymedzený okruh prísloví aj vo vzťahu písané (korpusové zdroje) verzus ústne z hľadiska vitality, t. j. živosti jednotlivých prísloví z pohľadu používateľov jazyka: podkladom pre druhý prvok tejto dichotómie, t. j. ústne, sa stal sociolingvistický výskum¹¹ v kontinuu troch generácií (mladej, strednej a seniorov), súčasťou ktorého bolo aj identifikovanie aktívneho uplatnenia predmetných parémii v ich úze.

---

¹¹ Ide o výsledky predstavené v monografii *K výskumu biblickej frazeológie* (Baláková – Kováčová, 2017).

Tretia kapitola je vo vzťahu k predchádzajúcim častiam istým spôsobom špecifická (rozsahom aj obsahom), z pohľadu autorov je však akousi odozvou na apel lingvistov pôsobiacich (aj) v pedagogickom procese (či tento proces sledujúcich na úrovni jednotlivých stupňoch vzdelávania), ktorí upozorňujú na isté biela miesta v poznaní frazeológie, nehovoriac už o poznaní spoločného kultúrneho dedičstva európskych jazykových spoločenstiev (kultúrnej frazeológie), súčasťou ktorej je aj biblická frazeológia. Odstrániť tieto rezervy v rámci výchovno-vzdelávacieho procesu v škole (základnej či strednej), predpokladá prípravu v pregraduálnom (vysokoškolskom) štúdiu – najmä v učiteľských programoch slovenského jazyka a literatúry v kombinácii. Vo vzťahu k nášmu bádaniu (prezentovanému v predchádzajúcich častiach našej publikácie) ponúkame preto isté námety.

Ved' kto nie je proti nám, je za nás, konštatuje sa v Evanjeliu podľa Marka (Mk 9, 40). V tomto Ježišovom výroku má svoje korene (presnejšie jeden z viacerých evanjeliových koreňov – bližšie v časti 2.3.2) aj historicky kontroverzné príslovie s negatívnymi konotáciami *Kto nie je s nami, je proti nám*. Pri dôkladnom preskúmaní jeho pôvodu/pretextu je zrejmé, že poznanie prameňov ako prejav kognitívneho prístupu k frazémam umožňuje používateľom jazyka vidieť súvislosti, vidieť obraz celistvý – nie vytrhnutý z kontextu, nie ohraničený, ale hĺbkový, pochopiť, že kultúrne dedičstvo, akým biblická frazeológia v európskom kontexte nepochybne je, smeruje nie k rozdeľovaniu, ale spájaniu, k pochopeniu, že v jazyku sa nie vždy reflektujú etické normy prameňom pôvodne zamýšľané, ale niekedy v nepochopení širšieho kontextu aj deformované. Naším zámerom je preto poskytnúť čitateľovi aj priestor na úvahy. Výsledky tých našich vedeckých uvažovaní mu v tomto diele predkladáme...

autori

---

1. ZO ŽIVOTA VYBRANÝCH BIBLICKÝCH FRAZÉM VIACASPEKTOVO

Prvá kapitola, pozostávajúca z desiatich častí, predstavuje životné osudy vybraného okruhu biblických frazém v reláciách (v názve kapitoly predznačenej) viacaspektovej analýzy. Táto viacaspektovosť sa realizuje v duchu bádateľských zámerov vytýčených v úvodnej časti monografie: rozkrývať kognitívno-pragmatické rozmery biblickej frazeológie v jej širších vzťahových súvislostiach.

K nim obligatórne patrí upriamenie pozornosti na biblické východisko. Pohybujeme sa tu nielen na úrovni konkretizačného usúvzťažnenia frazémy s príslušnou časťou (časťami) biblického textu (na potvrdenie statusu biblickosti jednotiek či na potvrdenie viactvárnej typológie vzťahov, ktoré medzi Bibliou a frazeologických jednotiek ňou motivovaných jestvujú) – naša usúvzťažňujúca reflexia totiž zahŕňa aj exegeticko-teologickú interpretáciu daných biblických miest, ktorá umožňuje hlbšie, dôkladnejšie porozumenie historicko-kultúrnym, sémantickým a pragmatickým kvalitám príslušných výrazov v ich biblickom kontexte (i so zohľadnením a explikáciou prekladových súvislostí). Na tento typ interpretačnej analýzy využívame biblické slovníky, komentáre k biblickým knihám a (intenčne a funkčne) aj benefit interdisciplinárneho zloženia nášho autorského kolektívu, teda tú skutočnosť, že jeho členom je i biblista, katolícky teológ.¹²

Relevantnou súčasťou našich analýz je interpretácia dvojdomosti jednotiek zdrojovo sa viažucich na biblické texty, ktoré fungujú jednak ako špecifické prostriedky náboženskej komunikácie (náboženské výrazy), jednak ako prostriedky všeobecnej komunikácie (jednotky všeobecného frazeologického fondu). Na základe tejto dichotómie tak do popredia môžu vystúpiť kvalitatívne diferencované vzťahy (porov. napr. v časti 1.1 predstavený vzťah obrazných ustálených prostriedkov *kameň úrazu*, *uholný kameň* ako náboženských výrazov s terminologickou povahou

---

¹² Spolupráca s A. Tyrolom má dvojitý charakter: ide jednak o jeho priamu autorskú činnosť (autorstvo konkrétnych častí), jednak o konzultačnú činnosť (v tých častiach, v ktorých využívame informácie získané konzultáciami, túto skutočnosť signalizujeme v poznámke pod čiarou).

a ako prostriedkov všeobecnej frazeologickej lexiky či kontextové fungovanie obraznej frazémy *byť soľou zeme* v náboženskej komunikácii a v profánnej komunikácii predstavené v časť 1.6). Ak v zdrojovom texte sledované spojenia disponujú vlastnosťami obraznosti, hodnotenia, expresívnosti a ustálenosti, čiže majú povahu frazém, zaznieva v našom texte otázka, či táto jednotka prekračuje/neprekračuje hranice náboženskej komunikácie,¹³ a ak áno, ako sa po prekročení týchto hraníc správa, aké sekularizačné premeny ju zasahujú, a teda ako sa vo sfére profanum obmieňajú jej sémantické vlastnosti a pragmatické okolnosti jej fungovania. Materiálové podložie pre túto interpretačnú analýzu čerpáme z diferencovaných textov Slovenského národného korpusu.¹⁴ Excerpované realizačné podoby materiálovo relevantne svedčia o používateľskej akceptácii a percepcii týchto jednotiek. Na takomto materiálovom základe potom môžeme (v určitých prípadoch) osobitne reflektovať aj otázku intrafrazematických vzťahov medzi komponentmi frazémy (prejavujúcich sa napr. i na úrovni variantnosti lexikálnych komponentov) a vzťahov intrafrazelogických (prejavujúcich sa – okrem iného – napr. aj na úrovni vzťahu motivujúca – odvodená frazéma).

V rámci interpretačnej analýzy sa pri niektorých jednotkách usilujeme načrtnúť aj isté diachrónno-synchrónne súvislosti života daných frazém, pravda, v tom (obmedzenom) rozsahu, ktorý nám poskytujú jestvujúce pramenné možnosti a diela venujúce sa frazeologickému fondu slovenčiny z diachrónneho či diachrónno-synchrónneho aspektu.¹⁵ Aspekt mi-

¹³ Otázka je inšpirovaná prístupom J. Mlacek k čítaniu biblických textov z frazeologického aspektu (bližšie pozri Mlacek, 2013, s. 141 – 142).

¹⁴ Ako sme uviedli v úvode, pracujeme tak s hlavným korpusom písaných textov, ako aj webovým korpusom. Z hlavného korpusu písaných textov využívame viaceré podkorpusy, napr. podkorpus obsahujúci všetky verejne prístupné texty SNK, podkorpus publicistických (informatívnych) textov, podkorpus umeleckých textov, podkorpus pôvodných slovenských umeleckých textov. Robíme tak s ohľadom na zámer, ktorý v príslušnej časti textu sledujeme. Funkčne siahame aj po možnosti konfrontácie výskytu sledovanej jednotky v materiáloch viacerých korpusov/podkorpusov vrátane interpretácie výsledkov, ktoré z tohto konfrontačného pohľadu plynú [porov. časť 1.3 a interpretáciu údajov z diferencovaných korpusov/podkorpusov pre komunikačné uplatňovanie frazémy *striasť prach z (zo svojich) nôh*]. Informáciu o tom, s ktorým korpusom/korpusmi v príslušnej časti pracujeme, uvádzame.

¹⁵ V tejto súvislosti sa žiada pripomenúť konštatovanie J. Skladanej, frazeologičky s bohatou výskumnou skúsenosťou v oblasti diachrónnej frazeoló-

nulého – súčasného sa však v našom texte ohláša aj iným spôsobom, a to pohľadom do starších prekladov Biblie do slovenčiny. Už v úvode sme spomenuli, že v tejto kapitole sa k súčasným prekladom pridružujú i preklady nám časovo vzdialenejšie (Kamaldulská Biblia z 18. stor., Palkovičova Biblia z polovice 19. stor. či Svätovojtešská Biblia viažuca sa svojím vznikom na prvú tretinu 20. stor.). Porovnávacie štúdium príslušných miest, s ktorými sú frazémy zdrojovo filiované, sa totiž ukázalo ako frazeologicky produktívne a podnietilo nás tak zamyslieť sa aj nad (niektorými) diachrónnymi aspektmi života frazém biblického pôvodu a ich (dis)kontinuitou v súčasnosti.

Pri rozkrývaní kognitívno-pragmatických rozmerov biblickej frazeológie v jej širších vzťahových súvislostiach nemožno rezignovať ani na stimuly plynúce z medzijazykového porovnania tej časti frazeologických fondov, ktoré v príslušných jazykoch motivačne čerpajú z Biblie. Rozmer internacionálne – národné je preto v tých prípadoch, ktoré takéto porovnanie osobitne podnecujú, takisto súčasťou interpretačného pohľadu roztvárajúceho (vo väzbe na biblický prameň) aj hľadanie odpovede na otázku vysvetlenia príslušných rozdielov.

Z hľadiska obsahového naplnenia jednotlivých častí tejto kapitoly a inšpiračných zdrojov, ktoré nás priviedli k výberu konkrétnych analyzovaných frazém, sa treba osobitne pristaviť pri posledných dvoch častiach. V nich sa dostávame aj k súvislostiam v predchádzajúcich častiach kapitoly nerefektovaným. Vybrané biblické postavy, poznanie ich dištingtívnych znakov ustálených v našom kultúrnom prostredí na biblickom podloží, totiž poskytujú možnosť nazrieť na problematiku špecificky – optikou frazeologickou i psychologickou. Pri uplatnení frazeologického hľadiska sa v daných prípadoch intenzívnejšie prejavuje aj úroveň vzťahu biblickosť – nebiblickosť (porov. *múdry ako Šalamún* a novší variant tohto prirovnania *múdry ako Einstein*).

Viera Kováčová

---

gie: „... diachrónna analýza frazém sa môže opierať len o neúplný a niekedy náhodne doložený materiál“ (1993b, s. 171).

1.1 Biblické echo frazém *kameň úrazu* a *uholný kameň*

Veď v Písme je napísané: Hľa, kladiem na Sione kameň uholný, vyvolený, vzácny; kto verí v neho, nebude zahanbený. Pre vás, veriacich, je vzácny, ale pre neveriacich je to kameň, ktorý stavitelia zavrhli; ten sa stal uholným kameňom a kameňom úrazu i skalou pohoršenia. Oni sa oň potkávajú, lebo sú neposlušní slovu – na to boli aj určení.

(1 Pt 2, 6 – 8; ekumenický preklad – 4. vyd., 2017)

Po príslušnom biblickom citáte v tejto časti introdukčne siahame z viacerých dôvodov. Z hľadiska zamerania na biblickú frazeológiu totiž nielen prezentuje, že pozornosť v nej budeme venovať práve frazémam *kameň úrazu* a *uholný kameň*, ale súčasne i napovedá, že pre naše úvahy o týchto frazémach je vo viacerých ohľadoch relevantný a inšpiratívny biblický kontext. Prečo? Pretože daný citát pre frazeologický rozmer nášho textu nielen dokumentuje isté biblické relácie výrazov *kameň úrazu* a *uholný kameň*, no zároveň nastoľuje aj otázku ich sémantických a formálnych vlastností ako obrazného biblického výraziva bez statusu frazémy na jednej strane a ako frazeologických jednotiek na strane druhej. Tým do popredia vystupuje interdisciplinárnosť týchto jednotiek ako prostriedkov patriacich k dvom diferencovaným systémom (pri aktualizácii zložky profánosti alebo sakrálnosti): výrazy *kameň úrazu* a *uholný kameň* nie sú totiž iba prostriedkami frazeologickej lexiky (v tomto ohľade sú predmetom výskumného záujmu lingvistov, primárne frazeológov), ako integrálna súčasť kánonických textov kresťanského náboženstva tieto výrazy disponujú statusom sakrálnosti, radia sa do oblasti náboženskej terminológie – a v tomto ohľade sa pre ne stáva zásadný výklad biblistov a teológov.

Spomenutý interdisciplinárny potenciál špecificky využívame v prvej časti tohto textu, v ktorej sa *kameň úrazu* a *uholný kameň* reflektujú nie ako frazémy, ale ako biblické pojmy a sakrálne výrazy. V základných rysoch predstavená exegeticko-teologická interpretácia pasáží Starého a Nového zákona má svoje špecifické vyznenie tak smerom k vytvoreniu porovnávacieho teologicko-frazeologického rozmeru, ako aj smerom k biblickej frazeológii ako takej, a to práve dôkladnejším poznávaním biblického „backgroundu“ frazeologických jednotiek označovaných ako

jednotky biblické (kontext vzťahu biblických frazém k biblickým textom). Následne prechádzame na frazeologickú pôdu, no i v tomto prípade biblický kontext na svojej aktuálnosti nestráca – frazeologicky podnetným sa totiž pre nás stal pohľad do starších slovenských prekladov Biblie. Materiálovo čerpáme predovšetkým z databázy Slovenského národného korpusu, konkrétne z verzií hlavného korpusu písaných textov a korpusu slovenských textov dostupných na webe. V niektorých prípadoch pri zbere materiálu využívame i webový potenciál sprostredkovaný internetovými prehliadačmi. Tieto materiálové zdroje, zdroje zachytávajúce hľadisko používateľov slovenského jazyka, nám poskytli ďalšie impulzy pre obsahové naplnenie jednotlivých častí textu – a v týchto impulzoch možno takisto zachytiť výrazné či prítlmené biblické echo...

Kameň úrazu a uholný kameň v biblických textoch

Z frazeologického aspektu sa *kameň úrazu* sémanticky interpretuje ako *príčina ťažkostí, nedorozumenia, neúspechu, nezhody*; *uholný kameň* ako *základ, podstata niečoho*. Akú povahu však majú tieto výrazy v biblických textoch a ako sa ich biblické súvislosti reflektujú v interpretácii týchto výrazov ako výrazov patriacich do sakrálnej sféry? V tejto časti využívame tie možnosti, ktoré pre potreby prenikania do biblického sveta a ľahšieho porozumenia kultúrno-historickým a nábožensko-mravným aspektom biblických textov ponúkajú biblické slovníky a komentáre k Svätému písmu¹⁶ a konzultácie s biblistom – katolíckym teológom A. Tyrolom.

V introdukcii sme príkladovo využili jeden citát z Nového zákona – z Prvého Petrovho listu, no okruh biblických textov s výskytom sledovaných jednotiek je širší. Do popredia sa pri nich dostáva aspekt staro- a novozákonnej intertextovosti: novozákonné využitie výrazov vychádza z troch starozákonných miest, a to Ž 118, 22 (*Kameň, čo staviteľia zavrhli, stal sa uholným kameňom.*), Iz 28, 16 (*Preto takto hovorí Pán, Jahve: Hľa, ja položím na Sione kameň, kameň vyskúšaný, uholný, vzácny, pevne zasadený. Kto uverí, nezakolíše.*), Iz 8, 14 (*On bude svätýňou*

---

¹⁶ Konkrétne vychádzame z *Nového biblického slovníka* (Douglas, 2009), *Biblického slovníka* (Allmen von a kol., 1987), *Biblického slovníka A. Novotného* (1956), 1. zv. *Komentárov k Novému zákonu – Marek* (Dubovský, 2013).

a **kameňom úrazu**, skalou na potknutie pre obidva domy Izraela, sieťou a osídлом pre obyvateľov Jeruzalema.).¹⁷

Prvý starozákonný prípad (Ž 118, 22: *Kameň, čo staviteľa zavrhlí, stal sa uholným kameňom.*) je predstavený ako d'akovný hymnus kráľa za záchranu a víťazstvo, ktorý sa v novozákonnom období stal súčasťou chrámovej liturgie: „*V kontexte d'akovnej liturgie staviteľmi odvrhnutým kameňom je osoba, ktorá zakúsila nepriazeň a prenasledovanie nepriateľa, ktorú Boh zachráni!*“ (Marek – komentár k Novému zákonu: Dubovský, 2013, s. 695) – s dôvetkom, že ide skôr o národné vyslobodenie než o záchranu jednotlivca (Douglas, 2009, s. 1243). Možnosť novozákonného využitia príslušného verša vytvorila jeho rabínska exegéza, tá bola totiž mesiášska. S veršom sa stretávame v evanjeliom podobenstve (Mt 21, 42; Mk 12, 10; Lk 20, 17) označovanom ako podobenstvo o zlých vinohradníkoch či o poslaní syna, a to v slovách Ježiša Krista: *Nečítali ste v Písme: „Kameň, čo staviteľa zavrhlí, stal sa kameňom uholným. To sa stalo na pokyn Pána; vec v našich očiach obdivuhodná“?* (citované podľa Mk 12, 10 – 11). Pri výklade príslušného evanjeliového podobenstva sa v súvislosti s citátom starozákonného žalmu poukazuje na to, že „*(h)oci metafora vinice mala predovšetkým ekleziálny význam, podobenstvo získava vďaka citátu aj kristocentrický charakter. Spravodlivým trpiacim je Kristus. Nová rola kameňa poukazuje na začiatok nového postavenia Syna, ku ktorému došlo po odmietnutí Ježiša a jeho smrti, ako na neočakávanú Božiu intervenciu. (...) metafora teda znamená Ježišovu smrť a jeho vyvýšenie v zmŕtvychvstaní...*“ (Dubovský, 2013, s. 696).

¹⁷ V tejto časti uvádzame ukážky z biblických textov podľa súčasných slovenských prekladov Biblie prístupných online na webovej stránke biblia.sk. V prípade Ž 118, 22 a Iz 28, 16 uvádzame citát podľa katolíckeho prekladu, v prípade Iz 8, 14 v súlade s potrebami tejto časti nášho textu preferenčne využívame citát podľa ekumenického prekladu (porovnanie ekumenického a katolíckeho prekladu príslušného verša prinášame v závere tejto časti). V prípade citátov z ďalších biblických textov využívame katolícky preklad (prípadné citovanie z ekumenického prekladu vyznačujeme).

Príslušný starozákonný verš sa využíva aj v Skutkoch apoštolov (4, 11¹⁸) a v Prvom Petrovom liste (2, 7¹⁹) na vysvetlenie, prečo Židia Ježiša Krista odmietli, a na zdôraznenie, že to bol Boh, ktorý ho povýšil a ustanovil ho za hlavu cirkvi (Douglas, 2009, s. 1243). Obraznosť významu biblického spojenia *uholný kameň* celkom pochopiteľne roztvorila aj otázku, z čoho táto obraznosť východiskovo čerpá – dostávame sa tak k spojeniu *uholný kameň* v priamom, neprenesenom význame, no netreba zabúdať na to, že v kontexte jeho zapojenia do biblického textu (*Kameň, čo stavitelia zavrhli...*). Podľa niektorých interpretátorov Biblie *uholný kameň* treba chápať ako názov základného kameňa uloženého v základoch stavby – kameňa, ktorý sa kladie ako prvý. Takéto chápanie však podľa mienky ďalších interpretátorov oslabuje tá časť verša, ktorá hovorí, že tento kameň stavitelia zavrhli v priebehu stavby (kameň zavrhnutý v priebehu stavby nemohol byť položený ako prvý). Za pravdepodobnejšie sa preto považuje, že ide o kameň, „*ktorý je istým završením stavby. Je to teda pravdepodobne kameň, ktorý na vrchu stavby spája nosné oblúky budovy a zároveň plní dekoratívnu funkciu*“ (Dubovský, 2013, s. 696; pozri i s. 695). Práve toto chápanie možno identifikovať v Liste Efezanom (2, 20²⁰), v ktorom „*Pavel popisuje kameny nového chrámu spojované dohromady Kristem, ktorý jako úhelný kámen završuje stavbu a vytváří její jednotu. Jinde je Kristus označován jako základ cirkve, ale Ef 2,20 dává tomuto obrazu jiný význam a vidí první generaci*

---

^{18 8} *Vtedy im Peter, naplnený Duchom Svätým, povedal: „Vodcovia ľudu a starší! ⁹ Ak nás dnes vyšetrujete pre dobrý skutok, vykonaný na chorom človekovi, ako sa tento uzdravil, ¹⁰ nech je známe vám všetkým a všetkému izraelskému ľudu, že v mene Ježiša Krista Nazaretského, ktorého ste vy ukrižovali, ale Boh ho vzkriesil z mŕtvych, stojí tento človek pred vami zdravý! ¹¹ On je kameň, ktorý ste vy, stavitelia, zavrhli, a on sa stal kameňom uholným. ¹² A v nikom inom niet spásy, lebo niet pod nebom iného mena, daného ľuďom, v ktorom by sme mali byť spasení.“*

^{19 6} *Preto je v Písme: „Hľa, kladiem na Sione kameň uholný, vyvolený a vzácny; kto v neho verí, nebude zahanbený.“ ⁷ Vám, teda, ktorí veríte, je na česť; pre tých však, čo neveria: „Kameň, čo stavitelia zavrhli, sa stal kameňom uholným,“ ⁸ „kameňom úrazu a skalou pohoršenia.“ Oni naň narážajú, lebo neveria slovu. A na to sú aj určení.*

^{20 20} *Ste postavení na základe apoštolov a prorokov; hlavným uholným kameňom je sám Kristus Ježiš. ²¹ V ňom celá stavba pevne pospájaná rastie v svätý chrám v Pánovi, ²² v ňom ste aj vy vbudovaní do Božieho príbytku v Duchu.*

apoštolů a proroků jako základ, jehož vrcholem a zakončením je Kristus“ (Douglas, 2009, s. 1243).

Pri druhom starozákonnom prípade (Iz 28, 16: *Preto takto hovorí Pán, Jahve: „Hľa, ja položím na Sione kameň, kameň vyskúšaný, uholný, vzácny, pevne zasadený. Kto uverí, nezakolíše...“*) sa predpokladá (Douglas, 2009, s. 1243), že uholný kameň sa pravdepodobne pôvodne vzťahoval na mohutné kamenné základy chrámu symbolizujúce trvalú Božiu prítomnosť medzi ľuďmi, t. j. niečo pevné, spoľahlivé, neotrastiteľné. V tomto prípade sa akcentuje práve významová blízkosť slov uholný kameň a základ.

V treťom prípade novozákonné texty (Rim 9, 33²¹, 1 Pt 2, 8²²) nadväzujú na ďalší starozákonný verš z Knihy proroka Izaiáša (Iz 8, 14: *On bude svätyňou a kameňom úrazu, skalou na potknutie pre obidva domy Izraela, sieťou a osídľom pre obyvateľov Jeruzalema*). Príslušný starozákonný text patrí do širšieho súboru textov (kapitoly 7 – 12) so spoločným názvom Kniha o Emanuelovi, čiže do súboru mesiášskych textov. V zmysle teologického výkladu má reč proroka mesiášsku perspektívu, ktorá židom prinesie prekvapenie, prekvapenie, pri ktorom „zakopnú“, pretože sa nestihnú dobre zorientovať.²³ V novozákonných reláciách sa prorocký text napĺňa v prípade Ježiša Krista, Mesiáša, ktorý „je kameňom úrazu pro nevěřící, ale zdrojem bezpečí pro ty, kdo věří“ (Douglas, 2009, s. 1243).

Základný rámec nasledujúcich úvah o *kameni úrazu* ako sakrálnom výrazive zviazanom s biblickým textom predznačuje porovnanie starozákonného verša Iz 8, 14 v súčasnom slovenskom ekumenickom (prvá ukážka) i katolíckom preklade (druhá ukážka): *On bude svätyňou a kameňom úrazu, skalou na potknutie pre obidva domy Izraela, sieťou a osídľom pre obyvateľov Jeruzalema.; A bude svätyňou a skalou*

²¹ ³² *Prečo? Preto, že nevychádzal z viery, ale zo skutkov. Narazili na kameň úrazu,*

³³ *ako je napísané: „Hľa, kladíem na Sione kameň úrazu a skalu pohoršenia; kto v neho verí, nebude zahanbený.“*

²² Pozri príslušný biblický citát uvedený v poznámke pod čiarou č. 19.

²³ Verš Iz 8, 14 je kontextovo súčasťou veršov 8, 11 – 8, 15. Autor v nich hovorí o Pánovi, voči ktorému treba byť na pozore, treba byť v strehu, pretože prinesie – vzhľadom na zaužívané hodnoty – určitú zmenu. Autor zároveň naznačuje, že túto prorokom ohlasovanú zmenu národ v prístupe k Bohu pravdepodobne nezachytí – tak na strane Izraela (severné kráľovstvo), ako aj na strane Judska (južné kráľovstvo).

úrazu, kameňom pádu *obom domom Izraela, sieťou a osídľom obyvateľom Jeruzalema*. Dostávame sa teda (vo vzájomnom porovnaní) jednak k výrazom *kameň úrazu* či *skala úrazu*, jednak (v rámci kontextu príslušného verša) aj k výrazom *skala na potknutie* či *kameň pádu*. Samozrejme, tieto prípady roztvárajú ďalšiu špecifickú otázku, a to otázku prekladových terminologických súvislostí. To, čo v prekladoch Biblie do slovenčiny nachádzame preložené²⁴ ako *skala/kameň úrazu*, zodpovedá v hebrejskom a gréckom texte výrazom (hebr.) *eben negef* a (gréc.) *lithos proskommatos* (angl. *stone of stumbling*). *Kameň pádu* či *skala na potknutie* sa viaže na hebrejské *cur mikšol*, grécke *petra ptomatos* (angl. *rock of dead body*). Vysvetliť rozdiel medzi hebrejským *eben* a *cur* nie je síce jednoduché, no pohľad do širšieho kontextu biblických textov ukazuje, že *eben* sa vzťahuje na konkrétny kameň (napr. na ceste), o ktorý sa človek potkne, ak si nedá pozor; *cur* sa v textoch Biblie vyskytuje najmä vo význame skaly ako istej pevnej vrstvy poskytujúcej istotu (možno na nej stavať) a uplatňuje sa aj ako metafora na označenie Boha, ktorý je skalou útočiska a pomocou (napr. Ž 19, 15)²⁵. V kontexte verša Iz 8, 14 výrazy *eben negef* – *cur mikšol* vystupujú ako výrazy synonymné²⁶ (v biblických textoch je synonymický paralelizmus častým javom): vzťahujú sa na kameň, o ktorý sa ľudia potkávajú, pretože si nedávajú pozor, a tak si sami ubližujú, t. j. sami sú si na vine, pretože nie sú dost' pozorní.

Pohľad do biblického textu na jednej strane a do frazeologického fondu slovenčiny na druhej strane naznačuje, že starozákonný verš Iz 8, 14 (i so svojím reflexom na príslušných miestach Nového zákona) ponúka širší okruh synonymných jednotiek vykazujúcich frazeologický potenciál, jednotiek vyznačujúcich sa ustálenosťou a obraznosťou, no spomedzi nich do frazeologického fondu slovenčiny prenikol len *kameň úrazu*. *Skala úrazu, kameň pádu, skala pádu, skala na potknutie* či *skala pohor-*

²⁴ Problematika prekladových súvislostí verša Iz 8, 14, ich výklad a teologická interpretácia je spracovaná na základe konzultácií s A. Tyrolom.

²⁵ *Nech ti je príjemná reč mojich úst a úvahy môjho srdca pred tebou, Hospodin, moja Skala a môj Vykupiteľ!* (ekumenický preklad) – *Nech sa ti páčia slová mojich úst i rozjímanie môjho srdca pred tvou tvárou. Pane, ty si moja pomoc a môj vykupiteľ.* (katolícky preklad)

²⁶ Podľa A. Tyrola hebrejský výraz *eben negef* možno preferenčne preložiť ako *kameň nárazu*, *cur mikšol* skôr ako *skala nárazu*.

šenia²⁷ hranice nábožensky orientovanej komunikácie širšie neprekročili, sú zviazané predovšetkým s textami náboženskej komunikačnej sféry, ktoré pracujú s biblickým výrazivom²⁸ – ostávajú teda predovšetkým na úrovni sakrálnych výrazov, širší sekulárny rozmer nenadobudli.²⁹

Kameň úrazu verus kameň urážky

V tejto časti sa presúvame od *kameňa úrazu* ako sakrálneho výrazu ku *kameňu úrazu* ako frazeologickej jednotke. Aj v tomto prípade však v našom pohľade na príslušnú frazému východiskovo zvýrazníme biblický pretext – slovenské preklady Biblie sa totiž pre nás stali istou navigáciou, usmernili nás, z akého aspektu k tejto frazeme pristúpiť. Zatiaľ čo v prechádzajúcich častiach textu sme na citáciu príslušných pramenných miest využívali súčasné slovenské preklady Biblie (katolícky i ekumenický), pre túto časť sa ako podnetné ukázali preklady staršie (Svätovojeťešská Biblia, Palkovičov preklad Biblie či Kamaldulská Biblia). V nich sa totiž na spomínaných miestach stretávame nielen s *kameňom úrazu*,

²⁷ Biblický slovník (Allmen von a kol., 1987, s. 193) slovo *pohoršenie* v Starom zákone vysvetľuje ako osídlo alebo prekážku, „kvôli *ktorej* je možno upadnúť a zemŕieť. (...). České preklady užívajú rôzne výrazy, slovo ‚pohoršení‘ už nemá pôvodný význam. V prenesení smyslu se ho užívá k označení nástroje zkázy (Joz 23,13; IS 18,21; Ž 106,36), zvláště ve věcné řeči proroků, kde je narážkou na boží zásah konající spravedlnost (Iz 8,14). Bůh klade na cestu těch, kteří porušují jeho smlouvu překážku, osídlo, aby tak zastavil jeho dílo a nechal je zahynout.“

²⁸ Porov. príklady z webového korpusu:

- z webového sídla bošáckej farnosti: *Možno sme to niekedy aj my, ktorí sme si vybudovali svoj obraz boha a svoj svet ... Ježišov kríž nám hovorí, že sú iba dve možnosti: buď sa nám stane pevnosťou, skalou spásy, alebo skalou úrazu.*
- z webového sídla Milosrdných sestier Svätého kríža – z textu o sv. Alžbete: *Kto vlastne dával tejto mladej žene, ktorá sa stala „kameňom pádu a pohoršenia“, vnútornú silu, aby prijímala výčitky a výsmechy, odvrhnutie i samotu, a pritom si ani nestážovala, ani sa nestaviala proti, ale napriek všetkým uloženým bolestiam prýštila z jej srdca nežnosť?*

²⁹ V sledovanom korpusovom materiáli sme využitie výrazu *skala úrazu* mimo náboženskej komunikačnej sféry zaznamenali v jedinom prípade – v Hájnikovej žene P. O. Hviezdoslava: *Ó, koľko krahulcov a kani! Ó, koľko krkavcov tu kráče a krúži v strehu kol a kol, mrak krídel metajúc na lány — Zor zažlčený, hrvoľ mechy — Zobáky práve vyostrili na tvrdých skalách úrazu a pritom úklad uľmuvili: tak tiahnu od ďalekých hôľ. Hej, v spare lovom otuhlom smrť nesú hniezdisk zo zápače, smrť iste...*

ale aj (či najmä) s *kameňom urážky* – porov.³⁰ znenie príslušných pasáží v Palkovičom preklade Biblie³¹ z prvej polovice 19. stor. a vo Svätovojtešskej Biblii, ktorej vydanie sa viaže k rokom 1913 – 1926³²:

- Iz 8, 14: *A bude vám na Poswecení; **Kameň ale Urážki**, a Skala dwom Domom Izraelským, Osídlo a Chlopec Obiwaťel'om Geruzalemským. – A on bude vám na posvätenie, ale **kameňom urážky** a skalou pádu pre oba domy izraelské, osídлом a záhubou obyvateľom jeruzalemským.*
- 1 Pt 2, 7 – 8: *Wám teda werícím Češť, ale newerícím Kameň, ktorí zawrhli Stawači, ten učinení gest w Hlawu Uhelnú, A **Kameň Úrazú**, a Skala Pohoršeňá, tím ktorí sa urážagú na Slowe, aňi newerá k čemu i položení su. – Vám teda, ktorí veríte, je češťou, kdežto nevercom kameňom, ktorý zawrhli stavitelia: tento sa stal uholným hlavákom, i **kameňom urážky** a skalou pohoršenia pre tých, ktorí sa pohoršujú na slove a neveria, k čomu sú i určení.*
- Rim 9, 32 – 33: *Prečo? Že ne z Wíri, ale gako se Skutkow: zawaďili zaiste o **Kameň Úražki**. Gako pisano gest: Hle kladem na Sione **Kameň Úražki** a Skalu Pohoršeňá, a každí, kdo uwerí w ňem, nebude zahanbeni... – Prečo? Preto, že nie z viery, ale jakoby zo skutkov; potkli sa totižto o **kameň urážky**, jako je písané: Hľa, ja kladiem na Sione **kameň urážky** a skalu pohoršenia, a žiaden, kto uwerí v ňom, nebude zahanbený.*

Staršie preklady Biblie nás tak nasmerujú k otázke významového vzťahu medzi slovami *úraz* a *urážka* a k otázke, či sa tento vzťah (ne)premietol i do prípadnej frazeologickej lexikálnej variantnosti *kameň úrazu/kameň urážky*. Použitie adjektíva prípadná (frazeologická lexikálna variantnosť) je v tomto prípade motivované tým, že etalónom, východiskom uvažovania a porovnávania je poznanie súčasného stavu, súčasnej živej frazeológie: optikou synchronného, súčasného stavu fra-

³⁰ A uved'me aj ukážky z prekladu Kamaldulskej Biblie, zachovanej v odpise z rokov 1756 – 1760: ... na **kameň urážku** a na pohóršeni dwom Domom Izrahělským; ... na **kameň urážka**, y na skalu pohóršeňá...; ... obrazili se na **kameňu urážku**; Hle kladem na Syón **kameň urážku** a skalu pohoršeňá. Čerpané z digitálnej prezentácie Kamaldulskej Biblie sprístupnenej na <http://kb.kapitula.sk/>.

³¹ Dielo *Swaté Písmo starého i nowého Zákona podla obecného latinského od sw. Rímsko-Katolíckég Cirkwi potwr'deného*... vyšlo v dvoch častiach v roku 1829 (prvý diel) a 1832 (druhý diel). Príslušné ukážky sú čerpané z druhého zväzku.

³² Ako súborné dielo vychádza v r. 1926.

zéma *kameň úrazu* vystupuje ako jednotka bez lexikálnej variantnosti *úraz* – *urážka*, v súčasnej profánnej používateľskej sfére sa uplatňuje v invariantnom lexikálnom zložení *kameň úrazu*. Dostávame sa teda do oblasti uplatňovania lexiky vo frazeológii a k usmerňujúcemu konštatovaniu J. Mlacka: „*Keď chceme (...) sledovať, ako sa lexika uplatňuje vo frazeológii, treba osobitne prihliadať aj na sémantické vzťahy medzi zložkami slovnej zásoby, medzi slovami, ako aj na prejavy týchto vzťahov po vstupe slov do zloženia frazémy*“ (Mlacek, 1990, s. 85).

Pristavme sa preto pri sémantických súvislostiach slov *úraz* a *urážka*. Z pohľadu synchronnej lexikológie a lexikografie ide o slová, ktoré do synonymických vzťahov nevstupujú.³³ Vzájomnú sémantickú súvislosť však aj synchronne naznačuje ich formálna stránka a výkladovo ju odkrývajú predovšetkým slovníky venujúce sa diachrónnym aspektom lexiky – etymologický a historický slovník, z ktorých v tejto časti čerpáme základný okruh informácií. *Stručný etymologický slovník slovenčiny* v rámci hesla *raziť* východiskovo odkazuje na praslovanské iteratívum **raziti* (,opakovane rezať ap.‘) s následnou prezentáciou vývoja:³⁴ „*Urazit'*, ,ublížiť' na cti (k tomu *urážať*, **urážka**) vzniklo asi z pôvodného ,porezať' (porov. staršie u. nožom) > ,poranit', ,zranit' (telesne)‘ (staršie u. sa ,telesne si ublížiť', od toho **úraz**) > ,zranit' (duševne), ublížiť' na cti‘ (porov. aj staršie *urážať na cti*)...“ (Králik, 2015, s. 493). Sémantickú ekvivalentnosť *úrazu* a *urážky* vo význame ,poranenie‘ (a pre úplnosť dodajme, že aj v prenesenom význame ,ublíženie na cti‘) zachytáva i *Historický slovník slovenského jazyka*³⁵, ktorý tento význam v sémantickej štruktúre lexém uvádza ako historicky prvotný a exemplifikačne ho dokladá prostredníctvom viacerých ukážok z historických textov predpisovného

³³ Porov. aj spracovanie hesla *úraz* a *urážka* v Krátkom slovníku slovenského jazyka (2003) a Slovníku slovenského jazyka (1964):

- *úraz* – KSSJ: vážnejšie poranenie organizmu, trauma; SSJ: 1. poškodenie organizmu zvonka (pádom, nárazom al. inými prostriedkami), poranenie; 2. zried. poranené miesto, rana;
- *urážka* – KSSJ: ublíženie na cti výrokom al. počínaním; takýto výrok al. počínanie; SSJ: ujma, ublíženie na cti.

³⁴ Výrazy v citáte boldom zvýraznila VK.

³⁵ HSSJ (2005) sémantickú štruktúru lexém *úraz* a *urážka* spracúva ako polysémickú: *úraz* 1. poškodenie organizmu, poranenie, 2. poranené miesto, rana, 3. ublíženie na cti, *urážka*; *urážka* 1. poranenie, *úraz*, 2. ujma, ublíženie na cti.

obdobia. Z týchto ukážok vyberáme: *bezpečnie magi sie na swa obydle nawratiti bez vrazu osob* (1459), *Telemachus bez úrazu wistúpil do sigote Kalipsus* (1778) – *wssycknj bez wsseckég vrazky pri žiwote zustali; on w okamženj do wody sa pustil a bez wsseckeg vražki bežel* (1702). Takisto aj Bernolákov *Lexicon Slavicum Bohemico-Latino-Germanico-Ungaricum* (1825, s. 3484, 3486)³⁶ vo významovej štruktúre slov *úraz* – *urážka* synonymiu jednotiek signalizuje a v rámci hesla *uraziť* význam fyzického ublíženia, poranenia konkretizuje príkladom *Hlawu o Sklep uraziť*. A svedectvo o tomto význame pre slová so základom *uraz-*, *uráž-* poskytujú i slovenské nárečia, ako to na materiáli starších dialektologických výskumov dokumentujú príklady excerptované z elektronického archívu nárečových textov a z kartotéky Slovníka slovenských nárečí Dialektologického oddelenia Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV:³⁷ ... *lebo zme chod'ili bosí. Každí d'eň so mala paledz urazení*. (Veličná, okres Dolný Kubín, zaznamenal A. Habovštiak v r. 1970); ... *aľe našä Mila, tá ñekcela, že hu šetko hrozne bolí a že hu s tím masťeňím iba urážám*. (Žaškov, okres Dolný Kubín, AJÚ, č. 8, s. 20); *Krv mi tékla, skackal som na jedněj nohe a s tí mi to urážalo*. *Zejaká slanka, šecko mi valice zavazalo*. (Ružindol, okres Trnava, zaznamenal J. Nižnanský v r. 1974); *Ñišť si ñemžozen obuť, šecko ma uráža na tře zapuxnuťie nohe*. (Pukanec, okres Levice, zaznamenala Z. Hruzová v r. 1975); *Aj túto topánku mi daľi tam, tú som si obula. Len jako obujem a jako kráčám, tag ma to urážá*. (Nosice, okres Púchov, katalogizačné číslo 1744, číslo textu 01); *Nuš čo reku, pálla som, hadám mán trochu paledz urazení*. (Trenčianska Závada, okres Trenčín, katalogizačné číslo 1545, číslo textu 06); *Už aňi dochtori ñepomohli. Mali urazení žalúdok, takí odras, dlhé roki f tom boli, slúžili d'álej, ale uš tag ñebolo*. (Šišov, okres Bánovce nad Bebravou, katalogizačné číslo 2302, číslo textu 02); *Ta čom sí mu urazil toto bol'esne ucho!* (Hatalov, okres Michalovce; SSN 1, 1994, s. 143).

Vráťme sa však k Historickému slovníku slovenského jazyka. Tento slovník totiž v textoch zo 17. – 18. stor., v textoch patriaciach do vtedajšej náboženskej komunikačnej sféry, nachádza i konkrétne príklady na nami sledované výrazivo, a to nielen v podobe *kameň úrazu* [*Krystus mnohim*

³⁶ Dostupné na: <https://www.juls.savba.sk/ediela/bernalak/>

³⁷ Za umožnenie prístupu k materiálovým zdrojom patrí poďakovanie Dialektologickému oddeleniu Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v Bratislave. Za poskytnutú pomoc pri excerptcii materiálu autorské ďakujem náleží Mgr. S. Ondrejčíkovej.

stane se **kamen urazu**, to se dege pro neweru a neposlussnost lidsku (s vysvetlením významu ‚príčinou ťažkostí‘; excerpt z diela Cantus et orationis, 17. stor.), ale i v podobe **kameň urážky**: *Izrael pak nasledoval zakon sprawedlnosti, k zakonu sprawedlnosti neprissel, proč urazilj se zagiste o kamen urážky* [s vysvetlením významu ‚o príčinu nepríjemností‘; excerpt z diela Lekcionár (preklady zo Starého a Nového zákona, homílie, rozjímania a životy svätých, 1730)]. Ďalší cenný materiálový zdroj nám poskytuje i webový korpus SNK. Ten vďaka súčasnej digitalizácii starších diel a ich sprístupneniu na webe disponuje v určitom rozsahu aj materiálom, ktorý svojim vznikom odkazuje na obdobie pre nás časovo vzdialenejšie – na druhú polovicu 19. stor. a začiatok 20. stor. A ako príslušné ukážky dokladajú, **kameň urážky** v nich prekračuje hranice sakrálnej používateľskej sféry, príslušné úryvky zachytávajú aktívne využívanie **kameňa urážky** ako frazeologickej jednotky i v používateľskej sfére profánnej:

- *K. Kameň múdrosti a kameň urážky. P. Jaký rozdiel je medzi nimi? K. Kameň múdrosti mnohí hľadajú a nik ho nenájde; kameň urážky ale sa všade nájde a nik ho nehľadá.* (Černokňazník, 11. 10. 1861)
- *Nuž ale teraz, teraz je už aj posledný kameň urážky z cesty mojej odstránený, a ja s úplnou bezpečnosťou môžem ďalej kráčať na dráhe nastúpenej.* (Križko, 1865, s. 42)³⁸
- *Iste o niekoľko rokov bolo by sa gymnasium Revúcke mohlo postaviť aj v tomto ohľade ku boku ktoréhokoľvek evanjelického gymnasia, ba mnohé bolo by prevýšilo. Ale práve toto bol kameň urážky! A čo sa stalo s knižnicou a so všetkými vedeckými prostriedkami gymnasiálnymi?* (Škultéty, 1889, s. 140)³⁹
- *Radvánszky, s ktorým som býval, vyslovoval sa tu i tu predo mnou, mladým šuhajom, dosť otvorene; on síce šiel naoko s revolúciou, ale dosť trpne a vyhyboval, kde bolo možné, každému kameňu urážky.* (Zechenter-Laskomerský, s. 96)⁴⁰

³⁸ Ide o citát z diela Krivoprišačník.

³⁹ Ukážka pochádza z práce *Pamäti slov. ev. a v. gymnasia a s ním spojeného učiteľského semeniska vo Veľkej Revúci*.

⁴⁰ Citované podľa digitalizovaného vydania v rámci Zlatého fondu denníka Sme. Text na pokračovanie v rokoch 1911 – 1915 uverejňoval Jozef Škultéty v Sloven-

Nasledujúce excerpty dokumentačne zachytávajú uplatnenie frazémy v podobe *kameň urážky* aj v textoch medzivojnového obdobia:

- *V 10. hlave knihy Jozue je o tom reč, že na rozkaz Jozue zastalo slnko. Toto je v očiach niektorého hvezdára **kameň urážky**. Jozue nevysvetľuje tento zázrak.* (Szuszai, 1924, s. 186)⁴¹
- *R. 1836 v Kuzmányho „Hronke“ podá závažný článok „O literárni vzájemnosti mezi kmeny a nářečimi slávskými“, ktorý o rok v nemeckej reči rozšírené vydá pre širšiu verejnosť, a ktorý sa stal **kameňom urážky** proti Kollárovi, ale i základom veľkého národného precitenia u všetkých slovanských národov.* (Bujnák, s. 66)⁴²
- *Závisieť bude od toho, či sa Štefánikovu ľudu bude vodiť dobre alebo zle; ak zle, iste zabudnú na jeho obeť a kamenná biela mohyla bude **kameňom urážky**. Pravda, nepomyslí nikto, že tomu nie je náš Štefánik na vine.* (Bodický, s. 117)⁴³

Keďže širšie lexikografické spracovanie frazeologického fondu slovenčiny doteraz, žiaľ, absentuje,⁴⁴ pozrime sa preto, v akej podobe túto biblickú frazému zachytávajú vybrané frazeologické slovníky českého jazyka. Dvojzväzkový slovník V. Flajšhansa vychádzajúci v prvom vydaní v r. 1911 (1. zv.) a 1913 (2. zv.)⁴⁵ zaznamenáva jednotku so signalizáciou jej biblických východiskových relácií jednak v podobe *kámen urážky* [s pramennou odvolávkou na 1 Pt 2, 8 a s využitím prekladu príslušnej biblickej pasáže v podobe *kámen úrazu a skála pohoršení* (1. zv.,

---

ských pohľadoch. Digitalizovaná verzia je dostupná na: https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1366/Zechenter-Laskomersky_Patdesiat-rokov-slovenskeho-zivota-I/4/

⁴¹ Dielo Antona Szuszaia *Apologia čili sústavná obrana základných právd katolíckej viery* preložil Andrej Hlinka.

⁴² Dielo P. Bujnáka *Stručné dějiny literatury československej po Štúra* pôvodne vyšlo v r. 1923. V roku 2019 bola práca digitalizovaná v rámci Zlatého fondu denníka Sme. Dielo je dostupné na: https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1960/Bujnak_Strucne-dejiny-literatury-ceskoslovenskej-po-Stura/1

⁴³ Citované podľa digitalizovaného vydania Zlatého fondu denníka Sme z roku 2010. Pôvodná publikácia M. Bodického *Rozpomienky a pamäti II* vyšla v r. 1933. Digitalizovaná verzia je dostupná na: https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1312/Bodicky_Rozpomienky-a-pamati-II/10

⁴⁴ *Malý frazeologický slovník* E. Smieškovej spracúva frazému iba v podobe *kameň úrazu* (Smiešková, 1988, s. 234).

⁴⁵ Ako uvádzajú editori druhého vydania (2013) tohto slovníka V. M. Mokijenko a L. Stěpanová, slovník obsahuje české príslovia do začiatku 16. stor. (2013a, s. 3).

kľúčové slovo *kámen*; Flajšhans, 2013a, s. 478)], jednak v podobe *kámen úrazu* i *kámen urážky* (2. zv., kľúčové slová *úraz*, *urážka*; Flajšhans, 2013b, s. 711). A zatiaľ čo lexikálna variantnosť *kámen úrazu/urážky* sa zaznamenáva aj v zbierke biblických výrazov *Aniž jest co nového pod sluncem* P. Ouředníka (2011, s. 101), *Slovník české frazeologie a idiomatiky* (Čermák a kol., 2009b, s. 132; 2009d, s. 367) lexikograficky zachytáva už iba prípady s komponentom *úraz* [*kámen úrazu*; *Kámen úrazu je v tom (že)...* *Tady / v tom je (právě) kámen úrazu*].

Už vyššie sme zdôraznili, že východisko našich úvah predstavuje poznanie súčasného stavu, t. j. vychádzame z tej skutočnosti, že nami reflektovanú biblickú frazému súčasní používatelia slovenského jazyka komunikačne uplatňujú v podobe *kameň úrazu*, ako to napokon materiálovo dokladá aj databáza textov SNK. Raritný výskyt *kameňa urážky* v súčasných korpusových textoch sa viaže buď na individuálne autorské uplatnenie v umeleckom texte s biblickými alúziami,⁴⁶ alebo v komunikátoch s náboženskou tematikou a reflexiou života cirkevného spoločenstva.⁴⁷

To, že podoba frazémy *kameň urážky* ustúpila zo živého fondu súčasnej frazeológie, a teda lexikálna variantnosť biblickej frazémy *kameň úrazu/urážky* uplatňovaná v minulosti sa už nepremieta do našej prítomnosti, je jedným z príkladov pestrých vzťahov diachronie a synchronie a ich prejavov vo frazeológii. Cez premeny sémantickej štruktúry slova *urážka*, ktoré súčasný používateľ slovenského jazyka už vo význame ‚poranenie, úraz‘ nepozná, sa dostávame ku kognitívno-pragmatickému pozadiu vysvetlenia komunikačného ústupu podoby frazémy obsahujúcej vo svojom zložení lexikálny komponent, ktorý je síce známy aj

⁴⁶ *Ja zaspievam ti, áno, k svadbe pieseň piesní; toť, rozmarínik sivý vzkvitol v mojom okne! Neraz by mi v živote pomohlo, keby som si odriekal: Oj, i takých bolo dost, ktorí pod nohy mi zavalili ne jeden kameň urážky...*

⁴⁷ *Okrem predpísaného cirkevného prijatia treba sa zdržovať každej nepotrebnéj manifestácie svetskej. Prichádzam ako cirkevný sluha a nie ako reprezentant svetskej moci. Z tej príležitosti zakazujem na fare strojiť hostiny, sú to daromné výdavky a kameň urážky pre tých, ktorí dnes kňazov veľmi pozorujú.*

Webový korpus SNK, tvorený textami dostupných na webe, prináša i niekoľko ďalších príkladov na uplatnenie FJ *kameň urážky* – tie však nevypovedajú o súčasnej živosti jednotky, ale vzťahujú sa na staršie (nábožensko-historické či umelecké) práce, ktoré boli v súčasnosti digitalizované a sprístupnené na webe (porov. príklady z druhej polovice 19. stor., začiatku 20. stor. a medzivojnového obdobia uvádzané v tomto texte).

v súčasnom jazyku, no čerpajúci z významu, ktorý v súčasnom jazyku už známy nie je – a práve tento zaniknutý význam predstavuje interpretačný kľúč k významu frazémy. Synchronne nepoznanie, nepociťovanie synonymie medzi slovami *úraz* – *urážka* sa u používateľov slovenského jazyka odrazilo v nepociťovaní významovej korešpondencie medzi lexikálnymi variantmi frazémy *kameň úrazu/urážky*⁴⁸ a pragmaticky sa prejavilo v ústupe podoby *kameň urážky* z našej jazykovej komunikácie.

Kameň úrazu verzus kameň sváru

Na synchronnej úrovni frazému *kameň úrazu* možno predstaviť v intenciách iného druhu frazeologickej premenlivosti, a to frazeologickej kontaminácie. Dostávame sa tu k širšie známym kontaminačným súvislostiam dvoch knižných frazém: *kameň úrazu* (frazémy východiskovo čerpajúcej z biblického pretextu) a *jablko sváru* (frazémy východiskovo čerpajúcej z antickej, starogréckej mytológie), z ktorých ako výsledok frazeotvornej činnosti hovoriacich vznikol *kameň sváru*. Podhubie tejto kontaminácie spočíva, ako je známe, vo významovej blízkosti príslušných frazém (*kameň úrazu* ‚príčina, zdroj ťažkostí, nedorozumenia, neúspechu, problému‘; *jablko sváru* ‚príčina sporu, nedorozumenia, nespokojnosti, hádok, nezhody, nepriateľstva‘), ktorú ešte podčiarkuje konštrukčné stvárnenie kontaminujúcich foriem.

Spomenutá kontaminácia už skoršie neunikla pozornosti slovenských jazykovedcov – napr. v 90. rokoch 20. stor. sa k nej odmietavo vyjadril M. Považaj (1994), poukazujúc na to, že spojenie *kameň sváru* narúša frazeologickú ustálenosť a neprináša nič nové, nič obohacujúce. Považuje ho skôr za doklad o vlačnejšom vzťahu k jazykovej kultúre. Svoj pohľad uzatvára konštatovaním: „*Preto musíme spojenie kameň sváru odmietnuť. Na vyjadrenie významu ‚príčina sporu, nedorozumení, ťažkostí‘ vystačíme s ustálenými frazeologizmami jablko sporu a kameň úrazu. Tieto frazeologizmy nás napokon spájajú aj s európskym kultúrnym dedičstvom*“ (Považaj, 1994, s. 181 – 182).

⁴⁸ Porov. v tejto súvislosti aj súčasné slovenské preklady Biblie (katolícky, evanjelický, ekumenický – dostupné na: <https://biblia.sk/>), ktoré na príslušných miestach, s ktorými je daná frazéma filiačne zviazaná, využívajú iba výraz *úraz* (*kameň úrazu*).

Pohľad do SNK (či už do hlavného korpusu, ale predovšetkým do korpusu textov dostupných na webe)⁴⁹ však dokladá, že to, čo z lingvistického pohľadu je frazeologickou chybou, nefunkčným skrížením dvoch frazeologických výrazov z odlišných motivačných sfér, z pohľadu používateľov súčasného slovenského jazyka predstavuje funkčný výrazový prostriedok, ktorý prekročil individuálny používateľský rámec, nadobudol širšiu interindividuálnu platnosť, uzualizoval sa – ukazuje sa, že zdrojovú disharmóniu komponentov daného spojenia príslušní používatelia nepociťujú, nevedomujú si ju. To, samozrejme, na jednej strane môžeme vyhodnocovať z hľadiska zníženej miery ich kultúrnej kompetencie⁵⁰, úrovne ich rozhladenosti, zorientovanosti v kultúrnych reláciách istého typu (v tomto prípade v oblasti antickej mytológie a kresťanského i židovského náboženstva)⁵¹, na druhej strane však v tejto kontaminačnej frazeotvornej činnosti hovoriacich možno registrovať aj istý kognitívno-pragmatický koncept, ktorý pre potreby lingvistickej interpretácie umožňuje vysvetliť/pochopiť, prečo zložky tejto frazeologickej kontaminácie napriek ich spomenutej – z kultúrnolinguistického pohľadu – zdrojovej, motivačnej nezladenosti používateľa súčasného

⁴⁹ Z korpusu textov dostupných na webe ilustračne vyberáme aspoň niekoľko príkladov: *Práve smolenický Chemolak sa stal kameňom sváru medzi ním a Jurajom Širokým, ktorý Lexu obvinil z nadžrania finančnej skupine Penta.; Tu sú kamene sváru: nemecký minister financií Schäuble chce, aby ECB dohliadala na všetky banky, avšak nie na banky lokálnych vlád krajín Nemecka.; Keďže sme v období honu na bosorky (historického aj metaforického), kameňom sváru bolo čarodejníctvo.; Kameňom sváru sa tu však stalo Mat'kove milované tofu, ktoré mával pomerne často.; Odzbrojenie légii úplné (ako to žiadal Mirbach), resp. čiastočné (podmienka bolševikov), odmietanie odzbrojenia vôbec (podľa francúzskej vojenskej misie), a reálne, ale nelegálne uschovanie časti zbraní vo vagónoch, sa stalo jedným z kameňov sváru.*

⁵⁰ K termínu kultúrna kompetencia pozri i dielo *K výskumu biblickej frazeológie* (Baláková – Kováčová, 2017, s. 18 – 19).

⁵¹ A treba povedať, že v istých prípadoch už i kontext svedčí o vágnosti orientácie v príslušných kultúrnych reáliách, porov. napr.:

- *Zároveň dodáva, že s narastajúcou emancipáciou žien, ktoré už dokážu byť sebestačné, by práve tento „uholný kameň“ svárov mal postupne ustupovať do úzadia.*
- *V Iliáde sa stanete jedným z bájných hrdinov – Meneláom, Ajaxom či Achilom – a bojujete nielen o mestá a flotily, prostredníctvom ktorých získavate aj náklonnosť bohov, ale hlavne o „kameň sváru“ – krásnu Helenu.*

slovenského jazyka vyhodnocujú ako kompatibilné: porov. napr. medzný kameň, chotárny kameň, čiže kameň vymedzujúci hranicu medzi susednými pozemkami, ktorý sa za istých okolností mohol stať predmetom sporu⁵², resp. pri uplatnení knižného synonymného výrazu – sváru. A zatiaľ čo, ak vyjdeme z početných dokladov (najmä webového) SNK, v prípade *kameňa sváru* ide už o frazeologickú premenlivosť uzuálnu, ďalšia kontaminácia príslušných dvoch frazém – *jablko úrazu*⁵³ ostáva iba na úrovni frazeologickej premenlivosti neuzuálnej, individuálnej.⁵⁴ Kontaminované prípady *kameň sváru* – *jablko úrazu* nám tak z používateľského hľadiska zreteľne demonštrujú odlišnú mieru funkčnej (ne)zladenosti komponentov, a teda aj odlišnú mieru toho, čo J. Mlacek označuje ako „*signály, ukazovatele primeranosti, vhodnosti alebo správnosti kontaminačného zásahu*“ (Mlacek, 2007, s. 140).

Uholný kameň

Už skoršie sme spomenuli, že obraznosť frazémy *uholný kameň* je spätá so staviteľskými reáliami⁵⁵, porov. priamy a prenesený význam spojenia: základný kameň → základ, podstata niečoho. A spomenuli sme aj to, že v biblických staro- a novozákonných reláciách verš *Kameň, čo*

⁵² A to vrátane sporu právneho, ako to napokon máme v našom historicko-kultúrnom kontexte aj doložené v písomných historických prameňoch (Pramene k dejinám slovenčiny 3). Porov. napr. *Vypočúvanie svedkov v spore medzi Zelenčanmi, Opojčanmi a Majcichovčanmi o pastviny pre dobytok a o určenie chotárneho kameňa medzi Opojcom, Zelenčom a Majcichovom* z r. 1751 (Kuchar – Valentová, 2008, 109 – 129).

⁵³ K prípadu *jablko úrazu* ako chybné kontaminácie narušajúcej významové (a iné) kvality frazémy pozri i heslo *frazeologická kontaminácia* v diele *Frazeologická terminológia*. Dielo je dostupné na: https://www.juls.savba.sk/ediela/frazeologicka_terminologia/.

⁵⁴ V sledovanom materiáli SNK sa vyskytuje jediný príklad na túto z frazeologického hľadiska afunkčnú kontamináciu: *Oddelené verejné toalety pre mužov a ženy sú už dlhú dobu jablkom úrazu pre ľudí s „netradičné“ sexuálnou orientáciou. Pokusy vytvoriť rodovo neutrálne verejné záchody boli v Amerike za niekoľko posledných rokov mnohokrát vykonané*.

⁵⁵ „*V minulosti to bol kameň, ktorý sa vkladal do rohu domu na spevnenie celej stavby*“ (Michalus, 1982, s. 288). V týchto staviteľských motivačných intenciách sa pri lexikografickom spracovaní frazémy *uholný kameň* jej biblické napojenie, a teda jej biblický status nevyznačuje (porov. heslo *kameň* v slovníkoch tvoriacich Slovníkový portál JÚLŠ SAV; dostupné na: <https://slovník.juls.savba.sk/>).

(ktorý) staviteľia zavrhli, stal sa kameňom uholným (uholným kameňom) viedol u biblistov k interpretačnej polemike o tom, z čoho obraznosť sakrálneho výrazu *uholný kameň* v kontexte kameňa zavrhnutého staviteľmi čerpá: či nadväzuje na chápanie uholného kameňa ako základného kameňa stavby (uloženého vo fundamentoch stavby, kameňa, ktorý sa kládol ako prvý – menej pravdepodobný výklad), alebo ako kameňa spájajúceho nosné oblúky budovy (ktorý sa dával do stredu klenby ako posledný – pravdepodobnejší výklad).⁵⁶ Hoci preferenčné riešenie tejto interpretačnej polemiky relevantnej na úrovni *sacrum* priamo nezasahuje *uholný kameň* ako frazému na úrovni *profanum*, príslušný starozákonný verš Ž 118, 22 a jeho novozákonné využitie roztvára i viaceré frazeologicky povšimnutiahodné podnety.

Napr. obdobne ako v prípade *kameňa úrazu* i v prípade *uholného kameňa* biblický text ponúka i ďalšie jednotky s prípadným frazeologickým potenciálom, ktoré však tento potenciál nenaplnili – spomeňme predovšetkým *hlavu uholnú* [porov. napr. preklad Ž 118, 22 v Kamaldulskej Biblii (... *Kameň, ktorý odvrhli Dělnci: tento zostal na hlavu uhelnú.*) či Lk 20, 17 vo Svätovojeťskej Biblii (... *Čo je teda to, čo je písané: „Kameň, ktorý zavrhli staviteľia, ten sa stal hlavou uholnou?*)]. Ďalšie podnety plynúce z príslušného biblického pretextu sa už vzťahujú na jednotku *uholný kameň* a majú morfosyntaktický i lexikálnosyntagmatický rozmer.

Tým prvým podnetom je antepozícia či postpozícia adjektívneho komponentu *uholný*: *uholný kameň* vs. *kameň uholný*. Zatiaľ čo v jednotlivých slovenských prekladoch Biblie sa v príslušných častiach môžeme stretnúť nielen s anteponovaným, ale i postponovaným zhodným atribútom, v rámci frazeologického uplatnenia premenlivosť poradia zložiek v tejto atributívnej determinatívnej syntagme pre súčasné komunikáty nie je obvyklá:⁵⁷ ako to dokumentujú materiály SNK, používateľsky

⁵⁶ Porov. v príslušnej časti príspevku aj odkaz na interpretáciu verša Iz 28, 16, v ktorej sa zdôrazňuje významová blízkosť slov *uholný kameň* a *základ*, čo naznačuje, že v biblickej predlohe (v príslušných častiach biblického textu) obraznosť spojenia *uholný kameň* čerpá z viacerých významových možností.

⁵⁷ Konštatovanie o ustálenosti zhodného atribútu v anteponovanej pozícii platí v korpusovom materiáli aj v prípade uplatňovania tejto jednotky ako sakrálneho výraziva v náboženskej komunikačnej sfére. Postponovaná pozícia atribútu je (s výnimkou priamych citátov z biblického textu) v týchto komunikátoch ojedinelá. Spomedzi zriedkavých prípadov ukážkovo spomeňme napr. *Sme živé kamene v Božej stavbe, hlboko spojené s Kristom, ktorý je kameňom uholným, a zároveň naším oporným*

dominantne sa uplatňuje podoba so zhodným prívlastkom v antepozícii (96 % excerpovaných prípadov frazeologického využitia), prípady s postponovaným atribútom sú z používateľského hľadiska zriedkavé.⁵⁸

Ten druhý podnet vychádzajúci z biblického pretextu smeruje k otázke živosti paradigmatických foriem, tvarovej premenlivosti z hľadiska zapájania tejto frazémy do kontextu v rámci výpovedí. Frazéma *uholný kameň* sa z tohto pohľadu klasifikačne⁵⁹ radí do skupiny semikontaktových frazém, t. j. nemožno do nej vkladať slová z kontextu, ale do kontextu sa môže zapájať rozličným spôsobom, čiže pripúšťajú sa rozličné gramatické variácie (Ološtiak – Ivanová, 2013, s. 179), čo korpusový materiál aj potvrdzuje.⁶⁰ Ak svoju pozornosť obrátíme na biblický pretext, nachádzame v ňom jednak adverbálny intencný akuzatív ako objektové doplnenie pri akčných manipulačných slovesách⁶¹ (*položiť, klásť, osadiť*), a to v reláciách vytvárajúcej obraznosti čerpajúcej zo staviteľských reálií [*ja pološím (kladiev, osadím) na Sione kameň, kameň vyskúšaný, uholný, vzácny, pevne zasadený; kto položil jej uholný kameň...*], jednak – a či predovšetkým – predikatívny inštrumentál [*Kameň, čo (ktorý) stavitelia zavrhlí, stal sa kameňom uholným (uholným kameňom); ... hlavným uholným kameňom je sám Kristus Ježiš*].

---

pilierom.; Vskutku, nazýva sa kameňom, nie neživým, nie vysekaným ľudskou rukou, ale kameňom uholným, aby ten, kto v neho uverí, nebol sklamaný.

⁵⁸ Niekoľko príkladov na používateľsky nefrekventovanú postponovanú atributívnu pozíciu: *Jazyk ako základný kameň identity sprevádza každý z textov, on je tým kameňom uholným stavby esejí, rozhovorov a reflexií.; ... práve fundovaná tematická interpretácia sa stala oným povestným kameňom uholným, na ktorom sa vystavila celá skúmaná zbierka.; Tereza Boučková zaznamenáva podobne ako Vaculík svoje malé dejiny, ktoré sú kameňom uholným dejín veľkých; Kauza Bezák sa stala kameňom uholným pre slovenských liberálov, murárov, ekumenov, tolerantov, skrátka pre všetkých sluhov Krásneho nového sveta.*

⁵⁹ M. Ološtiak a M. Ivanová (2013, s. 178 – 179) z tohto hľadiska rozlišujú tri skupiny frazém: nekontaktové (dištančné) – semikontaktové – kontaktové frazémy.

⁶⁰ Podľa korpusového materiálu, s ktorým sme pracovali, najfrekventovanejším tvarom tejto frazémy je tvar inštr. sg. (48 %). Nasledujú tvary ak. a nom. sg. (14 %), gen. pl. 6 %, gen. sg. 4 %, inštr. a ak. pl. 3 %, lok. sg. 2 %. Výskyt ďalších tvarov nepresiahol hranicu jedného percenta. Hoci naším cieľom nie je presné štatistické vyhodnocovanie materiálu, predsa len aj toto orientačné predstavenie kvantitatívnych súvislostí vypovedá o živosti jednotlivých foriem.

⁶¹ Pri sémantickej klasifikácii slovies vychádzame z *Valenčného slovníka slovenských slovies na korpusovom základe* (Ivanová a kol., 2014).

Prečo v biblickom pretexte zdôrazňujeme relevantnosť inštrumentálnej formy vystupujúcej ako súčasť predikátu? Pretože táto skutočnosť nachádza svoj živý odraz i v súčasnom zapájaní frazémy *uholný kameň* do kontextu – až v 49 % excerpovaných prípadov táto frazéma vystupuje práve v komplementovej inštrumentálnej pozícii, v ktorej obsahovo dopĺňa sponové slovesá s predikačnou funkciou *stať sa/byť*. Spájatelnosť s neagentívnou rezultatívnou kopulou⁶² so sémovou fázovosti – so slovesom *stať sa*⁶³ pritom odkazuje na intenzívnejšiu prepojenosť s biblickým pretextom [... *stal sa kameňom uholným (uholným kameňom)*], čo potvrdzuje aj dominancia využitých slovesných tvarov 3. os. préterita⁶⁴ – samozrejme, v potrebných kongruenčných variáciách rodu a čísla: *niečo/niekoľko sa stal, sa stala, sa, stalo, sa stali uholným kameňom*.⁶⁵ Vzhľadom

⁶² Pri sémantickom členení polosponových slovies vychádzame z klasifikácie M. Ivanovej – M. Kyseľovej (2017, s. 197 – 198).

⁶³ Korpusový materiál prináša i sporadické príklady využitia spájatelnosti s imperfektívom *stávať sa*: *Jej najťažšie a najodpornejšie previnenia sa stávajú uholnými kameňmi budovy jej dokonalosti.*; *Bezák sa stáva „Kameňom Uholným”, dokazuje vernosť Kristovi zvrchovane svojou pravdivosťou, stáva sa kameňom na ktorom si tupé hlavy rozbijú svoje masky!* Len v jednom prípade sme vo vyselektovanom materiáli našli príklad na spájatelnosť s duratívnou kopulou vyjadrujúcou kontinuitu deja – *zostať*: *Verejnoprávne médiá musia zostať uholným kameňom demokracie v Európe a musia byť schopné rozvíjať sa v digitálnom prostredí tak, aby to bolo prínosom pre spoločnosť.*

⁶⁴ K menej frekvenčne zastúpeným slovesným tvarom patrí neurčitok *stať sa* (napr. *Avšak Jozefova pokora a ochota spoliehať sa na Boha mu umožnili povzniesť sa nad otroctvo a stať sa uholným kameňom, aby zachránil svoju rodinu i celý Egypt.*), v istých prípadoch vrátane modálnej modifikácie sémantického predikátu modálnymi slovesami, napr. *Toto jednoduché posolstvo sa pre rodinu môže stať uholným kameňom.*; *Lebo kto by sa usiloval nadobudnúť inú vlastnosť či cnosť, a nie tú, ktorá sa môže a má stať uholným kameňom jeho charakteru, sotva znamená prenikavý úspech.* Spojenie s tvarom futúra perfektíva *stať sa* sme v príslušnom materiáli zaznamenali len v jednom prípade: *Dúfame, že angažovanosť mnohých Európanov dobrej vôle sa stane uholným kameňom etickej obnovy európskej spoločnosti.*

⁶⁵ Napr. *DirectX sa z pôvodného trpaslika stal uholným kameňom pri vývoji hier a teraz ho používa drvivá väčšina hier.*; *Včerajšie slová Roberta Fica zasa potvrdili, že hoci v niektorých iných prípadoch vie zažmúriť aj oči, kauza Slovenského pozemkového fondu sa pre neho stala uholným kameňom tejto koalície.*; *Uholným kameňom diskusie sa stalo vymedzenie pojmov „odpočinok“ či „rekreácia“.*; *Oba tieto programy sa stali uholným kameňom vedeckého diela nášho jubilanta.*

na defektnosť paradigmy perfektíva *stat' sa* (absencia tvarov prézenta) a najmä vzhľadom na už spomenutý odtienok fázovosti – význam začiatkovej fázy existencie, ktoré (polo)sponové sloveso *stat' sa* vyjadruje, používajú súčasného slovenského jazyka frekventovane siahajú po čisto sponovom slovese,⁶⁶ ktoré existenciu vyjadruje bez ohľadu na začiatok, trvanie a koniec deja,⁶⁷ t. j. po slovese *byť* – najfrekventovanejším tvarom, s ktorým sa realizačná podoba *uholným kameňom* spája, je pritom tvar 3. os. sg. préz. tohto slovesa.⁶⁸ A zatiaľ čo predikatívny inštrumentál je v sústave paradigmatických foriem, ako sa na materiáli SNK ukazuje, najživšou realizačnou podobou tejto biblickej frazémy, predikatívny nominatív už z používateľského hľadiska takýmto rozmerom živosti nedisponuje (kvantitatívne zodpovedá cca 6 % excerpovaným prípadom).⁶⁹

Čo sa týka morfolologickej stvárnenosti frazémy na úrovni kategórie čísla, realizačné podoby nie sú obmedzené výlučne na singulárovú subparadigmú: singulárová podoba je síce typická, a teda bežnejšia (korpusový materiál, s ktorým sme pracovali, ju dokladá až v 82 % prípadoch), nie

⁶⁶ Z celkového množstva vyexcerpovaných prípadov s inštrumentálovou formou *uholným kameňom* v komplementovej pozícii (*stat' sa/stávať sa/zostať/byť uholným kameňom*) až 3/4 tvorili prípady spájateľnosti so sponovým slovesom *byť*.

⁶⁷ K problematike pozri napr. Ivanová – Kyseľová, 2017, s. 197; Moško, 1997, s. 51.

⁶⁸ Niekoľko príkladov: *Ústredný vzorec dnešnej slovenskej politiky je skľučujúci – jeho uholným kameňom je Brusel, a nie vlastný hodnotový systém.; To je celkovo problém, zvlášť pre toho, kto tvrdí, že súhlas OSN je uholným kameňom legitimacy v medzinárodných vzťahoch.; Rodina je v boji proti drogám uholným kameňom.; Výhrada sa vzťahuje na zásadu, že uholným kameňom demokracie je parlamentný dialóg a súťaž riešení...; Uholným kameňom bezpečnejšieho sexuálneho života, ako som povedala na začiatku tejto kapitoly, je prezervatív.*

Menej frekventovane sa realizačná podoba *uholným kameňom* spája i s ďalšími tvarmi slovesa *byť*, napr. *Biskupi a minister sa zhodli, že uholným kameňom Európskej únie musí byť európsky sociálny model prispôbený globalizácii a demografickým zmenám.; Uholným kameňom beloško-indiánskych vzťahov bolo poľnohospodárstvo.; Práve tieto kroky sú uholným kameňom pre skončenie aktuálnej finančnej krízy vo svete.; Teraz prichádza čas, aby ste odstránili mentálne hrče svojej frustrácie a premenili ich na nádhernú a milostivú Lásku, ktorá bude uholným kameňom vašej premeny do plného vedomia.*

⁶⁹ Niekoľko príkladov z korpusového materiálu: *Tento postoj zastáva aj Mc Donald (2006), keď tvrdí, že: „kvalitné posúdenie je uholný kameň efektívnej sociálnej práce v akoľvek zariadení.“; Národnia rovnoprávnosť je kameň uholný kráľovstva uhorského, ktorý ani prví staviteľia jeho nezavrholi, ale vysokoumne cenili.; Manželstvo je uholný kameň.*

však výlučná.⁷⁰ Spomedzi plurálových tvarov je v korpusovom materiáli najfrekventovanejší tvar genitívu plurálu. Využívanie genitívnych plurálových tvarov pritom naznačuje používateľskú obľúbenosť kvantitatívnej modifikácie frazémy v rámci schémy *jeden/jedným z uholných kameňov*, a to zvyčajne v spojení so statickými komparatívnymi slovesami ekvivalentnosti a kopulou *byť*. Porov. napr. *Ilustrácie Viery Bombovej k rozprávkam Sama Czambela tvoria jeden z uholných kameňov súčasnej slovenskej ilustračnej tvorby...; Jeden z uholných kameňov ľudského vzťahu predstavuje slovo rozhovor.; Vytepávaný drak sa dodnes považuje za jeden z uholných kameňov čínskej literárnej vedy.; Jedným z uholných kameňov súčasnej Černákovej obhajoby je zdôrazňovanie, že vraždili kriminálnikov, ktorí sa sami dopúšťali zločinov.; Pritom „ekonomické týranie“ je jedným z uholných kameňov feministických kampaňí proti mužom.*

Uholný kameň verzus uhoľný kameň

Ďalšie smerovanie príspevku iníciačne ovplyvnilo vystúpenie slovenskej poslankyne M. Záborskej, ktorá vo svojom parlamentnom vystúpení 28. 5. 2021 uviedla: „*Ústavu chápem ako náš základný zákon, uhoľný kameň nášho štátu Slovenskej republiky.*“⁷¹ K tomuto vystúpeniu možno pridať i správu agentúry TASR (22. 12. 2021), ktorú prevzali viaceré

⁷⁰ Uvádžame niekoľko príkladov z materiálu SNK, v ktorých sa podoba frazémy v príslušnej plurálovej pádovej forme uplatňuje v adverbálnej (intenčnej, okolnostnej), adnominálnej a predikatívnej pozícii: *Tieto otázky sa dotýkajú samotných filozofických základov spoločnosti, každá civilizácia má na ne svoju vlastnú odpoveď a národy, ale aj jednotlivci ich považujú za uholné kamene svojej existencie.; Ten totiž rozhodol o troch uholných kameňoch celého dokumentu, ktorými sú rýchla privatizácia ako ekonomický základ premeny Slovenska na slobodnú krajinu, obnovenie racionálnej, teda v podmienkach SR reštriktívnej hospodárskej politiky a návrat k demokratickým formám politiky.; Otvorenosť a sebadarovanie sa často vnímajú ako uholné kamene dobrého manželstva.; Zhoda, že práve pre tieto tri uholné kamene sa Západu v histórii darí, nie je v jeho okolí všeobecná, gravitácia takto uchopeného sveta však na iné civilizácie už stáročia silno pôsobí.; Vnímame nedostatok významných uholných kameňov a základov kresťanstva, rozkladanie hodnôt a etických noriem....; ... stali sa kapituly hodnovernými miestami, kde sa vydávali, odpisovali a potvrdzovali najrozličnejšie písomnosti, ktoré sa stali uhoľnými kameňmi rastúcej stavby dejepisu.*

⁷¹ Vystúpenie poslankyne je k dispozícii na:

<https://tv.nrsr.sk/videokanalys/osoba/8/ZaboAnna?id=243423>

médiá:⁷² „Zopakoval (D. Lipšic – doplnila V. K.), že rozsah právomoci vyplývajúci z paragrafu 363 TP, ktorý sa na Slovensku týka aj nemeritórnych rozhodnutí, napríklad uznesenia o vznesení obvinenia, nie je nikde v Európskej únii. Zjavne tam trestné stíhanie funguje a nie je to žiadny **uhol'ný kameň** trestného konania, lebo inak by to museli mať aj iné krajiny. A nemá to žiadna, ' zdôraznil.“

Uholným kameňom tejto časti príspevku je teda, „uhol'ný kameň“, ktorý, ako to dokladajú citované úryvky, sa môže stať kameňom úrazu nielen pre bežných, ale aj pre mienkotvorných, prestížnych používateľov slovenského jazyka, pôsobiacich v relevantných sférach spoločenského života. Ide pritom o záležitosť nie novú [spomeňme napr. že začiatkom 80. rokov 20. stor. na stránkach *Kultúry slova* vysvetľujúco reagoval na chybné zamieňanie adjektív *uhol'ný/uhol'ný* Š. Michalus (1982, s. 288)], ale stále aktuálnu – pohľad do textov (najmä) webového korpusu dokladá, že *uhol'ný kameň* vo význame „základ, podstata niečoho“ je súčasťou idiolektu mnohých používateľov súčasného slovenského jazyka, porov. napr.: *Táto skutočnosť je dlhodobo uhol'ným kameňom nášho vzdelávacieho systému.; ... ale predsa len zákon z roku 1791 vždy znova sa osvedčil ako uhol'ný kameň slobody a samosprávy uhorských evanjelikov.; Naši predkovia kedysi chápali, že práve poľnohospodárstvo je uhol'ným kameňom civilizácie...; Maltuziánska ideológia sa stala uhol'ným kameňom domácej i zahraničnej politiky a tvorila esenciu kultúrnej revolúcie 60-tych rokov.; V románe sú často uhol'ným kameňom rôznych vtipných i dramatických situácií.; Ale nemôžem súhlasiť s tým, že akýmsi uhol'ným*

Pre úplnosť treba dodať, že príslušná webová stránka, ktorá je súčasťou oficiálneho webu Národnej rady Slovenskej republiky, okrem videozáznamov vystúpení poslancov prináša aj ich písomné prepisy. A ako to dokumentuje porovnanie ústnej a písomnej verzie príslušného vystúpenia, v písomnom prepise sa už urobila náležitá korekcia: *uhol'ný kameň*, ktorý odznel v ústnej verzii, sa v písomnej verzii apretoval na *uhol'ný kameň*. Neapretovanú písomnú verziu tejto časti vystúpenia prináša napr. <https://dennikstandard.sk/78927/sprava-matic-toto-nie-je-ideologicka-debata-chronime-zvrchovanost-a-pravny-stat/>.

⁷² Napr. <https://www.trend.sk/spravy/lipšic-vine-treste-maju-rozhodovat-sudy-nie-prokurator>;
<https://www.postoj.sk/95372/o-vine-a-treste-maju-rozhodovat-sudy-nie-prokurator?page=4>;
<https://www.ta3.com/clanok/221969/o-vine-ma-rozhodnut-sud-nie-prokurator-tvrdi-lipšic-kedy-je-podla-neho-vhodny-paragraf-363>

kameňom každého svetonázoru je pocit.; Ivan Čičmanec v Bratislavskom satyroví ako autor demonštroval aj svoju odvahu k príbehu, ktorý je uhoľným kameňom epiky a ktorý aj naši postmoderní autori zavrhli...

Hoci spojenie *uhoľný kameň* výrazným spôsobom zasahuje obraznosť a celý sémantický plán frazémy, javí sa, že inkompatibilitu formy a obsahu si tí, u ktorých je jednotka fixovaná v tejto podobe, neuvedomujú. Ešte výraznejšie sa tento nesúlad prejavuje v tých prípadoch, v ktorých sa spojenie *uhoľný kameň* uplatňuje nie ako sakrálny výrazivo vrátane konkretizujúcich citátov či odvolávok na biblický text, porov. napr.:

- *Ale tým uhoľným kameňom, na ktorom jedinom možno stavať pravé šťastie je Ježiš Kristus.; Slovo Pánovo je tým uhoľným kameňom, ktoré oddelí zrno od pliev.; Či sme pôvodom Židia alebo pohania, či sme bohatí alebo chudobní, starí alebo mladí ako Božie deti tvoríme jednu úžasnú stavbu, ktorá spočíva na uhoľnom kameni, ktorým je Pán Ježiš Kristus.*
- *Vo svojom živote vychádzam z biblickej vety, Kameň čo stavitelia zavrhli stal sa kameňom uhoľným, na tomto základe pevnej viery a Božieho zjavenia sa usilujem stavať svoj život...; Hoci Židia ho odmietali, stal sa uhoľným kameňom novej „stavby“, cirkvi. (Skutky 4,11.12); Pápež mu s istou trpkosťou zacitoval slová 118. žalmu: „Kameň, čo stavitelia zavrhli, stal sa kameňom uhoľným“.; Skutočne tu platí veta „kameň čo stavitelia zavrhli, stal sa kameňom uhoľným“ (citát z biblie).; ... Efežanom v 2:20-22 píše „Ste postavení na základe apoštolov a prorokov, hlavným uhoľným kameňom je sám Kristus Ježiš.*

To, že vo svojich vyjadreniach logický či sémantický rozpor príslušní komunikujúci nepocitujú, kým na túto skutočnosť a z nej plynúci interpretačný posun nie sú upozornení, vystihuje v korpusovom webovom materiáli nasledujúca výmena názorov (diskusneforum.sk):

A: ... *To že je Kristus uhoľný kameň ešte nemusí automaticky znamenať že je skalou. Základ je uhoľný kameň Kristus. Ale ten základ je postavený na skale Bohu.*

B: ... *Ak už píšeš o uhoľnom kameni a nemáš na mysli kusové uhlie, tak napíš uhoľný t.j. kameň, ktorý sa nachádza v uhle – na rohu stavby. (bez mäččeňa) Mňa to zo začiatku zviedlo na iné chápanie tohto podobenstva – že ak ho stavitelia zavrhli t.j. odklonili sa od pravej viery v Boha,*

tak ich viera už nestála na skale – kameni, ale na uhli – lebo ten kameň zuhoľnatel’.

A: ... *Ináč k tomu uholnému kameňu. To áno. Ja som si ani neuvedomil že to je uholný kameň a nie uhoľný.*

Zhrnutie

S Bibliou sa filiačne spája širší okruh frazeologických jednotiek s komponentom kameň vo svojom zložení. Spomeňme napr. *hodiť kameň (kameňom) po niekom (do niekoho)*; *Neostal kameň na kameni*; *mať kamenné srdce (srdce z kameňa)*; *Kto do teba kameňom, ty doňho chlebom*; *Kto hádže kameňom do výšky, môže mu padnúť na hlavu, Ak budeme mlčať, kamene budú kričať, príp. aj Čo by kameňom dohodil.*⁷³ Pri výbere dvojice, ktorá sa ocitla v centre našej pozornosti, sme zohľadnili viacero aspektov. Vo vzťahu k východiskovým biblickým textom k nim patrila najmä staro- a novozákonná intertextovosť, ústiaca v integračné kontextové prepojenie týchto jednotiek v Prvom Petrovom liste (2, 6 – 8), a interdisciplinárnosť, dvojdomosť tohto biblického výraziva: sakrálny výraz verzus frazéma. A ako to dokumentujú texty Slovenského národného korpusu, viacero zaujímavých bádateľských podnetov prináša práve aspekt používateľov slovenského jazyka, a to smerom k vytváraniu obrazu o súčasnej živosti biblických frazém *kameň úrazu, uhoľný kameň*, o ich realizačných podobách a zapájaní do kontextu, resp. širšie – o ich frazeologickej premenlivosti.

Viera Kováčová

⁷³ Porov. Ouředník (2011, s. 100 – 102), Skladaná (2012, s. 95 – 96; 2017, s. 49), Habovštiaková, (2001, s. 2).

1.2 Z úvah o živote biblických frazém *(po)zdvihnúť päť (päť) proti niekomu, krívať (kul'hat') na obe (dve) nohy vs. krívať (kul'hat') na obe (dve) strany*

Pri diachrónno-synchronnom pohľade na frazémy s prívlastkom biblické zohráva dôležitú úlohu prístup *ad fontes*. Tento prístup sa prejavuje reflexiou týchto frazém v ich biblických súvislostiach – t. j. v našom prípade pohľadom do slovenských prekladov Biblie, a to nielen tých novších/súčasných, ale aj (či najmä) do prekladov, ktorých obdobie vzniku je nám časovo vzdialenejšie. Vo viacerých prípadoch sa pre autorské úvahy stali produktívnymi práve preklady konkrétnych veršov vo Svätovojeťskej Biblii, v Palkovičovom preklade Biblie či v Kamaldulskej Biblii, ich porovnanie s prekladmi súčasnými.

Životnú cestu vybraných biblických frazém v línii minulé – súčasné vytvárame najmä na materiáli Historického slovníka slovenského jazyka a Slovenského národného korpusu. Z verejne prístupných korpusov v štruktúre SNK siahame po korpuse textov dostupných na webe. Robíme tak jednak s ohľadom na veľkosť a diverzitu tohto korpusu, jednak s ohľadom na jeho špecifickú pridanú hodnotu: súčasťou tohto korpusu sú nielen texty poskytujúce svedectvo o jazykovej súčasnosti, ale vďaka digitalizácii starších textov a ich sprístupneniu na webe sú v ňom v istom rozsahu prítomné aj texty prinášajúce svedectvo o našej jazykovej minulosti.

(Po)zdvihnúť päť (päť) proti niekomu

Pre prvý okruh našich úvah nám v reláciách biblickej frazeológie poskytol impulz Historický slovník slovenského jazyka. V súbore frazém (heslá *pozdvihnúť, päť*) zachytáva totiž i frazému so stavbou slovesnej syntagmy *pozdvihnúť päť proti komu* s vysvetlením významu *„stať sa nepriateľom niekoho“*⁷⁴, resp. *„obrátiť sa niekomu chrbtom, ponechať na seba niekoho“*⁷⁵. Jej využitie dokumentuje na excerptoch z historických textov 17. – 18. stor. vtedajšej náboženskej komunikačnej sféry.

⁷⁴ <https://slovník.juls.savba.sk/?w=p%C3%A4ta&s=exact&c=Cbad&cs=&d=hssj#>

⁷⁵ <https://slovník.juls.savba.sk/?w=pozdvihn%C3%BA%C5%A5&s=exact&c=-n74e&cs=&d=hssj#>

Z rukopisu *Sprawa o krestianské powinnostj* (1696) uvádza uplatnenie v podobe: *ten, s nimž sem byl w pratelstwj, genuž sem se dowerowal, pozdwyhl paty proti mne*. Zo zbierky nedel'ných kázní⁷⁶ A. Máčaja *Panes primitiarum aneb Chleby prwotjn* (1718) pochádza doklad so súvetnou stavbou, ktorej súčasťou sú hneď dva obrazné výrazy: *kdož gi chléb se mnu, pozdwyhne protj mně páty swé*.

Detailnejší pohľad do práce A. Máčaja poskytuje jednoznačnú informáciu o tom, že oba výrazy sú biblickej proveniencie: A. Máčaj v texte využíva časť z 13. kapitoly Evanjelia podľa Jána – v poznámke k textu na margu pri uvádzaní latinskej predlohy na túto kapitolu aj explicitne odkazuje (Máčaj, 1718, s. 214 – 215): „*Kdož Krystu spurnégssy byl, gako on? Poněwádž tak sám Krystus Pán powěděl o něm: (x) qui manducatur mecum panem, levabit contra me calcaneum suum. Kdož gi chléb se mnu, pozdwyhne protj mně páty swé. A aby zrozuměl, že o něm to powěděl, podal mu kus chléba, řkúce...*“; poznámka na margu: „*x Joann 13*“.

Jánovo evanjelium nie je jediným biblickým textom, v ktorom sa s obrazom pozdvihnutia päty proti niekomu stretávame. *Biblická konkordancia* (Potúček, 1970, s. 369) výraz *pozdvihol päťu proti mne* usúvzťažňuje s dvoma biblickými textami – tak s novozákonným Jánovým evanjeliom, presnejšie s veršom 13, 18, ako aj so starozákonnými žalmami, presnejšie so žalmom 41, 10 (resp. 40, 10)⁷⁷. A ak sa v tomto biblickom kontexte vrátime k príkladom uvádzaným v HSSJ, dostávame sa nielen k novozákonnému textu (úryvok z diela A. Máčaja: *kdož gi chléb se mnu, pozdwyhne protj mně páty swé* – porov. súčasný katolícky preklad danej časti Jn 13, 18: *Ten, ktorý je môj chlieb, zdvihol proti mne päťu*.), ale aj k starozákonnému textu – excerpt z diela *Sprawa o krestianské powinnostj* je totiž príkladom na starozákonný žalмовý kontext: *ten, s nimž sem byl w pratelstwj, genuž sem se dowerowal, pozdwyhl paty proti mne*, porov. súčasný katolícky preklad Ž 41, 10: *Dokonca i môj priateľ, ktorému som dôveroval a ktorý jedával môj chlieb, zdvihol proti mne päťu*.

Latinské *levavit contra me calcaneum suum* (gr. *eperen ep' emé ten pternan autou*) v Jánovom evanjeliu sa v historických i súčasných pre-

⁷⁶ K problematike katolíckej kázňovej prózy v 18. stor. pozri bližšie v štúdiu E. Brtáňovej *Obraz konfesií a kultúr v katolíckej kázňovej próze na Slovensku v 18. stor.* (2019).

⁷⁷ 41, 10 vs. 40, 10: v závislosti od toho, či sa uplatňuje počítanie žalmov podľa hebrejskej Biblie, alebo gréckej Septuaginty (pozri napr. Trstenský, 2007, s. 33 – 36).

kladoch Biblie prekladá do slovenčiny v zásade jednotným spôsobom: *pozdvihne/pozdvihol/zdvihol proti mne pätu/päty* (s antepónovaným/postponovaným atribútom *svoju/svoje*, príp. bez atributívneho doplnenia), porov.

- Kamaldulská Biblia: *Kdo gi semnú chléb, pozdvihňe proty mňe patu swú.*
- Palkovičova Biblia: *kdo gi Chléb semnu, pozdvihňe proti mňe Pati swoge.*
- Svätovojtešská Biblia: *Kto jie chlieb so mnou, pozdvihne proti mne svoju pätu.*
- katolícky preklad (1986): *Ten, ktorý je môj chlieb, zdvihol proti mne pätu.*
- evanjelický preklad (1979): *Ten, čo jedol môj chlieb, pozdvihol pätu proti mne.*
- ekumenický preklad (2017): *Ten, čo je môj chlieb, zdvihol proti mne pätu.*

V prípade starozákonného žalmu (Ž 41, 10), na ktorý intertextovo odkazuje Jánovo evanjelium a ktorý v hebrejskom texte zodpovedá podobe ... *higdíl alaj aqéb*,⁷⁸ sa v prekladoch uplatňujú diferencovanejšie prekladateľské stratégie. Okrem prevládajúceho obrazu pozdvihnutia päty prekladateľa siahajú i po iných vyjadreniach (pozri kamaldulský a ekumenický preklad):

- Kamaldulská Biblia: ... *ktery gedel chlebi mé, welikí powod učinil nadémnu.*
- Palkovičova Biblia: ... *a kerí gídal Chléb móg, pozdvihol Pati proti mňe.*
- Svätovojtešská Biblia: ... *a ktorý jedával chlieb môj, podvihol pätu proti mne.*
- katolícky preklad (1955): ... *a ktorý jedával môj chlieb, zdvihol proti mne pätu.*
- evanjelický preklad (1979): ... *ktorý jedával môj chlieb, pozdvihol pätu proti mne.*
- ekumenický preklad (2017): ... *čo jedával môj chlieb, sa odo mňa odvrátil.*

V kontexte frazeologickej orientácie nášho textu treba osobitne spomenúť preklad tejto časti žalmu u A. Boteka v Jeruzalemskej Biblii.⁷⁹ A. Botek totiž využíva adaptačnú možnosť siahnutím po frazéme, ktorú

⁷⁸ Informácia sprostredkovaná A. Tyrolom.

⁷⁹ Pracujeme s deviatym revidovaným a opraveným vydaním (2020).

čitateľ dobre pozná z frazeologického fondu súčasnej slovenčiny – *dať (dávať) kopanec niekomu/niečomu*⁸⁰: *Ešte i môj priateľ, ktorému som dôveroval, čo jedával pri mojom stole, dáva mi kopance*. V poznámke pod čiarou sa explikačne dodáva: „dáva mi kopance“, dosl. „*pozdvihol päťu*“.

Poznámka o diferencovanejších prekladateľských stratégiách pri Ž 41, 10 asociuje otázku, čo túto odlišnosť v prekladoch vyvoláva. Odpoveď na ňu identifikáciou a vysvetlením neuralgického miesta poskytuje 10. zväzok Komentárov k Starému zákonu (Hroboň – Kacian, 2022, s. 495 – 496). V hebrejskom texte príslušnému slovesu v konjugácii hifil (hifil interný, resp. zvrtný) zodpovedá význam „*vypínať sa nad niekoho/niečo*“. Substantívum, s ktorým sa sloveso spája, má síce samo osebe význam „*päta, kopyto, stopa*“, no, ako sa v komentári spresňujúco uvádza, jeho koreň sa v masoretskom texte vyskytuje aj v slovese s významom „*podviesť, podraziť*“, aj v adjektíve s významom „*zákerňý, úskočný, podrazácky*“, aj v substantíve s významom „*úskočnosť, podraz, zákernosť*“. Autor tejto časti komentárov preto v prekladových súvislostiach vyslovuje mienku: „*Nejasný idióm zdvihol proti mne päťu môžeme teda opodstatnene nahradiť prekladom s jasným významom vypínal sa nado mnou (ako) podrazák, resp. podrazácky*“ (Hroboň – Kacian, 2022, s. 496).

Biblické *(po)zdvihnúť päťu proti niekomu* sa zvyčajne⁸¹ vysvetľuje ako metaforický obraz motivačne čerpajúci zo správania zvierat, čo kopnú hospodára, ktorý ich kŕmi, stará sa o ne. Porov. i poznámku pod

⁸⁰ Ako ukazujú príklady na realizačné uplatnenie frazémy v materiáloch SNK, FJ *dať (dávať) kopanec niekomu/niečomu* má viacvýznamovú štruktúru, porov. kontextové uplatnenie frazémy v sémantickej škále „ublížiť niekomu/niečomu, poškodiť, odmietat' niekoho/niečo, vzdialit' sa od niečoho/nieкого (v negatívnom vyznení)“ – „zanechať, opustiť niekoho/niečo, rozlúčiť sa s niekým/niečím“ – „naštartovať, podnieť k činnosti, postrčiť dopredu niekoho/niečo“: *Kopance pravde však, podľa Palka, dávali často aj predstavitelia dnešnej opozície.; Prezident dal ďalší kopanec slovenskej demokracii,“ vyhlásil predseda Mosta-Hídu Béla Bugár.; Mihál, Kaník, ľudia vám dali kopanec, o čo si ešte koledujete?; Daj kopanec nezmyselným autoritám.; Dovtedy sa tu majte a nech vám múza dáva kopance! (ale nie kopačky :D); Ja dávam časopisu na rozlúčku dva kopance – jeden v podobe inšpirácie a druhý v podobe motivácie.; Alebo aj obligátna káva, ktorá dá srdcu riadny kopanec.; No asi som nemal vhodného strýčka, ktorý by mi dal ten „správny kopanec“, hoci talentové skúšky som úspešne zvládol.*

⁸¹ Iný výklad odkazuje na súboj zápasníkov, v ktorom víťaz zhodí porazeného na zem a pošliape ho. Porov. „... he supplanted, he tripped him, as wrestlers do, in order to cast him down to the ground, and then trample upon him, and triumph

čiarou uvedenú k veršu Jn 13, 18 vo Svätovojeťskej Biblii: „*Obraz je vzatý od zvierat, ktoré kopnú hospodára, a znamená nevďačného sluhu, ktorý povstane proti svojmu pánovi. V Žalme sa to povedá o Aclitofelovi, ale nakoľko ten bol predobrazom Judášovým, platí to i o Judášovi.*“⁸² V intertextových súvislostiach (Ž 41, 10 sa u Jána vkladá do úst Ježišovi) sa biblický výrok zvykne interpretovať ako proroctvo o Judášovej zrade (pozri i citovanú poznámku zo Svätovojeťskej Biblie, ktorá odráža kristologickú interpretáciu žalmu), a tak sa spojenie chápe prevažne vo význame ‚zrada‘. Ak si však opäť pomôžeme komentárom k žalmu 41, 10, toto spojenie je „*metaforou skôr pre popretie či odmietnutie, než pre zradu, niečo ako ‚obrátiť sa k (niekomu) chrbtom‘*“ (Hroboň – Kacian, 2022, s. 495). A práve synonymia s frazémou *obrátiť sa chrbtom k niekomu* je jednou z ciest, ktorú využíva aj HSSJ pri výklade významu frazémy (*po*)*zdvihnúť päť (päť) proti niekomu*, frazémy, ktorú v našom kultúrno-jazykovom prostredí možno označiť za prekladové „generikum“, keďže do našej lexiky sa dostáva ako kalk z latinskej biblickej predlohy.

V úvode tejto časti sme spomenuli, že úvahy o frazéme (*po*)*zdvihnúť päť (päť) proti niekomu* sú motivované registráciou tejto frazémy v HSSJ, ktorý jej výskyt dokladuje výlučne na historickom materiáli nábožensky orientovaných textov. Hoci, ako zdôrazňuje J. Skladaná, výskum historického frazeologického fondu a jeho lexikografické spracovanie má svoje výrazné reštrikcie spočívajúce v neúplnosti historickej materiálovej bázy [„... *diachrónna analýza frazém sa môže opierať len o neúplný a niekedy náhodne doložený materiál. V niektorých prípadoch je pri vyabstrahovaní vlastnej frazémy, teda určeni jej identity a určeni jej významu) dispozícii jediný doklad...*“ (Skladaná, 1993b, s. 171)], príslušné historické excerpty zreteľne zviazané s biblickými textami (viac-menej citátový charakter) zrejme expressis verbis signalizujú i jej zviazanosť s náboženskou komunikačnou sférou.

V biblických súvislostiach pritom nejde o osihotený prípad. Ako konštatuje J. Mlacek (2013, s. 141 – 142), v Biblii sa vyskytuje množstvo jednotiek frazeologickej povahy, ktoré sa do všeobecného frazeologického fondu nepremietli. Prvú takúto skupinu predstavujú frazémy nevy-

---

over him...“ Citované podľa: <https://www.studylight.org/commentaries/eng/geb/john-13.html#verse-18>

⁸² V novom preklade Jánovho evanjelia sa uvádza, že „*ustálené spojenie ‚zdvihnúť päť proti niekomu‘ je obrazom agresie a pohrdania*“ (Lapko, 2019, s. 119).

skytujúce sa mimo biblických textov (z príkladov J. Mlaceka vyberáme: *biť niekoho lýtko i stehno* – vo význame súčasného spojenia *biť niekoho hlava-nehlava*; *žiadať počet z niečej ruky* – vo význame *brať niekoho na zodpovednosť*). Do druhej skupiny lingvista radí jednotky vyskytujúce sa nielen v biblických textoch, ale aj mimo miest svojho prvotného výskytu, ktoré však neprenikli do širšieho využívania (do všeobecnej komunikácie) a ako osobitné výrazivo ostali zviazané s textami náboženskej komunikačnej sféry.⁸³

Práve túto skutočnosť potvrdzuje i súčasné využívanie jednotky *(po)zdvihnúť päť (päty)* proti niekomu v materiáloch SNK. Korpusový materiál ukazuje, že za hranicami nábožensky orientovaných textov⁸⁴ sa vyskytuje len raritne a že i v týchto zriedkavých prípadoch biblické väzby nepretfha, čo sa prejavuje i kontextovým uplatňovaním oboch súčastí biblického výrazu⁸⁵ (*jesť niečí chlieb, zdvihnúť päť proti niekomu*). Porov. ukážku z politicko-mediálneho diskurzu, v ktorej sa využíva biblické výrazivo na vykreslenie politickej zrady: „Z vôle ľudu si na najvyšší post zasadol nám už dobre známy starý ujo, ktorý sa medzičasom svojmu vodcovi tiež vzoprel. ... To, že zradca, ktorý jedol jeho chlieb, a potom zdvihol proti nemu päť, sa stal prezidentom, niesol veľmi ťažko.“ (marianvojtko.blog.sme.sk)

Keďže súčasťou webového korpusu sú okrem súčasných textov v istom rozsahu (vďaka digitalizácii a sprístupneniu na webe) i diela pre nás časom vzniku vzdialenejšie, príkladovo môžeme spomenúť uplatnenie

---

⁸³ Ako príklad J. Mlacek uvádza formulácie začiatkov blahoslavenstiev (*blahoslavení tichí...*, *blahoslavení lační a smädní...*, *blahoslavení čistého srdca...*).

⁸⁴ Ako príklady zo SNK dokladajú, v sakrálnom komunikačnom priestore sa síce novšie s frazeologickou formou obsahujúcou v konštrukčnej stavbe slovesno-substantívnu zložku *zdvihnúť päť* stretávame, ide však o odlišnú frazému, ktorá s latinským kalkom z Biblie nesúvisí ani po formálnej, ani po významovej stránke. Porov. formálno-sémantickú odlišnosť jednotiek *zdvihnúť päť (päť) proti niekomu* vs. *zdvihnúť päť (odniekať)*. Príklady zo SNK: ... *väčšinu produktov si viete objednať online bez nutnosti zdvihnúť päť z miesta*; *Možno je časť zdvihnúť päť a odísť z miesta nešťastia*.

⁸⁵ Vytváraný obraz odvrátenia sa, odmietnutia sa dostáva do ostrého kontrastu s prejavom priateľstva, lojality, prijatia (symbolika jedenia chleba). Táto časť biblickému textu sa preto významovo predstavuje aj ako odvrátená tvár príslovia *V núde poznáš priateľa*. Pozri 10. zväzok Komentárov k Starému zákonu (Hroboň – Kacian, 2022, s. 495).

sledovaného biblického výrazu (presnejšie – oboch jeho súčastí) aj v diele z poslednej štvrtiny 19. stor. *Pamäti slov. ev. a v. gymnasia a s nim spojeného učiteľského semeniska vo Veľkej Revúci* (1889). Dielo editoval A. H. Škultéty, evanjelický farár, príslušný text po autorskej stránke možno pripísať teologicky vzdelanému Júliusovi Bottovi: „*Tak sa musela miera bied našich doplniť ešte tým, že tí, ktorých národ slovenský zplodil, a ktorí jedali chlieb jeho: vlastní synovia pozdvihli proti nemu päty a silou mocou na zhube a vyničení slovenského národu pracovali.*“⁸⁶

Krívat' (kuľ'hat') na obe (dve) nohy vs. krívat' (kuľ'hat') na obe (dve) strany

Inšpiráciu pre túto časť nám poskytol medzinárodný dvojväzkový slovník vybraných okridlených výrazov, frazém pochádzajúcich či vychádzajúcich z Biblie – *Lepta biblejskoj mudrosti* (vydanie z r. 2019a,b)⁸⁷. Pre dielo je príznačný široký porovnávací rozmer – ako sme už skoršie spomenuli, uvádza ekvivalenty 130 biblických jednotiek až v 19 jazykoch, slovanských i neslovanských⁸⁸.

Osobitná pozornosť sa venuje pramenným východiskám jednotiek, t. j. uvádza sa citátová dokumentácia miest biblických textov, s ktorými sú motivačne späté. V štruktúre heslovej state sa využíva porovnávací model ruskej biblizmy v komparácii s ekvivalentmi v iných jazykoch⁸⁹, čiže kľúčovým pre predstavenie genézy a životnej cesty tej-ktorej frazémy je vysvetlenie poskytnuté pri ruských jednotkách. V tejto časti sa zachytáva ich sémantická štruktúra, vysvetľujú sa súvislosti s biblickým

⁸⁶ Porov. i časť digitalizovanej verzie diela J. Botta *Slováci – vývin ich národného povedomia* (v Zlatom fonde denníka *Sme* sa digitalizovalo vydanie z r. 1971 – jeho východiskom je druhé vydanie Bottovho diela z r. 1923): „*Tak miera bied dopĺňovala sa ešte tým, že tí, ktorých slovenský národ splodil a ktorí jedli jeho chlieb, vlastní synovia, zdvihli proti nemu päty a silou mocou pracovali na záhube a vyničení slovenského národa.*“

⁸⁷ Vydanie z r. 2019 vychádza ako dvojväzkový slovník pod redakciou Je. Je. Ivanova a V. M. Mokijenka (2019a,b).

⁸⁸ Ide o frazémy patriace do frazeologických fondov ruštiny, angličtiny, arménčiny, bieloruštiny, bulharčiny, češtiny, francúzštiny, gruzínčiny, chorvátčiny, macedónčiny, nemčiny, poľštiny, slovenčiny, slovinčiny, srbčiny, španielčiny, švédčiny, taliančiny a ukrajinčiny.

⁸⁹ Dielo je koncipované ako „*русско-славянский словарь библейских крылатых выражений и афоризмов с соответствиями в германских, романских, армянском и грузинском языках*“ (podnadpis slovníka).

textom (spolu s citáciou konkrétneho miesta z ruského prekladu Biblie), príp. i so širším historicko-kultúrnym kontextom. V ďalších častiach sa uvádzajú ekvivalenty v jednotlivých jazykoch vrátane citátovej prezentácie príslušných miest biblického textu v tom-ktorom jazyku. V niektorých prípadoch (ak to autori podčastí vyhodnotili ako potrebné) sa upozorňuje na isté kultúrno-jazykové rozdielnosti (v porovnaní s východiskovým ruským ekvivalentom), napr. v sémantike, sfére používania, vo vzťahu k frekvenčnému či časovému hľadisku.

Súčasťou súboru 130 biblických jednotiek je i frazéma *krívať na obe nohy*, rus. *хромать на обе ноги* (s variantom *на оба колена*) (Ivanov – Mokijenko, 2019a, s. 271 – 273), pramenne filiovaná s veršom 18, 21 Prvej (Tretej) knihy kráľov⁹⁰: «И подошел Илия ко всему народу и сказал: долго ли вам *хромать на оба колена*? Если Господь есть Бог, то последуйте Ему; а если Ваал, то ему последуйте» (3 Цар 18, 21)⁹¹ (porov. Ivanov – Mokijenko, 2019a, s. 271). Už prvotný pohľad na spracovanie ekvivalentov tejto frazémy potvrdzuje známu (v prácach o biblickej frazeológii v porovnávacom aspekte často spomínanú) skutočnosť, že v prípade biblickej frazeológie sa pohybujeme na osi internacionálne – národné, a teda, že v inventári biblických frazém toho-ktorého spoločenstva sa popri zreteľnom internacionálnom aspekte (biblické frazémy ako internacionalizmy) uplatňuje aj istá národná osobitosť, kultúrno-jazyková špecifickosť, prejavujúca sa napr. rozdielmi v rozsahu inventára frazém s prívlastkom biblické (prítomnosť/nepítomnosť frazémy v istom jazyku) či rozdielmi v komponentovom zložení frazeologických ekvivalentov. V takýchto prípadoch sa zohľadňuje aj otázka pramenného východiska, presnejšie zohľadňujú sa odlišnosti podmienené neidentickosťou prekladového východiska a neidentickými prekladmi biblických textov do národných jazykov. Uvedená frazéma *krívať na obe nohy*, resp. spracovanie jej jazykových mutácií v diele *Lepta biblejskoj*

⁹⁰ V súčasných slovenských prekladoch Biblie sa pracuje s označením Prvá kniha kráľov. V slovenských prekladoch, ktoré vychádzajú z Vulgáty (Kamaldulská Biblia, Palkovičova Biblia, Svätovojeťská Biblia), sa používa označenie Tretia kniha kráľov (názov Prvá a Druhá kniha kráľov sa vo Vulgáte aplikuje na Prvú a Druhá Samuelovu knihu).

⁹¹ Porov. i časť tejto pasáže z Biblie v cirkevnoslovanskom jazyku (2001): *Dokolě vy xramlete na obě plesně vašy.*; Плесна = подошва, ступня – údaje čerpané z dieľa G. Ďačenka Polnyj cerkevnoo-slovianskij slovar. Dielo je dostupné online na: http://slavdict.ru/_0432.htm#google_vignette

mudrosti a ukážky z národných prekladov starozákonného textu, ktorými sa dokladuje prepojenie frazémy s prameňom, tieto konštatovania pregnantne vystihujú. Na konkrétnejšie vytvorenie porovnávacieho obrazu zo spracovania frazémy v *Lepte* vyberáme:

1. (Ne)prítomnosť frazémy vo frazeologickom fonde tohto-ktorého jazyka. V anglickej časti heslovej state sa vo vzťahu k ruskému prekladu príslušného miesta Biblie poukazuje na odlišnosť anglického prekladu, v ktorom sa obraz krívania nevyskytuje („And Elijah came unto all the people, and said, How long *halt ye between two opinions?* if the LORD be God, follow him: but if Baal, then follow him.“). Ako konštatuje M. S. Gutovskaja, autorka tejto časti, vo frazeologickom fonde angličtiny frazéma zviazaná s veršom 18, 21 1 Kr a zodpovedajúca ruskej frazéme *хромать на обе ноги (на оба колена)* absentuje. Spojenie *to be lame in both legs* nemá frazeologickú platnosť – používa sa výlučne v priamom význame „*to be unable to walk properly because both the legs are injured or weak*“ (2019a, s. 271).

2. Odlišnosť v komponentovom zložení frazémy (prítomnosť/absencia somatizmu v stavbe frazémy). V tejto časti sa špecificky sústreďme na ekvivalenty uvádzané v *Lepte* ako súčasť frazeologického fondu slovanských jazykov. Z hľadiska intrafrazematickej stavby ich možno rozčleniť na dve skupiny, a to podľa toho, či inherentnú kvalitu dynamického príznaku (adverbiálne spôsoby) ako súčasť konštrukčnej štruktúry frazémy vyjadruje tvar substantíva:⁹²

- *noha* (s prípadným variantom: *kolená*): ruš. *хромать на обе ноги (на оба колена)*; bieloruš. *кульгаць на абедзве нагі*; bulh. *куцам с двата крака*; mac. *куца со двете нозе*; srb. *храмати на обје ноге*; slov. *krívať na obe nohy*; češ. *kulhat na obě nohy*; ukr. *шкунтильгати на обидві ноги (на обидва коліна)*⁹³; chor. *šepati na obje noge*;
- *strana*: pol. *chwiać się na obie strony*; chor. *hramati na obje strane* (aj so zachytením lexikálneho variantu *noge*).

Ako z prehľadu vidno, frazéma sa väčšinou manifestuje so somatizmom *noha*. Ak však nazrieme do citátov, ktorými sa v *Lepte* doku-

⁹² V prípade slovinčiny sa uvádza iba slovesný neurčitok *omahovati*.

⁹³ V ukrajinskej časti sa uvádza aj frazéma v podobe *скакати на двох галузках*, ktorá korešponduje s vybraným prekladom starozákonného verša: *Чи довго ви будете скакати на двох галузках?*

mentuje pramenná zviazanosť s Bibliou, dostávame trochu iný obraz: vo viacerých prípadoch (mac., srb., slov., češ.) autori siahajú po prekladoch biblického textu, kde súčasťou Eliášovho výroku, ktorým Izraelitom vyčíta obojakosť (uctievanie Boha i Bála súčasne), nie je spojenie *obe (dve) nohy (kolená)*, ale *obe (dve) strany*: mac. *До кога ќе кривите на двете страни?*; srb. *докле ћете храмату на обе стране?*; slov. *Dokedy budete kul'hať na dve strany?*; češ. *Jak dlouho budete poskakovat na obě strany?* Keďže v koncepcii *Lepty* odkrývanie pramenných relácií zohráva dôležitú úlohu, nekorešpondencia podoby frazémy s jej uvádzaným biblickým východiskom vedie k otázke, či by práve v takýchto prípadoch súčasťou statí nemalo byť vysvetlenie potrebných súvislostí, o to viac, že i významová štruktúra frazémy dokumentuje zreteľný posun od významu uplatneného v biblickom texte.

To, že i v prípade slovenčiny pri frazéme *krívať na obe nohy* sa pramenný text uvádza v podobe *Dokedy budete kul'hať na dve strany?*⁹⁴, nás privádza k dvom prepojeným úvahám. S ohľadom na citované biblické východisko sa najskôr pristavíme aj pri starších prekladoch príslušnej časti starozákonného verša do slovenčiny. Tu vidíme, že i v nám časovo vzdialenejších prekladoch, vznikajúcich na základe latinskej Vulgáty, izraelský ľud *kul'há na obe (dve) strany*: Kamaldulská Biblia: *Aždokus kul'hat budete na obe swé strani?*; Palkovičova Biblia: *i dokád kul'hať bud'ete na dve Strani*; Svätovojeťská Biblia: *Dokedyže budete kul'hať na obe strany?*⁹⁵

⁹⁴ Ide o citát z Biblie publikovanej v r. 1996, v ktorej sa využíva katolícky preklad Starého zákona z r. 1955.

⁹⁵ Tieto preklady (príkladovo spomeňme i ukážky zo súčasných prekladov: katolícky *Dokedy budete kul'hať na dve strany?*; evanjelický *Dokedy budete krívať na obe strany?*; ekumenický *Dokedy budete preskakovať na obe strany?*) smerujú otázky, ako znie táto časť v hebrejčine, a teda čo východiskovo preklady determinuje. Biblista A. Tyrol pre potrebu pochopenia slovenských prekladov upriamil pozornosť na preklad E. Königa v nemčine: V hebrejskom texte (*Ad mataj attem posechím al šeté hasse'ipím?*) je kľúčovým tvar slovesa *pasach* (participium *posechím*), ktoré E. König v nemčine prekladá ako *hinken*, teda krívať. Plurálový tvar substantíva *sa'af (hasse'ipím)* znamená barley. Keďže v kontexte vety spojenie nedáva jasný súvis, E. König *hasse'ipím* prekladá slovom *strana*, t. j. pre Eliášovu vetu sa ako najvhodnejší javí preklad: *Dokedy budete krívať (kul'hať) na dve strany?* V teologickom pohľade je táto veta použitá v metaforickom zmysle. Eliáš ňou vyčíta svojim súčasníkom, že v náboženskej oblasti hrajú na dve strany: aj sa klaňajú Bohu,

Preklady nás už privádzajú k jadrú úvah. Prvá úvaha sa konkretizuje v otázke, či jednotka *kul'hat' (krívat') na obe (dve) strany* na podloží verša 18, 21 1 Kr prenikla aj do nášho všeobecného frazeologického fondu⁹⁶, t. j. či prešla sekularizačným procesom a prekročila hranice náboženskej komunikácie. Pri hľadaní odpovede zdrojovo využívame na jednej strane HSSJ (diachrónny pohľad), na druhej strane SNK (synchronný pohľad).

HSSJ (heslo *kul'hat'*⁹⁷) sledovaný výraz spája s významom nestálosti a jeho využitie v písomných materiáloch predpisovného obdobia dokladá excerptami z textov 18. stor. vtedajšej náboženskej sféry: *ten prostřednik naboženstwj, který znal na obe strany kulhat* (Š. Dubniczay *Eductus coluber tortuosus*); *lide nestalj a wrtkawj, který na obe strany kulhagj* (rukopis *Conciones Slavico-Bohemicae*). Pohľad do SNK, a teda na súčasné komunikačné využívanie vypovedá, že sféra uplatňovania sa výraznejšie nerozšírila – jednotka i dnes ostáva prepojená (súdiac podľa korpusových dokladov výlučne) s náboženskou komunikáciou, resp. (ak využijeme v našej lingvistike novšie sa etablujúci sociolingvistický koncept komunikačného registra⁹⁸) patrí v našich podmienkach medzi špecifické výrazivo kresťanského náboženského komunikačného registra⁹⁹:

- *Bud' v srdci prijmete, že Hospodin je Boh a Ježiš je Mesiáš a náš Spasiteľ, alebo bohom je Allah a jeho slovom je kniha Korán, zostavená Mohamedom. **Krívat' na obe strany** v úsilí medzináboženskej jedno-*

---

aj ustupujú nátlaku kráľovnej Jezabel, ktorá v tom čase v Izraeli presadzovala kult pohanského boha Bála.

⁹⁶ Pre češtinu P. Ouředník v etymologickej väzbe na biblické miesto uvádza FJ *kulhati na obě strany* s významom „sedět na dvou židlich, chovat se dvojatě a licoměrně“ (Ouředník, 2011, s. 201). Pravda, v prípade Ouředníkovho slovníka biblizmov (obdobne ako v prípade *Lepty*) ide o prepojenie biblických jednotiek s prameňom, nie o registráciu živosti a dokumentáciu komunikačného používania.

⁹⁷ <https://slovník.juls.savba.sk/?w=ku%C4%BEha%C5%A5&s=exact&c=N-7fd&cs=&d=hssj#>

⁹⁸ Bližšie Slančová, 1999.

⁹⁹ K problematike pozri aj Bodnárová, 2022.

ty je podľa mňa aj porušením prvého prikázania kresťanov i Židov...
(evanjelik.sk)

- *Čo ti prekáža v živote celkom nasledovať Krista? V čom krávaš na obe strany? Čo ťa zdržiava? O čo sa bojiš prísť, ak by si vykročil za Kristom?* (terasa.sk)
- *Áno, literu odkazu solúnskych bratov sme formálne naplnili, ale čo do jej obsahu kul'háme na obe strany. ... Myslíte si, že Boh, ktorý si nás stvoril pre seba, môže súhlasiť s tým, keď koketujete so skutkami tmy?* (milanlehotsky.blog.sme.sk)

K druhej úvahe nás privádza nielen výrazová, ale i významová stránka frazémy *krávať (kul'hať) na obe (dve) nohy*. Eliášova výčitka Izraelitom je výzvou k jednoznačnosti a potrebe rozhodnúť sa, t. j. pranieuje sa obojakosť, nestálosť, zaisťovanie sa na dve strany v náboženskej oblasti (Boh vs. Bál). Sémantický rozmer obojakosti, nestálosti, zaisťovania sa na dve strany, ktorý motivačne čerpá z biblického podložja, ostáva naďalej relevantný vo frazéme *krávať (kul'hať) na obe (dve) strany* ako jednotke náboženského komunikačného registra, t. j. ako jednotke s funkčnou špecializáciou. V prípade frazémy *krávať (kul'hať) na obe (dve) nohy* ako súčasť všeobecného frazeologického fondu je už zreteľný sémantický posun: vo význame sa akcentuje nespĺňanie istých požiadaviek, istež úrovne, teda niečo nevyhovujúce. Porov.: *Nie som síce právnik, ale domnievam sa, že posledná reakcia kul'há na obe nohy.* (lesmedium.sk); *Dôkazy žiadne nedodal, motív na jeho vraždu kráva na obe nohy.* (debata.pravda.sk); *Predposledný raz koncept knihy začne krávať na obe nohy niekde pred svojím koncom.* (fantasy-svet.net); *Tu osвета kráva na obe nohy, zranená peniazmi a možnými ziskami.* (stopfajceni.sk)

Prítomnosť výrazne sekularizačného rozmeru otvára otázku, či sa v našich podmienkach pri forme *krávať (kul'hať) na obe (dve) nohy* v súčasnosti ešte aktualizuje zložka sakrálnosti, t. j. či sa u nás s touto formou spája biblické podložie spočívajúce v Eliášovom výroku, a pokiaľ áno, tak v akých prípadoch. Materiály SNK na túto otázku umožňujú odpovedať kladne, a to (neprekvapivo) v náboženskej komunikačnej sfére, v textoch čerpajúcich z biblického kontextu. Ako dokladajú ukážky, forma *krávať na obe nohy* v nich vystupuje ako synonymná k forme *krávať na obe strany*:

- *Kto chce ísť za Ježišom aj za svetom, v chudobe a zároveň s bohatstvom, to je polovičaté kresťanstvo a to je aj polovičaté kňazstvo, ktoré túži len po materiálnom zisku. To je duch svetskosti, taký kresťan **kríva na obe nohy**, lebo nevie, čo chce.* (teoforum.sk)
- *Áno, áno, nasledujem Pána, ale toto zvädzanie sa mi páči, tak len trochu... A začínáš ako kresťan žiť dvojité život. Použime to slovo, čo veľký Eliáš v istej chvíli povedal izraelskému ľudu: „**Krívate na obe nohy**“. **Krívate oboma nohami**, ani jedna nie je pevná. To je život kompromisu.; Aj my to často robíme: kompromis. Keď nám Pán ukáže cestu, aj s prikázaniami, aj s inšpiráciou Ducha Svätého, ale mne sa páči toto, a snažím sa snažím sa ísť po dvoch kolajach, **krívajúc na obe nohy**.* (christ-net.sk)
- *... ak hľadáte útechu inde, nebudete šťastní! Ba viac: nebudeš schopný nikoho utešiť, lebo tvoje srdce nebolo otvorené pre útechu od Pána. A skončíš tak, ako hovorí prorok Eliáš ľudu Izraela, „**krívajúc na obe nohy**“.* (sluzobnice.sk)

Zhrnutie

Čo vyplýva z mapovania životných osudov vybraného okruhu biblických frazém? Základné zistenia možno zhrnúť nasledovne:

- Frazéma (*po*)*zdvihnúť päť (päty)* proti niekomu v diachrónnom i synchrónnom pohľade vystupuje ako jednotka, ktorá do všeobecnej komunikácie výraznejšie neprenikla, aj v súčasnosti ostáva späť najmä so sférou náboženskej komunikácie.
- Toto konštatovanie platí i v prípade frazémy *krívať (kul'hat) na obe (dve) strany*, pri ktorej – v porovnaní s *krívať (kul'hat) na obe (dve) nohy* – význam naďalej čerpá z pôvodných sémantických kvalít biblického textu (obojakosť, nestálosť, zaisťovanie sa na dve strany). Jednotka *krívať (kul'hat) na obe (dve) nohy* už patrí do okruhu biblických jednotiek, ktoré žijú (obrazne povedané) dvojitým životom. Sekularizačný proces viedol v jej sémantickom pláne k zreteľnému posunu: obojakosť, nestálosť → nespĺňanie istých požiadaviek, istej úrovne, niečo nevyhovujúce. V tomto význame sa frazéma stala súčasťou všeobecného frazeologického fondu. Pri použití v náboženskej komunikačnej sfére sa však zložka sakrálnosti aktualizuje: *krívať na obe nohy* v týchto špecifických komunikačných prípadoch funguje

významovo identicky ako *krívať na obe strany* (variantnosť foriem v náboženskej komunikácii).

Viera Kováčová

1.3 Mozaika zo života frazém *striasť prach z (zo svojich) nôh a posielat' niekoho, chodiť od Pont(c)ia k Pilátovi*

K napísaniu tejto časti textu nás inšpirovali výsledky nášho slovensko-českého sociolingvistického výskumu (generačného, medzigeneračného a cezgeneračného) poznania biblickej frazeológie, predstavené v monografii *K výskumu biblickej frazeológie* (Baláková – Kováčová, 2017). V rámci výskumu dotazníkového typu respondenti (reprezentujúci mladú, strednú a seniorskú generáciu) posudzovali vybraný súbor biblických frazém z viacerých hľadísk: a) z hľadiska poznania, aktívneho používania i primeraného porozumenia sémantike (frazeologická kompetencia), b) z hľadiska pocitovania či uvedomovania si ich biblických filiácií – sledovali sme teda i schopnosť respondentov identifikovať biblický pôvod frazém (aspekt kultúrnej kompetencie). A práve druhé hľadisko sa stalo kľúčové pre výber frazém, ktorým sa v tejto časti venujeme. Ide o frazémy *striasť prach z (zo svojich) nôh a posielat' niekoho, chodiť od Pont(c)ia k Pilátovi*. Pri týchto jednotkách z okruhu frazém zdrojovo sa viažucích na novozákonné texty totiž respondenti, zjednocujúco na slovenskej i českej strane, vykázali výrazne rozdielne výsledky v identifikácii ich biblického pôvodu. Zatiaľ čo v prípade frazémy *striasť prach z (zo svojich) nôh* iba 32 % slovenských a dokonca len 23 % českých respondentov jednotku východiskovo usúvzťažnilo s Bibliou (t. j. na slovenskej strane 68 % a na českej strane 77 % účastníkov výskumu jednotku s Bibliou nespája), frazémy *posielat' niekoho, chodiť od Pont(c)ia k Pilátovi* respondenti spájali s Bibliou väčšinou: biblický pôvod cezgeneračne signalizovalo 65 % Slovákov a 59 % Čechov. Tieto výsledky nás tak priviedli k otázke vzťahu týchto jednotiek k biblickému textu. Výsledky týkajúce sa úrovne poznania a aktívneho používania daných frazém nás nasmerovali i k ďalším otázkam, a to práve k otázkam vyplývajúcich z ich komunikačného uplatňovania. Materiálovo čerpáme z databázy Slovenského národného korpusu (SNK), konkrétne z korpusu slovenských textov dostupných na webe (web-7.0) a z hlavného korpusu písaných textov (podkorpusy: prim-10.0-public-all, prim-10.0-public-

img, prim-10.0-public-img-sk).¹⁰⁰ Cenné informácie pre predstavenie internacionálneho rozmeru sledovaných jednotiek nám poskytol medzinárodný slovník vybraných 130 biblizmov (frazém biblického pôvodu) *Lepta biblejskej mudrosti* (Ivanov – Mokijenko, 2019a,b).

Striast' prach z (zo svojich) nôh

Frazéma *striast' prach z (zo svojich) nôh* má svoje biblické východisko v novozákonných knihách (Mt 10, 14; Mk 6, 11; Lk 9, 5; Sk 13, 51). Evanjeliá podľa Matúša, Marka a Lukáša prinášajú príbeh, známy aj ako vyslanie dvanástich, v ktorom Ježiš poveruje apoštolov misijným účinkovaním. V inštrukciách, ktoré dostávajú, od nich (okrem iného) žiada: *Ked' vojdete do domu, pozdravte ho! Ak ten dom bude toho hoden, nech naň zostúpi váš pokoj; ale ak toho hoden nebude, nech sa váš pokoj vráti k vám. A keby vás niekto neprijal, ani vaše slová nevypočul, z takého domu alebo aj mesta odíďte a straste si prach z nôh.* (Mt 10, 12 – 14). U Marka a Lukáša sa k imperatívnemu *straste si prach z nôh* dopĺňa špecifikácia účelu *na svedectvo proti nim*. Skutky apoštolov prinášajú doklad na neskoršiu aplikáciu tejto výzvy v misijnej práci Pavla a Barnabáša: *A Pánovo slovo sa šírilo po celom kraji. Ale Židia poštvali nábožné ženy z vyšších vrstiev a popredných mešťanov, podnietili proti Pavlovi a Barnabášovi prenasledovanie a vyhнали ich zo svojho kraja. Oni na nich striasli prach z nôh a odišli do Ikónia.* (Sk 13, 49 – 51).

V slovenských prekladoch Biblie sa ako slovesný komponent v sledovanom výraze uplatňujú tvary sloviess *striast'/otriast'/vytriasť*. Staršie preklady [Palkovičov preklad Biblie (skr. PB) z polovice 19. stor., Kamaldulská Biblia (skr. KB) zachovaná v odpise z rokov 1756 – 1760] siahajú aj po perfektívnej/imperfektívnej slovesnej forme *vyráziť/vyrážať* [PB:

---

¹⁰⁰ Web-7.0: korpus slovenských textov dostupných na webe. V štruktúre Slovenského národného korpusu ide o najrozsiahlejší korpus (5 300 485 736 tokenov). Prim-10.0-public-all: súčasť hlavného korpusu písaných textov s rozsahom 1 688 mil. tokenov. Tvoria ho texty publikované alebo napísané po r. 1955, a to v pomere: 71,0 % publicistické, 16,8 % umelecké, 11,3 % odborné, 0,9 % iné texty. Prim-10.0-public-img; prim-10.0-public-img-sk: ide o podkorpus umeleckých textov (283 mil. tokenov) a pôvodných slovenských umeleckých textov (1 361 mil. tokenov).

Informácie sú čerpané z: <https://korpus.sk/verejne-pristupne-korpusy-snk/>; <https://korpus.sk/webovy-korpus/>

wiraz'te prach z Nôh vašich (Mt 10, 14; Mk 6, 11), KB: *wyrázte prach z noh vašich* (Mt 10, 14), *wyrażágte prach z noh vašich* (Mk 6, 11)].

Strasenie/vyrazenie prachu z nôh (na niekoho) sa v biblických súvislostiach predstavuje ako znamenie „*naprostého oddělení od někoho, zřeknutí se někoho a odmítnutí odpovědnosti za někoho*“ (Novotný, 1956, s. 713). Ako sprievodný znak odchodu z miesta neprijatia misionárov a ich posolstva sa stáva symbolom zrušenia spoločenstva s ľuďmi na takomto mieste. Do súvisu sa dáva so židovským zvykom¹⁰¹: „*Čosi podobné robili aj Židia, keď sa vrátili z pohanskej krajiny do svojej vlasti. Preto tento znak mohol poukazovať aj na to, že miesto, ktoré nechcelo počuť posolstvo misionárov, rovnalo sa pohanskej krajine a bolo pokladané za nečisté*“ (Dubovský, 2013, s. 370).

Vyššie spomenutá *Lepta biblejskej mudrosti*, medzinárodný slovník vybraných biblických frazém, pri výklade frazémy *striasť prach zo svojich nôh* [отрясти (отряхнуть, стряхнуть) прах от ног (с ног) своих] reflektuje širšie zvykové súvislosti: „*Оборот связан с древним обычаем, согласно которому, отрекаясь от прежней дружбы, родства и покидая ставшее ненавистным место, люди ударяли ногой о землю у порога дома или на границе владения, словно отряхивая пылинки. Тем самым показывалось, что они не желают уносить с собой даже мельчайшей частички этого места и стремятся к окончательному разрыву с прежними привязанностями*“¹⁰² (Ivanov – Mokijenko 2019b, s. 45).

Zdrojová zviazanosť frazémy *striasť prach z (zo svojich) nôh* s biblickým textom sa ohľadá v jej formálnom i sémantickom pláne. Pre vý-

¹⁰¹ Porov. i: „*Pri putování pohanskou krajinou si preto každý Izraelita starostlivo očistil nohy a taktiež obuv, ktorú reprezentovali najmä sandále. Okrem toho si starostlivo očistil odev, aby sa nestalo, že niečo donesie na nohách, obuvi alebo odevu na pôdu, na ktorej žili príslušníci vyvoleného národa. Ak by tak neurobil, tak by vlastne znečistil svoju zaslúbenú krajinu*“ (Krovina, 2023 s. 28). V tejto súvislosti spomeňme, že v Biblii sa využíva nielen znak strasenia prachu z nôh, ale i znak strasenia vrchného odevu (Sk18, 6 a Neh 5, 13; porov. Dubovský, 2013, s. 370).

¹⁰² Išlo o zvyk, pri ktorom ľudia, zriekajúci sa predchádzajúceho priateľstva, príbuzenstva a opúšťajúci miesto, ktoré sa pre nich stalo nenávideným, na prahu domu alebo na hranici pozemku udierali nohou do zeme, aby tak zo seba striasli zrnká prachu. To malo symbolizovať, že so sebou nechcú vziať nič (ani najmenšiu časť) z tohto miesta a snažia sa o definitívne zrušenie svojej pripútanosti.

znam frazémy sú konštitutívne relevantné tie sémantické kvality, z ktorých čerpá i biblické východisko (na úrovni FJ s elimináciou špecifickej orientácie na misijnú činnosť apoštolov): definitívne rozídenie sa (na úrovni FJ s niekým i niečím), odchod, zrieknutie sa (na úrovni FJ niekoho i niečoho).

Slovníky slovenského jazyka, ktoré spracúvajú (v istom rozsahu) i lexiku frazeologickú, sledovanú frazému nezachytávajú. Nespracúva ju ani reprezentatívny *Slovník české frazeologie a idiomatiky*. Slovníkové zachytenie v českej lexikografii však predsa len má, a to napr. v *Slovníku spisovného jazyka českého*, ktorý ju zaznamenáva v podobách *vyrazit prach z obuvi své* (s kvalifikátorom signalizujúcim zastaranosť) a *setřásám prach této země ze své obuvi*. V diele *Aniž jest co nové pod sluncem* (Ouředník, 2011, s. 177) sa predstavuje ako súčasť inventára českých biblických frazém (*setřást prach z obuvi své – čili prach vyraziti*). Rusko-český frazeologický slovník (Stěpanova, 2007, s. 579) frazému v základnej podobe *setřásat/setřást prach z obuvi své* uvádza v súbore českých ekvivalentov¹⁰³ k ruskej jednotke *отрясти (отряхнуть) прах кого, чего, чей от (со) [своих] ног*.¹⁰⁴

Internacionálny charakter tejto frazémy výstižne dokumentuje *Lepta biblejskej mudrosti* (Ivanov – Mokijenko, 2019b, s. 45 – 49): predstavuje ju ako súčasť frazeologického fondu celého spektra slovanských i neslovanských jazykov, porov. rus. *отрясти (отряхнуть, стяхнуть) прах от ног (с ног) своих*; bieloruš. *абтрэсці прах чый, каго, чаго з (ад) ног [сваіх, нашых]*; bulh. *отърсвам / отърся праха от краката си*; mac. *da go istryesuva / istryese pravom od svoite noze*; poľ. *strząsnąć proch (pył) ze swoich nóg*; srb. *отрести прах с ногу*; sloven.

¹⁰³ Ako ďalšie sémantické ekvivalenty sa v slovníku uvádzajú frazémy: *zpřetřhat [všechna] pouta s kým, čím; nechtít mít nic společného s kým, s čím*.

¹⁰⁴ Čo sa týka slovníkov spracúvajúcich historickú lexiku českého jazyka, *Staročeský slovník* (heslo *otřiesti*) biblický výraz *otřiesti prach s svých nóg* exemplifikačne dokladá v biblickom kontexte (excerpty z českých historických biblií a evanjeliárov, napr. *kteřížkolivěk nepřijmú vás, vyndúce z města toho, také prach z nóg vašich otrzeste na svědectvie na ně* – prameň: Olomoucký evanjeliár). Historický slovník slovenského jazyka (2000, heslo *striast'*) excerptuje výraz takisto v biblickom kontexte (na podloží verša 13, 51 Sk), a to z textu náboženskej komunikačnej sféry o živote sv. Pavla (Illýss, A.: Prjklad života krestianského aneb zrcadlo, to gest Život swatých; 1768): *Oni (= Pavol a Barnabáš, vložila VK) pak strasuce prach z noch swých na nich, prišli do Ikonygi*.

striast'prach zo svojich nôh; slovin. *otresti prah z nog*; *otresti prah s čevljev*; ukr. *oňpycumu nopox z niz cvoix*; chor. *otresti prah (prašinu) s nogu svojih*; *otresti prah (prašinu) sa svojih nogu*; čes. *setřást prach z (ze svých) nohou*; angl. *to shake the dust from (off) one's feet*; tal. *scuotere la polvere da qlc*; nem. *den Staub von den (seinen) Füßen schütteln*; fr. *secouer la poussière des sandales*; švéd. *skudda stoftet av sina fötter*.

Prostredníctvom kvalifikátorov sa vo viacerých prípadoch signalizuje jej knižnosť (bieloruština, slovenčina, ukrajinčina, chorvátčina, čeština), zastaranosť (nemčina) či zriedkavosť (slovinčina, chorvátčina). V množine 19 jazykov sa táto jednotka zároveň stáva i príkladom na národné špecifiká vo fonde biblických frazém: v španielčine daný biblizmus statusom frazémy všeobecného frazeologického fondu nedisponuje – ako autor príslušnej podčasti konštatuje, výraz *sacudirse el polvo de los pies* sa mimo biblického rámca nepoužíva („*no se utiliza fuera de la Biblia*“ – 2019b, s. 46).

Spracovanie jednotky v takomto širokom medzinárodnom rozmere nás priviedlo k dvom otázkam. Tou prvou je zástoj tejto jednotky vo frazeologickom fonde slovenského jazyka, otázka jej živosti a sfér komunikačného uplatňovania – totiž z toho, že ide o jednotku priamo filiovanú s biblickým textom, plynie i predpoklad jej primárneho uplatňovania v náboženskej komunikačnej sfére. Dostávame sa tak otázke, či jednotka v slovenčine výraznejšie prekročila hranice nábožensky orientovaných komunikátov, či ju možno považovať za súčasť súčasnej nielen sakrálnnej, ale aj profánnej verbálnej interakcie. K úvahám na tému živosti a sfér používania podnecujú aj výsledky nášho slovensko-českého sociolingvistického výskumu. Podľa nich na slovenskej strane túto jednotku aktívne používa v cezgeneračnom pohľade len 7 % všetkých respondentov a až 48 % ju nepozná. Na českej strane sú dosiahnuté výsledky ešte frapantnejšie: cezgeneračne iba 3 % odpovedajúcich považuje túto jednotku za súčasť svojej aktívnej lexiky a až 55 % respondentov tvrdí, že daná frazéma im nie je známa.

Lepta biblejskej mudrosti iniciuje i ďalšiu otázku, a to otázku komponentového zloženia. Vo vyššie predstavenom prehľade frazeologických ekvivalentov totiž adherentnú smerovú determináciu dynamického príznaku (adverbiálne východiskového smerovania)¹⁰⁵ ako súčasť konštrukč-

¹⁰⁵ Klasifikácia podľa *Valenčného slovníka slovenských slovies na korpusovom základe* (Ivanová a kol., 2014, s. 24).

nej štruktúry frazémy vyjadruje nielen (hoci dominantne) tvar substantíva *noha*, ale aj tvary substantívnych pomenovaní výrobkov slúžiacich na ochranu nôh, porov. fr. *secouer la poussière des sandales*; slovin. *otresti prah z nog – s čevljev*. Pripomenúť možno aj vyššie uvádzané príklady z českej lexikografie: *vyrazit/setřást prach z obuvi své*. Smerom k slovenskému frazeologickému fondu sa tak dostávame k otázke lexikálnej variantnosti: Používa sa frazéma *striasť prach z (zo svojich) nôh* v slovenčine len s invariantným lexikálnym komponentom *z nôh*, alebo je pre jej realizačné podoby príznačná aj variantnosť typu *striasť prach z obuvi, z topánok...?*

Začneme prvou predstavenou otázkou. Materiálové východisko pre jej zodpovedanie tvorí, ako sme už spomenuli, korpusový materiál. Ten ukazuje, že výraz *striasť prach z (zo svojich) nôh* má stabilné ukotvenie v náboženskej komunikačnej sfére v dvoch polohách. Prvá je vo vzťahu k Biblii tou domovskou: vystupuje ako výraz novozákonného textu (označujúci úkon, symbolické gesto), ktorý komunikanti (kňazi, veriaci) zakomponujú do svojich komunikátov tematicky zacielených na príslušné biblické miesta, na ich výklad a na explikáciu výrazu. V druhej polohe už výraz disponuje statusom frazémy uplatňujúcej sa v komunikátoch reflektujúcich religiózne témy. Lavostranný participant v pozícii subjektu už neodkazuje na apoštolov ako aktérov symbolického úkonu – subjekt sa buď zovšeobecňuje, alebo konkretizuje, stáva sa teda lexikálne premenlivým (vy, my, ja, ty, niekto, cirkev ako inštitúcia). Porov. niekoľko korpusových príkladov:

- Od začiatku alžirskej drámy sa ma často pýtajú: Čo tam robíte? *Straste prach z vašich nôh* a vráťte sa domov! Sme tam kvôli ukrižovanému Mesiášovi. Kvôli ničomu inému a nikomu inému! (dominikanky.sk); Pretože diabol nie je hlupák a vie, že najľahšie nás zraní a najlepší útok sa mu podarí vtedy, keď bude pochádzať od tých, ktorých sme poznali a ktorých milujeme. ... ale *straste ten prach z nôh*, keď toho človeka máte radi a poznáte ho, ako niekoho, s kým ste prežívali aj nádherné chvíle v živote – to už tak ľahké nie je... (krestan.sk); Milá Majka, ja stojím pred veľkým rozhodnutím, či mám ešte zotrvať v takomto spoločenstve, kde sa vysmieva z našej Svätej Cirkvi. *Či si nemám striasť prach z mojich nôh* a ísť preč. Nedám si urážať to, čo mi je sväté. (mojakomunita.sk); Myslel som si, že zbožne, ale bolo to len nábožensky. Odchádzal som večer do tmy a len čo som vyšiel

z vchodu činžiaku, plakal som. (...) Cítil som sa odkopnutý. Ešte vo dverách mi Erik aj povedal: Aj *strasiť nás prach zo svojich nôh*? Ale pravdou je, že som bol vo svojich očiach veľmi dôležitý. Dôležitejší ako nemocná neveriaca mama môjho brata. (krestan.sk); ... aby sme konali skutky neba s veľvyslaneckým poslaním občanov Božieho kráľovstva. (...) Svet je hladný po týchto hodnotách. Naším poslaním je ich priniesť, preto *strasme prach z nôh* a pustíme sa do práce. (svetkrestanstva.postoj.sk); Cirkev si „*strasiť prach z nôh*“, pretože svet ju odmieta a vytvára si na obranu proti svetu bezpečné geto. Nechce mať so svetom nič spoločné. (mpavlik.casd.cz; Cirkev na púšti alebo v strede sveta)

Za hranicami komunikačnej sféry zviazanej s pólom sacrum sa frazéma vyskytuje iba ojedinele – webový korpus poskytuje len niekoľko dokladov na takúto uplatnenie, porov.

- V Egypte opäť útoky na turistov. Kladiem si otázku, prečo vlastne chodíme tam, kde nás nechcú. Prečo im dávame zarábať, prečo tam nosíme svoje peniaze? Nemali by sme radšej „*striasť prach z nôh proti nim*“? (priestornet.com); „*striasť prach zo svojich nôh*“ som už na tomto fóre chcela mnohokrát... no vždy som sa zamyslela, že nemôžem vedieť, či všetci čítajúci nechcú čítať moje príspevky... (blog.sme.sk); Perikles prešiel zarmútene Trójou a *striasol prach zo svojich nôh*. (...) A ťažko sa znieslo nad Tróju pochmúrne mračno veštiace nešťastie, zatiaľ čo jediný človek, ktorý spoznal pravdu, opúšťal krajinu. (svetgralu.sk)

S ohľadom na raritnosť výskytu frazémy mimo sféry sacrum v textoch webového korpusu sme hľadanie v materiáloch SNK rozšírili aj na hlavný korpus písaných textov. Častejší výskyt sledovanej jednotky priniesol podkorpus umeleckých textov. Ako signifikantné sa pritom ukazuje, že svoje uplatnenie frazéma nachádza nie v pôvodných slovenských literárnych textoch, ale v prekladoch diel anglofónnej, príp. ruskej literatúry. To umožňuje vysloviť predpoklad, že v daných prípadoch prekladatelia vnášajú túto jednotku do prekladu diela v priamej nadväznosti na výraz uplatnený v texte originálu. Porov.

- Mlčky kývol do opačného kúta. Bol prázdny. Pani, možno znechutená mojím výbuchom alebo z iných dôvodov, *striasla z nôh prach náš-*

ho stanu, zmizla a nezostalo po nej ani stopy. (Haire-Sargeant, Lin: Heathcliffov návrat; preklad Magda Žárýová); Behal za ňou, veľmi pozorne jej dvoril, zahŕňal ju darmi od šperkov po kožuchy, rozviedol sa so ženou, s ktorou žil tridsať rokov, a oženil sa s ňou prv, než mala čas chytiť dych alebo *si striasť z nôh westchesterský prach*. (Taylor Bradford, Barbara: Ženy v jeho živote; preklad Anna Rácová); Až do toho večera sa v rozhovoroch obmedzoval na opisovanie svojich dojmov zo Spojených štátov, ktorých *prach* práve *striasol z nôh* – z krajiny, ktorá je podľa jeho náhľadu vo všetkých smeroch taká barbarská, že tam prakticky vôbec nič nepredal a vzbudil podozrenie polície... (Galsworthy, John: Forsytovská sága; preklad Ján Trachta); Keď bola v jeho veku, nemohla sa už dočkať, kedy *strasie z nôh prach svojich predkov*. Nie že by sa jej to bolo dodnes nejako zvlášť podarilo. (Atwood, Margaret: Nevesta zbojníčka; preklad Jana Juráňová); Tu v tejto diere človek nemôže rozťahnuť krídla. *Strasieme jej prach z nôh* a nech sa pre mňa za mňa prepadne aj do Tramtárie. (Bunin, I. A.: Dedina; preklad: Magda Takáčová)

Druhou otázkou je otázka lexikálnej (in)variantnosti predložko-vo-substantívneho spojenia „*z nôh*“ v konštrukčnej stavbe frazémy, resp. i širšie – v biblickom výroku, ku ktorému sa frazéma zdrojovo viaže. V prehľade vybraných prekladov novozákonných textov v začiatkovej časti tejto pasáže sme otázku prípadných odlišností pri preklade adverbliálneho určenia nespomínali – predstavené slovenské verzie biblických textov totiž v príslušných veršoch využívajú jednotnú podobu „*z nôh*“. V slovenských prekladoch sa však v danej časti Ježišovho výroku siahajú aj po adverbliálnych určeníach lexikálne zastúpených substantívnym pomenovaním výrobkov slúžiacich na ochranu chodidiel nôh, porov. preklad Mk 6, 11 v 1. zv. Komentárov k Novému zákonu (Dubovský, 2013, s. 367; preklad Markovho evanjelia v danom diele vychádza z hebrejských a gréckych originálov): *Ak vás niektoré miesto neprijme, ani vás nevypočujú, odíďte odtiaľ a straste prach (ktorý máte) na podošvách na svedectvo proti nim.*¹⁰⁶

¹⁰⁶ Vo verši 6, 9 Markovho evanjelia apoštoli dostávajú aj konkrétne odporúčanie obuť si sandále (bližšie k vysvetleniu tohto verša pozri Dubovský, 2013, s. 369). Pripomeňme (pozri odkaz pod čiarou č. 101), že zvyčajným typom obuvi u Izraelitov boli práve sandále.

O tom, že v kňazskom (katolíckom) mikrosociálnom komunikačnom registri¹⁰⁷ je biblický výrok komunikačne rovnocenne uplatňovaný aj s komponentom pomenúvajúcim ochranu chodidiel nôh (princíp metonymie), svedčia *Homílie Ľubomíra Stančeka v období cez rok* (2012; dostupné na: www.evanjelizacia.eu). V nich katolícky kňaz a teológ využíva variantnosť *z nôh – z obuvi*: „Svojim učeníkom povedal, keď ich poslal hlásať Božie slovo do okolitých dedín, aby ostali tam, kde ich príjmu. Ale povedal im aj to, že *si majú striasť prach z nôh* – na svedectvo proti tým, ktorí by ich neprijali.“ (s. 275) vs. „Pri rozposlaní apoštolov hovorí, že ak ich niekde neprijmú, *nech si odtrepú prach z obuvi* na svedectvo proti takému domu či mestu.“ (s. 107)¹⁰⁸

Príslušnú variantnosť na úrovni frazémy potvrdzujú aj korpusové texty. V nich sa síce sledovaná jednotka preferenčne uplatňuje s komponentom *z nôh*, no materiály prinášajú doklady i na lexikálnu variantnosť *z obuvi*, *z topánok*, a to tak v náboženskej komunikačnej sfére, ako aj po prekročení jej hraníc. Vzhľadom na – v texte spomenuté – sporadické využívanie frazémy mimo náboženskej komunikačnej sféry uvádzame realizačné príklady na jej uplatnenie mimo sféry *sacrum*:

- Potom striasla šňupavý tabák z prstov, *akoby bola vyrazila prach z obuvi* a pokojne sostupovala dolu schodmi. (Ch. Dickens: *Povest' dvoch sídelných miest*. Kniha druhá. Zlaté vlákno); Lenže tých pádov je často až priveľa. *Nevládzem vždy striasť prach z topánok a kráčať dopredu*. (sme.sk); Podľa neho je Djokovič víťazom a symbolom boja. „*Môže si striasť prach z topánok* a opustiť ako hrdý a slobodný človek túto totalitnú covidovú klietku,“ dodáva poslanec. (sme.sk)

To, že v jestvujúcich variantoch komunikanti pociťujú zviazanosť jednotky s novozákonným výrokom, dokladajú príklady s explicitnými odkazmi na Ježiša a biblické relácie, porov.

- Ja sa pri ľuďoch ako je rarach riadim *Ježišovým*: „*straste si prach z topánok...*“ (areopag.sk); A *podľa slov Sv. písma*, v niektorých prípadoch *si bude musieť striasť aj svoj prach z topánok*, a odísť. Možno aj preto, aby nespyšnel. (duseahvezdy.cz); Veru za to nemôžete, to my

¹⁰⁷ Pozri Bodnárová, 2022, s. 238.

¹⁰⁸ V korpusovom materiáli sa biblický výrok ojedinele vyskytuje aj s komponentom *sandále*, porov. Ale ja som uveril Ježišovi Kristovi, ktorý kázal apoštolom *otriasť aj prach zo sandálov* tam, kde ich neprijmú... (pansu.sk)

sa musíme zdvihnúť a odísť odtiaľto preč. Kde ťa nechcú, *stras aj prach z topánok* a choď preč, *vraví Biblia*. (zive.aktuality.sk)

Posielať niekoho, chodiť od Pont(c)ia k Pilátovi

Vo vstupnej časti sme v súvislosti so sociolingvistickým výskumom poznania biblickej frazeológie spomenuli nepomer v poznaní či pociťovaní biblického pôvodu sledovaných frazém: na jednom póle stojí FJ *striasť prach z (zo svojich) nôh*, ktorú filiačne s Bibliou prepojila iba cca 1/3 slovenských a cca 1/4 českých respondentov, na druhom póle sú situované FJ *posielať niekoho od Pont(c)ia k Pilátovi, chodiť od Pont(c)ia k Pilátovi*, pri ktorých¹⁰⁹ biblický pôvod respondenti uvádzali väčšinou (cezgeneračne¹¹⁰ 65 % Slovákov a 59 % Čechov). Pri interpretácii výsledkov možno zvýrazniť prítomnosť mena biblickej postavy Pontia Piláta (v slovenčine známy aj ako Pilát Pontský) v štruktúre frazémy, čo pre respondentov mohlo byť signálom usúvzťažňovať FJ s Bibliou. Ako konštatuje J. Mlacek, bežný používateľ jazyka pôvodnú spätosť s Bibliou pri mnohých biblických FJ nepociťuje, „*azda okrem tých, ktoré obsahujú nejaké osobné alebo geografické vlastné meno ako svoj komponent*“ (Mlacek, 2013, s. 143). V tomto prípade však dochádza k špecifickému rozčleneniu nomen (Pontius) a cognomen (lat. Pilatus, v slovenčine Pilát) biblickej postavy¹¹¹, ktoré v intrafrazematickom zložení vystupujú ako osobitné propriálne prvky, vzťahujúce sa na akoby dve rôzne osoby (Pontius a Pilát). Vďaka tomuto rozčleneniu viacslovného propriálneho pomenovania sa v sémantickej štruktúre FJ zvýrazňuje zbytočnosť (až absurdnosť) takéhoto konania: človek sa de facto točí v kruhu, vracia sa na to isté miesto, k tomu istému človeku.

Spojenia *posielať niekoho od Pont(c)ia k Pilátovi* a *chodiť od Pont(c)ia k Pilátovi* vyvolali v lingvistickej obci odlišné názory na to, či ich možno

¹⁰⁹ Na spresnenie uvádzame, že v rámci výskumu nám išlo najmä o posúdenie komponentovej zložky *od Pont(c)ia k Pilátovi*. Respondenti sa preto vyjadrovali k podobe, ktorá zahŕňala obidva slovesné prípady: *chodiť, posielať niekoho od Pont(c)ia k Pilátovi*.

¹¹⁰ Porov. i výsledky v medzigeneračnom porovnaní:
Slováci: seniory 76 %, stredná generácia 58 %, mladá generácia 62 %
Česi: seniory 57 %, stredná generácia 57 %, mladá generácia 62 %

¹¹¹ „*Jeho praenomen neznáme, ale nomen Pontius naznačuje, že mohol byť samnitského pôvodu a své cognomen Pilatus snad dostal po bojových predcích*“ (Douglas, 2009, s. 775).

považovať za biblické jednotky – či vôbec vznikajú na biblickom základe, a ak áno, aký je ich vzťah k novozákonnému textu. Na rozdiel od FJ *striasť prach zo svojich nôh*, ktorá má svoje jednoznačne identifikovateľné biblické korene v novozákonnom výroku, v prípade sledovaných spojení takáto priama súvislosť s biblickým textom nejestvuje.¹¹² Ruská frazeológia FJ *посылать от Понтия к Пилату* motivačne usúvzťažňuje s pasážami Lukášovho evanjelia opisujúcimi, ako Pilát posielal Ježiša k Herodesovi a ten ho posielal naspäť k Pilátovi (Lk 23, 1 – 11)¹¹³ – príslušný výklad sa uplatňuje aj v *Lepte biblejskoj mudrosti* (Ivanov – Mokijenko, 2019b). Rozloženie častí viacslovného propria na osobitné propriálne prvky v intrafrazematickom zložení (*от Понтия к Пилату*) sa v tejto teórii vysvetľuje nasledovne: „*Со временем слова Понтий и Пилат в сознании народа стали восприниматься как имена двух лиц, а упоминание о царе Ироде из рассказа выпало*“ (Ivanov – Mokijenko, 2019b, s. 27). Nemecká lingvistika (Röhrich, 1974, s. 737) prichádza s teóriou o sprostredkovanej motivácii vzniku FJ *einen von Pontius zu Pilatus schicken/laufen* pašiovými veľkonočnými hrami. Pri dramatickom spracovaní evanjeliového príbehu stál totiž príbytok Pontia Piláta na jednej strane a palác Herodesa na druhej strane, a tak prítomní mali možnosť dobre vidieť odvádzanie Ježiša (herca stvárňujúceho postavu)

¹¹² V tejto súvislosti prekvapí, že *Lepta biblejskoj mudrosti* pri tých jazykoch, v ktorých spojenie nie je súčasťou frazeologického fondu (napr. angličtina, bieloruština), pracuje vo vzťahu k biblickému textu s nevhodnou charakteristikou: ‚výraz sa mimo Biblie nepoužíva‘ (*to send smb. from Pontius to Pilate: „not used outside the Bible“; насылаць каго ад Понція да Пилата: „не ўжываецца на-за Бібліяй“*) (Ivanov – Mokijenko, 2019b, s. 27).

¹¹³ Tu celé zhromaždenie vstalo, odvedli ho k Pilátovi a začali naňho žalovať: „Tohoto sme pristihli, ako rozvracia náš národ, zakazuje platiť dane cisárovi a tvrdí o sebe, že je Mesiáš, kráľ.“ Pilát sa ho spýtal: „Si židovský kráľ?“ On odpovedal: „Sám to hovoríš.“ Pilát povedal veľkňazom a zástupom: Ja nenachádzam nijakú vinu na tomto človekovi.“ Ale oni naliehali: „Poburuje ľud a učí po celej Judei; počnúc od Galilei až sem. Len čo to Pilát počul, opýtal sa, či je ten človek Galilejčan. A keď sa dozvedel, že podlieha Herodesovej právomoci, poslal ho k Herodesovi, lebo aj on bol v tých dňoch v Jeruzaleme. Keď Herodes uvidel Ježiša, veľmi sa mu zaradoval. Už dávno ho túžil vidieť, lebo o ňom počul, a dúfal, že ho uvidí urobiť nejaký zázrak. Mnoho sa ho vypytoval, ale on mu na nič neodpovedal. Stáli tam aj veľkňazi a zákonníci a nástojčivo naň žalovali. Ale Herodes so svojimi vojakmi ním opovrhol, urobil si z neho posmech, dal ho obliecť do bielych šiat a poslal ho nazad k Pilátovi. (Lk 23, 1 – 11)

od Pontia Piláta k Herodesovi a späť.¹¹⁴ V príspevku *Úvahy o pôvode niektorých slovenských frazeologizmov* (2013) uvedené názory podrobujú kritike česká autorka P. Fojtů.¹¹⁵ Podľa nej jednotka s komponentmi *od Poncia k Pilátovi* „vznikla na základe úryvku z Lukášovho evanjelia, ale vznikla ako jednotka zámerne nelogická – jej ‚absurdnosť‘ mala viesť k zosilneniu expresivity, čo je vo frazeológii celkom bežný postup“ (Fojtů, 2013, s. 36).¹¹⁶ Domnievame sa, že predpoklad vzniku FJ ako jednotky zámerne nelogickej nie je v kontradikcii s označením tejto jednotky ako jednotky biblickej. Jej biblické filiácie sú však špecifickejšieho typu a dokumentujú opodstatnenosť členenia biblizmov na biblizmy priame a nepriame (nepriame biblizmy ako výsledok rozmanitej adaptácie uskuutočňujúcej sa mimo biblických textov – v rečovom úze, literatúre, publicistike...¹¹⁷) [bližšie Baláková – Walter – Mokijenko, 2015, s. 31, 274; k FJ s komponentom *od Pont(c)ia k Pilátovi* bližšie s. 271, 281, 291].

Predložkovo-propriálna časť jednotky vyplňajúca ohraničenie deja (východisko – *od niekoho*, smerovanie – *k niekomu*) fragmentarizovanými, osamostatnenými časťami viacslovného propria [*od Pont(c)ia k Pilátovi*] zodpovedá modelu, v ktorom sa využívajú mená biblických

---

¹¹⁴ Na slovenskej strane sa k otázke (avšak bez zamerania pozornosti na rozloženie viacslovného propria v komponentovom zložení frazémy) parciálne vyjadril A. Habovštiak (1995, s. 172): „Frazémy posielat' niekoho od Poncia k Pilátovi či od Annaniáša ku Kajfášovi sú motivované bezradnosťou vrchnosti pri súdnom procese s Kristom.“

¹¹⁵ Autorka za problematické považuje to, že celé meno Pontia Piláta sa v Evanjeliu podľa Lukáša neuvádza (spresňujúco dodáva, že celkovo sa s ním v Biblii môžeme stretnúť trikrát, nie však v častiach týkajúcich sa ukrižovania Ježiša Krista). To, že meno Pontia Piláta či Pontského Piláta mali veriaci možnosť usúvzť až niť s procesom Ježiša Krista, opísaným v novozákonných evanjeliách a s Pilátom v ňom spomínaným, však pramenne dokumentujú ďalšie texty – využijúc exemplifikačný materiál Historického slovníka slovenského jazyka (heslo *pontský*), spomeňme napr. *Cantvs catholici* (1655): (*Kristus*) *trpel welke muky pod pontským Pilátom*), a *Mali catechismus* (1750): (*Kristus*) *tzerpěl pod pontszkim Pilátom*.

¹¹⁶ V tomto predpoklade ju utvrdzuje aj tá skutočnosť, že mená Pontius a Pilát sa začínajú rovnakou grafémou: „Aliterácia je vo frazeológii taktiež veľmi bežným spôsobom, akým sa dosahuje zvýšenie expresivity“ (Fojtů, 2013, s. 36).

¹¹⁷ Autori argumentujú ich úzkou spätosťou s biblickým textom, ktorú možno odhaliť na základe ich vnútornej formy (Baláková – Walter – Mokijenko, 2015, s. 32).

postáv podľa evanjelií¹¹⁸ zainteresovaných na vypočúvaní Ježiša Krista: Annáš (veľkňaz, svokor Kaifáša)¹¹⁹, Kaifáš (v čase súdu Ježiša zastávajúci úrad veľkňaza), Pontius Pilát (piaty rímsky prokurátor v Judei), Herodes Antipas (galilejský a perejský tetrarcha, v danom čase prítomný v Jeruzaleme): *od Annáša ku Kaifášovi, od Kaifáša k Pilátovi, od Piláta k Herodesovi*, (i vice versa: *od Kaifáša k Annášovi, od Piláta ku Kaifášovi, od Herodesa k Pilátovi*). V slovenských reláciách tak *od Pont(c)ia k Pilátovi* predstavuje modifikovanú realizáciu daného modelu, jeho expresívne, žartovne ladený variant. Pohľad do našej jazykovej minulosti (pri zrejmych limitáciách výskumu historického slovenského frazeologického fondu) zatiaľ nepriniesol doklad na jeho konkretizačné využitie v pramennom materiáli či lexikografické spracovanie: staršie materiálové zbierky, obsahujúce cenný materiál na poznávanie staršieho frazeologického fondu slovenského jazyka, spojenie *od Pont(c)ia k Pilátovi* nezachytávajú: *Slowár Slowenský Češko-Latinsko-Uherský* A. Bernoláka¹²⁰ (1825) uvádza podobu *k Herodesowi od Piláta, a Pontio Pilato ad Herodem* (s. 703), *Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia* A. P. Záturreckého z konca 19. stor. okrem podoby *od Piláta do Herodesa* zachytávajú i podobu *od Annáša do Kaifáša* [bez špecifikácie slovesného komponentu, no s vysvetlením významu: „obrazne (bibl.) o bezvýslednom chodení“].¹²¹ Obdobne v starších zbierkach českého frazeologického fondu [*Mudrosloví národu slovanského ve příslovích* L. Čelakovského

¹¹⁸ *Kohorta, velitel' a židovskí sluhovia Ježiša chytily, zviazali ho a priviedli najprv k Annášovi; bol totiž tesťom Kaifáša, ktorý bol veľkňazom toho roka. (Jn 18, 12 – 14); Ti, čo Ježiša zajali, odvedli ho k veľkňazovi Kaifášovi, kde sa zhromaždili zákonníci a starší. (Mt 26, 57); Keď sa rozodnilo, veľkňazi a starší ľudu sa uzniesli, že Ježiša vydajú na smrť. Preto ho spútaného odvedli a odovzdali vládarovi Pilátovi. (Mt 27, 1 – 2); ďalej pozri poznámku pod čiarou č. 113 obsahujúcu verše Lk 23, 1 – 11.*

¹¹⁹ „Když L 3,2 konstatuje, že veleknězem byl Annáš a Kaifáš, užívá jednotného čísla pravděpodobně záměrně, aby naznačil, že oficiálně byl Římem dosazeným veleknězem sice Kaifáš, ale o svoji velekněžskou moc se dělil se svým tchánem, který ji vykonával de facto – svým osobním vlivem – a podle striktních židovských představ i de jure“ (Douglas, 2009, s. 31).

¹²⁰ Pracujeme s jeho digitalizovanou verzou dostupnou na <https://www.juls.savba.sk/ediela/bernelak/>.

¹²¹ Ide o časť Pomery spoločenské. I v prípade diela A. P. Záturreckého vychádzame z digitalizovanej verzie (2011), ktorá je dostupná na: <https://zlatyfond.sme.sk/autor/42/Adolf-Peter-Zaturecky>.

(1852, s. 17), *Česká přísloví... V. Flajšhansa* (1911, 1913)¹²² sa uvádza (iba) podoba *od Herodesa k Pilátovi (posylati/posielati)*.¹²³ V kontexte hypotézy, že pri šírení podoby *od Pont(c)ia k Pilátovi* do nášho prostredia mohla svoju úlohu zohrávať nemčina, uveďme, že toto spojenie sa v nemeckom prostredí dokladá na excerptoch z umeleckej literatúry 19. stor. (*Da läuft er von Pontius zu Pilatus*, F. Spielhagen; *Von Pontio nach Pilato rennen*, H. Heine) (Röhrich, 1974, s. 737).

Súčasný pohľad do SNK prináša doklady na širokú škálu variantnosti vo využívaných propriálnych komponentoch, porov. vybrané príklady:

- *od Pont(c)ia k Pilátovi*: Nastávajú menšie peripetie, keď nás posielajú od Pontia k Pilátovi z bloku A do bloku C a zasa späť.; Preto nie je možné zaviesť nijaké elektronické karty (pacienti behajú s papiermi od poncia k pilátovi...). Sme bezmocní.; Tých čo behajú od Poncia k Pilátovi po servisoch kde si prehadzujú benzínový a plynový

¹²² Pracujeme s druhým vydaním diela z roku 2013. Pozri bližšie druhý zväzok heslo *posielati* (s. 217) a *Pilát* (s. 156 – 157).

¹²³ Slovníky slovenského jazyka synchronného typu zachytávajú jednotku vo viacerých variantoch vrátane variantu *od Poncia k Pilátovi* (pozri SSJ):

SSJ (heslo *Pilát*): *chodiť, behať od Poncia (od Kaiľáša) k Pilátovi*; (heslo *Poncius*) *chodiť, behať od Poncia k Pilátovi*; (heslo *Kaiľáš*) *posielat' niekoho, chodiť od Annáša ku Kaiľášovi*; SSSJ: (heslo *chodiť*): *chodiť od Annáša ku Kaiľášovi/od Kaiľáša k Pilátovi/od Piláta ku Kaiľášovi*.

Obdobne i slovníky českého jazyka: Slovník české frazeologie a idiomatiky (3. zv., Čermák a kol., 2009c, s. 179 – 180) síce podobu *od Pont(c)ia k Pilátovi* neuvádza [zachytáva podoby *posílat někoho od Herodesa k Pilátovi (a od Piláta k Herodesovi), od Annáše ku Kaiľášovi*], registruje ju však tak slovník biblických výrazov P. Ouředníka [2011, s. 166 – 167: *posílat od Herodesa (Heroda) k Pilátovi/od Piláta k Herodesovi (Herodovi), chodiť od Poncia k Pilátovi*], ako aj lexikografické diela spracúvajúce frazeologickú lexiku v určitom rozsahu, porov. napr. Slovník spisovného jazyka českého (1960 – 1971, dostupný na: <https://ssjc.ujc.cas.cz/>; heslá *Pilát, Herodes, Kaiľáš, Annáš*): (*posílat někoho*) *od Piláta k Herodesovi, od Herodesa k Pilátovi, od Pontia k Pilátu, (posílat někoho/chodiť od Annáše ke Kaiľášovi*; Příruční slovník jazyka českého (1935 – 1957; dostupný na: <https://psjc.ujc.cas.cz/>; heslá *Pilát, Herodes*): (*posílat*) *od Pontia k Pilátu, od Piláta k Herodesovi*. Podoba *od Pontia k Pilátu* sa dokumentuje na príklade z diela A. Jiráka: *Hned se nabídl, že by si tam nevěděla rady, že by ji tam posílali od Pontia k Pilátu*.

opravári auto ako zemiak z pece, by šlo romány písať.; Chodil som od Pontia k Pilátovi. Dermatológovia nič nevedia.

- sporadicky i vice versa – *od Piláta k Pont(c)iovi*: A tisíce a tisíce v duchu známeho to hitu Hej hor sa sveta pacienti... pobejú od Piláta k Pontiovi a vakcín nieto a nieto!
- *od Kaifáša k Pilátovi*: My tých ľudí nemôžeme posielat' naozaj od Kajfáša k Pilátovi, im treba pomôcť a treba hľadať spôsob, ako sa im pomôže.; Matka maloletých odvtedy lieta medzi orgánmi štátnej správy, a všetci ju posúvali od Kaifáša k Pilátovi a späť...
  - i vice versa – *od Piláta ku Kaifášovi*: Horší a u nás častý prípad je, ak ide v podstate o zbytočnú administratívnu šikanu – ak úrady s občanom hrajú ping-pong, posielajú ho od Piláta ku Kaifášovi tam, kde by si veci mohli vykomunikovať sami medzi sebou.; V Kubíne by som si túto zábavu bol ušetril, to je pravda, lenže behať teraz od Piláta ku Kaifášovi, ustupovať hneď pred prvými prekážkami – to sa mi protivilo.
- *od Annáša ku Kaifášovi*: Vybavovačky na úradoch by už pre podnikateľov, ale ani ostatných ľudí nemali byť chodením „od Annáša ku Kaifášovi“.; Za autormi „sa unúval“ osobne, kráčaľ ochotne od Annáša ku Kaifášovi, a ak išlo – ako vravieval – o fundovanú vec, nuž aj k samotnému anciášovi.
  - i vice versa – *od Kaifáša k Annášovi*: A tak vás (naposledy aj mňa) posielajú od Kaifáša k Ananiášovi, vyhovárajú sa na kompetencie obchodnej inšpekcie, tí zas na mestskú políciu.; Nedávno som chodila po úradoch. Bolo to, ako sa hovorí, od Annáša ku Kajfášovi, ak viete, ako to myslím.
- *od Piláta k Herodesovi*: Lebo Salka sa nedala len tak ľahko zastrašiť, nech sa dialo, čo sa dialo, a chodila od Piláta k Herodesovi, keď ju na jednom mieste odmietli.; Často k nim chodím ako ten, za ktorého priazňou túžim – od Piláta k Herodesovi.
  - i vice versa – *od Herodesa k Pilátovi*: Toto je opäť trest za pocitivosť, že človek musí behať od Herodesa k Pilátovi ako idiot. Nemohol by na to stačiť iba jeden papier?

Z hľadiska konkretizačného naplňania štruktúry *od niekoho k niekomu* zaujme v materiáloch SNK obsadenie pozície onymickým komponentom *Judáš*. Realizačná podoba *od Judáša ku Kaifášovi*, ba i *od Kaifáša k Judášovi* nie je síce mimoriadne frekventovaná, vyskytuje sa však

i v umeleckej literatúre¹²⁴ – v pôvodných slovenských textoch novších (porov. excerpt z diela K. Jarunkovej), starších (porov. excerpt z diela M. Š. Ferienčíka) i v prekladoch (porov. excerpt z diela M. Otera Silvu):

- Nemôže nechať matku s chorou sestrou a Esterou v druhej izbe, so zaťatými zubami musí chodiť *od Judáša ku Kajfášovi*, vyprosievat' uhlie, drevo, vrahúnske protekcie a o pár dní sa pustiť už aj bohviekam na neisté cesty za kúskom chleba. (Klára Jarunková: Čierny slnovrat); A chodil som *od Kajfáša do Ananáša a Judáša*, potom ma už len pustili, ale vraj doneste nám zprávy, ako tam stoja vec. (Mikuláš Štefan Ferienčík: Bratia¹²⁵); ... a tak sa mi napriek nášmu oduševneniu za vojny s Indiánmi čoskoro zunovalo *chodiť od Kajfáša k Judášovi*, prehrabávať sa medzi kostrami a odťahovať lebky... (Miguel Otero Silva: Príhody a nehody Lopeho de Aguirre; preklad: Marta Kobáňová).

To, že výskyt prvku Judáš v konkretizačnom napĺňaní predložko-vo-propriálnej frazeologickej štruktúry nachádzame nielen v súčasných, ale aj nám časovo vzdialenejších (literárnych) textoch, možno vnímať i ako jedno zo svedectiev o kognitívnom spracovaní úlohy Judáša, ktorý bozkom dáva ozbrojencom identifikačné znamenie: svojou zradou (porov. FJ *judášsky bozk*, *judášsky groš*) spúšťa kolobeh Ježišovho vypočúvania, odsúdenia a umučenia¹²⁶ (*od Judáša k Y*).

¹²⁴ Výskyt mimo umeleckej literatúry: Človek napr. ktorý pracuje tak si kvôli takýmto potvrdeniam musí zobrať dovolenku pol dňa, pretože tam chodíte od dverí k dverám (*od Judáša po Kajfáša*) pokiaľ niečo vybavíte a všade čakáte v rade...; Sklamanému spotrebiteľovi sa po urážkach už zunovalo chodiť „*od Kajfáša k Judášovi*“ a stratil vieru v akúkoľvek spravodlivosť.; Žiadosti a telefonáty nemali konca kraja, lietali sme hore, dole *od Kajfáša k Judášovi*, ale aj tak všetko trvalo večnosť, hoci sme nikde resty nemali.; Chodila som s deťmi *od Kajfáša po Judáša*, ako sa hovorí.

¹²⁵ Dielo *Bratia. Obrazy zo života Slovákov* bolo publikované v časopise Sokol v r. 1863. Knižná publikácia vyšla v r. 1962 a digitalizácie sa dočkala v roku 2007. Dielo je dostupné na: https://zlatyfond.sme.sk/dielo/285/Ferencik_Bratia/1

¹²⁶ Porov. napr. Mt 26: ¹⁴ Vtedy jeden z Dvanástich – volal sa Judáš Iškariotský – odišiel k veľkňazom ¹⁵ a vyzvedal sa: „Čo mi dáte a ja vám ho vydám?“ Oni mu určili tridsať strieborných. ¹⁶ A od tej chvíle hľadal príležitosť vydať ho. (...) ⁴⁷ A kým ešte hovoril, prišiel Judáš, jeden z Dvanástich, a s ním veľký zástup s mečmi a kyjmi, ktorý poslali veľkňazi a starší ľudu. ⁴⁸ Jeho zradca im dal znamenie: „Koho pobožkám, to je on; toho chyt' te!“ ⁴⁹ A hneď pristúpil k Ježišovi a povedal: „Bud' pozdravený, Rabbi!“ A pobožkal ho. ⁵⁰ Ježiš mu povedal: „Priateľu, načo si

Vo vzťahu k realizačným podobám sa aspoň okrajovo zmienime aj o variantnosti na úrovni predložkových výrazov: dominantná pozícia podľa údajov zo SNK síce patrí kombinácii predložiek *od – k/ku*, nejde však o petrifikovanú predložkovú dvojicu na vyjadrenie rozpätia deja. K ďalším využitým predložkovým spojeniam patria dvojice *od – do* (Dva dni, čo je vo Zvolene, chodíme od rána do večera *od Piláta do Kajfáša*, nevidela ešte prívetivej tváre.; A chodil som *od Kajfáša do Ananáša* a *Judáša*, potom ma už len pustili, ale vraj doneste nám zprávy, ako tam stoja veci.; Zvláštno Ti je to, ako ja chodím *od Piláta do Kajfáša* každého prvého.) a *od – po* (Nepatrím k ľuďom, ktorí, ak sa im niečo nepáči, píšú *od Annáša po Kajfáša*.; Chodila som s deťmi *od Kajfáša po Judáša*, ako sa hovorí.).

Posledný typ premenlivosti, pri ktorej sa v rámci sledovaného predložkovo-propriálneho spojenia pristavíme, sa týka slovesného komponentu. Korpusový materiál dokladá jeho spájateľnosť so slovesami dvojakého typu.¹²⁷ Prvú skupinu reprezentujú subjektovo-bezobjektové akčné pohybové verbá (*chodiť, behať, pobežovať, putovať, lietať, predať sa, kráčať*),¹²⁸ druhú skupinu subjektovo-objektové akčné realizačné verbá s väzobným akuzatívom (*posielať, preháňať, posúvať niekoho*). Uplatnenie slovesného komponentu z jednej či druhej sémantickej a valenčnej skupiny zasahuje/precizuje významovú charakteristiku, a tak môžeme v slovenčine predložkovo-propriálne spojenie *od niekoho* (*X: od Annáša, Kajfáša, Piláta...*) *k niekomu* (*Y: ku Kajfášovi, Pilátovi, Herodesovi...*) predstaviť ako súčasť dvoch frazém so stavbou slovesnej syntagmy, formálne i významovo príbuzných: *chodiť od X k Y* a *posielať niekoho od X k Y*. Porov. v tejto súvislosti i konštatovanie J. Skladanej (2012, s. 138): „*Chodenie alebo vybavovanie po úradoch, z jedného miesta na druhé, od jedného referenta k druhému, často bez potrebných výsledkov, resp. nie bez problémov, je žiaľ stále aktuálne. Dodnes sa takýto stav vyjadruje spojením chodiť od Kajfáša k Pilátovi, ktoré znamená dovolanie sa*

---

prišiel!?”⁶ Vtedy pristúpili, položili na Ježiša ruky a zajali ho. (...) ⁵⁷ Ti, čo Ježiša zajali, odvedli ho k veľkňazovi Kajfášovi, kde sa zhromaždili zákonníci a starší.

¹²⁷ Pri vymedzení sémantických tried vychádzame z *Valenčného slovníka slovenských slovies na korpusovom základe* (Ivanová a kol., 2014).

¹²⁸ Aktualizácia pohybového slovesa slovesom iného typu je v korpusovom materiáli ojedinelá, porov. uplatnenie komunikačného slovesa *písať*: Nepatrím k ľuďom, ktorí, ak sa im niečo nepáči, *píšú* od Annáša po Kajfáša.

pomoci, rady, prispenia na najrozličnejších miestach, ale zvyčajne márne. Podobné je aj spojenie posielat' niekoho od Kaifáša k Pilátovi, ktoré označuje pokračovanie spomínanej činnosti: prideme na prvé miesto a odtiaľ nás posielajú na druhé, z druhého na tretie atď.“

Zhrnutie

Čo z tohto pohľadu východiskovo inšpirovaného našim sociolingvistikým výskumom vyplýva?

Korpusový materiál ukazuje, že frazéma *striasť prach z (zo svojich) nôh* má svoje primárne miesto v náboženskej komunikačnej sfére, jej hranice prekračuje sporadicky – výraznejšie v slovenských prekladoch diel cudzojazyčnej literatúry. V oboch prípadoch sa vyznačuje lexikálnou variantnosťou typu *z nôh, z obuvi, z topánok*.

Frazémy *posielat' niekoho* a *chodiť od Pont(c)ia k Pilátovi* predstavujú expresívny, žartovne ladený variant predložkovo-propriálneho modelu, využívajúcom v komponentovom zložení mená biblických postáv participujúcich na vydaní, vypočúvaní a umučení Ježiša Krista. Fragmentarizácia, osamostatnenie častí viacslovného propria *Poncius Pilát* signalizuje, že väzba na biblický text je síce väzbou špecifickejšieho typu (jazyková hra), nie je však v rozpore s chápaním týchto frazém ako jednotiek biblických – ako jednotiek patriacich do množiny nepriamych biblizmov.

Viera Kováčová

1.4 O hrivne vo frazeológii z aspektu biblických filiácií: úvahy motivované frazémou *prispieť svojou hrivnou*

Podnet na zamyslenie sa nad hrivnou v komponentovom zložení frazeologických jednotiek a ich biblických konotáciách nám poskytli diela venujúce sa biblickej frazeológii špecificky z aspektu jej pramennej zviazanosti s Bibliou. Dané diela pri objasňovaní vzťahových relácií *biblický pretext – frazéma biblického pôvodu* totiž identifikačne odkazujú aj na príslušné miesto či miesta v biblických textoch, s ktorými je tá-ktorá frazéma zviazaná, z ktorých pochádza či vychádza. V tomto texte osobitnú pozornosť venujeme frazéme *prispieť svojou hrivnou*, keďže sa nám javí, že jej pramenná filiácia s istými časťami novozákonných textov, na ktoré odkazujú viaceré frazeologické práce ako na východiskové, roztvára priestor na širšiu reflexiu. Pre naše úvahy sa ako osobitne podnetný javí širší slovanský komparačný rámec: porovnanie sémantických frazeologických ekvivalentov v jednotlivých slovanských jazykoch (porov. napr. slov. *prispieť svojou hrivnou*, rus. *вносить svoju лепту*) a zamyslenie sa nad ich vzťahovými súvislosťami s príslušnými časťami Biblie (na základe prekladov novozákonných biblických textov) naznačuje v medzijazykovom porovnaní diferencovanosť vzťahu jednotlivých ekvivalentov k biblickému textu. Naznačené rozdiely v pramenných vzťahových súvislostiach sémantických ekvivalentov *вносить svoju лепту* a *prispieť svojou hrivnou* tak pre frazému *prispieť svojou hrivnou* aktualizujú otázku jej biblických relácií, a teda zamyslenia sa nad faktormi, ktoré v prácach venujúcich sa biblickej frazeológii vedú k signalizácii jej biblického charakteru.

Frazéma *prispieť svojou hrivnou* vo vybraných frazeologických prácach

Jazykovedné práce zamerané na biblickú frazeológiu hodnotia frazému *prispieť svojou hrivnou* ako biblicky motivovanú: zaraďujú ju medzi nepriame biblizmy, čiže medzi jednotky, ktoré sa v Biblii ako ustálené jazykové prostriedky síce nevyskytujú (v Biblii nemajú svoj výrazový náprotivok), sú však utvorené na biblickom základe (porov. klasifikáciu

biblizmov¹²⁹ uplatnenú v diele *Z biblickej múdrosti* autorov D. Baláková, H. Walter, V. M. Mokijenko, 2015, s. 276 – 277). Odborná domáca i zahraničná frazeologická literatúra frazému *prispieť svojou hrivnou* s významom ‚pomôcť niečím, svojimi schopnosťami, vlastným pričinením‘ motivačne usúvzťažňuje s časťami dvoch novozákonných textov – s Evanjeliom podľa Marka (Mk 12, 41 – 44) a s Evanjeliom podľa Lukáša (Lk 21, 1 – 4) (porov. napr. Ivanov – Mokijenko, 2019a, s. 204 – 208; Baláková – Walter – Mokijenko, 2015, s. 130; Stěpanova, 2009, s. 114; Stěpanova, 2013, s. 186; Baláková – Kováčová, 2017, s. 194). Príslušné časti evanjelií prinášajú príbeh o obete chudobnej vdovy, ktorá do chrámovej pokladnice odovzdala (v protiklade k boháčom dávajúcim mnoho) len dve drobné mince. Ježiš v slovách adresovaných svojim učeníkom stavia hodnotu jej daru nad hodnotu darov ostatných, pričom v tomto hodnotení sa „na prvé miesto nedostáva materiálna cena jej daru, ale jeho integrita vo vzťahu k prostriedkom, ktorými disponovala na živobytie“ (Dubovský, 2013, s. 744). Kým ostatní dávali zo svojho nadbytku, vdova vo svojej chudobe odovzdala v podstate všetko, čo mala (porov. Mk 12, 44; Lk 21, 4).

V porovnávacom pohľade do frazeologického fondu slovanských jazykov frazéma *prispieť svojou hrivnou* vystupuje ako ekvivalent frazémy *vnosiť (dať) svoju leptu*. Odborná literatúra pritom špecificky reflektuje odlišnosti v názvoch platidiel *leptón* verus *hrivna*, ako o tom svedčia práce konfrontujúce príslušný komponent vo frazeologickej stavbe jednotky v niekoľkých vybraných slovanských jazykoch: L. Stěpanová (2009, 2013) vo svojich príspevkoch venuje pozornosť názvu platidla v komponentovom zložení frazémy ako súčasti frazeologického fondu slovenského, českého a ruského jazyka, autori kolektívneho diela *Z biblickej múdrosti* (Baláková – Walter – Mokijenko, 2015, s. 29) k týmto trom porovnávaným jazykom pridávajú ukrajinčinu (slovenčina, čeština: *hrivna*; ruština, ukrajinčina: *leptón*). Možnosť porovnávacieho rozmeru v slovanskom rámci rozšírilo (presnejšie poskytlo možnosť celoslovanského prehľad) vydanie dvojväzkového medzinárodného slovníka

¹²⁹ Klasifikačný prístup, v ktorom sa reflektujú priame a nepriame bibliзмы, vychádza z chápania biblickej frazeológie v širšom zmysle: za jej súčasť sa považujú nielen jednotky (viac-menej) citátové, ale aj jednotky, ktoré sú Bibliou motivované či vďaka Biblii rozšírené (bližšie Baláková – Walter – Mokijenko, 2015, s. 31 – 32, 274 – 282; Baláková – Mokijenko, 2016, s. 114 – 115).

*Lepta biblejskej mudrosti*¹³⁰ (hl. red. Ivanov – Mokijenko, 2019a,b). Toto lexikografické dielo predstavuje 130 vybraných okrídlených výrazov, frazém pochádzajúcich či vychádzajúcich z Biblie celkovo až v 19 jazykových mutáciách (slovanské i neslovanské jazyky). Lexikografické zachytenie príslušných frazeologických ekvivalentov v slovanských jazykoch tak dokladá (Ivanov – Mokijenko, 2019a, s. 204 – 208), že v ruštine, bielorusťine, ukrajinčine, bulharčine, macedónčine a srbčine v rámci frazeologického obrazu *sa vnáša* či *dáva lepta*,¹³¹ v slovinčine a chorvátčine *obolos (obol)*,¹³² v slovenčine a češtine *sa prispieva hrivnou*.¹³³

Ako sme už spomenuli, doterajšie frazeologické práce reflektovali istú medzijazykovú lexikálnu rozmanitosť prejavenu v názve platidla. Vychádzajúc z frazeologického fondu niekoľkých slovanských jazykov, pristupovali k nej zvyčajne s odkazom na odlišnú – vzájomne kontrastujúcu – hodnotu spomenutých platidiel: zatiaľ čo *leptón* a *obolos*¹³⁴ sú názvami

¹³⁰ Pri tomto diele možno spomenúť aj jeho širšiu genézu: s *Leptou biblejskej mudrosti* sa totiž prvýkrát stretávame v roku 2012. V tejto východiskovej verzii slovník na príklade 130 frazém prináša porovnanie biblického frazeologického fondu ruského, slovenského a nemeckého jazyka (*Lepta biblejskej mudrosti. Kratkij rusko-slovacko-nemeckij slovar krylatych slov*, 2012). V roku 2014 sa porovnávací pohľad rozširuje o ekvivalenty z fondu anglického, bieloruského a ukrajinského jazyka (*Lepta biblejskej mudrosti. Biblejskije krylatyje vyraženiya i aforizmy na ruskom, anglijskom, beloruskom, nemeckom, slovackom i ukrajinskom jazykach*, 2014). Najnovšia verzia slovníka *Lepta biblejskej mudrosti* (s podtitulom *Rusko-slavijskij slovar biblejskich krylatych vyraženiij i aforizmov s sootvetstvijami v germanskich, romanskich, armianskom i gruzinskom jazykach*) spracúva vybrané biblické frazémy v rámci porovnávacieho pohľadu do frazeologického fondu devätnástich jazykov.

¹³¹ rus. *вносить/внести [свою] лепту во что*; bieloruš. *уносіць/унесці [сваю] лепту*; *уносіць/унесці свой уклад у што*; ukr. *вносити/внести свою лепту у що*; bul. *давам/дам своята лепта*; mac. *да ја даде својата лепта за нешто*

¹³² slovin. *dati (priložiti) svoj obolos (obol)*; chor. *davati/dati [svoj] obol*

¹³³ slov. *prispieť svojou hrivnou*; češ. *prispět svou hrivnou*
V prípade poľského jazyka pozri poznámku pod čiarou č. 138.

¹³⁴ Malá starogrécka minca – v prenesenom význame: „malá peňažná suma, malý, nepatrný príspevok, milodar ap.“ (heslo *obolus i obolos* Slovník slovenského jazyka, 2. zv., 1960; dostupný na: <http://slovníky.juls.savba.sk/?d=peciar>)

gréckych drobných mincí (čiže ide o mince len s malou hodnotou), *hrivna* je jednotkou hmotnosti drahých kovov (strieбра či zlata). Komponentová rozmanitosť v zložení sa predstavovala na osi internacionálne – národné so zohľadnením odlišností podmienených neidentickosťou prekladového východiska, a teda neidentickými prekladmi biblických textov do národných jazykov.¹³⁵ Vysvetľovacia pozornosť sa pritom upriamovala explicitne na *leptón* (*leptu*): intrafrazematické ustálenie tohto komponentu sa objasňuje v intenciách prekladu biblického textu z gréckej predlohy (a teda aj v protiklade k prekladom vychádzajúcim z latinskej predlohy, v ktorých názov starogréckej mince v príslušných častiach novozákonného evanjelia svoje zastúpenie nemá). *Hrivne* sa v príslušných prácach už samostatná výkladová pozornosť nevenovala.¹³⁶ Keďže v čase vzniku týchto prác autori ešte nemali k dispozícii celoslovenský diapazón frazeologických ekvivalentov, ale mohli vychádzať len z čiastkovej porovnávacej slovanskej bázy, autori diela *Z biblickej múdrosti* považujú za istý paradox, že pomenovanie gréckej mince sa zachovalo *len* v ruštine a ukrajinčine (Baláková – Walter – Mokijenko, 2015, s. 29).¹³⁷ Celoslovenský porovnávaci kontext vytvorený dielom *Lepta biblejskej mudrosti* však už zreteľne ukazuje, že časticu *len* v danom konštatovaní treba vypustiť: pomenovanie starogréckej medenej mince má svoje nesporne široké jazykové intrafrazematické ustálenie, a to v rámci frazeologického fondu východoslovenských a južnoslovenských jazykov. Zdôrazňujúcu

¹³⁵ Ak sa vrátíme k dielu *Z biblickej múdrosti*, hodno v tomto prípade spomenúť konštatovanie jeho autorov – plynúce zo širšieho porovnania ruského fondu biblizmov s biblizmami iných jazykov – o neidentickosti sociálno-kultúrneho prostredia v rámci grécko-slovenského (Slavia Otrhodoxa) a slovensko-latinského (Slavia Latina) areálu vrátane poukázania na odlišné prekladateľské tradície biblických textov (byzantská verzus latinská tradícia) (Baláková – Walter – Mokijenko, 2015, s. 30).

¹³⁶ Na spresnenie uvedme, že isté pokusy o vysvetlenie rozdielnosti so zameraním na *hrivnu* preda len nachádzame: L. Stěpanová v práci venovanej reáliám a mieram uplatneným v ruských a českých frazémach vyslovuje predpoklad, že „*rčeni přispět svou hřivnou nevzniklo v českém jazyce na základě českého překladu Bible, ale bylo převzato z cizího jazyka*“ (2013, s. 186).

¹³⁷ Ako zaujímavú uvádzajú autori skutočnosť, že v ukrajinčine – na rozdiel od slovenčiny a češtiny – slovo *hrivna* (názov súčasnej ukrajinskej platobnej jednotky) do biblického výrazu nepreniklo (Baláková – Walter – Mokijenko, 2015, s. 29).

časticu *len* však možno funkčne využiť, a to smerom k slovenskému a českému jazyku: *len* v týchto (západo)slovanských jazykoch¹³⁸ sa totiž intrafrazematically ustálil výraz *hrivna*, pomenovanie starej váhovej jednotky drahých kovov. A práve táto skutočnosť objasňuje v úvode predstavený okruh otázok iniciovaný úvahou, či v prípadoch FJ *vnosiť (dať) svoju leptu a prispieť svojou hrivnou* (čes. *přispět svou hřivnou*) možno uvažovať o identickom východisku vzťahujúcom sa na evanjeliový príbeh o obete chudobnej vdovy (Mk 12, 41 – 44; Lk 21, 1 – 4) (tak ako ho napokon, napriek kontradikcii v hodnote platidiel vo vzťahu k biblickému príbehu, predstavuje aj samotné dielo *Lepta biblejskej mudrosti*). Začneme základným informačným pohľadom na preklad príslušných častí Markovho a Lukášovho evanjelia v slovenskom jazyku.

Zo slovenských prekladov Markovho (12, 41 – 44) a Lukášovho (21, 1 – 4) evanjelia

Slovenské preklady Biblie, ako je známe, vychádzajú predovšetkým z latinskej prekladovej predlohy, a tak na rozdiel od prekladov z gréčtiny v prekladoch z Vulgáty a Neovulgáty sa čitateľ novozákonných textov v príslušných pasážach Markovho a Lukášovho evanjelia s *leptónom* nestretne. Ako príklad uveďme ukážky z dvoch prekladov Nového zákona¹³⁹ vydaných v priebehu 20. storočia:

- „*tu prišla jedna chudobná vdova a vhodila dva peniažky, to jest štvrták.*“ (Mk 12, 42) // „*A uzrel i jednu chudobnú vdovu, ktorá vhodila dva haliere.*“ (Lk 21, 2) (Písmo sväté Starého a Nového zákona)

¹³⁸ Za významné možno považovať, že v prípade poľského jazyka *Lepta biblejskej mudrosti* (Ivanov – Mokijenko, 2019a, s. 206) uvádza v motivačnom vzťahu k príbehu o obete chudobnej vdovy inú jednotku, a to jednotku *wdowi grosz*, výraz, ktorý, ako konštatujú autori *Z biblickej múdrosti* (Baláková – Walter – Mokijenko, 2015, s. 29), je známy vo väčšine európskych jazykov [napr. nem. *Scherflein der Witwe*, ruš. *лента вдовицы*, čes. *vdoví (vdovin) groš*].

¹³⁹ V súčasných slovenských prekladoch čerpajúcich z gréčtiny [Nový zákon podľa grécko-semitskej pôvodiny spracovaný Š. Porúbčanom (1968) a 1. zväzok komentárov k Novému zákonu (Dubovský, 2013), v ktorom je publikovaný odborný preklad z gréčtiny] sa pomenovanie *leptón* uplatňuje, porov.:

z latinského typického vydania Vulgaty na slovenský jazyk preložené, tzv. Svätovojtešská Biblia, 1926)

- „Prišla aj istá chudobná vdova a vhodila dve drobné mince, čo je kvadrans.“ (Mk 12, 42) // „Videl aj akúsi chudobnú vdovu, ako ta vhodila dve drobné mince“ (Lk 21, 2) (Sväté písmo Starého i Nového zákona, 1996)¹⁴⁰

V historickom kontexte slovenských prekladov Nového zákona, ktoré majú svoje východisko v rímskom ríte, možno v súvislosti s otázkou prekladu príslušnej pasáže Markovho a Lukášovho evanjelia špecificky spomenúť Palkovičov preklad Biblie z prvej polovice 19. stor. – *Swaté*

-
- „Ale prišla istá chudobná vdova a vhodila dve leptá, to jest štvrt' asu.“ (Mk 12, 42) // „Videl aj akúsi chudobnú vdovu, čo hodila dve leptá.“ (Lk 21, 2) (Nový zákon: preklad Š. Porúbčan, 1968)
  - „Prišla jedna chudobná vdova a dala dve leptá, čiže kvadrans.“ (Mk 12, 42) [Marek – komentár k Novému zákonu, 2013]

Aj v jednom, aj v druhom prípade sa čitateľovi vysvetľuje približná hodnota mince neznámej z domácej platobnej sústavy: u Porúbčana v poznámkach pod čiarou uvedením približného ekvivalentu v slovenskej mene 20. storočia – haliera (Mk 12, 42: „Dve leptá = akoby dva haliere.“ – Lk 21, 2: „Lepton je malý peniažtek. Jeho hodnota sotva prevyšuje halier.“), v komentári k Evanjeliu podľa Marka – v súlade s cieľmi tohto diela – sa vysvetľujúci aspekt uplatňuje širšie [porov. „Jeden lepton bol najmenšou gr. platobnou mincou na území Sýropalestíny. Bol daný do obehu približne v r. 6 po Kr. Bola to medená minca, ktorá vážila asi 2 g a jej priemer bol približne 16 mm. V rab. spisoch je táto minca pomenovaná peruta. Vysvetlenie narátora približuje jej hodnotu a prerátava ju na hodnotu rímskych platidiel. Dve leptá zodpovedali jednému kvadransu. Štyri kvadransy mali cenu jedného strieborného asu. Šestnásť asov sa rovnalo jednému denáru, ktorý zodpovedal mzde palestínskeho remeselníka alebo roľníka (...). Denár mal teda v prepočte hodnotu 128 leptonov.“ (Dubovský, 2013, s. 743)] vrátane príkladovej demonštrácie kúpnej sily [„Za jeden lepton sa dal kúpiť maximálne jeden citrón.“ (Dubovský, 2013, s. 743)].

Ekumenický preklad Biblie odkazuje na *leptón* v poznámke pod čiarou vzťahujúcou sa na Lukášovo evanjelium (Lk 21, 2: „Videl aj akúsi chudobnú vdovu, ako ta hodila dve drobné mince“), v ktorej sa uvádza, že grécky *leptón* je najmenšou drobnou mincou v Galilei. Pri Mk 12, 42 („Tu prišla jedna chudobná vdova a vhodila dve drobné mince, dovedna kvadrans.“) sa už odkaz na *leptón* nevyskytuje.

¹⁴⁰ Dané dielo obsahuje preklad a poznámky podľa vydání Spolku sv. Vojtecha v Trnave, a to konkrétne: Starý zákon z roku 1955, Nový zákon z roku 1986.

Písmo starého i nového Zákona podľa obecného latinského od sw. Rímsko-Katolíckég Cirkwi potvrdeného... (1829, 1832).¹⁴¹ V jeho druhom diele (1832), obsahujúcom popri starozákonných knihách prorokov i preklad Nového zákona, v príslušných častiach evanjelií nachádzame: „*A pridúce gedna chudobná Wdowa, whod'ila dwe Babki, to gest Štwrtku*“ *Grošníka* (Mk 12, 42) // „*Uzrel též i gednu Wdowu chudobnú, která whod'ila dwe Babki.*“ (Lk 21, 2) Ako citáty dokumentujú, J. Palkovič v preklade využil adaptačnú možnosť¹⁴² konkretizácie malej finančnej hodnoty vdovou darovaného obnosu prostredníctvom pomenovania reálie známej z uhorského prostredia: označenie *babka* sa vzťahuje na starý uhorský peniaz malej hodnoty.¹⁴³ Ako je známe, tento historizmus máme zachovaný aj ako súčasť množiny frazém čerpajúcich vo svojej obraznosti práve z významu malej hodnoty spätjej s *babkou* ako pomenovaním drobnej mince, porov. napr. *kúpiť/predať niečo za babku* (veľmi lacno), *nemať ani babku/babky* (nemať peniaze, byť chudobný), *babka k babce, budú kapce* (sporiť možno aj z mála – v malom množstve a pomaly) (bližšie o *babke* ako komponente ustálených spojení – Skladaná, 2012, s. 105 – 106). V Kamaldulskej Biblii, zachovanej v odpise z rokov 1756 – 1760, sa v daných častiach takýto adaptačný moment (priblíženie výšky finančného daru prostredníctvom názvu platidla známeho z vlastného kultúrneho prostredia) neuplatňuje, porov.: „*Ale když byla prišla gedna chudobná wdowa whodila dwa drobné peníze čo gest štwrtá částka peniza*“ (Mk 12, 42) // „*A widel y nekterú wdowu chudobnú ktera whodila dwa drobné peníze.*“ (Lk 21, 2)¹⁴⁴

Skutočnosť, že frazéma *prispieť svojou hrivnou* (čes. *přispět svou hřivnou*) sa pramenne dáva do súvisu s Bibliou s konkretizujúcim od-

¹⁴¹ Bližšie o Palkovičovom preklade Biblie do bernolákovčiny pozri v diele Š. Zlatoša *Písmo sväté u Bernolákovcov* (1939).

¹⁴² Adaptačný moment v prekladových súvislostiach, ktorý sa prejavil využitím pomenovania drobnej mince známej v istom historickom období z domáceho kultúrneho kontextu, sa uplatňuje aj v českých prekladoch Biblie: L. Stěpanova (2013, s. 186) poukazuje na prekladateľské využitie lexémy *šart*.

¹⁴³ K *babke* pozri i Ottův slovník naučný/Babka (mince): [https://cs.wikisource.org/wiki/Ott%C5%AFv_slovn%C3%ADk_nau%C4%8Dn%C3%BD/Babka_\(mince\)](https://cs.wikisource.org/wiki/Ott%C5%AFv_slovn%C3%ADk_nau%C4%8Dn%C3%BD/Babka_(mince))

¹⁴⁴ Čerpané z digitálnej prezentácie Kamaldulskej Biblie sprístupnenej na <http://kb.kapitula.sk/>.

kazom na príbeh o obete chudobnej vdovy z Markovho a Lukášovho evanjelia, pričom však príslušné novozákonné pasáže zmienku o *hrivne* neobsahujú (nehovoriac už o vyššie avizovanom kontrastnom medzi hrivnou ako jednotkou hmotnosti drahých kovov a pramenným textom, v ktorom sa akcentujú len platidlá s malou hodnotou), vyvoláva pochybnosti o vzťahu tejto frazémy k biblickému textu. Podľa nášho názoru treba pri uvažovaní zohľadniť viaceré aspekty, ku ktorým patrí nielen internacionálny rozmer [*prispiet' svojom hrivnou* verzus *vnosiť (dat') svoju leptu*], ale v rámci frazeologického fondu slovenského a českého jazyka aj rozmer intrafrazeologický, spočívajúci vo vzťahu frazém *prispiet' svojom hrivnou* – *zakopať svoju hrivnu*. Smerom k biblickému pretextu to naznačuje potrebu zohľadniť kontext, ktorý prekračuje hranice textu o obete chudobnej vdovy, a to kontext, v ktorom sa v slovenských a českých prekladoch novozákonných textov využíva *hrivna* ako ekvivalent výrazu gréckeho pôvodu *talent* (pozri ďalej). Pri našom uvažovaní sa opierame aj o spracovanie hesla *hrivna* v slovníkoch slovenského a českého jazyka.

***Hrivna* v lexikografickom spracovaní slovníkov slovenského a českého jazyka a v slovenských a českých prekladových novozákonných súvislostiach**

Lexikálnu jednotku *hrivna*¹⁴⁵ zaznamenávajú slovníky zamerané na synchronnú i diachronnú lexiku slovenského a českého jazyka, na lexiku spisovného jazyka i jeho nárečí. V jej sémantickej štruktúre sa spravidla (v závislosti od charakteru príslušného slovníka) lexikograficky reflektujú nasledujúce významy:

- ozdobný predmet na krk, náhrdelník,
- stará váhová a mincová jednotka,
- majetok,¹⁴⁶
- základná menová jednotka a platidlo na Ukrajine.

¹⁴⁵ Podrobnú historicko-jazykovednú interpretáciu slova *hrivna*, pohľad na jeho významy a funkcie prináša príspevok P. Žiga *Hrivna – motivácia jej pomenovania, významy a ekvivalenty v staroslovienskych textoch* (2017).

¹⁴⁶ V lexikografickom spracovaní slovenskej lexiky tento význam zachytáva prvý zväzok *Slovníka slovenských nárečí* (ďalej aj SSN), ktorý lexému *hrivna* ako súčasť lexikálnej zásoby slovenských nárečí predstavuje v dvojčlennej

Slovníky zachytávajú aj prenesený význam tejto lexémy ‚schopnosť, nadanie, dary ducha‘. Tento význam sa exemplifikačne zachytáva okruhom spojení, pri ktorých v niektorých slovníkoch figuruje signalizátor ich frazeologického hodnotenia, kým časť slovníkov príslušné jednotky zaznamenáva bez takéhoto označenia. Slovníky slovenského jazyka (Slovník slovenského jazyka; Krátky slovník slovenského jazyka; Slovník súčasného slovenského jazyka) konkrétne uvádzajú¹⁴⁷ jednotky *prispieť svojou hrivnou* (v SSJ aj varianty *priniesť hrivnu*, *priložiť svoju hrivnu*) a *zakopať svoju hrivnu*.¹⁴⁸ Slovníky českého jazyka okrem spojení *přispět svou hřivnou – zakopat svou hřivnu* (Příruční slovník jazyka českého; Slovník spisovného jazyka českého)¹⁴⁹ pri dokladovaní preneseného významu uvádzajú i spojenia *rozmnožit svěřenou hřivnu*, *otcovskou hřivnu* (Slovník spisovného jazyka českého). Podľa koncepcie dokladovania zvolenej v jednotlivých slovníkoch sú tieto jednotky zaznamenané v heslovej stati:

a) spoločne, a to buď na konci heslovej state heslového slova *hrivna* za označením pre frazeologické jednotky (napr. KSSJ, SSSJ), alebo v rámci dokladovania samostatne vyčleneného preneseného významu lexémy *hrivna* (*hřivna*) v jej sémantickej štruktúre ‚schopnosť, nadanie, dary ducha‘ (Příruční slovník jazyka českého);

b) oddelene, čiže v rámci polysémantu *hrivna* (*hřivna*) na úrovni diferencovaných významov (lexií), ku ktorým sa východiskovo viažu – s týmto prístupom sa môžeme stretnúť v *Slovníku spisovného jazyka českého*.

---

významovej štruktúre (SSN, 1. zv., 1994, s. 626): 1. stará váhová a mincová jednotka (najmä zlata a striebra), 2. majetok všeobecne (s exemplifikačným dokladom z Bošáče *Po rodičoch mi velice malá hrivna zostala*). Pri oboch významoch sa pritom využíva časový kvalifikátor *zastar.* [SSN pri registrácii pohybov v nárečovej lexike z časového hľadiska pracuje s dvojicou kvalifikátorov, a to *zastar.* (zastarané či zastarávajúce) a *nov.* (nové) (SSN, 1. zv., 1994, s. 34).]

¹⁴⁷ Dostupné na: <http://slovníky.juls.savba.sk/?d=peciar>; <http://slovníky.juls.savba.sk/?d=kssj4>; <http://slovníky.juls.savba.sk/?d=sssjsj>; heslo *hrivna*.

¹⁴⁸ Historický slovník slovenského jazyka v rámci hesla *hrivna* (1. zv., 1991, s. 448) zachytáva túto jednotku prostredníctvom dokladu *zakopal do zeme hrivnu služebník lenivy* (s vysvetlením významu: ‚nevyužil svoje možnosti‘) excerpovaného z diela H. Gavloviča *Sškola krestanska z werssami zwazana k čytaní a k spíwani y k rozgimaňi sporadana* (1758).

¹⁴⁹ Dostupné na: <http://psjc.ujc.cas.cz>; <http://ssjc.ujc.cas.cz>, heslo *hřivna*.

Uvedený slovník¹⁵⁰ uvádza frazému *prispieť svou hřivnou* pri význame „*stará váhová a mincovní jednotka; kus vzácného kovu určité váhy (...)* přen. *peníz n. něj. hodnota vůbec*“ s vysvetlením, že sa prispieva „*příslušnou pomocí (penězi, radou, návrhem aj.)*“. V týchto významových súvislostiach zároveň dopĺňame, že chápanie *hrivny* ako ekvivalentu hmotnosti či hodnoty akcentuje pri tejto frazéme i P. Žigo (2017, s. 32), ktorý poukazuje na to, že: „*V takomto význame sa zachovalo aj vo frazeologických spojeniach typu prispíet' svojou hřivnou, t. j. ‚pomocť svojím přínosom, přičinením‘, t. j. ‚váhou svojej účasti‘, ‚svojím podíelom‘.*“

Slovník spisovného jazyka českého frazému *zakopat svou hřivnu* („*nevyužit svého nadání*“) na vyššie uvedený význam lexémy *hrivna* (*hřivna*) nevzťahuje – toto ustálené spojenie uvádza v rámci ďalšieho významu lexikálnej jednotky a z neho vychádzajúcej obraznosti: „*zast. (zvl. bibl.) majetek, zvl. svěřený do správy; zprav. přen. kniž. schopnost, nadání, dar ducha: rozmnožit svěřenou hřivnu, otcovskou hřivnu; – zakopat svou hřivnu nevyužit svého nadání*“. Ako vidieť, v tomto prípade sa v slovníku explicitne spomínajú aj biblické relácie. Uplatnený výklad významu odkazuje na novozákonné podobenstvo označované v slovenských prekladoch Evanjelia podľa Matúša (Mt 25, 14 – 30) ako *podobenstvo o rozdelení hrivien a skladaní počtov* (Svätovojeťská Biblia), *podobenstvo o talentoch* (katolícky preklad Nového zákona z roku 1986; ekumenický preklad) či *pět talentov* (Palkovičov preklad Biblie, 1832). Pravda, už len enumerácia orientačných názvov danej časti (*podobenstvo o rozdelení hrivien/o talentoch*) predznačuje, že toto podobenstvo má frazeologický reflex nielen v spojení *zakopať svoju hřivnu*, ale aj *zakopať (zahrabať, pochovať) [si] svoj talent*.

Stručný etymologický slovník slovenčiny (Králik, 2015, s. 602) slovo *talent* (s významom „*nadanie*“, staršie i „*váhová jednotka*“) v lexikálnej zásobe slovenčiny vykladá ako sprostredkované prevzatie z gréčtiny latinským prostredníctvom [„*Z lat. talentum, čo je prevzatie z gr. talanton (...)* váha; váhová jednotka“]. Jeho dnešný význam „*nadanie*“ dáva do súvislostí práve s biblickým podobenstvom o zverených talentoch, „*t. j. o peniazoch s hodnotou zodpovedajúcou váhe použitého kovu (Mt 25, 14 – 30) – ‚talenty‘ sa vysvetľovali aj obrazne, ako Bohom zverené schopnosti či nadanie*“ (Králik, 2015, s. 602). Ak sa vrátíme k *talentu* ako jednotke

¹⁵⁰ Porov.: <http://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledat&heslo=h%C5%99ivna&sti=EMPTY&where=hesla&hsubstr=no>

peňažného účtovania (Douglas, 2009, s. 758), v našom historicko-kultúrnom rámci ako synonymum hodnoty gréckeho *talanton* vystupovala *hrivna* (porov. Žigo, 2017, s. 25 – 26, tam i odkazy na historiografickú literatúru venujúcu sa problematike). Chápanie *hrivny* ako ekvivalentu gr. *talanton*/lat. *talentum* napokon priliehavo dokumentuje príklad zdrojovo odkazujúci na Husovu Postilu, ktorý sa uvádza pri hesle *hřivna* v Gebauerovom Slovníku staročeskom: „*Já česky neumiem lépe říci talentum než hřivna.*“¹⁵¹ A tak v českých i v slovenských prekladoch Nového zákona sa na príslušnom mieste Matúšovho evanjelia stretávame predovšetkým s *hrivnou*¹⁵², porov. ukážku zo Svätovojtešskej Biblie (1926):

¹⁵¹ Dostupné online: <http://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx>. Na ekvivalentnosť týchto výrazov odkazuje i Bernolákov Slowár – dostupný online: <http://slovníky.korpus.sk/?w=talent&s=exact&c=165d&d=bernolak&ie=utf-8&oe=utf-8#>. Ako ekvivalenty *hrivny* sa v Bernolákovom Slowári v rámci príslušného heslového slova uvádzajú: *semilibra, marca, mina, talentum* (pozri k tomu i Žigo, 2017, s. 24).

¹⁵² V kontexte slovenských prekladov možno opätovne spomenúť Palkovičov preklad Biblie, ktorý v príslušnej časti Matúšovho evanjelia pred *hrivnou* uprednostnil *cent*, porov.: „*14 Nebo gako Člowek idúce na Cestu, powolal Služebníków swich, a rozdal gim Statek swog. 15 I dal gednému peř Centów inému dwa, a inému geden, každému podla Možnostíi geho, i odešol hned. 16 Odegduce ale ten, kteri wzal peř Centów, tržil s nimi, a ziskal inich peř. 17 Též i ten kteri wzal dwa, ziskal iné dwa. 18 Ale ten kteri wzal geden, odegduce zakopal ho do Zemi, a skril Peňáže Pána swého.*“

V Kamaldulskej Biblii sa uplatňuje *hrivna*: „*14 Nebo gako člowek některy kdiž daleko na cestu gišel, wolal služebnykú swych, a dal gim statek swúg. 15 A gednému dal pět hriwen, ale druhému dve, a tretimu gednu, gednému každému podle možnosti swég, y odešel hned. (...) 18 Ale ten který wzal gednu, kdiž odešel zakopal gu do zemi, a skowal peňize Pána swého.*“

V súčasných slovenských prekladoch Biblie [ako Porúbčanov preklad Nového zákona (1968), preklad podľa vydání Spolku svätého Vojtecha v Trnave – Nový zákon z roku 1986 či ekumenický preklad Biblie (4. vyd. 2017)] sa v príslušnej časti Matúšovho evanjelia preferenčne uplatňuje *talent*. S *hrivnou* sa však v súčasných slovenských prekladoch stretávame aj naďalej, ako o tom svedčia napr. preklady Lukášovho evanjelia (Lk 19, 12 – 27; viac o príslušnej časti evanjelia pozri ďalej v hlavnom texte), v ktorých *hrivna* vystupuje ako ekvivalent výrazu *mina* [pozri časť Lk 19, 12 – 27: Biblia – slovenský ekumenický preklad, 4. vyd., 2017; Biblia – Písmo Sväté Starej a Novej zmluvy, 2. vyd., 1979 (evanjelický preklad); preklady sú prístupné on-line: <https://biblia.sk/citanie/seb/lk/19>]. *Hrivna* nachádza svoje uplatnenie aj v súčasných prekladoch Biblie do českého jazyka, a to tak v prípade

„14 Totiž tak, ako človek, keď odchádzal preč, zavolať svojich sluhov a odovzdal im svoj majetok. 15 A jednému dal päť hrivien, inému zas dve a inému jednu, každému podľa jeho schopnosti, a hneď odcestoval. 16 Tu odišiel ten, ktorý dostal päť hrivien, kupčil s nimi a získal päť iných. 17 Podobne i ten, ktorý dostal dve, vyzískal dve iné. 18 Ale ten, ktorý dostal jednu, odišiel, zakopal ju do zeme a skryl peniaze svojho pána. 19 A po dlhom čase prišiel pán tých sluhov a robil s nimi počet. (...) ¹⁵³ 24 No pristúpil i ten, ktorý dostal jednu hrivnu a riekol: Pane, viem, že si človek tvrdý; žneš, kde si nesial, a sbieraš, kde si nerozsýpal. 25 Tak od strachu išiel som a skryl som tvoju hrivnu do zeme; hľa, tu máš, čo je tvoje. 26 Na to jeho pán odpovedal a riekol mu: Sluho zlý a lenivý; vedel si, že ja žnem, kde som nesial, a zbieram, kde som nerozsýpal? 27 Mal si teda uložiť moje peniaze u peňazomencov a ja pri návrate bol by som ovšem prijal s úrokom, čo je moje. 28 Vezmite mu teda hrivnu a dajte tomu, ktorý má desať hrivien. 29 Lebo každému majúcemu dá sa, až bude oplývať; kdežto tomu, kto nemá, odníme sa i to, čo sa zdá mať. 30 A sluhu daromného vyhodte do tmy zovnútornej; tam bude plač a škripanie zubov.“

V súvislosti s dielom, ktoré sa stalo primárnym východiskom nášho uvažovania o *hrivne* ako súčasť stavby frazeologických jednotiek a o ich biblických konotáciách, čiže s dielom *Lepta biblejskej mudrosti*, ktoré problematiku vybraného okruhu biblických frazém sleduje z aspektu ich pramennej zviazanosti s biblickými textami, nás prekvapuje, že ani v slovenskej, ani v českej časti heslovej state, ktorá sa pramenne odvoláva na podobenstvo o *talentoch/hrivnách*, sa podoba frazémy *zakopať svoju*

---

príslušných častí Lukášovho (19, 12 – 27) i Matúšovho (25, 14 – 30) evanjelia [porov. napr. ekumenické vydanie Biblie (1991) a špecificky i projekt Bible21 – Bible: preklad 21. storočia, ktorého cieľom je priniesť dnešným čitateľom preklad biblického textu v súčasnej češtine (<https://www.bible21.cz/o-bibli21/kdo-jsme>; texty sú dostupné online: <https://www.bible21.cz/online#lukas/19>; <https://www.bible21.cz/online#matous/25>)].

¹⁵³ Doplnenie v hlavnom texte vynechanej časti: „20 I pristúpil ten, ktorý dostal päť hrivien, priniesol iných päť hrivien a riekol: Pane, päť hrivien si mi odovzdal, hľa, iných päť vyše toho som získal. 21 Riekol mu jeho pán: Dobre, sluho dobrý a verný; že si nad málom bol verný, nad mnohým ťa ustanovím: vojdí do radosti svojho pána. 22 Tu pristúpil i ten, ktorý dostal dve hrivny a riekol: Pane, dve hrivny si mi odovzdal, hľa, iné dve som získal. 23 Riekol mu jeho pán: Dobre, sluho dobrý a verný; že si nad málom bol verný, nad mnohým ťa ustanovím: vojdí do radosti svojho pána.“

hrivnu – zakopat svou hřivnu neuvádza, registruje sa iba *zakopat' (zahrabat') [si] svoj talent – zakopat (zahrabat) svůj talent* (Ivanov – Mokijenko, 2019b, s. 206 – 207). V prípade českej časti heslovej state sa absencia tejto podoby pociťuje o to výraznejšie, že citácia z vybraného českého prekladu Evanjelia podľa Matúša, ktorou sa demonštruje pramenná zviazanosť frazémy *zakopat (zahrabat) svůj talent* s príslušným biblickým textom, hovorí nie o *talentoch*, ale o *hrivnách*.¹⁵⁴ V slovenskej časti heslovej state síce vybraný slovenský preklad biblického textu korešponduje s komponentom *talent* ako súčasťou predstavenej podoby frazémy, predsa len však si myslíme, že prípad *talent – hrivna* je hodný osobitného zohľadnenia. Uvedenie podobenstva v oboch existujúcich prekladových verziách (s *talentom* i *hrivnou*) a oboch frazeologických podôb by čitateľom diela vhodne osvetlilo motivačné usúvzťažnenie s biblickým prameňom a intrafrazematickú ustálenosť *talentu* i *hrivny* v stavbe frazeologickej jednotky. Tieto postrehy považujeme pre dané dielo za aktuálne o to viac, že v medzinárodnom slovníku *Lepta biblejskej mudrosti* sa zväčša zdôrazňuje rozmer medzijazykovej konfrontácie – zhôd i rozdielov v biblickom frazeologickom fonde.

S *hrivnou* (ako ekvivalentom výrazu *mina*¹⁵⁵) sa stretávame aj v Lukášovom evanjeliu (Lk 19, 12 – 27), v Ježišovom podobenstve, v ktorom vznešený človek zveruje desať hrivien (mín) svojim desiatim služobníkom a dáva im príkaz, aby s nimi do jeho návratu obchodovali. Na rozdiel od podobenstva z Matúšovho evanjelia zlý sluha *hrivnu* nezakopáva do zeme, ale odkladá ju v šatke,¹⁵⁶ porov.

- „*A iný prišiel a riekol: Pane, hľa, tvoja hrivna, ktorú som mal odloženú v šatke*“ (Lk, 19, 20) (Svätovojeťská Biblia, 1926)
- „*Iný prišiel a hovoril: Pane, hľa, tu je tvoja hrivna. Mal som ju uloženú v šatke.*“ (Lk, 19, 20) (Biblia – slovenský ekumenický preklad, 2017)

¹⁵⁴ Ukážka čerpá z českého ekumenického vydania Biblie (toto vydanie je dostupné aj online: <http://www.biblenet.cz/app/b?book=Matt&no=25>).

¹⁵⁵ Porov. k tomu i poznámku pod čiarou č. 151 (Bernolákov Slowár: *hrivna* ako ekvivalent *talentu* i *míny*). Na ekvivalentnosť výrazov *hrivna* a *mina* v našom prostredí, dokladovanú ukážkami z prekladov biblických textov, vo svojej štúdií poukazuje i P. Žigo (2017, s. 30 – 31, 35 – 36).

¹⁵⁶ Porov. i Porúbčanov preklad Nového zákona (1968): „*Prišiel ďalší a vraví: ,Pane, hľa, tvoja mina, ktorú som mal odloženú v šatke!*““ (Lk 19, 20)

Vo *Svätovojtešskej Biblii* (1926 – Sv. evanjelium Lukáša, s. 142) poznámka pod čiarou približuje čitateľovi i prenesený význam spojenia využitého v podobenstve: „*Hrivnu v šatke odložiť znamená tolko, čo lenivým byť v službe Božej, neužívať obdržané milosti k vykonávaniu dobrých skutkov.*“ Prípád *odložiť (uložiť) hrivnu v šatke (do šatky)* nás privádza ku konštatovaniu J. Mlacka (2013, s. 141 – 142), že v biblických textoch sa vyskytujú aj spojenia vyznačujúce sa istými znakmi frazém, ktoré však do všeobecného frazeologického fondu neprenikli a ak aj prekročili hranice pôvodného textu, neprekračujú hranice náboženskej komunikačnej sféry.

Ako je známe, frazémy biblického pôvodu patria medzi výrazivo terminologicky označované ako biblizmus. Sú jednou, nie však jedinou súčasťou tejto špecifickej množiny výrazov. Ako uvádzajú napr. autori ruského výkladového slovníka *Tolkovyj slovar biblejskich vyraženíj i slov* (Mokijenko – Lilič – Trofimkina, 2010, s. 9 – 11), k biblizmom patria slová, slovné spojenia či vety; svojou povahou a štruktúrnou stavbou sa teda tieto jednotky môžu odlišovať, to, čo ich v definičnom vymedzení biblizmov integruje, je ich zviazanosť s Bibliou.¹⁵⁷ V slovenských a českých reláciách k takýmto prvkom na základe svojho uplatnenia v prekladoch novozákonných evanjelií patrí i lexikálna jednotka *hrivna*: J. Skladaná napr. s odkazom na podobenstvo z Matúšovho a Lukášovho evanjelia konštatuje, že v prekladových súvislostiach slovo *hrivna* okrem pôvodného významu starovekej reálie nadobudlo aj význam *biblickej hrivny – hrivna „sa tak stala symbolom majetku či bohatstva hmotného i duchovného života, schopností, nadania človeka“* (Skladaná, 2012, s. 163 – 164). Obdobné hodnotenie *hrivny* ako biblického prvku vo význame ‚zverený majetok, dar‘ sa uplatňuje i v príspevku V. Chládkovej a E. Michálka (1970, časť 2.1). A, samozrejme, kontextové súvislosti podobenstva o *hrivnách* nachádzajú aj svoj špecifický frazeologický odraz, ako to vidno na príklade frazémy *zakopať svoju hrivnu* a jej vzťahu k príslušnej časti Matúšovho evanjelia.

---

¹⁵⁷ V. Chládková a E. Michálek (1970) vo svojich úvahách o biblizmoch (s aplikáciou na české texty J. A. Komenského) reflektujú tri kritériá: 1. vzťah k biblickému textu, „tesnosť“ tohto vzťahu, 2. prítomnosť príznakovo biblického prvku, 3. povahu širšieho kontextu, v ktorom sa príslušný výraz vyskytuje.

O faktoroch ovplyvňujúcich chápanie frazémy *prispieť svojou hrivnou* ako frazémy biblicky motivovanej

Po tomto širšom exkurze vráťme sa k našej východiskovej otázke iniciovanej prácami pramenne súvzťažňujúcimi frazému *prispieť svojou hrivnou* s novozákonným príbehom o obete, dare chudobnej vdovy (Mk 12, 41 – 44; Lk 21, 1 – 4), ktoré v medzijazykovom porovnaní predstavujú túto frazému ako ekvivalent frazémy *vnosiť (dať) svoju leptu*, známej z frazeologického fondu východoslovanských a južnoslovanských jazykov. Pohľad *ad fontes* zvyrazňuje medzi týmito významovo korešpondujúcimi frazémami diferencovanosť ich vzťahu k biblickému textu: na rozdiel od južno- a východoslovanského *vnosiť (dať) svoju leptu* slovenské a české *prispieť svojou hrivnou* – *přispět svou hřivnou* sa neformuje v priamej textovej súvislosti s príslušným miestom Markovho a Lukášovho evanjelia, nevzniká na základe ich slovenského a českého prekladu – ani v slovenskom, ani v českom preklade nemá *hrivna* v príbehu o vdovinej obete svoj východiskový náprotivok.

To, že napriek absencii výrazovej opory práve v častiach, ktoré sa (nielen) v diele *Lepta biblejskej mudrosti* predstavujú pre túto frazému ako pramenne východiskové, sa vo frazeologických prácach pociťuje nielen jej biblický ráz, ale aj významové konotácie s príbehom o chudobnej vdove, je, domnievame sa, ovplyvnené viacerými faktormi a ich kognitívnym spracovaním premietnutým v príslušnom biblickom interpretačnom hodnotení. Tieto faktory vystupujú do popredia v medzijazykových i domácich jazykovo-kultúrnych súvislostiach. V medzijazykovom porovnaní frazeologických fondov slovanských jazykov táto frazéma vystupuje ako sémantický ekvivalent frazémy *vnosiť (dať) svoju leptu*, čiže ako slovenský a český ekvivalent frazémy utvorenej v bezprostrednej nadväznosti na časti evanjelia o chudobnej vdove, ktoré v jednotlivých jazykových prekladoch obsahujú pomenovanie gréckej drobnej mince. Rozmer sémantickej ekvivalentnosti týchto frazeologických jednotiek v medzijazykovom porovnaní, v ich stavbe výrazovo podporený prítomnosťou pomenovaní platidiel známych z biblických textov,¹⁵⁸ tak asociačne navodzuje i paralelnosť zdrojovú.

¹⁵⁸ Na doplnenie spomeňme, že v slovenských a českých prekladoch novozákonných evanjelií sa s *hrivnou* stretávame trikrát: v spomínaných podobenstvách o *hrivnách* u Matúša a Lukáša (Mt 25, 14 – 30; Lk 19, 12 – 27) a v podobenstve o nemilosrdnom sluhovi u Matúša (Mt 18, 24).

Slovenský a český jazykovo-kultúrny rámec vytváraný na báze slovenských a českých prekladov Biblie sme už vyššie predznačili konštatovaním o biblickej hrivne. A keďže v príbehu o obete chudobnej vdovy je obsiahnutý sémantický rozmer *majetku, daru* (vdova vo svojej chudobe odovzdáva všetko, čo má, celé svoje živobytie, vlastníctvo), asociatívne sa navodzuje súvislosť práve s *biblickou hrivnou*, ktorá – ako sme uviedli už vyššie – symbolizuje schopnosti i majetok. A napokon do pohľadu, ktorý navodzuje biblické konotácie ako také, vstupujú lexikálnoparadigmatické vzťahy. Ide o intrafrazologický rozmer realizovaný na úrovni vzťahu frazém *zakopat' svoju hrivnu – prispieť svojou hrivnou*, ktoré sa na báze integrujúceho komponentu *hrivna* v jeho prenesenom význame ‚schopnosť, nadanie‘ (porov. heslo *hrivna* v SSJ) predstavujú aj ako frazémy s protikladným významom (porov. Skladaná, 2012, s. 162): *zakopat' svoju hrivnu* – ‚nevyužiť, zanedbať svoje schopnosti‘ verzus *prispieť svojou hrivnou* – ‚pomôcť svojimi schopnosťami‘.

Zhrnutie

Frazeologické jednotky *vnosiť (dat') svoju leptu* a *prispieť svojou hrivnou* vystupujú v medzijazykovom porovnaní ako sémantické ekvivalenty. Na rozdiel od frazémy *vnosiť (dat') svoju leptu* so zreteľným východiskovým prepojením na evanjeliové texty podľa Marka a Lukáša (obeta chudobnej vdovy), ktoré sa odráža aj v jej komponentovom zložení (*lepta*), frazéma *prispieť svojou hrivnou* (*přispět svou hřivnou*) takýto typ zhody s príslušnými biblickými textami nevykazuje – nevzniká na podloží slovenských a českých prekladov príslušných častí Markovho a Lukášovho evanjelia. Ukazuje sa, že v porovnaní s frazémou *vnosiť (dat') svoju leptu* pri frazéme *prispieť svojou hrivnou* má biblickosť, ktorú zachytávajú v predchádzajúcich častiach príspevku spomenuté frazeologické práce, iný charakter, a teda že príslušné frazeologické práce sa vo svojom biblickom hodnotení opierajú predovšetkým o prítomnosť lexikálneho prvku *hrivna* a o súvislosti evokované prítomnosťou tohto prvku, ktorý v našom kultúrnom prostredí – vďaka slovenským a českým prekladom Biblie – nadobudol (aj) biblický rozmer.

1.5 Z intrafrazeologických vzťahov frazémy *cediť (preciedzať) komára, (a) ťavu prehľtať*

Koncom roku 2016 slovenský europoslanec B. Škripek zverejnil na internetovom serveri Youtube videonahrávku svojho vystúpenia v Európskom parlamente, v ktorom zaujal stanovisko k správe o situácii v oblasti základných práv v Európskej únii v roku 2015. Vo vystúpení¹⁵⁹ uviedol:

„... jeden z histórie veľmi známy blízkovýchodný učiteľ raz kritizoval právnych expertov svojej doby za to, že **preciedzali v pohári komára alebo komárov, ale kľudne prehľtali ťavu**. Nezmyselne sa zaoberali drobnosťami, ale trestuhodne im unikal celkový obraz. Aj táto správa má viacero takých komárov. (...) Ako tieňový spravodajca oceňujem ťažkú prácu spravodajcu, ktorý sa snažil udržať našu jednotu v rozmanitosti, ale, žiaľ, ťava v tomto nápoji odovzdáva stále viac národnej suverenity inštitúciám EÚ a Rade Európy. Je čas rozlúčiť sa s takouto správou a zamerať sa na skutočné základné práva našich národov. Pozor na ťavu v pohári, lebo sa ňou zadusíme.“ K odcitovanej časti vystúpenia dopĺňame, že videozáznam sprevádza poslancov písomný status: „*Nerobme v EÚ z komára somára, resp. ťavu.*“

Zverejnené vystúpenie slovenského europoslancu vrátane písomného statusu k videonahrávke sa pre nás stalo inšpiračným hneď dvojnásobne: jednak východiskovo nasmerovalo našu pozornosť na frazému *cediť (preciedzať) komára, (a) ťavu prehľtať*, jednak – statusovým vyhlásením – nás podnietilo venovať pozornosť aj otázke vybraného okruhu vzťahov tejto frazémy k ďalším frazémam slovenského frazeologického fondu. V tomto smere sa pre nás ako mimoriadne podnetné ukázali najmä práce venujúce sa frazeologickému fondu slovenčiny z diachrónneho či diachrónno-synchrónneho hľadiska. Ich štúdium nás v reláciách našej témy totiž upozornilo na existenciu viacerých typov špecifických

¹⁵⁹ Podľa zverejnených údajov B. Škripek so svojou reakciou na pôde europarlamentu vystúpil 12. decembra 2016, záznam svojho vystúpenia internetovo sprístupnil 13. decembra 2016. Videozáznam je dostupný na: <https://www.youtube.com/watch?v=01Blv417Zgg>

intrafrazologických¹⁶⁰ súvislostí, konkretizovaných reflexiou vzťahov frazém: *cedit' (preciedzat') komára, (a) ťavu prehľtať – cedit' komáre cez riečicu; cedit' (preciedzat') komára, (a) ťavu prehľtať – robiť z komára somára.*

Biblické východisko frazémy *cedit' (preciedzat') komára, (a) ťavu prehľtať*

Obraznosť, v ktorej sa komár preciedza a ťava prehľta, pochádza, ako je známe, z biblického zdroja – v Evanjeliu podľa Matúša (Mt 23, 24) sa nachádza pasáž, v ktorej Ježiš Kristus odhaľuje pokrytectvo farizejov a zákonníkov slovami: *Slepí vodcovia! Komára preciedzate a ťavu prehľtate!*“ (katolícky preklad)¹⁶¹. Korene tejto biblickej obraznosti však môžu siahať hlbšie, resp. môžu čerpať zo živej obraznosti príznačnej pre obdobie vzniku evanjelia – teologické výkladové práce pripúšťajú mož-

¹⁶⁰ Pri chápaní intrafrazologickosti, intrafrazologických vzťahov (vzťah frazéma – frazéma) vychádzame z práce M. Ološtiaka *Aspekty teórie lexikálnej motivácie* (2011, s. 163 – 164). Autor v nej kategorizuje tri typy základných paradigmatických vzťahov, na ktorých sa frazémy zúčastňujú, a to: medzysystémovú úroveň (vzťah frazéma – nefrazéma); intrafrazematickú úroveň (vzťah medzi komponentmi vo frazéme; vlastnosti komponentov vo frazéme) a vnútroštruktúrnú, intrafrazologickú úroveň (vzťah frazéma – frazéma).

¹⁶¹ Ilustračne uvádzame aj ukážky z ďalších vybraných prekladov Biblie do slovenčiny:

Wodjitelé slepy, ktery wycadzugete komára, a welblúda pohltugete! (Kamaldulská Biblia, zachovaná v odpise z rokov 1756 – 1760; čerpané z digitálnej prezentácie Kamaldulskej Biblie sprístupnenej na <http://kb.kapitula.sk/>)

Wodci slepi, ktorí cedíte Komára, Ťawu ale prehltugete. (Sväté Písmo starého i nového Zákona podľa obecného latinského od sw. Rímsko-Katolíckeg Cirkwi potvrdeného..., 2. diel, 1832)

Vodcovia slepi, preciedzate komára, kdežto pohlcujete ťavu. (Písmo sväté Starého a Nového zákona z latinského typického vydania Vulgaty na slovenský jazyk preložené, tzv. Svätovojtešská Biblia, 1926)

Slepí vodcovia, ktorí cedíte komára a veľblúda prehlcujete! (Svätá biblia, z pôvodných jazykov preložil Jozef Roháček; podľa druhého revidovaného vydania z roku 1969, dostupné na: <https://biblia.sk/>)

Slepí vodcovia, komára preciedzate, ale ťavu prehľtate! (Biblia – Slovenský ekumenický preklad, 4. vyd. 2017; dostupný na: <https://biblia.sk/>).

Slepí vodcovia! Preciedzate komára, a prežierate ťavu. (Biblia, Písmo Sväté Staréj a Novej zmluvy, 2015; evanjelický preklad; dostupný na: <https://biblia.sk/>)

nosť, že Ježiš vo svojej kritike využíva v danom čase existujúce príslovie (Douglas, 2009, s. 1158).

V slovenských prekladoch Biblie (pozri i poznámku pod čiarou č. 161) sa Ježišove slová adresované slepým vodcom lokučne stvárajú formou odporovacieho súvetia (s využitím adverbatívnych spojok *ale*, *a*, *kdežto*) v rámci sústavy slovesných tvarov 2. os. pl. v istej lexikálnej či lexikálno-derivačnej slovesnej premenlivosti: (komára) *cedíte/preciedzate/wycadzugete* – (ľavu, veľblúda¹⁶²) *prehľtate, pohlcujete, prežierate*. Ilokučnú platnosť výpovede niektoré preklady formálne zvýrazňujú použitím výkričníka.

Teologicko-exegetické práce obraznosť využité v príslušnej časti Matúšovho evanjelia dávajú do súvisu so zvykom farizejov piť vodu cez kus látky zabraňujúcej prehltnúť drobný hmyz, ktorý sa do tekutiny mohol dostať. Keďže hmyz bol v starozákonnom pohľade považovaný za nečistý (Levitikus 11, 20 – 21: *Všetky malé lietavé živočíchý, čo chodia po štyroch, nech sú vám ohavnosťou. Zo všetkého okridleného hmyzu, čo chodí po štyroch, môžete jesť len tie, ktoré majú za nohami ešte nohy na skákanie, aby mohli skákať po zemi.*), pitie precedzovaných tekutín malo zabezpečiť dodržanie Mojžišom sprostredkovaného Božieho zákona zakazujúceho požívať nečisté živočíchý – tento zvyk mal teda zabrániť, aby sa človek poškrvil. Prípadné znečistenie, poškrvnenie (ak k nemu nedošlo vedome) malo charakter obradného, rituálneho poškrvnenia a nečistá osoba musela podstúpiť očistné úkony (porov. Douglas, 2009, s. 138, 1166). Ako je známe, do zoznamu nečistých, na konzumáciu zakázaných živočíchov patrila i ľava, porov. Lv 11, 4: *Ale z preživavcov a z dvojkopytníkov nesmiete jesť ľavu, je síce preživavcom, ale nemá rozdvojené kopytá, bude pre vás nečistá*. V príslušnom vyjadrení (Mt 23, 24) tak výber zvierat čerpá zo spoločnej platformy nečistých živočíchov, ktorých konzumácia človeka poškrvňovala, a to s funkčným uplatnením protikladu malý (*komár*) – veľký (ľava) ako reflexiou nesúmerateľnosti previnení. V teologicko-exegetických prácach predstavený výklad výroku vychádza z jeho sémantickej transpozície, a tak v jeho posolstve sa reflektuje už nie obradný, rituálny charakter poškrvnenia, ale poškrvnenie morálne – strata rozlišovacej schopnosti medzi malým a veľkým, malicherným a dôležitým pre nábožný spôsob

¹⁶² K lexémam *ľava* – *veľblúd* (*veľblud*) v slovenskom jazyku pozri práce I. Valentovej (2002, 2010, 2011).

života, a teda religiózne pokrytectvo, falošná zbožnosť, porov.: „U Mt 23,24 nazýva Ježiš zákoníky a farizeje slepými vůdci, kteří cedí nápoje, aby v nich nebyl ani jediný mrtvý komár, a polykají velbloudy. Jde tu zase o protiklad nejmenšího a největšího. Farizeové byli mimořádně úzkostliví při maličkostech, ale zapomínali na spravedlnost, milosrdenství a věrnost [Mt 23,23], ano dopouštěli se i loupeží a nestřídmosti [Mt 23,25]. Ztratili měřítko pro to, co je velkého a malého v Zákoně (...). V tom se právě jevil Boží soud nad jejich zbožností.“; „,Cediti komára‘, jenž náhodně dopadl do pitné vody, a ‚polykati velblouda‘ [Mt 23,24] znamená být úzkostlivý nad malými přestupky obřadního zákona, při tom však přehlížet velké předpisy Božích požadavků“ (Novotný, 1956, s. 1180, 337).

Náboženská náplň (konkretizačné zacielenie významovej charakteristiky do oblasti falošnej zbožnosti), vyplývajúca z novozákonného biblického pretextu, sa v použití prekračujúcom biblický či náboženský kontext stráca – významová platnosť sa zovšeobecňuje: frazéma *cedit’ (preciedzat’) komára*, (*a t’avu prehltat’*) sa spája s významom ‚zaoberať sa maličkosťami, malichernosťami, nevšimáť si veci zásadné, závažné‘.

V lexikografických dielach spracúvajúcich lexikálnu zásobu súčasného slovenského jazyka sa s frazémou *cedit’ (preciedzat’) komára*, (*a t’avu prehltat’*) nestretáme. Nezaznamenáva ju ani Malý frazeologický slovník E. Smieškovej (1988). Staršie slovníkové práce a zbierky ju prinášajú v súvetnej podobe s bezspojkovým i spojkovým spojením: *Komára cedíš, t’avu hltáš* (Záturecký – Slovenské príslovia, porekadlá a úslovie. Pomery spoločenské); *Komára cedíš, a T’avu (Welblúda) hltáš* (Bernolák – Slowár Slowenski Česko-Laťinsko-Ňemecko-Uherski, 1825, heslo komár)¹⁶³. V kontexte staršej lexikografickej praxe zápisu frazém možno spomenúť názor J. Mlaceka, ktorý pri otázke hľadania hranice medzi frazémou s vetnou stavbou a frazémou so stavbou slovesnej syntagmy poukazuje na to, že najspol’ahlivejším ukazovateľom tejto hranice je (ne)možnosť vyjadriť frazému v základnej infinitívnej podobe (pozri k tomu Mlacek, 2007a, s. 48; tam i odkaz na ďalšiu autorovu literatúru k problematike). V súlade s týmto kritériom v našom príspevku túto fra-

¹⁶³ Dostupné na: <http://www.juls.savba.sk/ediela/bernalak/>

zému predstavujeme v základnej pomenovacej podobe ako jednotku so stavbou slovesnej syntagmy¹⁶⁴, nie s vetnou stavbou.¹⁶⁵

O vzt'ahu frazém *cedit'* (*preciedzat'*) komára, (*a*) *t'avu prehltat'* – *cedit'* komáre cez riečicu

V Historickom slovníku slovenského jazyka (2. zväzok, heslo komár) sa na historickom materiáli z predpisovného obdobia frazéma *cedit'* (*preciedzat'*) komára, (*a*) *t'avu prehltat'* zachytáva na príklade ukážok z 18. stor. v realizačných podobách *gedite*¹⁶⁶ *komara*, *welbluda opusstate* (1730¹⁶⁷) a *probodugete komára a t'awu pohltugete* (1768¹⁶⁸) – s vysvetlením významu „*riešite malichernosti, a závažné veci si nevšímate*“ (prvý prípad), „*prenasledujete malé previnenia, a veľké prepačujete*“ (druhý prípad) (HSSJ, 2, 1992, s. 77).¹⁶⁹

¹⁶⁴ V zápise ostávame na úrovni zaznamenania základnej variantnosti komponentových zložiek *cedit'* (*preciedzat'*) komára, (*a*) *t'avu prehltat'*, ďalšiu premenlivosť (napr. *hltat'*, *požierat'*) už osobitne nezaznačujeme.

¹⁶⁵ Ako jednotka so stavbou slovesnej syntagmy sa predstavuje aj v slovníkoch českého jazyka, porov. napr. *cediti komára (a velblouda požírati)* (Ouředník, 2011, s. 110); *čediti komáry a velblůdy požírati* (Elektronický slovník staré češtiny; dostupný na: <https://ujc.cas.cz/cs/elektronicke-slovniky-a-zdroje/elektronicky-slovník-stare-cestiny/>). V súčasnosti sprístupnených zbierkach zo staršieho obdobia je viditeľné kolísanie v zápise, a to aj v rámci toho istého diela, porov. *Cedí komáry a velbloudy požírá – Komáry cediti, velbloudy požírati* (Komenský, 2018, s. 41, 34).

¹⁶⁶ Pravdepodobne ide o tlačovú chybu; porov. i poznámku V. Flajšhanca k príkladu *komáry jedí – omyslem tisku* (bližšie poznámka pod čiarou č. 169).

¹⁶⁷ Ako zdrojové dielo sa uvádza rukopis *Lekcionár (Preklady zo Starého a Nového zákona, homílie, rozjímania a životy svätých)*.

¹⁶⁸ Príklad je excerptovaný sa z vydaného diela A. Illýssa *Příklad života kresťanského aneb zrcadlo, to gest žiwot swatých*.

¹⁶⁹ Aspoň ilustručne uvážame i niekoľko príkladov excerptovaných z českého historického jazykového materiálu. Príklady vyberáme z prvého zväzku slovníka Václava Flajšhanca *Česká příslovi* (2. vyd., 2013a, s. 551 – 552), ktorý vyšiel v prvom vydaní v roku 1911; jeho reedíciu v roku 2013 pripravili V. M. Mokijenko a L. Stěpanová. Porov. napr.: *Běda Vám, jenž komára vycedíte a velblůda požéráte* (XVⁱ Hus Erb. III, 109); *kož mi komáry cedí a velblůdy požierá, tohoť já za dokonalého klásti nemohu* (1519 Kostelec AČ XXI, 134); *darmo komáry cedí a velbloudy požirají* (1558 Winter, Živ. cír. 115); *vidí mi se, že jest to příliš pilně komáry cediti* (1571 Blahoslav Gramm.

Práce venujúce sa historickému frazeologickému fondu slovenského jazyka registrujú ako jeho súčasť i frazému *cediť komáre cez riečicu* s významovou charakteristikou „*konat' nerozumne, robiť zbytočnú prácu*“¹⁷⁰. Frazeologička J. Skladaná v diele *Frazeologický fond slovenčiny v predpisovnom období* (1993a) túto frazému exemplifikačne dokladá príkladom zachyteným v texte z konca 50. rokov 18. stor. (1758) „*An-driss komare pres rečicu cediť*“ (Skladaná, 1993a, s. 82; pozri i s. 62).

Formálne zloženie frazém *cediť komára* (FJ uvádzame v jej skrátenej podobe¹⁷¹) a *cediť komáre cez riečicu* nastoľuje otázku intrafrazeologického vzťahu týchto jednotiek: ide o jednotky bez vzájomne prepojených formálnych a významových súvislostí, čiže ich registrovaná zhoda v komponentovom zložení je náhodná, alebo, naopak, ide o frazémy, medzi ktorými existuje identifikovateľný spájajúci prvok umožňujúci interpretovať ich vzájomné vzťahy cez prizmu frazeologickej derivácie? Skôr než sa budeme venovať hľadaniu odpovede na položenú otázku, treba v základnom porovnávacom pohľade spomenúť i to, že formálna stránka týchto frazém popri postrehnuteľných zhodách v ich lexikálnej a syntaktickej stavbe vykazuje i rozdiely, a to morfológického, syntaktického i lexikálneho typu. V morfológickej stvárnenosti zložiek príslušných frazém sa do protikladu dostáva kategória čísla: substantívny komponent v singulári (*komára*) verzus substantívny komponent v pluráli (*komáre*). Ako reštrikčný prvok (obmedzenie kategórie čísla výlučne na singulárový alebo výlučne na plurálový tvar) však kategória čísla funguje len v prípade frazémy *cediť komáre cez riečicu*, v prípade frazémy *cediť komára* je singulárový tvar základný, v realizačných podobách tejto frazémy spravidla zachovávaný, no nie petrifikovaný – príklady z kor-

---

149); komáry jedí (s doplnením: „*omylem tisku; v druhém vydání již cediť správně*“) a veľblaudy požírají (1582 Srnec 188, Horný, D).

¹⁷⁰ Na tomto významovom základe (sémantický okruh „*robiť zbytočnú robotu*“) J. Skladaná príslušnú frazému spomína v rámci nasledujúceho súboru frazém: *zbierať z trnia hrozná alebo z bodľačia figy; sitom vodu čerpať; hľadať včerajší deň; hluchému húst; akoby hrach na stenu hádzal; chmeľ i slad zmrhať; drevo voziť do lesa; sťahovať babylonskú vežu na zem* (Skladaná, 1993a, s. 62).

¹⁷¹ V rámci stavby jednotky možno registrovať i tendenciu vypúšťania jej druhej časti, skracovania podoby. Porov. v tomto smere i v diele *Aniž jest co nového pod sluncem* využitý zápis *cediti komára* (a veľblouda požíratí), zachytávajúci variantnosť frazémy (uplatňovanie rozšírenej i skrátenej podoby) (Ouředník, 2011, s. 110).

pusového materiálu dokladajú i (síce sporadickejši) výskyt plurálového tvaru *komáre*, ako to dokumentuje napríklad textové uplatnenie lexikálno-morfologického variantu tejto frazémy, porov. *Preciedzajú komáre, chyby iných, aby mohli stráviť svoje ťažké mravné pády, a či prehltáť ťavu*.¹⁷² Konštrukčné hľadisko¹⁷³ v oboch prípadoch radí jednotky medzi frazémy so stavbou slovesnej syntagmy, no zatiaľ čo frazéma *cediť komára* reprezentuje frazému s vyjadrením závislosti akuzatívnou väzbou, frazéma *cediť komáre cez riečicu* patrí do množiny frazém so stavbou zloženej syntagmy, v ktorých sa určovací vzťah vyjadruje akuzatívnou väzbou i primkynaním. Explicitné vyjadrenie prostriedku v syntagmatickej stavbe tejto frazémy sa pritom na úrovni lexikálnych komponentov ako súčasti intrafrazematickej stavby premieta do ďalšej diferencnej črty – z hľadiska komponentového zloženia je frazéma *cediť komáre cez riečicu* rozšírená o lexikálne komponenty (predložka *cez* + substantívum *riečica* v tvare ak. sg.), ktoré frazéma *cediť komáre* neobsahuje.

Na počiatku nášho porovnávacieho exkurzu stála otázka vzájomného vzťahu týchto frazeologických jednotiek motivovaná práve registráciou výraznej miery zhody, no i určitých rozdielov v ich formálnom stvárnení. Nazdávame sa, že vhodný podklad na odpoveď nám môže poskytnúť práve historická pramenná báza, konkretizovaná už spomenutým textom z roku 1758, ktorým sa v historických jazykovedných prácach frazéma *cediť komáre cez riečicu* príkladovo dokladá. Už sme uviedli, že v monografii J. Skladanej tematicky zameranej na frazeologický fond slovenského jazyka z diachrónneho aspektu sa táto jednotka zaznamenáva ako excerpt z historického textu v podobe „*Andriss komare pres rečicu cedi*“ (Skladaná, 1993a, s. 82). O daný text a z neho čerpaný príklad sa opiera i *Historický slovník slovenského jazyka* (1, 1991, s. 172; heslo *cediť*). Toto lexikografické dielo nám poskytuje možnosť nazrieť na exemplifikačný doklad predsa len v širšom kontexte – uvádza ho totiž v rozšírenej podobe „*Andriss komare pres rečicu cedi a welbludi welike sam požira*“. A práve tento kontext, myslíme si, zreteľne odzrkadľuje vzájomnú súvislosť porovnávaných frazém a umožňuje predstaviť fra-

¹⁷² Príklad čerpáme z verzie prim-10.0-public-all SNK.

¹⁷³ Pri konštrukčnom triedení frazém vychádzame z klasifikácie J. Mlacka predstavenej v monografii *Tvary a tváre frazém v slovenčine* (2007a).

zému *cediť komáre cez riečicu* ako výsledok frazeologickej derivácie,¹⁷⁴ ako výsledok vytvorenia novej frazémy vznikajúcej z už existujúcej frazémy *cediť komára/komáre*, (a) *ťavu/ťavy (velblúda/velblúdy) prehltat' (požierat')*. Predstavený príklad nám v porovnaní s pôvodným lexikálnym zložením východiskovej frazémy demonštruje rozšírenie frazémy o komponent špecifikujúci prostriedok deja (*cez riečicu*) pôvodne vo východiskovej frazéme lexikálne nevyjadrený pri uplatnení plurálových tvarov substantívnych komponentov v objektivej pozícii. Tieto procesy (rozšírenie lexikálneho zloženia a reštrikcia na úrovni kategórie čísla) následne dopĺňa vypúšťanie druhej zložky frazémy (*ťavu/ťavy prehltat'*), ktorá nadobúda fakultatívnu platnosť, a teda predznačuje skracovanie frazeologickej jednotky a osamostatňovanie jej prvej časti (*cediť komáre cez riečicu*). Popri konštrukčnej odvodenosti motivujúca a odvodená frazéma vykazujú aj sémantickú zviazanosť – zmeny na úrovni formy (vd'aka lexikálnej špecifikácii prostriedku deja, ktorý na sémantickej úrovni akcentuje bezúčelnosť, zbytočnosť deja¹⁷⁵) sú sprevádzané významovým posunom: *„zaberať sa maličkosťami, nevšímať si veci zásadné“* → *„konat' nerozumne, robiť zbytočnú prácu“*.

O vzťahu frazém *cediť (preciedzat') komára*, (a) *ťavu prehltat' – robiť z komára somára (slona)*

Druhý okruh vzťahových súvislostí frazémy *cediť (preciedzat') komára*, (a) *ťavu prehltat'*, ktorým v tomto texte venujeme pozornosť, nám vyplynul, ako sme to už skoršie predostreli, z písomného statusu slovenského europoslancu „*Nerobme v EÚ z komára somára, resp. ťavu*“, pripojeného k zverejnenému vystúpeniu, v ktorom politik využil obraz preciedzania komára/komárov a prehltania ťavy. V tomto prípade pri uvažovaní o problematike budeme vychádzať nielen z vnútrojazykového porovnania slovenského frazeologického fondu, ale aj z istých medzijazykových súvislostí.

V dielach slovenských i zahraničných autorov zaoberajúcich sa komparáciou frazeologických fondov vybraných jazykov sa problematika medzijazykovej frazeologickej ekvivalentnosti a jej typológie zvykne

¹⁷⁴ O spôsoboch vznikania frazém pozri bližšie v rovnomennej štúdii J. Mlacka (2007b).

¹⁷⁵ Porov. v tejto súvislosti významovú charakteristiku substantíva *riečica*: „*sito s väčšími, redšími okami*“ (HSSJ, 5, 2000, s. 64).

konkretizovať i na príkladoch jednotiek s významom *„robiť problém z maličkosti, zveličovať“*. V naznačených súvislostiach sa napr. poukazuje na to, že v slovenčine sa robí z komára somár (príp. slon) [*robiť (spraviť) z komára somára (slona)*], v češtine velbloud (*dělat z komára velblouda*), v ruštine z muchy slon (*delat' iz muchi slona*) (porov. napr. Kočiš, 1961, s. 274; Smiešková, 1974, s. 99; Sekaninová, 1996, s. 121; Zakharov, 2017, s. 376 – 377, 379). V prácach, ktoré berú do úvahy aj aspekt pramenného východiska, sa pri FJ *dělat z komára velblouda* a *robiť z muchy slona* (rus. *delat' iz muchi slona*; chor. *praviti/napraviti od muhe slona*; nem. *aus einer Mücke einen Elefanten machen* a i.) odkazuje na ich zdrojovú odlišnosť: zatiaľ čo frazéma *dělat z komára velblouda* sa hodnotí ako jednotka biblického pôvodu s voľnou filiáciou práve na 24. verš 23. kapitoly Evanjelia podľa Matúša [„*Volně podle bible (Mt 23, 24)*“ – Slovník české frazeologie a idiomatiky, 2009c, s. 291], pri frazéme *robiť z muchy slona* sa reflektuje latinské východisko, ktoré nemá žiadne biblické relácie – „*elephantem ex musca facere*“ (Opašić, 2014, s. 11; Slovník české frazeologie a idiomatiky, 2009c, s. 291) [k otázke *robiť z komára somára (slona)* pozri ďalej].

Rôznenie týchto komponentov v zložení frazeologickej jednotky s významom „*robiť problém z maličkosti, zveličovať*“ vystupuje do popredia aj v intrafrazeologickom pohľade, v pohľade do vnútra frazeologického fondu slovenského jazyka, pričom na registrovanú premenlivosť možno nazerať tak synchrónnou, ako aj diachrónno-synchrónnou optikou.

Spomedzi najnovších prác mapujúcich stav lexikálnej variantnosti frazémy v súčasnom slovenskom jazyku na korpusovom základe spomeňme štúdiu ruského jazykovedca V. Zakharova (2017).¹⁷⁶ Autor v nej na materiáli korpusov Aranea a Slovenský národný korpus (verzia prim-7.0-public-all) zachytáva variantnosť komponentov *somár, slon, vól*, ba i *velbloud*¹⁷⁷, ktoré sa v korpusových textoch vyskytujú s nerovnakou frekvenciou. Tá primárne potvrdzuje živosť dispozičnej podoby s komponentom *somár*,

¹⁷⁶ Problematika variantnosti vybraného okruhu frazém na korpusovom materiáli sa v štúdiu prezentuje na jednotkách z frazeologických fondov ruského, českého a slovenského jazyka. Štúdia je publikovaná v anglickom jazyku. Priezvisko ruského autora uvádzame podľa prepisu uplatneného v príslušnej štúdiu.

¹⁷⁷ Autor v tomto prípade dopĺňa informáciu, že niektoré z realizačných podôb frazémy s komponentom *velbloud* (konkrétne 4 z 8 prípadov) sa v príslušných textoch vyskytli v češtine (Zakharov, 2017, s. 376).

sekundárne i s komponentom *slon* (porov. *robiť/urobiť/spraviť* z komára: *somára* – 265 výskytov; *slona* – 56 výskytov¹⁷⁸; *vola* – 4 výskyt; *velblouda* – 8 výskytov). Keďže autor v korpusovom materiáli nevenoval pozornosť prípadnej podobe frazémy s komponentom *ťava*, v nadväznosti na jeho údaje aspoň informatívne doplníme, že realizačná podoba s týmto komponentom je v súčasných textoch marginálna, v príslušnom materiáli sme ju zaregistrovali len v dvoch prípadoch: *Ak niekto povie, že robím z komárov ťavy a z krtincov hory, pyšne priznám, že tomu tak je* (Evanjelický východ); *Typický prípad, keď sa v novinách urobí z komára ťava* (Sme). Otázne je, či v týchto zriedkavých prípadoch možno pri uplatnení komponentu *ťava* u autorov príslušných textov ešte zvažovať rozmer pociťovania či uvedomovania si určitých biblických súvislostí (komár – ťava; Mt 23, 24), alebo už ide o jednoznačný vplyv frazeológie iných jazykov. V prvom prípade je vplyv frazeológie iných jazykov pravdepodobnejší, porov. nielen *dělat z komára velblouda*, ale aj *make a mountain out of a molehill* (robiť hory z krtincov).

Diachrónno-synchrónne súvislosti zoonymických komponentov v zložení frazémy s významom *robiť problém z maličkosti, zveličovať*^{*} predstavuje slovenský lingvista J. Mlacek (1987, s. 276 – 277). Konfrontujúc súčasné podoby *robiť z komára somára (slona)* so staršími podobami zachytenými u Bernoláka (*z muški vola robiť*; *z muški ťavu robiť*; *z muški velblúda robiť*), autor nastoľuje otázku ich vzájomného vzťahu: ide ešte o variantnosť alebo o synonymiu? Napriek zreteľným rozdielom medzi súčasnými a staršími podobami dospieva k presvedčeniu o ich variantnosti a toto stanovisko argumentačne podkladá príkladom z Bernolákovej Slovenskej gramatiky *Komára cedíš, Welblúda zhlťáš*

¹⁷⁸ V rámci skúmanej variantnosti z hľadiska frekvencie výskytu V. Zakharov poukazuje na to, že v slovenskom korpusovom materiáli nezriedka sa vyskytujúci variant s komponentom *slon* nie je v slovenčine lexikograficky zachytený (Zakharov, 2017, s. 377). Jeho konštatovanie o lexikografickom nezachytení frazémy v podobe *robiť z komára slona* treba revidovať: tak Slovník súčasného slovenského jazyka (ktorý autor v zozname svojich referenčných zdrojov uvádza), ako aj Slovník slovenského jazyka (s ktorým autor vo svojom príspevku nepracuje) lexikálnu variantnosť *somár/slón* zaznamenáva [porov. SSSJ – heslo *komár: robiť z komára somára/slóna*; SSJ – heslo *komár: urobiť z komára somára (slóna)*; heslo *somár: robiť z komára somára*; heslo *slón: robiť z komára slóna*].

(*pohltáš*)¹⁷⁹ (Mlacek, 1987, s. 276). A práve táto frazeologická jednotka, ktorú autor predstavuje ako kľúč na riešenie položenej otázky, súčasne v intenciách zamerania nášho textu vysvetľuje, prečo sa v súvislostných reláciách pristavujeme aj pri frazéme *robiť z komára somára (slona)*, a to napriek tomu, že táto frazéma nemá východiskový súvis s Mt 23, 24 (ako je to v prípade českej FJ *dělat z komára velblouda*). V čom teda spočívajú naznačené vzťahové relácie biblickej frazémy *cediť (preciedzať) komára, (a) ťavu prehltáť* a frazémy bez biblických filiácií *robiť z komára somára (slona)*? Rámcová odpoveď znie: v realizácii opozície ‚niečo malé – niečo veľké‘ utvárajúcej sa na modelovom základe *komár – ťava (velblúd)*. J. Mlacek pri vysvetľovaní súčasnej variantnosti *robiť z komára somára – robiť z komára slona* (oproti staršej variantnosti, pozri príklady z jeho príspevku spomenuté vyššie) predstavuje práve frazému *cediť (preciedzať) komára, (a) ťavu prehltáť* [*Komára cedíš, velblúda zhltnáš (pohltáš)*] ako aktualizovaný model opozície ‚niečo malé – niečo veľké‘. Táto modelová opozícia *komár – ťava (velblúd)* sa v prípade frazémy *robiť z komára somára (slona)* realizuje v modifikovanej opozícii *komár – somár; komár – slon*, pričom, ako lingvista konštatuje (Mlacek, 1987, s. 277), aj jeden, aj druhý postup viedol k zvýšeniu expresívnosti: kým v prvom prípade prispela k lexikálnej zámene druhej zložky možnosť jej rýmovej zhody s prvou zložkou (*robiť z komára somára*), v druhom prípade sa lexikálnou zámenou (využitie pomenovania ešte väčšieho zvieratá) zintenzívnili vecný protiklad (*robiť z komára slona*).

Zhrnutie

Frazéma *cediť (preciedzať) komára, (a) ťavu prehltáť* optikou jej diferencovaných vzťahov k frazémam *cediť komára cez riečicu* (vzťah motivujúca a odvodená frazéma) a *robiť z komára somára (slona)* (vzťah model opozície ‚niečo malé – niečo veľké‘ a modifikovaná realizácia tohto modelu) – aj takto by sme mohli predstaviť základnú tézu rozvíjanú v tomto texte.

Túto stať sme začali ukážkou z vystúpenia slovenského europoslancu, ktorý vo svojej kritickej reakcii na predložený materiál siahol aj po frazeologickej obraznosti čerpajúcej z biblického zdroja. Ukončíme ju preto analogicky – ukážkou z ďalšieho politického vystúpenia, tentoraz staršieho dáta (25. 9. 1924). V ňom J. Krejčí, poslanec Národné-

¹⁷⁹ V Bernolákovom Slowári (heslo *komár*): *Komára cedíš, a Ťavu (Velblúda) hltáš*.

ho zhromaždenia Československej republiky, predstavil v poslaneckej snemovni nespokojnosť s návrhom predloženého zákona (išlo o návrh živnostenského zákona vzťahujúceho sa na územie Slovenska a Podkarpatskej Rusi): „*Zákon má platnosť len pre malých, stredných ľudí, ale továrnici a veľkoobchodníci sú od podmienok, ktoré ustanovuje táto osnova, oslobodení. Veľký podnikateľ nebude zachytený sieťou tohto zákona, čo vyzerá asi tak, ako biblickí farizeji, keď pred očima ľudu cedili komárov cez zuby, ale za chrbtom celé ovce hltali.*“¹⁸⁰

Viera Kováčová

---

¹⁸⁰ Dostupné na: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/293schuz/s293001.htm>

1.6 Sakrálne a profánne v biblickej frazeológii na príklade frazém *plač a škripanie zubov,* *byť sol'ou zeme*

J. Mlacek v úvodnej časti monografie *Štylistické otázky náboženskej komunikácie (Úvahy o jej vymedzovaní a štylistickej členitosti)* (2012) zdôrazňuje viacozmernú motiváciu sledovania komunikátov z náboženskej oblasti. Fakt, že texty z tejto sféry sú na jednej strane rôznorodé, nehomogénne, no na strane druhej zároveň korešpondujú s prototypmi textov z iných oblastí, sú preň lákadlom sledovať náboženskú komunikáciu prizmou lingvistiky a zvlášť štylistiky. Zdôrazňujúc podtitul „úvahy“, danú problematiku skúma v rámci viacerých aspektov (opodstatnenosť vymedzenia komunikačnej sféry, špecifikácia štýlu s ohľadom na jeho vnútorné členenie, charakteristika jadrových zložiek tejto sféry atď.) – v kontexte vypovedaného k danej téme (s oporou o domáce i zahraničné lingvistické impulzy) s ambíciou o formulovanie vlastnej koncepcie (Mlacek, 2012, s. 9 – 12). Mnohé z autorových úvah či interpretácií sa stali podnetom aj pre napísanie nášho textu – vzhľadom na tvrdenie, že východiskom pri vymedzení osobitnej náboženskej komunikačnej sféry je kľúčový pojem *sacrum*, ktorý odlišuje komunikáty do nej patriace od komunikátov orientovaných na *profanum* (tamže, s. 68), a zároveň na konštatáciu, že v súčasnosti sú zrejme procesy ako profanácia sakrálneho na jednej strane a sakralizácia profánneho na strane druhej (s. 72), ako aj fakt, že opozícia *sacrum* – *profanum* nie je z hľadiska komunikačných sfér nepriepustná (s. 75).

V tomto texte sa chceme zamerať na biblicky motivovanú frazeológiu a jej uplatnenie v diferencovaných (nielen nábožensky orientovaných) textoch/sférach v komparácii jednak s pretextom – biblickým prameňom (z aspektu formálneho i sémantického), jednak v konfrontácii s jej reflexom ustalovania či ustálenia v jazyku (aspekt lexikografický) v synchronno-diachrónnych reláciách, s akcentom na konvergentné či naopak, divergentné používateľské tendencie na osi *sacrum* – *profanum*. V zornom poli nášho záujmu z vyššie uvedených hľadísk budú dve frazeologické jednotky – *plač a škripanie zubov* a *byť sol'ou zeme*, ktoré sa zdrojovo viažu na novozákonné evanjeliá.

Plač a škrípanie zubov

Naše úvahy o výraze *plač a škrípanie zubov (zubami)*¹⁸¹ na úrovni *sacrum* a *profanum* začneme analýzou jeho biblických filiácií. Príslušnú formu nachádzame v dvoch novozákonných evanjeliách¹⁸² – v Matúšovom (6 výskytov: 8, 12; 13, 42; 13, 50; 22, 13; 24, 51; 25, 30) i Lukášovom (1 výskyt: 13, 28). Vo všetkých prípadoch v rámci príslušných pasáží [známych aj ako uzdravenie stotníkovho sluhu, vysvetlenie podobenstva o kúkoľi, podobenstvo o rybárskej sieti, podobenstvo o svadbe kráľovho syna, podobenstvo o vernom a nevernem sluhovi, podobenstvo o talen-toch (Mt), kto bude spasený – tesná brána (Lk)] sa dostávame k invariantnému Ježišovmu výroku: *tam bude plač a škrípanie zubami*. Keďže príslušný výrok je súčasťou kánonických textov kresťanského náboženstva, je opodstatnené pozrieť sa naň najskôr práve z tejto perspektívy, t. j. na podloží biblicko-teologického výkladu začíname s jeho interpretáciou ako výrazu sakrálneho. Čo sa teda v novozákonnom použití formuly *plač a škrípanie zubami* ukazuje ako interpretačne relevantné pre charakteristiku a využívanie tohto spojenia ako sakrálneho výrazu?

Kontextom, v ktorom je táto formula v evanjeliách použitá, je vždy eschatologická perspektíva: či už v kolektívnom zmysle [*a synovia kráľovstva budú vyhodení von do tmy; tam bude plač a škrípanie zubami* (Mt 8, 12); ⁴¹ *Syn človeka pošle svojich anjelov a vyzbierajú z jeho kráľovstva všetky pohoršenia a tých, čo pášu nepravosť,* ⁴² *a hodia ich do ohnivej pece. Tam bude plač a škrípanie zubami.* (Mt 13, 42); ⁴⁹ *Tak bude aj na konci sveta: vyjdú anjeli, oddelia zlých od spravodlivých* ⁵⁰ *a hodia ich do ohnivej pece. Tam bude plač a škrípanie zubami.* (Mt 13, 50); ... *odíd'te odo mňa všetci, čo pášete nepravosť!* ²⁸ *Tam bude plač a škrípanie zubami, až uvidíte, že Abrahám, Izák, Jakub a všetci proroci sú v Božom kráľovstve, a vy ste vyhodení von.* (Lk 13, 28)] alebo v individuálnom zmysle [*Tu kráľ povedal sluhom: „Zviažte mu nohy i ruky a vyhod'te ho von do tmy; tam bude plač a škrípanie zubami.“* (Mt 22, 13); ⁵⁰ *pán toho sluhu príde v deň, keď to najmenej čaká, a v hodinu, o ktorej sa nenazdá,* ⁵¹ *oddeli ho a dá mu podiel medzi pokrytcami; tam bude plač a škrípanie zubami.* (Mt 24, 51); *A neužitočného sluhu vyhod'te von do tmy; tam bude plač a škrípanie zubami.* (Mt 25, 30)]. Spoločným prvkom všet-

¹⁸¹ Otázke morfolologickej variantnosti *plač a škrípanie zubov – plač a škrípanie zubami* sa v texte osobitne venujeme (pozri ďalej v hlavnom texte).

¹⁸² Porov. výskyt výrazu škrípanie v Biblickej konkordancii (Potúček, 1970, s. 545).

kých výskytov je, že evanjeliá túto formulu používajú v zmysle definitívneho a nezmeniteľného údely nezodpovedných ľudí, či už vo vzťahu k spásnodejinnému poslaniu [ľud Abraháma, Izáka a Jakuba a všetkých prorokov (Lk)], alebo vo vzťahu jednotlivca k Bohu [človek na svadbe bez svadobného odevu (Mt 22, 13)] – rovnako pochodia všetci páchatelia neprávosti (Mt 13,42)]. Výraz *plač a škrípanie zubami* je teda v Novom zákone používaný výlučne na označenie večného zatratenia, pod čím treba rozumieť stav definitívneho určenia ľudí, ktorí si sami svojou nedbalosťou alebo nespravodlivým životom zavinili takýto údel. Je (bude) to stav zúfalstva nad nezmeniteľnosťou vlastného polozenia.

Opakovaný evanjeliový výskyt príslušného výrazu v invariantnom zložení vedie k logickej (no dodajme hneď, že aj ťažko zodpovedateľnej) otázke, či výraz *plač a škrípanie zubami* má výlučne biblické korene, alebo či evanjeliá v príslušnom význame využívajú v danom čase jestvujúci ustálený výraz. Ako sme práve naznačili, odpovedať na túto doďalekej minulosti zameranú otázku je neľahké. Budeme sa preto pohybovať na úrovni hypotéz, a to hypotéz navzájom protikladných. Práve spomenutá opakovaná invariantnosť sledovaného výrazu (výskyt jednej a tej istej formuly na všetkých uvádzaných miestach Matúšovho i Lukášovho evanjelia) vedie k prvej hypotéze, a to, že evanjeliá využívajú v danom čase živé, ustálené slovné spojenie. Ak vezmeme do úvahy, že Matúš bol žid a Lukáš pôvodne pohan (resp. pohanokresťan), možno sa domnievať, že Matúš tento výraz mohol prevziať zo svojho židovského prostredia. Táto hypotéza má však svoje výrazné slabé miesta: k základným námietkam voči hypotéze o jestvovaní ustáleného spojenia *plač a škrípanie zubami* v židovskom prostredí s významom zacieleným na večné zatratenie patrí jednak to, že o večnom zatratení, ktorý sa s výrazom *plač a škrípanie zubami* spája, rozpráva v evanjeliách práve Ježiš Kristus, jednak to, že židia mali o záhrobnom živote predstavu, ktorá zodpovedá šeolu¹⁸³. Takýto uhol pohľadu potom vedie k predpokladu (hypotéza č. 2), že ide o originálny výraz uplatnený ako súčasť evanjelia.

Ak uplatníme hľadisko biblickej intertextovosti v reláciách Nový zákon – Starý zákon, dostávame sa na jednej strane ku konštatovaniu,

¹⁸³ V židovskom náboženstve miesto mŕtvych, záhrobie. Je to pôvodná predstava o osude všetkých zomrelých, miesto tieňov, bez možnosti akejkoľvek aktivity. V novších knihách židovskej Biblie sa začína konkretizovať viera v posmrtnú odplatu korešpondujúcu s kvalitou života človeka (porov. Heriban, 1992, s. 988).

že v starozákonných textoch (v kánonických i nekánonických) sa výraz *plač a škripanie zubami* nenachádza, na druhej strane sa v teologickom pohľade a biblických súvislostiach odkazuje na spojenie *škripať zubami*, porov. napr.:¹⁸⁴ *Má hnev na korisť, a tak ma schvatol a zubmi na mňa zaškripal i ostro zazrel na mňa škodca môj.* (Jób 16, 9); *Bez prestania ma trhali, dráždili ma, posmievali sa mi a zubami škripali proti mne.* (Ž 35, 16); *Hriešnik snuje nástrahy spravodlivému a škripe proti nemu zubami.* (Ž 37, 12); *Hriešnik to uvidí a zanevrie, zubami bude škripať a hynúť závisťou.* (Ž 112, 10); *ústa si otvárali proti tebe všetci tvoji odporci, pískali, škripali zubami, vraveli: „Pohlťme ho! Toto je deň, čo sme čakali, dočkali, uvideli sme ho.“* (Nár 2, 16)

Ako je známe, škripanie zubami v priamom význame má svoj fyziologický základ (ide o opakované rytmické pohyby žuvacích svalov spre-vádzané vydávaním ostrých, výzgových zvukov, ktoré vznikajú pri trení zubov o seba) a v istých prípadoch dokonca môže u človeka vyústiť až do neurotickej poruchy. V medicíne sa v tejto súvislosti hovorí aj o špecifickej diagnóze – o bruxizme, ktorého prejavy sa výrazne stupňujú pri pocitoch úzkosti a potlačovanej zlosti. A v kontexte naznačenia medicínskych súvislostí osobitne zaujme odkaz na Bibliu – podľa lekára a stomatológa J. Šedého prvé písomné správy o škripaní zubami pochádzajú práve z Biblie.¹⁸⁵

Spojenie *škripať zubami*, ktoré ako súčasť frazeologickej lexiky má aj status frazémy, sa v Biblii používa v priamom i prenesenom význame (porov. i poznámku pod čiarou č. 184) – obrazné spojenie *škripať zubami* je v starozákonných biblických textoch vyjadrením extrémnej zlosti, hnevu, závisťi, odporu... Ani v jednom starozákonnom prípade sa však toto spojenie nepoužíva ako definitívny stav v eschatologickom zmysle, ako to bolo vidieť na novozákonnom použití výrazu *plač a škri-*

¹⁸⁴ So spojením *škripať zubami* v obraznom i priamom význame sa stretávame aj v novozákonných textoch, porov. *Keď to (= židia) počuli, pukali im srdcia od zlosti a zubami škripali proti nemu.* (Sk 7, 54); *Kdekoľvek ho (= posadnutého) schytí, zhodí ho, idú mu peny, škripe zubami a chradne.* (Mk 9, 18) V prípade Mk 9, 18 sa táto fyziologická reakcia predstavuje v kontexte správania sa človeka posadnutého nemým duchom. V teologickom pohľade sa tento prípad hodnotí ako prejav človeka, ktorý je v moci zlého ducha, a škripanie zubami sa interpretuje ako prejav nenávisťi diabla voči ľuďom.

¹⁸⁵ Dostupné na webe: <https://www.profimed.eu/clanek/skripanie-zubami-problem-21-storocia-363>

panie zubami. Ako sme už spomenuli, výraz *plač a škripanie zubami* je v Novom zákone prepojené s večným zatratením – Svätovojejšská Biblia (Mt 8, 12) jeho motiváciu a symboliku vystihuje komentárom: „Človek plače od bolesti a škripe zubmi od zlosti. Je to tiež obraz a znamená: tam budú trpieť a zúriť.“

Sémantická prepojenosť výrazu *plač a škripanie zubov (zubami)* s večným zatratením sa pri prechode zo sakrálnej do sekulárnej používateľskej sféry síce stráca, no základný sémantický rozmer zviazaný s plačom ako prejavom bolesti, smútku, žiaľu a so škripaním zubov ako prejavom úzkosti, zlosti, hnevu sa v sémantickom pláne výrazu *plač a škripanie zubov* ako frazeologickej jednotky zachováva – porov. sémantickú interpretáciu tejto frazémy: „nárek a bedákanie sprevádzané hnevom a zlobou, často ako prejav oneskorenej ľútosti nad niečím, čo sa nemuselo stať“.¹⁸⁶ Z hľadiska konštrukčnej klasifikácie¹⁸⁷ ide o trojkomponentovú frazému so stavbou neslovesnej syntagmy, a to a) koordinatívnej – na úrovni vzťahu abstraktných lexikálnych komponentov: deverbatívneho substantíva *plač* a verbálneho substantíva *škripanie*; i b) determinatívnej – na úrovni vzťahu verbálneho substantíva *škripanie* a substantívneho komponentu v adnominálnej pozícii. Z hľadiska tvarovej stránky tejto jednotky sa špecificky treba prísť práve pri otázke pádového stvárnenia spomenutého substantívneho komponentu v adnominálnej pozícii, napokon, i v našom texte je zreteľne prítomné varíovanie typu *plač a škripanie zubov* – *plač a škripanie zubami*. Ako osožné sa pritom ukazuje nazrieť tak do korpusového materiálu (elektronická databáza textov SNK), ako aj do biblického východiska, s ktorým je táto jednotka zviazaná, a reflektovať otázku morfolologickej variantnosti v špecifickom porovnávacom pohľade, ktorý plynie z dvojdomosti tohto biblického výraziva, t. j. nielen vo vzťahu k sledovanému výrazu ako frazeologickej jednotke, ale aj so špecifickým zameraním na skúmaný výraz ako výraz sakrálny.

¹⁸⁶ Keďže širšie lexikografické spracovanie frazeologického fondu slovenského jazyka zatiaľ absentuje a lexikografické práce zamerané na synchronnú i diachrónnu lexiku slovenského jazyka frazému *plač a škripanie zubov* nezaznamenávajú, využívame sémantickú charakteristiku uplatnenú v Slovníku českej frazeologie a idiomatiky 2 (Čermák a kol., 2009b, s. 247).

¹⁸⁷ Bližšie Mlacek, 2007a, s. 32 – 41; Ološtiak – Ivanová, 2013, s. 164 – 165.

Pri odvolávaní sa na miesta evanjeliového výskytu skúmaného biblického výrazu sme doteraz – v súlade so súčasným slovenským katolíckym prekladom podľa vydania Spolku svätého Vojtecha v Trnave (Nový zákon z r. 1986)¹⁸⁸ – pracovali s pádovou formou inštrumentálu: *tam bude plač a škripanie zubami*. Ak sa však pozrieme do starších slovenských katolíckych prekladov príslušných novozákonných miest (porov. znenie príslušných pasáží v Palkovičom preklade Biblie z prvej polovice 19. stor.¹⁸⁹ a vo Svätovojeťskej Biblii, ktorej vydanie sa viaže k rokom 1913 – 1926¹⁹⁰), dostávame sa ku genitívnej forme: *tam bude Plač, a Škripaní Zubow; tam bude plač a škripanie zubov*.¹⁹¹ Genitívna plurálová forma (*zubúw*) sa uplatňuje aj v Kamaldulskej Biblii, zachovanej v odpise z rokov 1756 – 1760.¹⁹² Potvrdenie o využívaní genitívnej formy v písaných a tlačených materiáloch z predspisovného obdobia prináša Historický slovník slovenského jazyka:¹⁹³ *kdessto bude plač a sskripeni zubow* (1631); *wedel on y tuto gegých spurnost a odgiti казал gim ta, kde gest plač a skripeny zubuw* (SK 1697); *w pekle z diabli mjsto dam wam, tam plač a zubuw sskripeni* (1723-24).

A ako je na tom genitív verzus inštrumentál plurálu, ak uplatníme hľadisko súčasného natívneho používateľa slovenského jazyka? Materiálové východisko pre tento pohľad nám poskytol SNK. A ako sme predznačili, dvojdmost' tohto biblického výrazu (sakrálny výraz vs. frazéma všeobecného frazeologického fondu) výskumne zohľadňujeme.

Ak ku skúmanej jednotke pristupujeme z frazeologického aspektu [*plač a škripanie zubov* (*zubami*) ako súčasť frazeologickej lexiky], korpusový materiál jednoznačne svedčí o používateľskej preferencii podoby s genitívnym komponentom: až v 75 % vyselektovaných prípadov¹⁹⁴ sa frazéma

¹⁸⁸ Dostupné na: <https://biblia.sk/>

¹⁸⁹ Evanjeliá sú súčasťou druhého zväzku, ktorý vyšiel v r. 1832.

¹⁹⁰ Ako súborné desaťzväzkové dielo táto Biblia vyšla v roku 1926.

¹⁹¹ Z teologického hľadiska nie je medzi formuláciami *škripanie zubov* – *škripanie zubami* žiaden významový rozdiel.

¹⁹² Dostupné na: <http://kb.kapitula.sk/>

¹⁹³ Dostupné na: <https://slovník.juls.savba.sk/?w=%C5%A1kr%C3%ADpane&s=exact&c=7ca4&cs=&d=hssjV#>

¹⁹⁴ Ilustračne uvádzame: *Bohužiaľ, takáto smutná udalosť sa už raz stala a potom bolo veľa plačů a škripania zubov. / Ale pamätajte o šesť rokov tu bude sodoma gomora, plač a škripanie zubov ale nebude toho kto by bol na vine. / Pokiaľ bude na jednej strane modla pýchy, ega či super ega tak bude z toho plač a škripanie*

uplatnila práve v podobe *plač a škripanie zubov*. Morfológický variant s inštrumentálovou formou (*plač a škripanie zubami*) sa takouto používateľskou živosťou nevyznačuje – vyskytol sa len v ¼ analyzovaného materiálu.¹⁹⁵ V prípade frazeologického použitia teda vyššie spomenutý aktuálny preklad novozákonných textov s inštrumentálovou podobou ustálenú podobu frazémy s genitívnym komponentom výraznejšie nezasahuje. To len potvrdzuje, že súčasní používatelia slovenského jazyka pristupujú k tejto frazéme ako k jednotke dispozičnej, ako k – na biblickom podloží – dávno ustálenému slovnému spojeniu, na ktorého podobu súčasná podoba kánonických textov nemá taký intenzívny a bezprostredný vplyv, ako sa to javí vo vzťahu ku skúmanému spojeniu ako výrazu sakrálnemu.

---

zubov. / Opäť nás bude čakať kopa srandy po ktorej príde plač a škripanie zubov proletariátu prekariátu a lumpenproletariátu, bez ohľadu, či vyhrá homogenný stredopravý Ficov Smer, alebo heterogenný zlepenec stredopravých strán. / Potom bude nasledovať plač a škripanie zubov, najmä v automobilkách, ako je Opel, ktoré sú silne závislé od nemeckého trhu. / Zhodou okolností, tou dobou vyšli výsledky slovenskej verzie Zlatého Slávika a k tomu obvyklý plač a škripanie zubov nad výsledkami... / Nastali natahovačky a po troch vzájomných zápasoch medzi ŠK Baťovany a PTS Prešov aj napriek plaču a škripaniu zubov do ligy postúpilo mužstvo ŠK Baťovany. / V rokoch končiaceho storočia zažívali naši predkovia a i my mnohé dramatické chvíle a udalosti. Niektoré spôsobovali plač a škripanie zubov, iné vyvolávali smiech. / ... v čase, keď som bol vo Francúzsku, museli všetci dospelí občania vyplniť daňové priznania za minulý rok a bolo to veru plaču a škripania zubov, pretože – odvolávam sa na informácie postihnutých – francúzski občania platia pomerne najvyššie dane na svete. / Ľudská hlúposť má mnoho stupňov, od tej najneškodnejšej, cez smiešnu, až po takú, ktorá spôsobuje plač a škripanie zubov. / Tieto poznámky budú viesť k plaču a škripaniu zubov na mnohých frontoch, keďže už aj samotná poznámka o uznaní iného prameňa práva mieri na jeden z množstva neuralgických bodov dnešnej spoločnosti.

¹⁹⁵ Napr.: *Ako sa hovorí, nastane plač a škripanie zubami, ale to už bude pre Vás neskoro, aj pre ten systém, ktorému tak veríte a ktorému tak oddane slúžite. / No neoplatí sa ani stagnovať, lebo príde opäť tá istá skupina a spustí sa plač a škripanie zubami. / Najkrajšie životné obdobie vôbec!“ – by tvrdil každý slovenský študák, keby mu nezvieralo hrdlo z faktu, že ho čaká plač a škripanie zubami. / Teda stačí si zapnúť televíziu, alebo otvoriť bravčovú konzervu a zovšadiaľ sa na vás vyrúti plač a škripanie zubami, ktoré spôsobujú tupci, čo majú temno ešte aj v hlave. / ... čo sa ukázalo ako výborná voľba, lebo ten plač a škripanie zubami, ktorých som bola potom svedkom na internetoch, tu boli naposledy asi v roku predstavenia prvého iPadu.*

Týmto konštatovaním sme predznačili, že korpusový materiál prináša iný obraz o živosti komponentov *zubov* vs. *zubami* pre sledovaný výraz ako sakrálnu jednotku. Morfológické varianty *plač a škrípanie zubov* – *plač a škrípanie zubami* na úrovni sacrum charakterizuje používateľská vyrovnanosť, frekvenčná rovnocennosť, resp. porovnateľnosť údajov: 48 % (*zubov*) – 52 % (*zubami*).¹⁹⁶

To, že v prístupe súčasných používateľov slovenského jazyka k výrazu *plač a škrípanie zubov/zubami* ako k sakrálnej jednotke sa neprejavuje preferenčná fixácia na genitívnu formu (ako je tomu v prípade frazeologického využitia výrazu), možno pripísať prirodzenej používateľskej reakcii na podobu uplatňovanú v súčasnom (dodajme, že tak katolíckom, ako i ekumenickom) preklade Biblie (*plač a škrípanie zubami*), na podobu, s ktorou sa v rámci náboženskej komunikácie dostávajú aktuálne do širšej interakcie. Biblický text má totiž v náboženskej komunikácii centrálnu pozíciu – porov. v tejto súvislosti i konštatovanie F. Ruščáka (2012), ktorý k biblickému textu pristupuje ako k archetypálnej dimenzii náboženskej komunikácie. Z pohľadu používateľov genitívna i inštru-

¹⁹⁶ Na ilustráciu uvádzame aspoň niekoľko príkladov z textov, pri ktorých SNK (webový korpus) vykazuje ten istý zdroj, a to verejný internetový server Diskusne.forum.sk. V rámci diskusných tém súvisiacich s náboženstvom diskutujúci frekventovane používali jednu i druhú podobu, porov. napr.:

- *Ani diabol nemôže byť zničený v zmysle neexistencie ale v zmysle večného zatratenia kde bude plač a škrípanie zubami. / 1. sudca (Ježiš Kristus) ešte neprišiel, ešte len príde 2. odplata príde so sudcom, teda tu ešte nie je 3 plač a škrípanie zubami sa ešte nezačalo. / Ešte ste zabudli na jednu možnosť, že čo je pekle, je to tma, plač a škrípanie zubami a Ježiš to potvrdzuje tým, že hovorí o kniežati tohoto sveta a tiež že jeho kráľovstvo nie je z tohoto sveta. / Písmo hovorí, že božia spravodlivosť (zákonnosť + milosrdenstvo) v nás sa dosahuje božím súdom, ktorý bude pre niekoho plač a škrípanie zubami (Mat 13), ale výsledok bude stáť zato, lebo nič nie je zadarmo. / ... aj Boh ho mal rád, ale on si vybral cestu zahuby, čiže pekla. A v pekle bude plač a škrípanie zubami.*
- *To bude súčasť pekla, preto sa hovorí, že ,tam bude plač a škrípanie zubov'. / Bez Boha to nikdy správne nemôže ísť, ľudstvo sa už neraz o tom aj presvedčilo... a ešte presvedčí... Tam bude plač a škrípanie zubov... / ... hriešni a neospravedlnení ľudia pôjdu tam, kde bude plač a škrípanie zubov – do pekla. / Nedá sa celkom tvrdiť, že žijeme rovno v pekle, ale ak bolo pekle charakterizované ako plač a škrípanie zubov, tak to vystihuje tento svet... / Lebo všetci sme boli vyhodení do tmy, kde je iba plač a škrípanie zubov a pri tom stačí tak málo, aby sa to otočilo... / ... a priniesli jedni sto násobnú a iní 60 násobnú úrodu, ale sú tam, dostali sa tam a nemuseli ísť niekde do krajiny plaču a škrípania zubov.*

mentálová forma v náboženskej komunikácii vedľa seba síce fungujú ako rovnocenné, možno však vysloviť predpoklad (ak vyjdeme z ústredného postavenia biblického textu v náboženskej komunikácii v jeho aktuálnej podobe), že príslušné časti slovenského prekladu biblického textu s použitým inštrumentálnym komponentom a ich využívanie v náboženskej komunikácii napr. aj v citátovej forme (ako dokumentačnej či argumentačnej opore) už posilňujú, resp. i perspektívne ďalej posilnia na úrovni sakrálneho výraziva v širšom okruhu používateľov postavenie variantu s inštrumentálnou formou.

Byť soľou zeme

Ďalšiu frazému, ktorej venujeme pozornosť, predstavuje frazéma s komponentom *soľ* v intrafrazematickom zložení: *byť soľou zeme*. Hoci v centre našej pozornosti je frazeológia biblická, treba priznať, že pri výbere jednotky s komponentom *soľ* svoju úlohu zohrala aj asociácia chleba a soli evokujúca starý slovanský zvyk víťania chlebom a soľou. Symbolika soli, resp. kombinácie chleba a soli je však prítomná aj v biblických reláciách: *jesť s niekým chlieb so soľou alebo jesť soľ samotnú znamenalo uzatvorenie trvalého priateľstva*. Soľ v Starom zákone je (aj)¹⁹⁷ symbolom pohostinnosti, vernosti a trvanlivosti (Novotný, 1956, s. 1014), porov: „*Nuž, a keďže solíme soľou paláca*¹⁹⁸, *nepatrí sa, aby sme sa ďalej prizerali na poškodzovanie kráľa...*“ (Ezd 4, 14), či „... *Toto je večne platná zmluva soli*¹⁹⁹ *pred Pánom pre teba, aj pre tvoje potomstvo*“ (Nm 18, 19).

Vo vzťahu k zvolenej frazéme je smerodajný obraz soli uplatňujúci sa v novozákonnom kontexte. Biblická konkordancia (Potúček, 1970, s. 497) v knihách Nového zákona výskyt slova *soľ* usúvzťažňuje s troma evanjeliami (Mt 5, 13; Mk 9, 49 – 50; Lk 14, 34) a jedným z listov sv. Pavla, z Listom Kolosanom (Kol 4, 6). Podľa Biblického slovníka (Novotný, 1956, s. 1014) *soľ* v Novom zákone obrazne zachytáva to, čo je

¹⁹⁷ Bližšie o soli a jej ďalšej symbolike v Biblii pozri: Novotný, 1956, s. 1014; Douglas, 2009, s. 808, 977 – 978.

¹⁹⁸ V hebrejčine doslovne: *soľ paláca jeme* (Novotný, 1956, s. 1014).

¹⁹⁹ Zmluva soli (resp. zmluva potvrdená soľou) sa interpretuje ako zmluva trvanlivá. Používanie soli pri uzatváraní zmlúv u orientálnych národov (odtiaľ soľ ako symbol vernosti a stálosti) exegetické práce dávajú do súvisu s tým, že zatiaľ čo zápach a rozklad sa spájali so zlými duchmi, soľ brániaca hnilobe a nečistote sa spájala s božstvom (Novotný, 1956, s. 1014; Douglas, 2009, s. 978).

dištinktívnou podstatou života a poslania učeníkov Ježiša Krista vo svede. V jednotlivých evanjeliách sa obraz soli síce uplatňuje „*v poněkud odlišném smyslu, ale ve všech případech souvislost naznačuje, že ‚slanost‘ souvisí s rozhodností k životnímu obratu tváří v tvář přiblížení království Božího a s pohotovostí k obětem a k snášení protivenství. Ztratí-li učedníci tuto slanost, pozbývají vši hodnoty...*“ (Novotný, 1956, s. 1014).²⁰⁰ V príslušných častiach novozákonných textov jednotku sol' nachádzame ako súčasť viacerých obrazných vyjadrení, porov. nielen *byť sol'ou zeme* (Mt: *Vy ste sol' zeme.*), ale aj *mať sol' v sebe* (Mk: *Majte v sebe sol'*²⁰¹ *a žite jeden s druhým v pokoji.*), *reč sol'ou korenená/ozdobená/zmiešaná/spríjemnená* (Kol: *Vaša reč nech je vždy milá, sol'ou korenená*²⁰², *aby ste vedeli, ako máte každému odpovedať*) či (ak prekročíme substantívne slovnodruhové hranice a siahneme po obraze soli obsiahnutom v slovese *solit'/osolit'*, t. j. posypať sol'ou) *byť po/o/solený ohňom* (Mk: *Lebo každý bude ohňom solený.*²⁰³). To, že si z daného okruhu vyberáme práve frazému *byť sol'ou zeme*, súvisí s jej preniknutím do nášho všeobecného fraze-

²⁰⁰ Porov. Ježišovu otázku (zachytenú v troch evanjeliách): *Ak sol' stratí chuť, čím ju osolia?* (Mt), *Ale ak sol' stratí svoju slanost', čím ju napravíte?* (Mk), *Ale ak aj sol' stratí chuť, čím ju napravia?* (Lk) a odpoveď na ňu, v ktorej sa akcentuje hrozba jej vyhodenia (odpoveď je súčasťou dvoch evanjelií): *Už nie je na nič, len ju vyhodiť von, aby ju ľudia pošliapali.* (Mt), *Nehodí sa ani do zeme, ani do hnoja, ale ju vyhodia von.* (Lk). Exegetické práce výrok o strate slanosti soli interpretujú ako výrok zacielený na charakter učeníctva: „*učeník, ktorý neprejavuje črty učeníctva, v skutočnosti nie je učeníkom. Je sol'ou, ktorá už nie je sol'ou*“ (Dubovský, 2013, s. 569).

²⁰¹ Táto direktíva adresovaná učeníkom sa v kontexte Ježišových slov o soli, ktorá bude vyhodena, ak stratí svoju slanost', vykladá ako príkaz uchovať si charakteristické kvality učeníka (Dubovský, 2013, s. 560).

²⁰² Porov. i staršie katolícke preklady: *Reč vaša wždicki bud' w Milosti Solu osolená, abi ste wed'eli gako máte jednémukaždému odpovedať.* (Palkovičova Biblia); *Vaša reč nech je vždy láskavá, so sol'ou smiešaná, aby ste vedeli, jako máte každému odpovedať.* (Svätovojtešská Biblia). Svätovojtešská Biblia (1926) v poznámke pod čiarou príslušný výrok i vysvetľuje: „*Sol' dáva jedlám chuti, bez nej sú jedlá nechutné. Sol' má ostrú a na Východe korenistú chuť, a preto je obrazom ostrovtipnosti. Smysel je teda: Vaša reč nech je láskavá, chutná a ostrovtipná, premyslená.* (Kol 4, 6 – poznámka pod čiarou č. 5).

²⁰³ V tomto prípade sa obraz rozsýpania (soli) prenáša na oheň uplatňujúci sa v novozákonných reláciách ako symbol súdu alebo očisťovania: „*Ako je sol' hojne a naširoko rozsýpaná (na všetky časti jedla), tak bude na každého človeka vysypaný súd. Súdu sa nikto nevyhne*“ (Dubovský, 2013, s. 568 – 569).

ologického fondu, resp. presnejšie: zatiaľ čo ďalšie spomenuté jednotky hranice náboženskej komunikácie neprekročili, a teda patria u nás medzi špecifické výrazy kresťanského náboženského komunikačného registra²⁰⁴, *byť soľou zeme* vystupuje ako dvojdomý výraz: uplatňuje sa nielen ako obrazný náboženský výraz – ako frazéma náboženskej komunikačnej sféry, ale aj ako frazéma patriaca do všeobecného frazeologického fondu (s príznakom knižnosti). O jej prieniku za hranice náboženskej komunikácie napokon svedčí aj jej lexikografické spracovanie v slovníkoch slovenského jazyka: nájdeme ju (bez uvedenia biblického pôvodu) v súčasnom Krátkom slovníku slovenského jazyka (Kačala – Pisárčiková, 2020; heslo soľ) i v staršom Slovníku slovenského jazyka (Peciar, 1965; heslo zem) s významovou charakteristikou ‚byť užitočný, osožný‘. Aj toto spojenie patrí k internacionalizmom (porov. spracovanie frazémy v *Lepte biblejskej mudrosti*: Ivanov – Mokijenko, 2019b, s. 109 – 110).

Ako sme spomenuli vyššie, pretextom frazémy *byť soľou zeme* je Evanjelium podľa Matúša, konkrétne kapitola č. 5 (Reč na vrchu, časť Soľ zeme a svetlo sveta), ktorá začína slovami: Keď Ježiš videl veľké zástupy, vystúpil na vrch. A keď sa posadil, pristúpili k nemu jeho učeníci. Otvoril ústa a učil ich: (...) *Vy ste soľ zeme*. Ak soľ stratí chuť, čím ju osolia? Už nie je na nič, len ju vyhodíť von, aby ju ľudia pošliapali. Vy ste svetlo sveta. Mesto postavené na návrší sa nedá ukryť. Ani lampu nezažnú a nepostavia pod mericu, ale na svietnik, aby svietila všetkým, čo sú v dome. Nech tak svieti vaše svetlo pred ľuďmi, aby videli vaše dobré skutky a oslavovali vášho Otca, ktorý je na nebesiach. (Mt 5, 1 – 2, 13 – 16)

Ak sa chceme pozrieť bližšie na výskyt frazémy v sledovanom korpuse (prim-10.0-public.inf), treba sa vrátiť k – o pár riadkov vyššie – uvedenému konštatovaniu o dvojdomosti výrazu: *byť soľou zeme* sa uplatňuje jednak ako špecifická jednotka náboženskej komunikácie, jednak ako jednotka všeobecného frazeologického fondu. Materiál publicistického korpusu pritom ukazuje, že jej uplatnenie je primárne viazané na náboženskú komunikáciu (pozri vybrané ukážky z mediálnych komunikátov, reprezentantov hybridných žánrov, v ktorých náboženská komunikačná sféra interferuje s mediálnou komunikačnou sférou²⁰⁵). Nachádzame ju často v citátovom uplatnení (prvý príklad), v jej ustálenej podobe (zachytenej i v slovníkoch) v komunikátoch s náboženskou tematikou, a teda

²⁰⁴ O kresťanskom náboženskom komunikačnom registri bližšie Bodnárová (2022).

²⁰⁵ Bližšie Bodnárová, 2022, s. 249 – 250.

uplatňovanú v duchu evanjeliového posolstva (druhý príklad), a veľmi frekventovane v jej v rozšírenom, biblický pretext zohľadňujúcim [pozri vyššie citát z Mt: „*Vy ste soľ zeme*“ (...) „*Vy ste svetlo sveta*“] koordinatívnym spojením (s operátorom, ale aj bez) – *byť soľou zeme a svetlom sveta/byť soľou zeme, byť svetlom sveta* (tretí a štvrtý príklad):

- Státisíce mladých ľudí sa snažilo pochopiť, čo v dnešnom svete znamenajú Kristove slová: „*Vy ste soľ zeme...*“ (Katolícke noviny) / Rozišli sme sa do svojich domovov a zborov s požehnaním a aj poslaním *byť soľou zeme*. (Patmos – spravodaj evanjelického a. v. cirkevného zboru v Prešove) / Znova vám opakujem: Ste poslaní, *aby ste boli soľou zeme a svetlom sveta*. (Katolícke noviny) / Ono to súvisí aj s tým evanjeliovým: *byť soľou zeme, byť svetlom sveta*. (Tlačová kancelária Konferencie biskupov Slovenska)

V niektorých kontextoch sme zaznamenali aj alternáciu – nahrádzanie druhej časti *byť svetlom sveta* spojením *byť zažatou lampou*, ktoré má tiež oporu v pramennom texte (pozri vyššie):

- Poslaním kresťana je *byť soľou zeme a zažatou lampou*. (Katolícke noviny; Tlačová kancelária Konferencie biskupov Slovenska)

Z povahy pretextu aj konštrukčnej stavby jednotky vyplýva, že výraznejšie modifikácie očakávať nemôžeme, ľavovalenčný participant predpokladá životné substantívum – významovo v náboženskej komunikačnej sfére. Už sme spomenuli, že slová Ježiša Krista v biblickom pretexte sú adresované jeho učeníkom a soľ v nich vystupuje ako metaforický obraz podstaty ich života a poslania, ktoré majú plniť. Práve charakter učeníctva umožňuje túto jednotku v prítomnosti adresovať aktuálnym učeníkom – členom súčasného kresťanského spoločenstva: *byť soľou zeme* tak vystihuje poslanie členov tohto spoločenstva, resp. stáva sa morálnym individuálnym imperatívom veriaceho kresťana:

- Len tak môže každý z nás vo svojom vlastnom prostredí a celá Cirkev ako spoločenstvo plniť svoje prorocké poslanie a *byť soľou zeme a svetlom sveta*. (Týždeň) / No ako pozitívny ukazovateľ oceňujem vo Francúzsku veľkú angažovanosť zo strany laikov, šírenie viery nielen v kostoloch, ale všade tam, kde sú, odpoveď na pozvanie *byť soľou zeme a svetlom sveta*. (Katolícke noviny)

Po prekročení hraníc náboženskej komunikácie ľavovalenčný participant stráca svoju náboženskú náplň, a tak frazéma *byť soľou zeme* ako súčasť všeobecného frazeologického fondu sa vzťahuje na každého/niekoľko (XY), kto je spoločenstvu/ľudstvu prospešný (pozri ďalšie kontexty):

- *Inteligencia* je soľou zeme, jej talent a schopnosti sú naším spoločným bohatstvom. / *Hypol Schwarz* bol človek, ktorému sa hovorí soľ zeme. / Ako ďalej zdôraznil podpredseda strany Peter Osuský, *poctiví živnostníci* sú soľou zeme. / *Mladí ambasádori* sa stávajú soľou Zeme. / Ale predovšetkým predsa len *mnohých neznámych, ktorí* neznámymi aj zostanú a sú soľou zeme.

Pokiaľ ide o rozširovanie štruktúry frazémy, ojedinele sme zaregistrovali aj tendenciu rozširovať formálnu podobu jednotky, špecifikovať substantívne komponenty kvalifikujúco (preferenčne *soľ*) či konkretizujúco (posledné dva príklady). Uvedené sa vzťahuje rovnako na uplatňovanie jednotky mimo náboženskej komunikácie i v rámci náboženskej komunikácie:

- Možno práve preto v týchto pre slovenský film vsutku neľahkých chvíľach si mnohí zamestnanci filmového štúdia na Kolibe myslia, že sú *spravodlivou* soľou zeme. (Sme) / Vážim si všetkých, ktorí tvorili a tvoria poéziu, pretože sú *vzácnou* soľou zeme. (Evanjelický východ) / Ak chceme i my ako Ježiš zažívať Božiu blízkosť, neostáva nám nič iné, ako byť aj naďalej tou *pravou* soľou zeme a svetlom sveta. (Rozmer – časopis pre kresťanskú duchovnú orientáciu) / Skutoční kresťania majú byť tou *povestnou biblickou* „soľou zeme.“ (Týždeň) / Vy ste soľ *slovenskej* zeme. (MY Týždenník pre Záhorie) / ... postavy, ktoré sú „soľou *slovenskej* zeme“. (Týždeň)

Ako sme už vyššie spomenuli, v rámci slovesnej syntagmy sa preferenčne uplatňuje životný participant, možno však zaznamenať aj niektoré kontexty (najmä mimo oblasť náboženskej komunikačnej sféry) s neživotným participantom (vo význame ‚niečo je užitočné, prínosné‘). Niekoľkokrát sme sa v tejto pozícii stretli s lexémou *humor* [s odkazom na bonmot K. Čapka (*Humor je solí země. Kdo je jím dobře prosolený, vydrží dlouho čerstvý.*)], ale aj bez uvedenia autora výroku], ojedinele s komponentom *slovo* (či *dobré slovo*) či lexémou *zmena*:

- Český spisovatel Karel Čapek napísal, že *humor* je soľou zeme. / „*Slovo* je soľou zeme,“ povedal na radnici zástupca Spolku slovenských spisovateľov Stanislav Pius a zdôraznil, že nie je možné súhlasiť s tým, aby sa vydávanie kníh odsúvalo, až keď bude krajina silná ekonomicky a aby sa slovo prispôbovalo vládnucej skupinke ľudí. / Pre jeho konkurenta Jiřího Drahoša zase chcú hlasovať veľké sídla, ale všeobecnejšie ľudia, ktorí majú pocit, že *zmena* je soľou zeme.

V sledovaných korpusových zdrojoch sme zaznamenali aj ďalšie substitúcie komponentu *zem*:

- a) jednak so zachovaním ľavostranného životného participanta, porov.
  - ... učni sú *soľou krajiny*, lebo svojou prácou budú vytvárať hodnoty... / Mojou túžbou však je najmä to, aby kresťania svietili v každej oblasti našej spoločnosti, svojimi životmi zjavovali E.T.-ho hodnoty, boli *soľou našej krajiny*. / Slogan kampane hovorí: „Dobrý otcovia sú hrdinami všedných dní, sú *soľou života*.“ / Sú nezastupiteľné najmä v láske, ktorú odovzdávajú. Sú *soľou spoločnosti*. Ak ju objavíme, je o to cennejšia.
- b) jednak s neživotným participantom – prioritne v nenáboženskej komunikácii (v diferencovaných komunikačných sférach), porov.
  - Bez obetí nie je nič. Obet' je *soľou lásky*. / Vtip je *soľou konverzácie*. / Nič proti dobrej debate – je *soľou demokracie*. / Konkurencia je *soľou trhu*. / Aj keď výhra je *soľou v každom športe*. / Prekvapenia sú *soľou športových podujatí*. // Keďže aktualizčné momenty sú *soľou žurnalistiky*... / Informácie sú *soľou demokracie*. / ... javiskovému tvaru chýba patričná tajomná atmosféra, ktorá je *soľou tohto diela*.

Ako z uvedených ukážok vyplýva, v diferencovaných komunikačných sférach (primárne mimo náboženskej) sa na báze pôvodnej frazémy *byť soľou zeme* modelovo frazeologizuje spojenie *byť soľou niečoho*, v ktorom máme dočinenia s lexikálnou premenlivosťou nielen ľavostranného participanta v pozícii subjektu (v alternácii životnosť/neživotnosť – niekto, niečo), ale aj s lexikálne premenlivým komponentom v pozícii atribútu, t. j. dochádza jednak k formálnej zmene v štruktúre danej jednotky a zároveň k významovému posunu: od „niekto je užitočný“ (*byť soľou*

zeme) → ‚niekto/niečo je na prospech, úžitok niečomu, prínosom pre niečo‘ (vyjadrené v atributívnej pozícii) (*byť sol'ou niečoho*).

Zhrnutie

Čo v základných rysoch náš porovnávací pohľad priniesol?

Plač a škripanie zubov/zubami sa ako sakrálny výraz spája s eschatologickou perspektívou a slúži na označenie večného zatratenia. Ako súčasť profánnej verbálnej interakcie jednotka túto prepojenosť stráca, no motív slúžiaci na vyjadrenie utrpenia a zlosti, ktorý využíva biblický výraz, t. j. plač ako prejav bolesti, smútku, žiaľu, zúfalstva, škripanie zubov ako prejav úzkosti, zlosti a hnevu, sa zachováva aj v sémantickom pláne frazémy ako súčasti všeobecného frazeologického fondu (porov. ‚nárek a bedákanie sprevádzané hnevom a zlobou, často ako prejav oneskorenej ľútosti nad niečím, čo sa nemuselo stať‘). Zatiaľ čo pre sakrálny výraz je podľa korpusového materiálu pri morfológických variantoch *plač a škripanie zubov – plač a škripanie zubami* príznačná používateľská rovnocennosť, uplatnenie výrazu ako jednotky všeobecného frazeologického fondu dokladá z používateľského hľadiska ako preferenčnú fixáciu na ustálenú genitívnu formu: *plač a škripanie zubov*.

Frazéma *byť sol'ou zeme*, ako to dosvedčuje korpusový materiál, sa síce využíva predovšetkým v náboženskej komunikačnej sfére, jej hranice však aj prekračuje. Pri kontextovom uplatnení jednotky ako jednotky všeobecného frazeologického fondu ľavovalenčný participant (*niekto*) náboženskú náplň stráca, čo vedie k zovšeobecňovaniu významovej platnosti: vzťahuje sa na každého/nieкого, kto je spoločenstvu/ľudstvu prospešný. Korpusové príklady s lexikálne premenlivým atributívnym komponentom (*sol'ou niečoho*) svedčia o frazeologizácii spojenia *byť sol'ou niečoho*. Zmena na úrovni formy (*byť sol'ou zeme* vs. *byť sol'ou niečoho*) je sprevádzaná významovým posunom: ‚niekto je užitočný, osožný‘ → ‚niekto/niečo je prínosom pre niečo‘.

Dana Baláková, Viera Kováčová, Anton Tyrol

1.7 Biblická frazeológia v interdisciplinárnej interpretácii na príklade frazém *Prišlo (príde) na lámanie chleba, bit' sa do prs*

Východiskom výberu biblických frazém, ktorým venujeme pozornosť v tejto časti, sa stala liturgia ako komunikačná udalosť s ústrednou rolou kňaza a aktívnou účasťou²⁰⁶ veriacich. K rituálnym úkonom kresťanskej liturgie patrí úkon lámania chleba (centrálny a vrcholný moment liturgie) i bitia sa do prs (liturgické gesto ako súčasť úkonu kajúcnosti), ktoré sa konštitutívne odvodzujú z biblických relácií (osobitné postavenie v tomto smere prislúcha novozákonným knihám). K týmto zdrojom je filiovaný aj status biblickosti (biblického pôvodu) frazém *Prišlo (príde) na lámanie chleba, bit' sa do prs*. Exegeticko-teologický výklad príslušných biblických miest sa v našom prípade uplatňuje v dvojakých súvislostiach – liturgických i frazeologických. Tie liturgické sú prezentované z pohľadu katolíckej teológie (liturgickej teológie), tie frazeologické z pohľadu frazeológie ako lingvistickej disciplíny. Pri citovaní biblických zdrojov siahame po katolíckom a vo vybraných prípadoch i po ekumenickom²⁰⁷ preklade Biblie. Materiálové východisko na sledovanie kontextového uplatnenia analyzovaných jednotiek nám aj v tomto prípade poskytujú Slovenský národný korpus (webový korpus).

Prišlo (príde) na lámanie chleba

Frazéma *Prišlo (príde) na lámanie chleba* v zornom poli záujmu lingvistov nie je neznámou veličinou – k tomuto spojeniu sa na stránkach Slovenskej reči vyjadrovali už v 60. rokoch minulého storočia G. Horák či F. Gregor. Ak prvý z uvedených lingvistov, reagujúc na čitateľskú otázku,²⁰⁸ vysvetľuje jej pôvod biblickým pretextom – lámanie chleba pri poslednej večeri Ježiša s učeníkmi, druhý autor tento názor relativizuje

²⁰⁶ Aktívnu účasť všetkých zúčastnených (participatio actuosa), teda celého Božieho ľudu, za centrálnu myšlienku stvárňovania liturgie ustanovil Druhý vatikánsky koncil (bližšie k problematike aktívnej účasti pozri Ratzinger, 2005, s. 139 – 144).

²⁰⁷ V prípade využitia ekumenického prekladu (4. vyd. 2017) túto skutočnosť signalizujeme.

²⁰⁸ „Dnes večer som v rozhlasovej relácii počul väzbu ‚keď prišlo na lámanie chleba‘. Mohli by ste mi niečo napísať o vzniku a význame tejto peknej väzby?“ (Horák, 1964, s. 320)

– odvolávajúc sa na maďarských bádateľov zdôrazňujúcich jej ľudový pôvod, s ktorými sa stotožňuje.²⁰⁹

S cca tridsaťročným odstupom tejto frazémy venovala pozornosť aj frazeologička J. Skladaná, ktorá v diele *Frazeologický fond slovenčiny v predpisovnom období* (1993a) prezentuje dané spojenie v spätosti s kresťanským náboženstvom a poslednou večerou na Zelený štvrtok a zároveň dokladá jeho ustálenosť už v štúrovskom období.²¹⁰ Vo svojej ďalšej publikácii *Slová z hlbín dávnych vekov* (1999, s. 74 – 75) lingvistka opätovne potvrdzuje biblický pôvod frazémy *Prišlo (príde) na lámanie chleba*, ktorá vznikla na základe symboliky (aktu lámania chleba) a ktorá je mimoriadne frekventovaná; autorka uvádza, že sa používa „v rozličných aktualizovaných podobách“ (napr. *chlieb sa lámal, chlieb sa začal lámať, lámanie chleba*).

Situáciu v českej frazeológii ohľadom tohto spojenia biblického pôvodu mapuje L. Stěpanova (2004, s. 58), ktorá potvrdzuje existenciu spojení *lámat chléb* a *lámání chleba* ako materiállovú bázu pre vznik identickej frazémy aj v češtine, prikláňa sa však k názoru, že česká frazéma *až přijde na lámání chleba* (zachytená v podobe *došlo na lámání chleba* v kartotéke Ústavu pro jazyk český prvý raz v r. 1963) vznikla „metaforizací původního biblického výrazu pod vlivem slovenského idiomu“ a jej frekventovanosť a „módnosť“ v 90. rokoch vysvetľuje na pozadí bezproblémových interjazykových kontaktov (najmä v mediálnom prostredí), resp. pasívneho bilingvizmu generácií Čechov a Slovákov žijúcich v spoločnom štáte.

Predtým, ako sa budeme venovať aktuálnemu daniu v jazyku vo vzťahu k uplatneniu či modifikáciám tohto spojenia v reči, pristavíme sa pri pramennej báze – Biblii.

Výraz *lámanie chleba* sa nachádza v biblických textoch Nového zákona. Vo všeobecnosti predstavuje niekoľko momentov z verejného

²⁰⁹ „Zdá sa mi, že uvedené údaje dostatočne potvrdzujú mienku, že podmienky vzniku obrazného spojenia keď prišlo (došlo) na lámanie chleba – kenyé-rtörésre került a dolog (vo význame, tu je rozhodná chvíľa, moment rozhodnutia) boli dané v starých ľudových zvyklostiach, takže netreba sa utiekať k biblickej legende, aby sme porozumeli jeho pôvod“ (Gregor, 1966, s. 309).

²¹⁰ „Už zo štúrovského obdobia sme zaznamenali doklad: veť známe, ako sa to običajne naši držjávali, keď prišlo k lámaňu chleba SLOVENSKJE NÁRODŇJE NOVINI, 1847“ (Skladaná, 1993a, s.112).

účinkovania Ježiša Krista, ale medzi kresťanmi sa ujal ako všeobecné označenie eucharistickej obety medzi prvými kresťanmi. Použitie tohto výrazu má teda tri roviny. Prvá rovina znamená lámanie chleba pri Ježišových dvoch prípadoch rozmnoženia chlebov a rýb²¹¹ (Mk 6, 41; Mt 14, 19; Lk 9, 16 // Mk 8, 6; Mt 15, 36) – širší kontext v poznámke pod čiarou uvádzame podľa Matúšovho evanjelia. Tieto miesta označujú lámanie chleba, ktoré urobil Ježiš na znak svojho súcitu so zástupmi, ktoré počúvali jeho vyučovanie, a tiež ako znamenie, ktoré malo slúžiť ako argument jeho božskej moci a schopnosti robiť znamenia, či plniť predobrazy zo Starého zákona²¹² (porov. 2 Kr 4, 42 – 44).

Druhou rovinou použitia výrazu *lámanie chleba* je vlastný obrad, pri ktorom Ježiš ustanovuje Eucharistiu²¹³ (Mt 26, 26; Mk 14, 22; Lk 22, 19; 1 Kor 11, 24). Všetky uvedené miesta majú v opise ustanovenia Eucharistie²¹⁴ zmienku o lámání chleba.

²¹¹ *Prvé rozmnoženie chleba*: A keď sa zvečeralo, pristúpili k nemu učeníci a hovorili: „Toto miesto je púste a čas už pokročil. Rozpusť zástupy, nech sa rozídu do dedín kúpiť si jedlo.“ Ale Ježiš im povedal: „Nemusia nikam chodiť; vy im dajte jesť!“ Oni mu vraveli: „Nemáme tu nič, iba päť chlebov a dve ryby.“ On povedal: „Prineste mi ich sem!“ Potom rozkázal, aby si zástupy posadali na trávu. Vzal päť chlebov a dve ryby, pozdvihol oči k nebu, dobrorečil, lámal chleby a dával učeníkom a učeníci zástupom. (Mt 14, 15 – 19) // *Druhé rozmnoženie chleba*: Ježiš zvolal svojich učeníkov a povedal: „Lúto mi je zástupu, lebo už tri dni sa zdržiavajú pri mne a nemajú čo jesť. A nechcem ich prepustiť hladných, aby nepoomdlievali na ceste.“ Učeníci mu povedali: „Kdeže vezmeme na púšti toľko chleba, aby sme nasýtili takýto zástup?“ Ježiš sa ich opýtal: „Koľko máte chlebov?“ Oni odpovedali: „Sedem a zopár rybiek.“ Tu rozkázal zástupu, aby si posadali na zem. Vzal sedem chlebov a ryby, vzdával vďaky, lámal a dával učeníkom a učeníci zástupom. (Mt 15, 32 – 36)

²¹² *Rozmnoženie chleba*: Z Bál-Salisy prišiel akýsi človek a doniesol Božiemu mužovi chlieb z prvotín: dvadsať jačmenných chlebičkov a drvené zrno vo svojej kapse. I povedal: „Daj to ľuďom jesť!“ Jeho sluha však vravel: „Ako mám toto predložiť sto chlapom?“ Ale on povedal: „Daj to ľuďom jesť, lebo toto hovorí Pán: Budú jesť a (ešte) zvýši.“ I predložil im to a oni jedli a (ešte aj) zvýšilo, podľa Pánovho slova. (2 Kr 4, 42 – 44)

²¹³ *Ustanovenie Eucharistie*: Pri večeri vzal Ježiš chlieb a dobrorečil, lámal ho a dával učeníkom, hovoriac: „Vezmite a jedzte: toto je moje telo.“ (Mt 26, 26)

²¹⁴ Definícia podľa Slovníka súčasného slovenského jazyka (Buzássyová – Jarošová 2006, heslo eucharistia): „ústredná sviatosť, nadprirodzený pokrm v spôsobe chleba a vína (Kristovo telo a krv), ktorý veriaci prijímajú na znak vďaky a chvály Otcovi

Napokon tret'ou rovinou používania výrazu *lámanie chleba* a jeho ekvivalentov v biblických textoch sú zmienky o lámaní chleba ako o všeobecnom označení eucharistického spoločenstva prvých kresťanov. Znamená to, že kresťania na celý obrad spoločných modlitieb a vysluhovania Eucharistie používali výraz *lámanie chleba*. Teda metonymicky pomocou časti bohoslužby označili celú bohoslužbu. Bolo to iste preto, že lámanie chleba bolo vrcholným momentom celého obradu, na ktorom sa stretali prví kresťania. Zmienky o tom sa nachádzajú napr. na týchto miestach: Lk 24, 30 – 35; Sk 2, 42 – 46; 20, 7; 1 Kor 10, 16. Jestvuje ešte jeden pohľad na liturgický úkon lámania chleba, a to je lámanie chleba ako výraz jednoty a spolupatričnosti všetkých Ježišových nasledovníkov. V každom prípade, ako zdôrazňuje F. Kunetka (2004), rituál lámania chleba a delenia sa oň bol pre prvé generácie kresťanov vďaka hlbokjej symbolike fascinujúcim – je delený jeden chlieb, „*všichni jsme tedy jedno před Bohem, dárcem všech dobrých darů*“ (Kunetka, 2004, s. 71).

Ak sa teda pozrieme na biblické východiská spojenia *lámanie chleba*, je zrejmé, že išlo o rozhodujúci, kľúčový moment v kontexte istej situácie, istých udalostí, a teda frazeologizácia spojenia *Prišlo (pride) na lámanie chleba* a jeho sémantizácia „nastala (nastane) rozhodujúca chvíľa“ sa zreteľne premietla v jazyku, stala sa súčasťou slovenského frazeologického fondu – na rozdiel napr. od ruštiny, v ktorej takúto frazému nenájdem. Potvrďuje sa tak téza, že hoci vďaka spoločným kresťanským koreňom je v európskych jazykoch podstatná množina biblicky motivovaných frazém spoločná (europeizmy), napriek tomu sa vyskytujú jednotky špecifické v tom-ktorom jazyku/jazykoch.

Pokiaľ ide o lexikografické spracovanie danej jednotky v češtine/slovenčine, spomínaná lingvistka L. Stěpanova upozorňuje na jej absenciu vo výkladových či frazeologických slovníkoch²¹⁵ – na rozdiel od slovenčiny: nachádzame ju bez uvedenia špecifikácie pôvodu v *Slovníku slo-*

---

ako obetnú pamiatku Krista a cirkvi a ako sprítomnenie Krista, Oltárna sviatosť, Pánova večera (v rímskokatolíckej cirkvi), Večera Pánova (v evanjelickej cirkvi).“

²¹⁵ Autorka v r. 2004 poznamenáva, že sa táto frazéma nachádza len v publikácii od Z. Sochovej a B. Poštolkovéj a v slovníku P. Ouředníka – obe diela z roku 1994. Po nahliadnutí do úctyhodného spracovania českej frazeológie možno konštatovať pretrvávajúci stav – absenciu tejto frazémy v revidovanom a doplnenom vydaní (aj o nový, štvrtý diel), porov. Slovník české frazeologie a idiomatiky (Výrazy větné) (Čermák a kol., 2009d).

*venského jazyka*²¹⁶, s uvedením kvalifikátora bibl. v *Slovníku súčasného slovenského jazyka*²¹⁷, ako aj v *Malom frazeologickom slovníku*²¹⁸.

Následne svoju pozornosť sústredíme na korpusový materiál, v ktorom možno zaznamenať isté tendencie vo využívaní danej frazémy v komunikačnej sfére profanum.

Najskôr niekoľko štatistických postrehov: pokiaľ ide o celkový výskyt v rámci jednoduchého hľadania frazémy v lexikograficky zachytených variantných podobách *Prišlo/došlo/pride/dôjde na lámanie chleba/k lámaniu chleba* možno zaznamenať cca 1500 uplatnení. Všimli sme si aj frekvenciu jednotlivých formálnych podôb, takže možno jednoznačne konštatovať preferenciu (viac ako 25-násobnú) predložkového tvaru *na lámanie* oproti tvaru *k lámaniu*. Variantnosť sloviac *prísť/dôjsť* v rámci sledovaného počtu výskytov je v prospech slovesa *prísť* (cca štvornásobne vyššia) a pomer tvaru préterita vs. syntetického futúra je v pomere cca 1 : 2.

V rámci prebiehajúcej sondy do frazeologickej kompetencie mladej slovenskej generácie sme ju nechali posúdiť študentom vysokoškólakom prostredníctvom širšie koncipovaného dotazníkového výskumu frazém²¹⁹ [dlhodobo využívame identickú metodiku so zámerom identifikovať viaceré úrovne znalosti: aktívna znalosť (1A – poznám, používam, viem vysvetliť; 1B – poznám, používam, neviem vysvetliť) – pasívna znalosť (2A – poznám, nepoužívam, viem vysvetliť; 2B – poznám, nepoužívam, neviem vysvetliť) – neznalosť (3 – nepoznám). Vychádzajúc z vyhodnotenia odpovedí (zatiaľ z parciálnej vzorky 40 respondentov), možno konštatovať, že oslovení študenti ju vo všeobecnosti poznajú a dokon-

²¹⁶ *prišlo na lámanie ch-a* nastal rozhodujúci okamih (Peciar, 1959, heslo chlieb); *pride (prišlo) na lámanie (k lámaniu) chleba* nastane (nastala) rozhodná chvíľa, bude (bolo) treba urobiť rozhodný krok (Peciar, 1969, heslo lámať).

²¹⁷ bibl. *došlo/prišlo/dôjde/pride na lámanie chleba* nastal, nastane čas rozhodnúť sa pre niečo, (rázne) niečo riešiť; bibl. *keď sa láme/lámal chlieb* v rozhodujúcej chvíli (Buzássyová – Jarošová, 2006, heslo chlieb); bibl. *došlo/prišlo/dôjde/pride na lámanie chleba* nastal, nastane čas rozhodnúť sa pre niečo, (rázne) niečo riešiť; bibl. *keď sa láme/lámal chlieb* v rozhodujúcej chvíli (Jarošová – Buzássyová, 2011, heslo lámať).

²¹⁸ *prišlo (došlo a pod.) na lámanie chleba* nastala rozhodujúca chvíľa, bolo sa treba rozhodnúť (Smiešková, 1974, s. 122, heslo lámať)

²¹⁹ Prieskum uskutočnený medzi študentmi Filozofickej fakulty Katolíckej univerzity v Ružomberku je podkladom pre záverečnú prácu M. Senkovej (2023).

ca aktívna znalosť prevláda nad pasívnou v pomere 65 % vs. 35 %.²²⁰ Možno teda na základe našich sledovaní (korpusových i dotazníkových) predpokladať, že frazéma *Prišlo (príde) na lámanie chleba* (frekvenciovane sa vyskytujúca v diferencovaných komunikačných sférach v jej všetkých slovníkovo registrovaných podobách) patrí azda aj do centra komunikačných aktivít (komunikačnej kompetencie) používateľov jazyka z frazeologického aspektu.

V súvislosti s vyššie uvedeným tvrdením J. Skladanej, že predmetná frazéma sa používa v rôznych aktualizovaných podobách (napr. *chlieb sa lámal, chlieb sa začal lámať*) sme obrátili pozornosť aj na tento aspekt realizačných podôb so zámerom zistiť, či ide o okazionálne modifikácie, alebo už o samostatnú jednotku formálne ustálenú na základe frazeologickej derivácie.

Na základe pokročilého vyhľadávania v korpusovom materiáli po analýze približne 1200 uplatnení môžeme konštatovať, že podoba frazémy *Chlieb sa láme/lámal/bude lámať* už nie je aktualizovanou podobou, ale regulárnou derivovanou jednotkou, ktorej archiséma sa ekvivalentizuje s polysémickou lexémou – slovesom *rozhodnúť* (aj s vidovým pendantom *rozhodovať*)²²¹. Ak frazéma *Prišlo (príde) na lámanie chleba* sa do textu zapája ako vedľajšia veta v súvetiach (*keď/keby/ak prišlo/príde na lámanie chleba...*), pasivizovaná podoba frazémy umožňuje rôznorodejšie syntaktické uplatnenia (pragmatický aspekt kontextového využitia). Nachádzame ju napr. v textoch späťých s mediálnou politickou komunikačnou sférou: Týmto voľbám chýba spor, na ktorom *by sa lámal chlieb*. / ... Slovensko je v jednom z najväčších medzníkov novodobých dejín, kedy *sa láme chlieb* a kryštalizuje sa jeho stav, ktorý je zlý a bude horší. / Pritom Čarnogurský v čase, keď *sa lámal chlieb* a Slovenská národná rada prijala potrebnú Deklaráciu o zvrchovanosti SR... / Moje osobné dojmy a pocity idú bokom vždy, ak *sa láme chlieb*... / Na druhej strane, európska úroveň predstavuje arénu, kde *sa* v daných politikách takpovediac „*láme chlieb*“... / Druhá vec je, že *chlieb sa pomaly začne lámať*

²²⁰ Keďže súčasťou našich výskumov je aj zhodnotenie frazeosémantickej kompetencie (schopnosť stanoviť archisému jednotlivých frazém), po posúdení sa ukázalo, že ju správne sémanticky interpretovalo cca 32 % respondentov.

²²¹ Pozri heslo *rozhodnúť* v Krátkom slovníku slovenského jazyka (Kačala – Pisárčiková, 2020).

aj v samotnom Smere. / V slovenskom parlamente *sa láme chlieb*. / Niet pochýb, že na Ukrajine *sa dnes láme chlieb*.

Gros výskytov pripadlo na mediálnu športovú komunikačnú sféru, v rámci ktorých sa pasivizovaná konštrukcia *Chlieb sa láme* dopĺňa rozličnými adverbiálne, napr.:

- vo všeobecnosti (v súťaži/súboji/dueli/zápase/pretekoch) či konkrétno-začne v závislosti od typu pretekov: Chlieb sa bude lámať až *na olympiáde* v Londýne, pridal víťaz pretekov Sideris Tasiadis.
- vo všeobecnosti či konkretizujúc časové relácie: tretie dejstvo vyhrali 21:15 a chlieb sa teda lámal až *v závere*. / Chlieb sa lámal *posledný deň...* / Chlieb sa lámal *v samotných záverečných sekundách*, kedy draci rozhodli o tesnom víťazstve. / Podľa odborníkov sa chlieb bude lámať *v januári... za necelé 2 mesiace!* / Chlieb sa lámal *okolo 70. min*, keď sme mali niekoľko šancí...
- špecifikačne od druhu športu a jeho pravidiel (v etape, geme, sete, polčase, tretine, štvrtine atď.): *V zajtrajšej etape* sa bude lámať chlieb, kopce sú už oveľa náročnejšie... / Chlieb sa mohol lámať *v dlhočiznom šiestom game...* / Práve *v prvom polčase* sa lámal chlieb tohto duelu... / Boli sme si vedomí, že chlieb sa bude lámať *v záverečnej štvrtine...* Chlieb sa lámal *na začiatku druhej tretiny...* / V superfinále sa lámal chlieb *v ôsmom frame...*
- v závislosti od priebehu hry, podmienok či iných okolností: *Za stavu 2:2* sa lámal chlieb a bolo jasné, že kto dá gól, pravdepodobne tým rozhodne zápas. / Chlieb sa lámal *po zmene strán...* / Tretí Tomáš Tomeček sa zatiaľ nikam neženie, dobre vie, že chlieb sa bude lámať až *v dunách* a tam sa prejavia kvality Tatry. / Na suchej vozovke vykazovali všetky plášte uspokojivé výsledky, no *na snehu, za mokra a na lade* sa lámal chlieb. / Chlieb sa lámal *v druhej tretine pri kanadskej presilovke 5:3*.

V korpuse sa v sledovaných komunikačných sférach (väčšinou však v športovej) uplatňuje daná frazéma aj v spojení s fázovým slovesom *začať*: *Chlieb sa začne lámať* až od semifinále. / *Chlieb sa teda začal lámať* až v 76. minúte. / Lenže netreba zase moc chváliť, sezóna ešte neskončila a práve teraz *sa začína lámať chlieb*. / Dobré, takže poďme k voľbám v roku 1992, kedy *sa začal ľudovo povedané lámať chlieb...*

Ďalším javom, ktorý sme zaznamenali, je špecifikácia komponentu chlieb anteponovaným či postponovaným atribútom: Kedy sa podľa vás bude lámať *extraligový chlieb*? Futbalisti MŠK sa unisono zhodli v tom, že *postupový chlieb* sa lámal v prvom súboji. / *Vítazný chlieb* sa lámal v šatni, Hanlon hráčov povzbudil bez kriku. / *Medailový chlieb* sa lámal v zápase s Trenčínom. / *Šachový chlieb* sa lámal v posledných dvoch kolách. / Najbližšie tri-štyri dni sa bude lámať *chlieb tohtoročnej Rely Dakar*, konštatoval manažér slovenského tímu... / Práve v prvom polčase sa lámal *chlieb tohto duelu*... / *Chlieb zápasu* sa lámal na začiatku tretej tretiny, keď za stavu 2:2 nevyužil trestné strieľanie Drotár. / Aj takto rozmýšľala slovenská elita v čase, keď sa lámal *chlieb slobody a demokracie* a na dvadsaťročie sa veci s ním súvisiace zmietli zo stola. / ... dnes sa láme *chlieb ústavnosti*, práve teraz sa mení parlamentná demokracia na prezidentskú.

V korpuse sme sa stretli aj s kontextami, v ktorých sa aktualizuje/frazeologizuje:

- predložková väzba *na niečom*: Chlieb sa lámal *na pokazenom podaní* hostí a kvalitnom útokú Diviša. / ... chlieb sa bude lámať *nielen na strategickom pochopení, ale i na schopnosti oboch hráčov* využívať malé, temer nepostrehnuteľné taktické šance. / Chlieb sa má lámať *na dvoch faktoroch* – na výkonoch brankárov a na hre v početnej výhode, resp. v oslabení. / Podľa neho si treba uvedomiť, že generálny prokurátor má u nás veľakrát silnejšie postavenie ako premiér a *na voľbe šéfa prokuratúry* sa bude „lámať“ chlieb. / Chlieb sa v parlamente lámal *na chlebových otázkach*. / Chlieb sa začal lámať *na prípade bandy sýkorovcov* na čele s ich super-bossom Lališom. / Chlieb sa bude podľa neho opäť lámať *na nových stranách*, ale nie preto, že by svojimi výsledkami významne ovplyvnili rozloženie hlasov.
- zriedkavejšie predložková väzba *nad niečím/niekým*: V čase, keď sa láme chlieb *nad budúcnosťou Európy*, šokovala ekonómov ďalšia zlá správa. / Na jar v roku 1939, keď sa lámal *nad Slovenskom* chlieb bol Jozef Tiso pozvaný do Berlína na návštevu k Hitlerovi.

Ako z uvedených dokladov sledovaného korpusu vyplýva, pôvodná fráza *Prišlo (príde) na lámanie chleba* východiskovo spätá s oblasťou sacrum už žije svojím životom, vyvíjala sa aj menila (formálno-sémanticky) práve v diferencovaných komunikačných sférach oblasti profanum.

Bit' sa do prs

Frazéma *bit' sa do prs* patrí do tej množiny frazém, ktorých biblická filiacia nie je výraznejšie uvedomovaná. Svedčia o tom výsledky nášho slovensko-českého sociolingvistického výskumu biblickej frazeológie, ktorého súčasťou (okrem výskumu frazeologickej kompetencie, t. j. výskumu poznania a používania frazém i porozumenia ich významu) sa stal aj výskum schopnosti respondentov uvedomovať si pri vybraných jednotkách ich biblické súvislosti. Zviazanosť s biblickým textom pri frazéme *bit' sa do prs* v odpovediach signalizovalo v cezgeneračnom priemere len 23 % slovenských a 14 % českých respondentov.²²²

Pri uvažovaní nad nízkou mierou pociťovania biblických súvislostí pri tejto frazéme sa nemožno nepristaviť pri súvislostiach gestických, čiže pri znakovnej hodnote bitia sa do prs/hrude ako gesta. Z materiálu SNK ilustračne vyberáme niekoľko príkladov, ktoré dokladujú, ako tento gestický parajazykový prostriedok interpretujú, a teda v akej širšej znakovnej hodnote používajú príslušníci nášho kultúrno-jazykového spoločenstva, porov.: Nebožtík bol ovinutý plátnom, jeho blížni plakali, lamentovali, trhali si vlasy a *bili sa do hrude*. (1) – Stál tam, *bil sa do hrude*, lebo vedel, že si nezaslужuje žiadne milosrdenstvo. (2) – *Bije sa v hneve do prs*, reve a trepoce sa v divej zúrivosti. (3) – *Bit' sa do prs* nie je nič iné ako prejav hrdosti nad tým, čo sme dokázali. (4)

Gesto smútku (1), kajúcnosti (2), hnevu (3), hrdosti (4): takýto širší interpretačný diapazón ponúkajú len tieto štyri vybrané príklady. Ďalšie príklady zo SNK explicitne odkazujú na ďalšiu skutočnosť: na to, že bitie do hrude patrí nielen do súboru kinetických mimojazykových komunikačných prostriedkov človeka, ale že ho možno predstaviť aj ako komunikačný prostriedok zvieracej sociálnej interakcie, s ktorým sa stretávame u najväčšieho z ľudoopov – u gorily. Gorilí samci sa vtedy zdvihnú bipedálne a zovretými rukami sa v rýchlom slede udierajú do hrude, čím vzniká pôsobivý zvuk bubnovania. Relevantná je v tomto prípade nielen vizuálna, ale aj akustická zložka: zoológovia na základe doterajších výskumov správania samcov goríl vyslovujú predpoklad, že bitie do hrude svojou zvukovou zložkou sprostredkúva ďalším samcom

²²² Porov. výsledky v generačnom porovnaní: Slovinci – mladá generácia 22 %, stredná generácia 21 %, seniori 25 %; Česi – mladá generácia 27 %, stredná generácia 9 %, seniori 5 %. Bližšie informácie pozri v diele *K výskumu biblickej frazeológie* (Baláková – Kováčová, 2017, s. 60 – 72, s. 104 – 116).

informácie o veľkosti tela konkurenta, teda jeho funkciou je zastrašiť prípadných protivníkov (prejav konkurenčnej schopnosti v rámci intra-sexuálnej súťaže). Bitie sa do prs u goril súvisí aj s intersexuálnym výberom – vo vzťahu k samiciam ide pravdepodobne o prejav dvorenia.²²³

O tom, že tento prejav gorilieho správania je v našom ľudskom svete nielen uvedomovaný, ale v našom jazykovom svete aj reflektovaný vrátane jeho prenosu zo sveta zvierat i do ľudskej domény, svedčia prípady s prirovnávacím komponentom (*biť sa do prs ako*) *gorila, ľudoop*, resp. na báze literárneho a filmového uplatnenia aj *King Kong, Tarzan*:

- *bijem sa do prs ako gorila*, pozor, prechádzam, tak utvorte koridor / A ten nezastavíte ani jeden, nech *sa bijete do prs* aj *ako gorily v hmle* so Sigurney Weaver. / ... nechce, aby ste si niečo dokazovali, *aby ste sa bili do prs ako prehistorický ľudoop* a kvôli vlastnému presvedčeniu kričali do lesa, že ste najlepší. / Na tom nie je nič zlé a hrdo by som sa k tomu hlásil a *bil sa do prs ako King Kong*. / To som už len čakal, kedy sa pán premiér utrhne a *začne si biť do prs ako Tarzan*.

V náboženskej komunikačnej sfére sa v biblických reláciách špecificky stretávame s iným prirovnávacím komponentom, s ktorým *sa bitie do prs* súvisť ažňuje. Je to komponent, ktorý vychádza z biblického novozákonného kontextu – (*biť sa do prs ako*) mýtnik, porov. napr.

- A v tom, *aby sme sa ako mýtnik bili do prs* a hovorili: „Bože, buď milostivý mne hriešnemu“ / Pri vyznaní svojej viny *sa bijeme v prsia ako mýtnik v chráme* (...), odkiaľ je tento úkon aj prevzatý. / Súčasťou bohoslužby slova sú úvodné obrady, do ktorých patrí prežehnanie, pozdrav, úkon kajúcnosti = vyznanie hriechov, kedy *sa bijeme do prs* podobne *ako hriešny mýtnik* v Ježišovom podobenstve o pokore...

V tomto prípade sa dostávame už aj – v príkladoch predznačeným – liturgickým súvislostiam vypovedajúcim o tom, že bitie sa do prs má svoje osobitné miesto a vlastnú semiotickú náplň ako súčasť kresťanského náboženského komunikačného registra²²⁴: v ňom sa interpretuje ako

²²³ Wright, E. et al: Chest beats as an honest signal of body size in male mountain gorillas (*Gorilla beringei beringei*). Dostupné na: <https://www.nature.com/articles/s41598-021-86261-8>

²²⁴ K problematike náboženského komunikačného registra pozri Bodnárová 2022, s. 231 – 255.

gesto pokory a ľútosti, uvedomovania si hriechnosti, ako prejav kajúceho zmýšľania (bližšie ďalej), ktoré sa odvodzuje z evanjeliového posolstva.

Kým sa k tomuto gestu ako súčasť symbolickej reči liturgie dostaneme konkrétnejšie, pristavme sa pri tých znakových hodnotách, z ktorých čerpajú, resp. s ohľadom na ktoré toto gesto využívajú biblické texty. Treba pritom spomenúť, že pri výklade bitia sa do prs sa odkazuje na starodávny obyčaj spojený so smrťou človeka a oplakávaním mŕtveho (Hroboň – Kacián, 2022, s. 158; Ivanov – Mokijenko, 2019a, s. 94). Ide teda primárne o znamenie smútku, žiaľu, zúfalstva, beznádeje. Ako uvádza Nový biblický slovník (Douglas, 2009, s. 831, 969), biblické knihy dané gesto uplatňujú práve/najmä na vyjadrenie zármutku – ilustračne vyberáme napr. úryvok z Knihy proroka Nahuma: *Je určené: Obnažená bude odvečená do zajatia. Jej slúžky nariekajú ako holubice a bijú sa v prsia.*²²⁵ (Nah 2, 8). No Biblia ponúka aj kontext, ktorý naznačuje interpretovaný presah takto vymedzenej znakovkej hodnoty gesta – Biblický slovník A. Novotného (1956, s. 731, 1361) interpretuje bitie sa do prs nielen ako znamenie zármutku a beznádeje, ale aj ako znamenie pokánia. To sa dáva do súvisu s tým, že „*prsa byla ve východních představách sídlem svědomí*“, a táto interpretačná línia kajúcnosti nachádza svoje špecifické aplikačné vyznenie smerom k Lukášovmu evanjeliu (Lk 18, 13).²²⁶

A tu nás evanjeliový kontext privádza k bohoslužobným obradom: ako sme už spomenuli, bitie sa do prs ako liturgické gesto má svoj základ

---

²²⁵ Citované podľa ekumenického prekladu. Dostupné na: <https://biblia.sk/citanie/seb/nah/2>

²²⁶ A. Novotný v tomto prípade diferencuje medzi bitím sa do prs na znamenie pokánia (Lk 18,13) a bitím sa do stehna (bití se v ‚bedra – kyčle, stehna‘) na znamenie smútku (Jer 31, 19; Ez 21, 17). To, že bitie sa do prs môže vyjadrovať zármutok i pokánie, v rámci jestvujúcich slovenských prekladov Biblie špecificky využíva A. Botek v Jeruzalemskej Biblii. Porov. preklad Jer 31, 19: ekumenický preklad (2017): *Keď som sa odvrátil, obanoval som to, keď som to pochopil, **bil som sa po bedrách**, hanbil som sa, červenal, lebo som niesol hanbu svojej mladosti.*; katolícky preklad podľa vydania Spolku sv. Vojtecha dostupný na: <https://biblia.sk/>: *Už som oželel svoj odpad, a keď som uznal, **bil som si stehno**, hanbil som sa a červenal, lebo som niesol hanbu svojej mladosti.*” vs. Jeruzalemská Biblia: *Hoci som sa odtrhol, oľutoval som to: teraz, keď som skrotený, **bijem sa v prsia**. V hanbe a výčitkách ľutujem hriechy svojej mladosti.* V poznámke pod čiarou A. Botek (2020, s. 1652) uvádza: „*v prsia‘, dosl. ‚bijem si stehno‘ – gesto nevôle, smútku, bolesti alebo výčitiek...*“

najmä v Lukášovom evanjeliu.²²⁷ Konkrétizačne dodajme, že evanjelista Lukáš sa o bití do prs zmieňuje na dvoch miestach (Lk 18, 13 a 23, 48).

Prvý text (Lk 18, 13) hovorí o farizejovi a mýtnikovi. Obaja sa v chráme modlili, farizej sa *v sebe modlil* s pýchou vzhľadom na seba a s pohrdaním vzhľadom na mýtnika. Ten však *„neodvážil sa ani oči k nebu zdvihnúť, ale bil sa do prs a hovoril: „Bože, buď milostivý mne hriešnemu.“* Práve tento odišiel z chrámu ospravedlnený, hovoril Ježiš. Daný Lukášov text nemá žiadnu paralelu v iných evanjeliách.

Druhý Lukášov text (23, 48) približuje veriacich ľudí, ktorí videli všetky udalosti Ježišovho ukrižovania a potom, čo počuli stotníkov výrok „Tento človek bol naozaj spravodlivý“ (23, 47), *„bili sa do prs a vracali sa domov“*. Toto gesto naznačuje postoj pokánia a snahu o dosiahnutie spravodlivosti pred Bohom. V tomto prípade ide zrejme o túžbu spomínaných účastníkov Ježišovho ukrižovania, aby Ježišova poprava nebola pripočítaná im samotným.

Gesto bitia sa do prs sa praktizuje v súčasnej oficiálnej liturgii v úvode svätej omše, keď sa pri úkone kajúcnosti hovoria slová: *„... moja vina, moja vina, moja prevel'ká vina...“* Toto gesto sa v súčasnosti používa aj pri recitovaní Prvej eucharistickej modlitby (Rímsky kánon). Keď sa kňaz modlí: *„Aj nás, svojich hriešnych služobníkov, ktorí dúfame v tvoje prehojné milosrdenstvo...“*, vtedy sa každý veriaci účastník bohoslužieb udrie do prs na znak kajúcnosti a nehodnosti (porov. Beitl, 1976, s. 89).

J. Ratzinger v knihe *Duch liturgie* (2005, s. 167) uvádza, že gesto bitia do prs bolo už za čias sv. Augustína (354 – 430) obľúbeným liturgickým gestom, ktoré sa praktizovalo okázalým a trochu prepiatym pohybom rúk. Preto už tento africký biskup musel svojich veriacich s určitou iróniou nabádať, aby tieto „náplaste na svoje biedy“ trochu miernili. Zrejme išlo popri priznaní vlastnej viny aj o „úder“, totiž priznanie vlastnej nehodnosti, resp. zaslúženého trestu za vlastné hriechy. J. Ratzinger ďalej dodáva, že toto gesto je gestom poctivosti, v ktorom človek úderom na svoju hrud' naznačuje, že nehľadá vinníka mimo seba, ale ukazuje na seba ako na pôvodcu zla vo forme myšlienok, slov, skutkov a zanedbania dobrého. Za touto modlitbou veriacich vždy nasleduje deprekatívna (prosebná) formula všeobecného rozhršenia: *Nech sa zmluže nad nami všemohúci Boh, nech nám hriechy odpustí a privedie nás do večného života.*

²²⁷ J. Paulovič (2011, s. 138) pri hľadaní koreňov tohto liturgického gesta odkazuje na kult bohyně Izis.

V nadväznosti na cirkevné bohoslužobné úkony nachádza gesto bitia sa do prs v písomných materiáloch SNK svoju (kultúrno-spoločensky determinovanú) interpretáciu ako rituálny, vizuálne identifikačný prejav veriacich – treba však dodať, že interpretačne sa príslušné gesto v komunikátoch, ktoré buď hranicu *sacrum* prekračujú, alebo na *sacrum* a jeho prejavy reagujú, uchopuje nie bezvýhradne ako gesto kajúcnosti (*Každý z nás urobil veľa chýb a napriek tomu, že mnohí sa každú nedelňu bijeme do prs a ľutujeme svoje zlyhanie, stáva sa nám, že svoje chyby opakujeme.*). Od kajúcnosti, pokory, previnenia, uvedomovania si hriechov sa v reflexii liturgického gesta dostávame aj k pokore falošnej, okázalej, teatrálnnej, ba až k vystatovaniu sa, chváleniu sa, hrdeniu sa. Od pokory sa tak percepčne dostávame k pokrytectvu a pýche, porov. ... *a ľudia sa chodia do chrámu Božieho len ukázať a biť sa do hrude, akí sú pobožní. / Biť sa do hrude to vy viete, do neba pohľad dvíhate. / Čiže, aké svedectvo vydáva cirkevné spoločenstvo, ak jeho predstavitelia sa pyšne bijú do prs a vyhlasujú, že len oni majú pravdu, tí druhí sa mýlia, a preto ich nemožno považovať za rovnocenných partnerov. / Stačí im však, že to niekde nejaký kňaz povedal, alebo že to niekde niekto kto sa bije do prs za veľkého veriaceho napísal a už je to tak.* Rituálne gesto veriacich sa v citovaných prípadoch stáva v percepcii komunikantov symbolom pokrytectva. Ak si intenčne pomôžeme evanjeliovým podobnosťou o farizejovi a mýtnikovi, bytie sa do prs ako rituálny úkon, príznačný pre príslušníkov kresťanského spoločenstva, v tejto interpretácii sa symbolicky vzťahuje na (či možno vhodnejšie: z pohľadu expedientov vystihuje) správanie nie biblického kajúcného mýtnika, ale vystatujúceho sa farizeja. To sa v analyzovanom korpusovom materiáli prejavuje i explicitným využitím lexémy *farizej*, pravda, už nie v jej základnom²²⁸, ale prenesenom (pejoratívnom) význame (= ‚falošný človek, pokrytec‘), porov. *Nie ste náhodou obyčajní farizeji, ktorí sa každý deň v kostole bijú do prs a keď prekročia prah kostola zmenia sa na bezcitných ľudí – kde je to Vaše „miluj bližného svojho ako seba samého“.* / *Prestaňme aspoň raz v histórii byť farizejmi, biť sa do prs.* Zmenu percepčného archetypu (mýtnik vs. farizej) približuje francúzska spisovateľka S. G. Colettová výrokom: *„Len čo sa niekto bije v prsia myslia*

²²⁸ Porov. heslo *farizej* v Slovníku súčasného slovenského jazyka (Buzássyová – Jarošová, 2006): *Farizej = 1. hist., bibl. príslušník starožidovskej nábožensko-politickej skupiny prísne dodržiavajúcej židovské náboženské predpisy.*

si, že je mýtnik, stáva sa farizejom, pretože dnes je farizejom ten, kto sa chvastá tým, že je mýtnik.“²²⁹

V kontexte spomenutých gestických súvislostí a ich percepcii rezonuje otázka, aká významová štruktúra sa ustálila pri forme *biť sa do prs* ako frazeologickom prostriedku. Smerom k doterajším lexikografickým spracovaniam tejto frazémy treba uviesť, že slovníky k nej neprístupujú jednotne (otázka monosémie vs. polysémie, polysémická stavba). Začneme pohľadom do Historického slovníka slovenského jazyka (HSSJ), ktorý reflektuje diachrónny rozmer života tejto frazémy. Na historickom materiáli zachovaných písaných i tlačených textov predpisovného obdobia HSSJ zachytáva frazému [v podobe *biť prsia (svoje)*, *biť sa v prsia svojej*] vo význame čerpajúcom práve z nábožensko-biblických relácií *,konať pokánie, kajať sa‘* a predstavuje ju ako jednotku náboženskej komunikačnej sféry. Porov. v 4. zv. HSSJ (Majtán, 1995, s. 549) uvádzané exemplifikačné príklady: *co gest prsy swe bjti, gako winnim se dawati* (Sprawa o krestianské powinnostj, 1696); *plangere pectora palmis: prsia biti* (Kamaldulský slovník, 1763); *bil se w prse swe z krusseneho srdce* (Misionárske kázne, 18. stor.). Slovníky spracúvajúce lexiku súčasnej slovenčiny pri tejto frazéme sféru zviazanú s pólom *sacrum* už (aj) prekračujú, no významovú štruktúru, v ktorej sa frazéma používa, nezachytávajú jednotne. Napr. Krátky slovník slovenského jazyka aj v aktuálnom piatom (doplnenom a upravenom vydaní: Kačala – Pisárčiková, 2020, s. 76, 594) v rámci hesla *biť, biť sa* ju predstavuje iba ako jednotku monosémickú s významom *,prisahať sa‘*, zatiaľ čo v rámci hesla *prsia* jej významový repertoár predsa len rozširuje a aj pozmeňuje: a) *,veriť‘*, b) *,priznávať vinu‘*.²³⁰ Príklady na využitie frazémy v príslušných významoch však neuvádza. Nerovnaký prístup k sémantike frazémy nachádzame aj v Peciarovom Slovníku slovenského jazyka.²³¹ Na jednej strane frazému *biť sa v prsia, do prs* predstavuje vo významoch a) *,pri modlení‘*, b) *,veriť sa, dušiť sa‘* (heslo *biť, biť sa*; bez exemplifikácie), na druhej strane (heslo *prsia*) zachytáva jej významovú štruktúru v rozsahu: a) *,dokazovať svoju pravdu, úprimnosť; prejavovať ľútosť; veriť*

²²⁹ Citát je excerpovaný z webového korpusu.

²³⁰ Slovník súčasného slovenského jazyka pri hesle *biť, biť sa* túto frazému nezachytáva a časť, ktorá by spracúvala heslo *prsia*, ešte nie je spracovaná.

²³¹ Pozri heslo *biť, biť sa* a heslo *prsia* v 1. a 3. zv. Slovníka slovenského jazyka (1959, 1963).

sa, dušiť sa⁴ [s dokumentáciou z umeleckej literatúry, porov. vybrané príklady: (*Korteši*) *bili sa v prsia, že oni sú tí praví mesiáši, čo spasia národ.* (Jesenský) / *Bije sa do prs, boží sa a dokazuje farizejsky, ako má syna rád.* (Letz) / *Bili sa kajúcne do prs päšťami.* (Záborský)], b) ,vystatovať sa, chvastáť sa⁴ [s príkladmi: *Keď si trochu vypije, trieska sa do prs a chváli.* (Kalinčiak) / „*Na triesku vyschneš, keď ja chcem!*“ *bil sa v prsia.* (Tajovský)].

A o akej frazeosémantickej interpretácii vypovedajú excerpty z webového korpusu SNK? Porov.:

1. *Mnohí sa svojou reakciou na atentát usvedčili z kultúrnych, civilizovaných aj iných hriechov a začali sa biť do prs... / Každá strana by mala hovoriť o vlastnej vine a biť sa do vlastných prs. / Pre súčasného človeka, ktorý vsadil na úspech, biť sa do prs a priznávať si vinu nie je prijateľné. / Česť výnimkám, ale bijúc sa v prsia, začínam od seba, nikto nie je dokonalý. / Ak niekomu hrozí odvolanie z nejakej funkcie a začne sa lútostivo biť v prsia, sotva sa vyhne podozreniu, že to všetko robí z vypočítavosti len aby sa na danom poste udržal.*
2. *Aspoň taký mám pocit zo snáh ľudí, ktorí sa bijú do prs a dušujú sa, že im ide o spoločnú prácu pre dobro nás všetkých. / Lavicovou politickou metamorfózou je jav, keď sa politik bije v prsia pri presvedčaní nás, že práve on je garantom sociálnej spravodlivosti... / Joj, koľko ľudí sa mi smialo, keď som sa do prs bila, že v Indonézii je v lete obdobie sucha... a ono naozaj je! / Výstava pred jej domom, posielala vysvetľujúce esemesky, bije sa do prs, že sa zmení.*
3. *No dnes som pýchou svojho otca, ktorý sa bijúc do prs chváli svojim otcovstvom. / Ľud, ktorý sa po každej nejakej výhre bije do prs, že sa niečo podarilo vyhrať a všetci sú pyšní na to, že sú Slováci, a keď sa náhodou niečo nepodarí, tak reagujú tým, že hanlivo, urážlivo, vulgárne poukazujú na toho človeka, čo prehral. / A do prs sa nebijem, samozrejme, to, že niekým som a niečo robím môžem povedať, a mám právo to povedať, takéto reči, keď už niekto niečo spomenie nie sú chvastúnstvom, a biť sa a kričať do sveta, to nie. / Nie keď sa bije do prs so svojím ja, ja, ja, ale keď si uvedomí, že sú aj iní – rovnocenní, horší, ale aj lepší od neho.*

Trojčlenná diferenciácia vybraných excerptov zo SNK dokladá, že frazémou *biť sa do prs*²³² používatelia súčasnej slovenčiny využívajú v trojčlenej významovej škále:²³³

1. ľútosť, uznanie chyby, kajanie sa,
2. presvedčanie o niečom (o svojej pravde, úprimnosti), dušovanie sa,
3. vystatovanie sa, chvastanie sa, pýšenie sa, hrdenie sa.

To, že v rámci tejto významovej štruktúry sa dostávame aj k frazeologickej enantiosémii *ľútosť, kajúcnosť* vs. *vystatovanie sa, chvastanie sa*, súvisí v našich kultúrnych podmienkach práve s konvencionalizovanou znakovou hodnotou udierania do hrude, ktoré sa interpretuje aj ako gesto pokory a ľútosti, aj ako gesto sebavedomia, sily a dôležitosti. Z hľadiska zapájania frazémy *biť sa do prs* do kontextu zaujme, že v prípade jej uplatnenia vo význame *vystatovať sa, chváliť sa, pýšiť sa* v textoch SNK sa stretávame aj s inštrumentálnym doplnením *niečím*, ktoré ako vyjadrenie obsahu rečovej činnosti je príznačné pre slovesá vystupujúce ako synonymá tejto frazémy: porov. analógiu *vystatovať sa, chváliť sa, pýšiť sa, hrdiť sa niečím* → *byť sa do prs niečím*: *O tom, že hrdinovia žijú v každej dobe sa futbalportal.net pokúsi presvedčiť ministra vnútra Daniela Lipšica, ktorý sa samozrejme (ako aj každý jeho predchodca) rád chváli a bije do prs prácou policajtov. / Nedávno som sa bol poprechádzať a musím povedať, že sú vo veľmi zlom stave asfalt je popraskaný skoro všade (...) a nie len chodníky ale prostredie (trávnaté plochy, lavičky...) celkovo myslím si, že je to jednoducho hanba pre mesto, ktoré sa bije do prs svojim kúpeľníctvom.*

Zhrnutie

V biblickom texte majú svoje korene tak rituálne úkony kresťanskej liturgie (lámanie chleba ako centrálny, vrcholný moment liturgie, bitie sa

²³² Doplňme ešte pár postrehov týkajúcich sa lexikálnej variantnosti tejto frazémy: materiál SNK dokladá variantnosť na úrovni slovesnej (*biť sa/biť si/udierať sa/búchať sa/búchať si/tĺcť sa/búšiť sa/búšiť si*), predložkovej (*do/v/po/bezpredložkové spojenie*) i substantívnej (*prsia/hrud'*) zložky. Používateľsky najfrekventovanejšou podobou je podoba v základnom komponentovom zložení *biť sa do prs*.

²³³ To, že túto frazému používatelia slovenského aj českého jazyka poznajú v takejto významovej štruktúre potvrdzujú i výsledky nášho sociolingvistikého poznania biblickej frazeológie (frazeosémantická interpretácia frazémy respondentmi). Pozri bližšie v monografii *K výskumu biblickej frazeológie* (2017, s. 56 – 58; 102 – 103).

do prs ako súčasť úkonu kajúcnosti), ako aj sledované frazeologické jednotky. Výskumné podnety prináša ich formálna i významová štruktúra:

Frazéma *Prišlo (príde) na lámanie chleba* s významom ‚nastala/nastane rozhodujúca chvíľa‘ je písomne doložená zo štúrovského obdobia. Materiály SNK dosvedčujú, že ako výsledok frazeologickej derivácie sa ustálenou súčasťou súčasného slovenského frazeologického fondu stala i frazéma *Chlieb sa láme/lámal/bude lámať*.

Pri frazéme *bit'sa do prs* sa do popredia dostáva otázka jej polysémickej, dokonca enantiosémickej štruktúry, čerpajúcej z viacrozmernosti interpretácie gesta bitia sa do prs, t. j. z rôznej znakovej hodnoty, ktorá sa v našich kultúrnych podmienkach pri tomto geste konvencionalizovala. Z evanjeliového posolstva sa odvodzuje ako úkon pokory, ľútosti, kajúcného zmýšľania, s čím vo viacvýznamovej štruktúre frazémy koreluje práve sémantika uznania chyby a ľútosti.

Dana Baláková, Viera Kováčová, Anton Tyrol

1.8 Nadprirodzeno v biblickej frazeológii na príklade frazémy *vstať z mŕtvych*

Ako konštatovala J. Skladaná vo svojom príspevku z konferencie Slavofraz 2019, jej tematika (*Percepcia nadprirodzena vo frazeológii*) vystihuje samotnú frazeológiu ako vedu, „v ktorej je niečo tajomné, záhadné, jednoducho čarovanie so slovami“ (Skladaná, 2019, s. 295). Odhaľovaniu tajomna vo frazeológii venovala aj – v slovenskej frazeológii výnimočnú – publikáciu *Ukryté v slovách* (2012), v ktorej vysvetľuje pôvod 131 slovných spojení, vstupujúc tak do jej „trinástej komnaty“, ako signalizuje podtitul. Okrem spojení pochádzajúcich z domácej frazeológie odkrýva tajomstvo pôvodu mnohých internacionalizmov, biblickú frazeológiu nevynímajúc (*judášsky bozk, kalich horkosti, kameň úrazu, návrat strateného syna, od Kaifáša k Pilátovi, Sodoma a Gomora, starý ako Matuzalem, sypať si popol na hlavu* atď.). Práve biblickej frazeológii venovala počas svojho vedeckého pôsobenia zvýšenú pozornosť kontinuálne od 90. rokov minulého storočia – v čase revitalizácie záujmu o biblické pramene v slovenskej/slovanskej lingvistickej obci, ako to dokladujú jej viaceré štúdie (napr. 1997, 1998, 2002, 2010, 2013).

Inšpirujúc sa touto autorkou, rozhodli sme sa pokračovať v jej odkaze a pokúsiť sa odhaliť tajomno istých slov/spojení – v tomto prípade lexikálneho kompozita *zmŕtvychvstanie* a frazémy *vstať z mŕtvych* – v interdisciplinárnom, lingvisticko-teologickom prieniku, vychádzajúc:

- a) zo synchronného frazeologického pohľadu na existenciu ustáleného spojenia/spojení, ktoré sa do jazyka premietli (v slovensko-českej lexikografickej komparácii) ako kultúrne dedičstvo židovsko-kresťanského pôvodu, ako aj na ich fungovanie v slovenskom profánom komunikačnom priestore (na materiáli Slovenského národného korpusu);
- b) zo sakrálnych textov ozrejmujuúcich pôvod skúmaného výraziva vo vzťahu k pramennému východisku, k Biblii.

Pri absencii širšieho lexikografického spracovania frazeologického fondu slovenského jazyka niekoľko zaujímavých podnetov pre naše úvahy čerpáme zo *Slovníka české frazeologie a idiomatiky*. Ten totiž sémantický rozmer viažuci sa na vrátenie sa zo stavu mŕtvych do života (porov. Krátky slovník slovenského jazyka – heslo *mŕtvy*), ožitie v tele

po smrti (porov. Slovník súčasného slovenského jazyka – heslo *mŕtvy*), a teda na zmŕtvychvstanie, spracúva pri frazéme *vstát z mŕtvých* v polysémickej štruktúre: „1. nečekaně uzdravit; 2. obživnout; být rehabilitován n. prožít renesanci“ (SČFI 2 – Čermák a kol., 2009b, s. 400). Takáto významová diferenciacia nás v reláciách vzájomnej blízkosti slovenského a českého jazyka priviedla k otázke, či o rovnakej/obdobnej polysémickej štruktúre možno pri frazéme *vstať z mŕtvých* uvažovať i ako súčasť frazeologického fondu slovenského jazyka. Druhý impulz, ktorý nám SČFI priniesol, súvisí s tým, že v českom frazeologickom fonde má svoje miesto nielen frazéma so stavbou slovesnej syntagmy *vstát z mŕtvých*, ale aj frazeologické (ustálené) prirovnanie *vypadá jako by vstal z mŕtvých* [ak vyjdeme z typológie ustálených prirovnaní podľa J. Mlacka (1970, s. 186) príslušné prirovnanie sa radí k typu sloveso + akoby + veta]. SČFI toto prirovnanie približuje nasledujúcim kontextom a výkladom významu: „(Člověk vzhledem, zvl. obličejem, po těžké nemoci, prožité hrůze, někdy jen ne zcela zotavený z dlouhého vyčerpání:) vypadá krajně unaveně, bledě a malátně; vypadá (dosud) špatně, sklesle, je voskově bledý, zsinálý“ (SČFI 1, 2009a, s. 218). Porovnávací slovensko-český pohľad tak inicioval hľadanie odpovede na otázku, či sa s týmto frazeologickým prirovnaním s príslušným významom stretávame aj na slovenskej strane, či je/nie je súčasťou inventára frazeologických prirovnaní slovenského jazyka, a to aj s ohľadom na to, že slovníky súčasného slovenského jazyka, ktoré v istom rozsahu frazeologickú lexiku spracúvajú, zachytávajú jednak len frazému *vstať z mŕtvých*, jednak len jej archisému ‚ožiť v tele po smrti‘ (SSSJ) či ‚znova ožiť‘ (SSJ), ‚vrátiť sa zo stavu mŕtvých do života‘ (KSSJ).

Ako sme už spomenuli, materiálovým základom na zodpovedanie položených otázok sa stali texty Slovenského národného korpusu. Primárne pracujeme s korpusom publicistických textov, no neostávame iba v jeho materiálových mantineloch – využívame i korpus slovenských textov dostupných na webe. Ako sme už v predchádzajúcich častiach niekoľkokrát spomenuli, nespornou výhodou webového korpusu je totiž jeho veľkosť, a tak zistenia týkajúce sa významovej štruktúry frazémy *vstať z mŕtvých* a prítomnosti/nepŕítomnosti frazeologického prirovnania *vyzerá, akoby vstal z mŕtvých* vo frazeologickom fonde slovenčiny, ktoré vyplývajú z analýzy materiálov patriacich do korpusu publicistických textov, overujeme a dopĺňame práve prostredníctvom vyhľadávania vo

webovom korpuse. Aké výsledky teda naša korpusová sonda vo vymedzených otázkach priniesla?

Začnime významovou stránkou frazémy *vstať z mŕtvych*. Korpusové materiály dokladajú komunikačnú predomnanciu tejto frazémy v obraznom význame ‚ožiť, prebrať sa k životu, prežiť renesanciu (dostať sa z kariérovej stagnácie, spoločenského nezájmu, prekonať neúspech...)‘.²³⁴ Súčasťou sémantickej štruktúry frazémy je však aj význam nečakaného uzdravenia (pozri vybrané príklady v poznámke pod čiarou²³⁵), no jej

²³⁴ Porov. niekoľko príkladov: *Vrútočania prehrávali už 3:0, no potom vstali z mŕtvych a siahali po bode. / V 24. kole českej futbalovej Gambrinus ligy vstali z mŕtvych dva posledné tímy z ligového pelotónu. / Chelsea sa však zázračne podarilo „vstať z mŕtvych“, keď svoj únik v posledných sekundách prvého polčasu zakončil Ramires vydareným lobom proti Valdesovi... / Mečír túto métu dosiahol tesne pred svojou operáciou a práve v Austrálii roku 1990, keď viedol nad Beckerom 2:0 na sety a 3:1 v treťom, no Nemeč vstal z mŕtvych. / V roku 2009 Monika Flašíková Beňová vstala z mŕtvych, keď uspela vo voľbách do Európskeho parlamentu. / Slovenský film vstáva z mŕtvych, chýbajú už len diváci. / Výstúpenie speváka svetoznámej formácie na Slovensku nebolo to typické, keď kapela vstane z mŕtvych, opráši známe hity a za nevelkú sumu zavíta aj do krajiny, kam by sa jej to nikdy nevyplatilo. / Značka Polaroid vstáva z mŕtvych a plne využijúc moderné digitálne technológie predstavila teraz nový kompaktný fotoaparát s označením Z2300... / Hačavská magnezitka vstala z mŕtvych. / Automobil, ktorý sa mohol stať splneným snom, včera opäť „vstal z mŕtvych“.*

²³⁵ Porov. príklady z korpusového materiálu:

- *Tesne pred pristátím v cieľi letu, v kalifornskej Santa Paule, ho prúd vzduchu hodil o zem tak prudko, že sedem dní v nemocnici o sebe nič nevedel a matka z Piešťan rýchle cestovala do Ameriky v obavách pred tým najhorším. Miro však vstal z mŕtvych a po krátkom čase zdesil mamu i kamarátov vyhlásením, že napriek tomu, čo sa stalo, chce stále lietať.*
- *Chudákovi Pavlovi je veľmi zle, je napojený na veľa hadičiek a jeho tvár už má modravú farbu tak, ako je to typické pre umierajúcich. Lekárska prognóza nemohla byť horšia. Nasledujúci deň príde pani N. opäť a je už pripravená na smutnú správu. Pavol sedí na svojej posteli úplne vzpriamený, je čerstvo oholený, má živý pohľad, vyzerá úplne premenený. Z jeho žiarivej tváre vychádza pohľad nepopísateľného šťastia. Pani N. si pretierala oči ... Ale áno, je to predsa on! „Pavol, to je neuveriteľné, ved' ty si vstal z mŕtvych!“*
- *... 28. mája 1996 takmer zomrel Dave Gahan. Predávkoval sa koktejmom z heroínu a kokainu a jeho srdce sa na dve minúty úplne zastavilo. Napokon ho zachránili tak, ako ste to možno videli vo filme Pulp Fiction, injekciou umiestnenou priamo do srdca. Ústredná postava Depeche Mode našťastie ušla hrobárovi z lopaty a vstala z mŕtvych.*

výskyt v tomto význame je v nami skúmaných textoch skôr sporadický. Nepomer vo využívaní frazémy v spomenutých významoch nie je prekvapujúci – je podmienený ich nerovnakou extenziou a intenziou. Široké možnosti komunikačného využitia frekvenčne dominantného významu pozitívne roztvára práve jeho väčšia extenzia a všeobecnejší obsah (porov. uvádzané príklady kontextového zapojenia frazémy v publicistickej textoch vo vzťahu k subjektu výpovede), zatiaľ čo komunikačné mantinely frazémy vo význame nečakaného uzdravenia sú predurčené (a limitované) subtílnosťou extenzie a špecifikáciou obsahu.

Ďalšia otázka iniciovaná slovníkovým spracovaním frazeológie a idiomatiky českého jazyka smerovala do okruhu frazeologických prirovnaní: prináša slovenský korpusový materiál doklady o samostatnej frazéme, ktorej súčasťou je prirovnávacia časť *akoby vstal z mŕtvych*? Všimnime si najskôr výskyt formy *akoby vstal z mŕtvych*: príslušná forma s prirovnávacou spojku *akoby* totiž v korpusovom materiáli svoje zastúpenie má (porov. aj nasledujúce ukážky):

- Roman sa o chĺpok vyhne spravodlivosti. Cíti sa *akoby vstal z mŕtvych*, začína sa pre neho nová životná etapa. / Je to, *akoby som vstala z mŕtvych*, zdá sa mi to neuveriteľné,“ povedala Capriatiová, ktorá si za stavu 4:1 v prvom sete zranila koleno a mala problémy s pohybom. / Zverenci trénera Kapustu ale *akoby vstali z mŕtvych* a v záverečnej desaťminútovke sa postarali o veľký obrat, keď sa im už stratený zápas podarilo doviest' až do predĺženia. / V polovici 3. kola sa však Lakatošovi podarila výborná kombinácia, ktorá ho psychicky vrátila do zápasu a následne *akoby vstal z mŕtvych*. / Celá reforma *akoby* po niekoľkých mesiacoch *vstala z mŕtvych*,“ povedal pre HN analytik Jiří Skoupý. / Jeho sláva *akoby vstala z mŕtvych*. / To však neplatí o prvom polroku 2019, kedy Tezos *akoby vstal z mŕtvych*.

-
- Jan Nedvěd **vstal podruhákrát z mŕtvych** Praha (Korzo) – Legendárny pesničár Jan Nedvěd (55), ktorého pred časom zasiahla mozgová mŕtvica, si opäť zatancoval so smrťou. Pred niekoľkými týždňami ho postihla náhla nevoľnosť. Umelec spadol z päťmetrovej výšky a vážne sa zranil. Po krátkom pobyte v nemocnici a nevyhnutnom ošetrení ďalšiu lekársku pomoc odmietol a vrátil sa domov.

V slovenskej²³⁶ aj českej lingvistike sa prirovnaniam dosiaľ venovala zvýšená pozornosť v snahe diferencovať jednotlivé typy (aj vzhľadom na lexikografickú prax). Pre nás je podstatné vymedzenie prirovnaní, v ktorých je prirovnávací časť (comparatum) vyjadrená vetou²³⁷ či klauzou (podľa F. Čermáka). Vychádzajúc zo všeobecnej štruktúry prirovnaní comparandum (Kd) – relátor (R) – tertium comparationis (Tc) – komparátor (k) – comparatum (Kt) (porov. SČFI – Čermák, 2009a, s. 494 – 495; Ološtiak – Ivanová, 2013, s. 200), si všimneme naše ukážky. F. Čermák (SČFI, 2009a) pri charakteristike comparanda (prirovnávacej časti) zdôrazňuje, že vychádza z kontextu, je nenormalizovaný (nejasný či nevyhranený), čo však z pozorovaní vyplýva (vzhľadom na antropocentrizmus v jazyku), tak až 80 % sa týka človeka a len 20 % sa vzťahuje na referenty abstraktné či konkrétne. V našom prípade sme z korpusových zdrojov ilustračne vybrali ukážky vzťahujúce sa na životný subjekt [niekto – *Roman, zverenci, Lakatoš* (prvý, tretí a štvrtý príklad)] a štyri ukážky na referenta neživotného [niečo – *reforma, sláva, Tezos* (piaty až siedmy príklad)] či všeobecného – zámeno *to* (druhý príklad). Relátorom (referentom) býva sloveso obyčajne majúce širokú kategoriálnu platnosť (hlavne *byť, mať, podobat' sa, vyzerat', cítiť sa* a pod.), ktoré vytvára jednak formálny predikačný základ prirovnania, jednak naznačuje typ podobnostného vzťahu (či sa týka človeka, či nie; či je aktívny, alebo pasívny a pod.). V našom prípade je relátor explicitne vyjadrený v prvej (*cítiť sa*) a druhej ukážke (*byť*). Tertium comparationis (prirovnávací základ) ani v jednom prípade z ukážok nie je explicitne vyjadrený. Komparátorom (prirovnávacím operátorom), ako záväznou zložkou každého prirovnania, je prirovnávací spojka *akoby* (všetky príklady). Comparatum ako vlastné jadro prirovnania je vyjadrený formou vety – *vstal z mŕtvych*. Čiže, summa summarum z našich príkladov vyplýva: explicitné vyjadrenie Kd [*zverenci/Lakatoš/Roman // to/reforma/sláva/Tezos*] – R [explicitné vyjadrenie v prvých dvoch príkladoch *cítiť sa/byť* – ostatné 0/0/0/0/0] – Tc [0/0/0/0/0/0/0] – k [záväzná *akoby*] – Kt [*vstal z mŕtvych*]. Na fakultatívnosť v rámci uvedených príkladov

²³⁶ Vo všeobecnosti (napr. Smiešková, 1970; Mlacek, 1970; Ološtiak – Ivanová, 2013) či konkretizujúco na materiáli fondu somatických frazém (Baláková, 2011).

²³⁷ *mlčí, akoby mal zámku na ústach; je, akoby bol obuškom po hlave udretý; uteká, akoby mu hlava horela* a pod.

prirôvaní upozorňujú aj iní autori (Ološtiak – Ivanová, 2013, s. 202) a hovoria o „prirôvňavajúcom zvyšku“.

Ako z našich ukážok vybraných z korpusového materiálu vyplýva, aj v slovenčine sa frazeologizovalo na báze frazémy *vstať z mŕtvych* metaforické prirôvanie a je zrejmé, že sa stáva súčasťou frazeologického fondu. A či už ide o comparandum životné, alebo neživotné, uplatňuje sa význam oživenia, renesancie. Frazeologické prirôvanie so štruktúrou sloveso + akoby + veta *vyzerá, akoby vstal z mŕtvych* s významom vzťahujúcim sa na ubiedený výzor človeka sa v sledovanom korpusovom materiáli vôbec nevyskytlo. České prirôvanie *vypadá jako by vstal z mŕtvých* tak reprezentuje príklad na jeden z rozdielov medzi frazeologickými fondmi českého a slovenského jazyka.

Podoby so spojkou *akoby* však upriamili našu pozornosť aj iným smerom, a to na konfrontáciu prípadov (niekto) *akoby vstal z mŕtvych* vs. (niekto) *doslova vstal z mŕtvych*. Porov. napr. *Chlapci ukázali vnútornú silu kolektívu a deväťbodovým ziskom odrazu akoby vstali z mŕtvych. – Nevyužili však tri mečbaly, domáci doslova vstali z mŕtvych, vyhrali nielen tretie dejstvo, ale napokon aj celý zápas*. Aj v jednom, aj v druhom prípade niet pochyb o tom, že v príslušných kontextoch sa aktualizuje obrazný, nie priamy význam spojenia. Zatiaľ čo prirôvňavaciu spojkou *akoby* možno interpretovať ako explicitne, lexikálne vyjadrený formálny indikátor metaforického posunu, častica *doslova* „zdôrazňuje úplnú platnosť nasledujúceho výrazu“ (SSSJ: heslo *doslova*), plní teda intenzifikačnú funkciu. Častica s významom ‚naozaj, skutočne‘ nemá za úlohu transformovať obraznosť spojenia na priamy význam, no pri jej komunikačnom uplatnení sa kontextovo predsa len istá vzájomná súvislosť priameho a obrazného významu vynára, čo súvisí s akcentáciou základných obsahových komponentov priameho významu, na základe ktorých sa metaforický posun realizoval.

Siahanie po tomto prvku s intenzifikačnou funkciou, ako to dokladá korpusový materiál, je pomerne častým javom najmä (ale nielen²³⁸)

²³⁸ Niekoľko príkladov uplatnenia mimo športovej publicistiky: Okres Stará Ľubovňa *vstával* počas referenda **doslova** *z mŕtvych*. / Slovenská kapela Free Faces, zložená z kvarteta známych muzikantských osobností, **doslova** *vstala z mŕtvych*. / Nový album britskej superskupiny deväťdesiatych rokov sa v ostrovej tlači považuje za veľký comeback kapely, ktorá po nezhodách, rozchodoch a znovuobnovení **doslova** *vstala z mŕtvych*.

v športovej publicistike, v ktorej môžeme sledovať nárast zautomatizovaného, stereotypného vyjadrovania typu *niekto* (subjekt: športové družstvo, klub, športovec) *doslova vstal z mŕtvych* (v prípade tvaru préterita v príslušných kongruenčných variáciách rodu a čísla), porov. aspoň niekoľko ukážok:

- Pred štyrmi rokmi tento klub **doslova vstal z mŕtvych**. / Bezstarostný hokej sa nám nevyplatil, Liptáci dvomi gólmi **doslova vstali z mŕtvych**. / Hráči VKP Bratislava **doslova vstali z mŕtvych**. / Host'om ako by došla para a domáci po góle Kršáka na 1:4 **doslova vstali z mŕtvych** a zdanlivo stratený zápas dokázali ešte otočiť vo svoj prospech. / Začali sme nepochopiteľne kaziť a súper **doslova vstal z mŕtvych** / Nevyužili však tri mečbaly, domáci **doslova vstali z mŕtvych**, vyhrali nielen tretie dejstvo, ale napokon aj celý zápas. / Urbanovi zverenci **doslova vstali z mŕtvych**, veď ešte 140 sekúnd pred koncom prehrávali 73:81. / Naopak, Boston **doslova vstal z mŕtvych** v dramatickej sérii prvého kola s Torontom.

To, že sme na začiatku práce s korpusovým materiálom siahli po korpuse publicistických textov, súviselo s naším predpokladom frekventovaného výskytu tejto frazémy v žurnalistickej komunikácii, a to práve v športovej publicistike. Excerpcia materiálov tento predpoklad, resp. tieto predpoklady potvrdila – frazému *vstať z mŕtvych* možno zaradiť medzi typické jazykové prostriedky využívané v žurnalistickej komunikácii. Svoje uplatnenie nachádza napr. v žurnalistických textoch zacielujúcich sa na politiku, kultúru, ekonomiku a hospodárstvo či technológie a inovácie²³⁹ – no najmä na šport. Z celkového počtu výskytov výrazu *vstať z mŕtvych* so statusom frazémy v korpuse publicistických textov až v 57 % prípadov išlo o jej uplatnenie práve v športovej sfére, pričom naj-

²³⁹ *V Nemecku vstal z mŕtvych sociálnodemokratický kancelár Schröder a vyhral azda najdramatickejšie voľby v nemeckej histórii. / Babišove šance istí jeho politické spojenectvo s Milošom Zemanom, slabosť ČSSD a neúspešné opakované pokusy pravice vstať z mŕtvych. / Vidiecke kiná v Turci už sotva vstanú z mŕtvych. / Ani socialistický realizmus už nedostal šancu vstať z mŕtvych – nanajvýš ho využil nejaký literárny vedec, ktorý z tej nezmyselnej témy vytrieskal doktorát. / Automobil, ktorý sa za komunistického režimu mohol stať splneným snom iba pre vyvolenú hŕstku ľudí a ktorý si dodnes drží status výnimočnosti, včera opäť „vstal z mŕtvych“. / A ešte čosi – čierna ekonomika vstane z mŕtvych. / Interaktívna Moooby TV vstala z mŕtvych.*

frekventovanejšou, najživšou realizačnou formou danej frazémy je podoba so slovesným komponentom v tvare indikatívu préterita 3. os. sg./pl. (až 71 % prípadov vyselektovaných v rámci športovej publicistiky). Ak si všimneme problematiku aspektuálnosti, frazéma *vstať z mŕtvych* môže fungovať nielen v perfektívnej, ale aj imperfektívnej forme (*vstávať z mŕtvych*). Pravda, miera typickosti týchto foriem nie je rovnaká: centrálné postavenie zaujíma perfektívna forma, výskyt imperfektívnej formy je zriedkavejší,²⁴⁰ porov. niekoľko príkladov: Barcelona *vstáva z mŕtvych*. / S príchodom Slováka Balázsa Borbélya *vstáva Kaiserslautern z mŕtvych*. / Prišlo však play-off a v ňom Dukla pomaly *vstávala z mŕtvych*.

Dosiaľ sme sa zameriavali v našich korpusových zdrojoch na frazému *vstať z mŕtvych*. Nedalo nám však nevšimnúť si aj jej motivát, lexicizované kompozitum *zmŕtvychvstanie* v korpusových zdrojoch. Len v korpuse publicistických textov v rámci jednoduchého vyhľadávania sme zaznamenali cca 5 700 výskytov. Už z prvého pohľadu na bibliografické údaje je zrejmé, že táto lexéma je frekventovaná najmä v náboženskej sfére v súvislosti s jej primárnym významom odkazujúcim na Kristovo zmŕtvychvstanie. Aj v publicistike sekulárnej jej vyžitie smeruje do oblasti sacrum – najmä v období veľkonočných sviatkov. Sporadicky však v sekulárnej publicistike zaznamenávame aj jej kontextovú realizáciu orientovanú na profanum – po prezretí prvých 2000 odkazov sme našli cca 1 % takýchto uplatnení kompozita (v komunikátoch referujúcich o udalostiach z rôznych oblastí života spoločnosti). Porov. napr.

- Len pred pár týždňami oceňoval masový denník USA Today „tiché *zmŕtvychvstanie*“ železnice vo viacerých častiach USA. / Ani teraz nie je dosluhujúci kancelár odkázaný na *zmŕtvychvstanie* veľkej ko-

²⁴⁰ Poznámka o predominancii perfektívnej formy sa vzťahuje aj na uplatnenie frazémy v žurnalistických textoch „nešportového“ zamerania, no výskyt imperfektívnej formy v týchto prípadoch nie je až taký zriedkavý – v prípade využitia imperfektíva sa preferenčne využívajú najmä tvary prézenta, ktoré nie sú súčasťou perfektívnej subparadigmy, napr. Staré politické strany umierajú, ale politika vo Francúzsku *vstáva z mŕtvych*. / ... ústava, ktorú európski lídri nedávno takmer potopili, *vstáva z mŕtvych*. / Slovenská kinematografia *vstáva z mŕtvych*. / Ale tak ako Linux *vstáva z mŕtvych*, internetový trh sa dočkal návratu sendmailu. / Tento scenár sa možno naplní aj vďaka tomu, že nemecká a česká ekonomika pomaly *vstávajú z mŕtvych*, a tak máme kam exportovať. / Lenže firma zrazu od dohody odstupuje, *z mŕtvych* tak *vstáva* pôvodný verdikt, k životu prichádza Ficova novela a justícia dostáva ďalšiu šancu sa blysnúť.

alície. / Podujatie, ktoré zažilo nielen vtedajšie špičkové modly socialistického Československa, ale aj hostí ako Joan Baezová, Gilbert Bécaud, či Joe Cocker, zažije „zmŕtvychvstanie.“ / Aj 28. október je pre náš národ významný, takpovediac deň nášho zmŕtvychvstania z maďarského hrobu. / Nielen Kozlíkovo, ale aj Lexovo „zmŕtvychvstanie“ je dôkazom, že podľa nich najlepšou obranou je útok. / Brazília oslavovala zmŕtvychvstanie svojej najväčšej hviezdy Ronalda, aj keď menej oslavovaným, ale skutočným víťazom utorkového zápasu skupiny A sa stal Bebeto.

Ako sme v úvode tohto textu predznamenal, ide nám nielen o synchronný lingvistický komparatívny pohľad na frazému *vstať z mŕtvych*, ale zaujíma nás aj teologické podložie späté s motivačným prameňom – Bibliou, čím sa dostávame do oblasti sacrum, resp. do náboženskej sféry jej chápania.

Najdôležitejšou skutočnosťou kresťanskej viery je presvedčenie, že Ježiš Kristus tretieho dňa po ukrižovaní vstal z mŕtvych²⁴¹ (porov. i Apoštolské vyznanie viery: ... *bol ukrižovaný, umrel a bol pochovaný. Zostúpil k zosnulým, tretieho dňa vstal z mŕtvych, vystúpil na nebesia...*), z čoho pramení aj nádej na zmŕtvychvstanie veriacich: „*Kristus totiž je NZ-em pokladán za reprezentanta celého lidstva, v němž byla v zásadě přemožena smrt*“ (Novotný, 1956, s. 1260).²⁴² Pokiaľ ide o zmŕtvych-

²⁴¹ V tejto súvislosti možno spomenúť, že v sekulárnom použití výrazu *vstať z mŕtvych* sa ojedinele môžeme stretnúť i s kontextom, v ktorom sa biblické reálie konotujú/aktualizujú, resp. vytvára sa zámerná biblická alúzia, porov. *Bol pritom už hotový, keď v 7. minúte prehrával 0:2 a v 41. dokonca 0:3, ale štyri dni po Veľkej noci vstal z mŕtvych. / Domáci v nedeľu vstali z mŕtvych, Haas aj Kiefer priniesli happy end.* Vzhľadom na rozmer zázračnosti, ktorý je s motívom zmŕtvychvstania spojený a jeho širšie využívanie napr. v rozprávkach, možno v kontextovom zapojení frazémy *vstať z mŕtvych* sledovať v istých prípadoch práve tieto asociácie (porov. v nasledujúcom príklade uplatnenie reťazenia frazém): *Otázne je, či sa tak stane v sobotu pod Dubňom, či sa žilinskí futbalisti ešte vzchopia a šibnutím čarovného prútika vstanú „z mŕtvych“.*

²⁴² V novozákonných reláciách sa vstanie z mŕtvych spomína aj v ďalších súvislostiach, a to v kontexte zázrakov činených Ježišom Kristom, ktorý zo stavu mŕtvych priviedol späť do života Jairovu dcéru, syna naimskej vdovy a Lazara. V profánnom využití frazémy *vstať z mŕtvych* v publicistických textoch ojedinele nachádza svoj reflex i táto skutočnosť, porov. A hoci generálny prokurátor Eric Holder vyslal jasný signál, že mafia sa opäť ocitla na radaroch ministerstva

vstanie, ako sa dočítame v *Biblickom slovníku* J.-J. von Allmena a kol., túto skutočnosť hebrejská aj grécka Biblia vyjadruje slovesami, ktorých význam je širší než rozsah teologického termínu zmŕtvychvstanie – prebudiť, podnietiť, uzdraviť, objaviť sa, zjaviť sa, *vstať* (1987, s. 337). Sloveso *vstať* má svoj hebrejský ekvivalent vo výraze *qum*. Vo všeobecnosti sa toto sloveso používa v situáciách, ktoré vyjadrujú začiatok novej činnosti, resp. podstatnú zmenu doterajšieho stavu alebo doterajšej činnosti. Vo všetkých týchto prípadoch hebrejčina používa hebrejské sloveso *qum*, v gréčtine je to *anistemi*. Príznačné pre využitie tohto slovesa je, že sa kontextovo spája vždy s iným slovesom, bližšie konkretizujúcim novú činnosť: *vstaň, choď...*²⁴³, *vstaňte, modlite sa...*²⁴⁴, *vstala a obsluhovala...*²⁴⁵ Zo semiotického hľadiska v biblickej reči sa sloveso *vstať* dá interpretovať aj ako rozhodnutie k započatiu novej činnosti – niečo ako *rozhodnúť sa* alebo *nabrať síl...*²⁴⁶

V tomto pohľade spojenie *vstať z mŕtvych* treba chápať ako konštatovanie objektívneho faktu, že niekto prešiel zo stavu smrti do stavu života. Ide teda o najradikálnejšiu zmenu stavu človeka. V Písme sa niekedy používa aj na vyjadrenie zmeny, ktorú absolvuje človek, ktorý prijal vieru, resp. uveril v Boha. Evanjelista Ján má niekoľko takýchto formulácií: *Kto počúva moje slovo a verí tomu, ktorý ma poslal, má večný život a ne-*

---

spravodlivosti, nesmieme zabudnúť, že mafia v minulosti niekoľkokrát *vstala z mŕtvych ako Lazar*. V porovnávacej súvislosti v tomto prípade do popredia vystupuje zásadný rozdiel medzi úrovňou sacrum a profanum. Zatiaľ čo teologické práce akcentujú kardinálny rozdiel medzi zmŕtvychvstaním Ježiša Krista a ním oživených osôb [„*Nedochovala se žádná zmínka o tom, že by se s některým z těchto lidí stalo něco jiného, než že se navrátili k životu, který opustili. (...) Avšak tyto zázraky ukazují Krista jako pána nad smrtí...*“ (Douglas, 2009, s. 1115)], na úrovni frazeologického využitia táto diferenciacia nie je relevantná.

²⁴³ SZ: *Jonášov útek*: „Vstaň, choď do veľkého mesta Ninive a zvestuj mu, že ich zloba vystúpila predo mňa.“ (Jon 1, 2)

²⁴⁴ NZ: *Ježiš na Olivovej hore*: Povedal im (Ježiš): „Čo spíte? Vstaňte, modlite sa, aby ste neprišli do pokušenia!“ (Lk 22, 46)

²⁴⁵ NZ: *Uzdravenie Petrovej testinej*: Dotkol sa jej ruky a horúčka ju opustila. Hneď vstala a obsluhovala ho. (Mt 8, 15)

²⁴⁶ *Grécko-slovenský slovník k Novému zákonu* (Hudymač – Pristáš, 2000) má pri uvedenom slovese takýto výklad: 1) povzbudzujem, dodávam odvahy komu; nechávam vstať (z mŕtvych), vystúpiť, zjaviť sa (proroci, potomkovia); 2) med.: vstávam (zo zeme, zo spánku); aj v nepriateľskom zmysle epi tina vystupujem proti komu, staviam sa proti komu; zvl. vstávam ek nekron z mŕtvych.

pôjde na súd, ale prešiel zo smrti do života (Jn 5, 24). Citované miesto prezrádza Jánovo chápanie vzťahu života a smrti vzhľadom na človeka, ktorý uveril.²⁴⁷

Podstatná charakteristika prvej Cirkvi spočívala v tom, že jej členovia boli presvedčení o Ježišom zmŕtvychvstaní, vieru v Ježišovo zmŕtvychvstanie považovali za hlavné kritérium svojej vzájomnej spolupatričnosti, ako aj príslušnosti k Ježišovi. Pri častom užívaní spojenia *vstal z mŕtvych* sa ľahko mohol tento výraz skracovať, obmedzovať len na sloveso *vstal*, pričom každý rozumel, že ide o zmŕtvychvstanie. Tento fakt zmŕtvychvstania, ako aj výraz na jeho označenie je novozákonného pôvodu, nachádza sa v evanjeliách.²⁴⁸

Celkovo treba konštatovať, že zmŕtvychvstanie je absolútne nečakaná udalosť, o ktorej apoštoli nemali žiadne predstavy, ktoré by bolo možné konkretizovať pomocou textov Písma. Vykúpenie očakávali ako Boží zásah do života Božieho ľudu a predstavovali si ho na spôsob mocenského zásahu, ktorého formu, čas a priestor si vyberie Boh sám. Apoštoli prezradili túto predstavu viackrát v diskusiách s Ježišom. Pokiaľ ide o predpoveď zmŕtvychvstania, tú nachádzame priamo v Písme, a to v prvej Petrovej kázni na Turíce (Sk 2, 14 – 36). Apoštol Peter ako prvý vychádza z Večeradla po prijatí Ducha Svätého a aj v mene ostatných apoštolov vysvetľuje ľudu udalosť Zoslania Ducha Svätého, pričom sa odvoláva na starozákonné predpovede u proroka Joela (3,1 – 5). Starozákonnú predpoveď zmŕtvychvstania Ježiša vidí Peter v Žalme 16, 10: *Lebo nenecháš moju dušu v podsvetí a nedovolíš, aby tvoj svätý videl porušenie*.

Už vyššie sme spomenuli, že v biblickom kontexte sa stretávame nielen so spojením *vstať z mŕtvych*, ale aj so slovesom *vstať* vo význame,

²⁴⁷ Pozri aj podobné citáty, napr.: Jn 3, 3 – 15; 3, 36; 6, 47; 11, 25.

²⁴⁸ Vo *Výkladech IV ke Starému zákonu* (1998, s. 99) sa pri výklade Izaiáša 26, 19 (*Tvoji mŕtvi ožijú! Vstanú moje mŕtvolý! Vzbudte sa a plesajte, ktorí bývate v prachu! Veď tvoja rosa je rosou svetla a zem porodí tiene.*) uvádza: „Potéchy se dostává Božímu lidu hned v nasledujících slovech o „obživení mrtvých.“ Je to jedno z mála míst SZ, která ohlašují zmrtvýchvstání. (...) V proroctví je zvěst o vstání z mrtvých postavena do zřejmého protikladu k údělu bezbožníků, cizáku.“ Daný text patrí do časti Izaiášovho proroctva, ktoré sa nazýva „Izaiášova apokalypsa“. Je to veľmi nejasný a záhadný text a je problematické vzťahovať ho na Ježišovo zmŕtvychvstanie. Skôr sa možno domnievať, že prorok píše všeobecne o mesiášskych časoch. Dáva veriacim nádej na budúce intervencie Boha v prospech svojho ľudu.

ktorý zodpovedá spojeniu *vstať z mŕtvych* [pozri i heslo *vstať z mŕtvych* a identifikované miesta výskytu v *Biblickej konkordancii* (Potúček, 1970, s. 614 – 615)]. Ilustračne uved'eme aspoň jeden príklad z novozákonných evanjelií (Mk 16, 6 vs. Mt 28, 6):

- ⁶ *On sa im prihovoral: Neľakajte sa! Hľadáte Ježiša Nazaretského, ktorý bol ukrižovaný. Vstať z mŕtvych. Niet ho tu. Hľa, miesto, kde ho uložili.* (Mk 16) / ⁵ *Anjel sa prihovoral ženám: Vy sa nebojte! Viem, že hľadáte Ježiša, ktorý bol ukrižovaný. Niet ho tu, lebo vstať, ako povedal. Poďte, pozrite si miesto, kde ležal.* (Mt 28)

To nás privádza aj k otázke sémantickej štruktúry slovesa *vstať*. V slovníkoch spracúvajúcich lexiku súčasnej slovenčiny sa sloveso *vstať* zachytáva v dvoch významoch: 1. ‚zdvihnúť sa, postaviť sa na nohy‘ (napr. *prítomní vstali, vstať z postele, zo stoličky...*), 2. ‚zobudiť sa a opustiť lôžko‘ (napr. *vstať zavčasu*) (porov. KSSJ, SSJ: heslo *vstať*). S bohatšou významovou štruktúrou sa stretávame v *Historickom slovníku slovenského jazyka*, ktorý okrem spomenutých významov uvádza aj význam²⁴⁹ ‚znovu ožiť, vstať z mŕtvych‘ s kvalifikátorom signalizujúcim jeho používateľské ukotvenie v náboženskej sfére. A hoci pri práci s korpusovým materiálom otázka využívania/nevyžívania slovesa *vstať* v tomto význame pôvodne nebola v zornom poli nášho výskumného záujmu, predsa len vyexcerpovaný materiál priniesol i príklady, ktoré potvrdzujú pre náboženskú komunikáciu²⁵⁰ aktuálnosť využívania slovesa *vstať* v príslušnom význame aj pre súčasnosť²⁵¹ (a to aj v nadväznosti na biblický text).

²⁴⁹ A v snahe o úplnosť dodajme, že HSSJ pri slovese *vstať* uvádza aj ďalší význam súvisiaci s Bibliou: ‚*vzniknúť*‘ dokumentovaný príkladom z r. 1730 *y wstał se zwuk z nebe* (HSSJ: heslo *vstať*).

²⁵⁰ Mimo náboženskej komunikácie sa sloveso *vstať* vo význame ‚znovu ožiť‘ uplatňuje síce ojedinele, no jeho využitie sa však nevylučuje, porov. napr. Aj mŕtve printy môžu opäť *vstať*. Slávny Gourmet magazín ožije v mobiloch a iPade.

²⁵¹ Je to akoby ‚mutačný skok‘, v ktorom sa otvára nová dimenzia života a ľudského bytia. Svätý Pavol Ježišovo vzkriesenie nerozlučne spojil so vzkriesením kresťanov: Lebo ak mŕtvi *nevstávajú*, *nevstal* ani Kristus... Ale Kristus vstal z mŕtvych, prvotina zosnulých (1 Kor 15, 16. 20). (Katolícke noviny) / Od Ježiša sa navyše očakávali čoraz vzrušujúcejšie zázraky. Ježišovi však o toto nešlo. Preto tých ľudí musel skôr či neskôr sklamať. Čo mu teda skutočne ležalo na srdci? ‚Keď Pán uvidel tú ženu, bolo mu jej ľúto a povedal jej: Neplač!‘ Ježiš jediným pohľadom zachytil bolesť tejto ženy. Je vdova a tamto k hrobu odnášajú jej je-

A tak v súvislosti s pokračujúcou lexikografickou prácou (aktuálne najmä na zväzkoch *Slovníka súčasného slovenského jazyka*, ktorý v istom rozsahu spracúva i náboženskú lexiku) sa pre koncipovanie hesla *vstať* lexikografom núka posúdiť práve tento impulz, a teda zvážiť spracovanie sémantickej štruktúry slovesa *vstať* v rozšírení o význam ‚znovu ožiť, vstať z mŕtvych‘ – ako súčasť lexiky uplatňujúcej sa v cirkevnej a náboženskej oblasti.

Zhrnutie

Biblicko-teologický komentár relevantných biblických súvislostí spojených s výrazom *vstať z mŕtvych* (vzťahujúci sa na najradikálnejšiu zmenu stavu človeka) vysvetľuje a pohľad do korpusového materiálu i ukazuje, že v náboženskej komunikačnej sfére spojeniu *vstať z mŕtvych* zodpovedá i sloveso *vstať* vo význame ‚znovu ožiť‘ ako výsledok zimplicitňovania lexikalizovaného spojenia.

Zatiaľ čo na úrovni sacrum príslušné spojenie predstavuje pre veriacich konštatáciu objektívneho faktu, pri frazeologickom uplatnení sa aktivizuje obrazný význam: frazéma *vstať z mŕtvych* sa primárne používa vo význame ‚ožiť, prebrať sa k životu, prežiť renesanciu‘, sporadicky i vo význame nečakaného uzdravenia. Pohľad do korpusu publicistických textov umožňuje frazému zaradiť medzi typické jazykové prostriedky žurnalistickej komunikácie (špecificky možno spomenúť frekventované uplatňovanie v športovej publicistike).

Frazeologické prirovnanie *vypadá jako by vstal z mrtvých*, známe z frazeologického fondu českého jazyka (vzťahujúce sa na ubiedený výzor človeka), predstavuje jeden z rozdielov v inventári frazeologických fondov blízkopríbuzných jazykov.

Dana Baláková, Viera Kováčová, Anton Tyrol

---

diného syna. Podíde k márom a mladému mŕtvemu prikáže, *aby vstal*. Mŕtvy sa posadil a začal hovoriť. A Ježiš ho vrátil jeho matke. (www.tkkbs.sk) / Eudom s negatívnou skúsenosťou s cirkvou nemožno právo na taký názor brať. Je úlohou kresťanov skutkami ich presvedčiť o opaku. Máme za „zranený“ považovať celý establishment strany dlhodobo vedúcej rebríčok predvolebných preferencií? Aj všetkých 30 percent potenciálnych voličov? Ak áno, mal by pravdu Nietzsche, ktorý tvrdil, že Boh je mŕtvy, lebo hoci *vstal*, jeho nasledovníci stále žijú v po veľkopiatočkovom strachu a zatrpknutosti. To však nenapravíme hľadaním náhradných, občianskych bohov. Iba znovu nájdením toho jediného. (www.tkkbs.sk)

1.9 O múdrom človeku vo frazeológii na príklade frazémy *múdry ako niekto*

Blažený človek, čo našiel múdrosť...

(Prís 3, 13; ekumenický preklad – 4. vyd., 2017)

Citát z Knihy prísloví, ktorý ako istý atraktor predchádza vstupu do tejto časti textu, predznačuje, že jedným z inšpiračných zdrojov, ktorý nás priviedol k téme múdreho človeka vo frazeológii, boli práve biblické texty, presnejšie ich frazeologická reflexia. Keď sa hovorí o múdrom človeku v biblickom kontexte, zrejme mnohým z nás ako prvá príde na um postava kráľa Šalamúna, ktorého meno sa stalo symbolom múdrosti a našlo svoj odraz vo frazeologickom prirovnaní, vo frazeologickom internacionalizme *múdry ako Šalamún*.

Pre tento text je však relevantný nielen biblický inšpiračný zdroj. Vlastný stimul pre naše úvahy frazeologického charakteru totiž priniesli úvahy o múdrosti ako psychologickom fenoméne predstavené v monografii slovenského psychológa I. Ruisela *Múdrosť a hlúposť* (2018). Ako v podčasti *Každodenné presviedčanie o múdrosti* autor konštatuje (Ruisel, 2018, s. 365), väčšina ľudí v diskusiách o múdrosti dokáže reagovať pomerne pohotovo, pričom ich reakcie možno kategorizovať do troch základných skupín. Prvú skupinu predstavuje uvádzanie mien „*verejných alebo historických osobností, ktorých správanie slúži na ilustráciu múdrosti*“. Druhú skupinu reprezentuje reprodukcia prísloví a aforizmov o múdrosti. Tretiu skupinu odpovedí tvoria opisy takých životných problémov, „*o ktorých (ľudia – doplnila VK) predpokladajú, že kvôli svojej komplexnosti a neistote vyžadujú pri riešení určitú úroveň múdrosti.*“

Určujúcou pre smerovanie našich úvah bola prvá z uvedených skupín, čiže odpovede, v ktorých sa chápanie múdrosti približuje menom takej osobnosti, ktorej sa pripisuje atribút múdreho človeka. Dostávame sa tak k otázke, ktorú kladie aj I. Ruisel: *Kto sú múdri ľudia reprezentujúci verejné prototypy múdrosti?* Pravda, v našom pohľade na verejné prototypy múdrosti uplatňujeme prístup frazeologický. Čo máme na mysli? To, že pozornosť zameriavame na frazeologické prirovnania, konkrétne na prirovnania s porovnávacím základom tvoreným adjektívom *múdry*, v ktorých prirovnávaciu časť reprezentuje antroponymický komponent

(*múdry ako XY*). V tomto prístupe využívame tú skutočnosť, „že frazémy predstavujú vo všeobecnosti úroveň, na ktorú sa spoločnosť dopracovala pri reflektovaní jednotlivých životných javov médiom frazeológie“ (Ďurčo a kol., 1995, s. 29), t. j. že frazémy nami zvoleného typu sú ustáleným, dispozičným výsledkom kolektivizovanej reakcie nášho kultúrno-jazykového spoločenstva na percepciu personálnej múdrosti, a teda odrážajú spoločenstvom akceptovaný, tradovaný či vžitý verejný (kultúrno-historický) prototyp múdrosti.

Materiálové východisko aj v tomto prípade tvoria texty Slovenského národného korpusu. Spomedzi jestvujúcich korpusových súčastí siahame po korpuse slovenských textov dostupných na webe (web-6.0), a to z dvoch dôvodov. Tým prvým je veľkosť korpusu (4 373 231 228 tokenov), a teda rozsiahlosť materiálu. Tým druhým je pestrosť materiálu – súčasťou korpusu sú na jednej strane napríklad oficiálne webové verzie denníkov, časopisov rozličného zamerania, sprístupnené digitalizované verzie literárnych diel, na druhej strane rozmanité blogy, komentáre, diskusie, čiže príspevky, v ktorých sa zvyšuje miera interpersonálnej komunikačnej reakcie. Veľkosť a diverzita materiálu webového korpusu tak vytvárala vhodné predpoklady aj na uplatňovanie sledovanej množiny frazeologických prirovnaní.

Múdry ako?

Ktoré antroponymá ako zaužívané symboly ľudskej múdrosti sú v súčasnosti komunikačne využívané ako súčasť príslušnej množiny prirovnaní, t. j. uplatňujú sa v prirovnávacej časti frazém s porovnávacím základom *múdry*? Ako ukazuje korpusový materiál, ich diapazón nie je široký:²⁵² v základnej línii ho možno ohraničiť dvojicou (*múdry ako*) *Šalamún* a *Einstein*. A ak priestor frazeologizovaných prototypov personálnej múdrosti rozšírime o rozprávkovú sféru, k Šalamúnovi a Einsteinovi sa špecificky pripája rozprávková postava – *ded Vševed*.

Keďže ide o zložky prirovnania, na mieste je otázka, akú funkciu v tomto type frazém komponenty *Šalamún*, *Einstein* či *ded Vševed* plnia. Odpo-

²⁵² Pozornosť nevenujeme individuálnym, neuzuálnym aktualizáciám s výlučne ironickým charakterom, v ktorých ako comparatum figurujú mená verejne známych osôb zo sveta politiky, športu či kultúry (napr. *Manželku som poslal, múdry ako Borbély v reklame, na rekognoskáciu terénu.; Ty si múdry ako Václav Havel pri návšteve Jižního Města v Prahe...*).

veď predznačuje to, že frazeologické prirovnania (najčastejšie) fungujú ako prostriedky intenzifikácie (Mlacek, 2003, s. 71; 2007a, s. 29). V hierarchicky usporiadanom systéme intenzifikátorov²⁵³ práve prirovnania predstavujú v rámci subsystému frazeologických intenzifikátorov jeho centrálnu jednotku (Hansmanová, 2010, s. 445).²⁵⁴ Prirovnávacia časť spolu s prirovnávacím operátorom vystupuje ako formálny identifikátor intenzifikácie a vyjadruje mieru, intenzitu príznaku (,veľmi, vo veľkej miere'), porov. príklady s adjektívnym porovnávacím základom: *pekný ako obrázok* – ,veľmi pekný', *rýchly ako strela* – ,veľmi rýchly', *pomalý ako slimák* – ,veľmi pomalý', *ostrý ako britva* – ,veľmi ostrý', *dobry ako anjel* – ,veľmi dobrý'. Uvedené, pochopiteľne, platí aj pre prípady *múdry ako Šalamún/Einstein* či *ded Vševed* (,veľmi múdry' – aj ironicky²⁵⁵), čiže funkcia antroponymických prvkov ako komponentov prirovnania nie je odlišná od funkcie, ktorú ako comparatum plnia apelatívne prvky

²⁵³ V slovenskej lingvistike systém intenzifikátorov vymedzila a hierarchicky usporiadala J. Hansmanová v kolektívnej monografii *Morfologické aspekty súčasnej slovenčiny* (2010, s. 401 – 448). Intenzifikátor lingvistika charakterizuje ako výraz s funkciou určiť a/alebo hodnotiť mieru príznaku a sémanticky ho vymedzuje lexikálnym významom príslovky *veľmi/veľa*, resp. *trochu/málo*. Centrálnu zložku systému tvoria tvary kategórie stupňovania, ako periférne subsystémy (v indexácii ich poradia) autorka predstavuje antonymá (subsystém P1), deminutíva a augmentatíva (P2), intenzifikačné synonymá s parametrom mier (P3), frazeologické jednotky (P4) a plurálové jednotky – intenzívny plurál (P5).

²⁵⁴ K problematike intenzifikačných frazeologických porovnaní – Kováčová, 2019a.

²⁵⁵ Súčasťou významovej štruktúry týchto frazém je aj ironický význam, porov. rozdielnosť významu v kontextovom uplatnení: *Sono, môžeš byť múdry ako Šalamún... ale keď nemáš titul, je múdrosť na figu...* verzus *Na bytovej schôdzi bol každý múdry ako Šalamún ale vďaka múdrosti sa vyriešilo veľké „H“*. V súlade so zameraním tohto textu sa v ňom otázkam využitia kladnej charakteristiky v zápornom zmysle nevenujeme. Vzhľadom na výlučne ironický význam nepracujeme ani s frazémou *múdry ako Šalamúnove nohavice* (v pestrej škále jej lexikálnej variantnosti), v ktorej sa prostredníctvom slovotvornej motivácie – deonymického adjektívneho derivátu (*Šalamún > Šalamúnove*) uvedomuje propriálnosť (o deonymických adjektívnych derivátoch s transformovanou propriálnou funkciou bližšie Ološtiak, 2011, s. 170). O tom, že používatelia slovenského jazyka súvislosť medzi frazémami *múdry ako Šalamún* – *múdry ako Šalamúnove nohavice* pociťujú (vrátane významového posunu), svedčí príklad zo SNK: *Jedno z najpoužívanejších biblických prirovnaní môj dedo „zvelebil“ na: „Múdry ako Šalamúnova ríť“. Prepáčte za výraz. Ale nie o tom som chcela. Ak niekoho prirovnáte k Šalamúnovi, chváľte jeho rozumové schopnosti (na rozdiel od deda)*.

[porov. i prípady s adjektívnym základom *múdry* a zvieracím či vecným prirovnávacím komponentom: *múdry ako sova – ako rádio/televízor/kniha/encyklopédia/wikipédia/google* („veľmi múdry“ – aj ironicky)].

Univerzálnosť funkcie spočívajúca v ustálenej obraznej modifikácii príznaku s variabilnou intenzitou však neodpovedá na otázku vnútornej formy jednotlivých prirovnaní, ich konkrétna motivácia pri takomto funkčnom prístupe ostáva nevysvetlená. Dostávame sa tak k ďalšej otázke, ktorej podstatu vystihol jeden z účastníkov Detskej Univerzity Komenského²⁵⁶ (otázku položil prednášajúcemu z odboru prírodných vied): *Prečo sa hovorí „múdry ako Einstein“, prečo sa nehovorí „múdry ako Tesla“*, s dôvetkom – *keď Tesla bol rovnako dobrý fyzik?*

To nás nadväzujúco vracia k úvodnej časti tohto textu – k predostretej otázke kolektivizovanej percepcie personálnej múdrosti a jej jazykového, užšie frazeologického reflexu. Túto otázku možno uchopiť aj cez prizmu akumuláčnej a kultúrnej pamäti. V diele *Jazyk – človek – kultúra* (2010) slovenský lingvista J. Dolník pri pohľade na minulosť slovenského jazyka v jeho prítomnosti pracuje s konceptom nemeckej antropologičky A. Assmannovej, ktorá sa vo svojej vedeckej práci venovala aj otázkam kultúrnej pamäti²⁵⁷, ktorej súčasťou je i pamäť jazyková. V reláciách pojmu kultúrna pamäť bádatel'ka navrhuje odlišiť pamäť funkčnú od pamäti akumuláčnej. Zatiaľ čo akumuláčna pamäť funguje ako archív príslušnej kultúry, kultúrna pamäť, ktorá má povahu práve funkčnej pamäti, z archívu akumuláčnej pamäti údaje preferenčne vyberá a štruktúruje – spája sa s ňou teda selekčno-preferenčná a interpretačná funkcia (Dolník, 2010, s. 94). Jestvovanie prirovnania *múdry ako Einstein/Šalamún*, ale nie *múdry ako Tesla* je tak vlastne jeden z príkladov, ako isté kultúrne spoločenstvo reaguje na ponuku archívu a čo sa z tejto ponuky premietne do kultúrnej kolektívnej pamäti na základe preferenčných interpretačných reakcií spoločenstva.

Inšpirujúc sa v súčasnosti využívaným prirovnaním v podobe *múdry ako wikipédia*, pozrime sa, aký pohľad v rámci hesiel A. Einstein a N. Tesla uplatňuje na tieto osobnosti svetovej vedy Wikipédia, charakterizovaná ako slobodná encyklopédia, ktorú môže upravovať každý:

²⁵⁶ Otázku sme vyexcerpovali z korpusového materiálu (denník Pravda).

²⁵⁷ Autor odkazuje na dielo autorky *Erinnerungsräume. Formen und Funktionen des kulturellen Gedächtnisses* z r. 1999 (bližšie Dolník, 2010, s. 94).

Albert Einstein²⁵⁸ (...) je považovaný za najvýznamnejšieho vedca 20. stor. Predložil teóriu relativity a významne prispel k rozvoju kvantovej mechaniky, štatistickej mechaniky a kozmológie. V roku 1921 mu bola za vysvetlenie fotoelektrického javu a zásluhy v oblasti teoretickej fyziky udelená Nobelova cena za fyziku. (...) Po sformulovaní všeobecnej teórie relativity v novembri 1915 sa stal Einstein známym na celom svete. Neskôr jeho sláva prekonala všetkých vedcov v histórii. Jeho meno sa stalo synonymom vysokej inteligencie a génia. V roku 1999 ho časopis *Time* vybral ako Osobnosť storočia.

Nikola Tesla²⁵⁹ (...) Po jeho verejnom predvedení bezdrôtovej telekomunikácie v roku 1893 a po výhre v tzv. „Vojne prúdov“ bol široko rešpektovaný ako najvýznamnejší elektrotechnický inžinier v Amerike a svojho času bol v USA pravdepodobne slávnejší ako ktorýkoľvek iný vynálezca alebo vedec v histórii. (...) Hoci bol Tesla veľký vedecko-technický génius, nemal výraznejšie podnikateľské schopnosti, často sa zadlžoval a mal právnické problémy v uznaní viacerých svojich patentov, pričom sa dostal do konfliktov s inými vynálezcami a podnikateľmi, predovšetkým s Thomasom Alva Edisonom a s Guglielmom Marconim. Neskôr sa navyše zaoberal vizionárskymi, no ťažko zrealizovateľnými a drahými projektmi, ako bola napr. bezdrôtová distribúcia elektriny. Kvôli všetkým týmto faktorom sa dostal do finančných problémov, utiahol sa do ústrania a 7. januára 1943 zomrel pomerne chudobný a zabudnutý v jednom z newyorských hotelov vo veku 86 rokov.

Ak odhliadneme od nespochybniteľného prínosu oboch osobností pre rozvoj príslušných vedných oblastí a jeho reflexu vo vedeckej komunite²⁶⁰, z vybraných statí Wikipédie možno vyselektovať i záchytné body pre interpretáciu toho, čo sa zrkadlí v kultúrnom kolektívnom spomínaní a zabúdaní²⁶¹ s priemetom v lexike, porov. *Tesla* (a) vs. *Einstein* (b): (a) *svojho času bol v USA pravdepodobne slávnejší ako ktorýkoľvek iný vynálezca alebo vedec v histórii; utiahol sa do ústrania; zomrel po-*

²⁵⁸ https://sk.wikipedia.org/wiki/Albert_Einstein

²⁵⁹ https://sk.wikipedia.org/wiki/Nikola_Tesla

²⁶⁰ Ich vedecký prínos našiel nadstavbový ohlas napr. aj v pomenovaní fyzikálnych a chemických jednotiek [tesla (skr. T) – jednotka magnetickej indukcie, einsteinium (skr. Es) – umelo získaný rádioaktívny prvok].

²⁶¹ K problematike kultúrneho spomínania a zabúdania v reláciách kultúrnej pamäti pozri Dolník, 2010, s. 94.

merne chudobný a zabudnutý vs. (b) *sa stal Einstein známym na celom svete. Neskôr jeho sláva prekonala všetkých vedcov v histórii. Jeho meno sa stalo synonymom vysokej inteligencie a génia*. Spoločenská akceptácia a na ňu nadväzujúca fixácia A. Einsteina ako prototypu múdrosti v kolektívnom spoločenskom vedomí teda vytvorila podložie pre symbolický význam jeho mena, z ktorého čerpá jednak prirovnanie *múdry ako Einstein*, jednak eponymum *einstein*, *„kto je mimoriadne múdry, inteligentný“* (porov. príklady zo SSSJ, heslo *einstein: doma im rastie malý einstein; einsteinovia našej vedy*).

Podoba prirovnania *múdry ako Einstein* predstavuje aktualizovaný model staršieho prirovnania *múdry ako Šalamún* (z hľadiska vzájomného vzťahu ich možno interpretovať ako frazeologické varianty). Pripomeňme pri staršej podobe *múdry ako Šalamún* aspoň to obligátne: Frazeéma patrí medzi frazeologické internacionalizmy biblického pôvodu [porov. niekoľko príkladov zo slovanských jazykov: bulh. *мъдър като Соломон*, poľ. *mądry jak Salomon*, srb. *мудар као Соломон (Соломун)*, čes. *moudrý (chytrý) jako Šalamoun*; Ivanov – Mokijenko, 2019b, s. 105 – 107; Ouředník, 2011, s. 210] a radí sa k tej množine frazém, ktoré motivačný vzťah k biblickému textu signalizujú menom biblickej postavy vo svojom zložení (pozri napr. Skladaná, 1996, s. 125; Habovštiaková, 2002, s. 371). V danom prípade sa konotačne dostávame k (Bibliou sprostredkovanej a v našich kultúrnych podmienkach tradovanej) múdrosti spájanej s kráľom Šalamúnom (asi 971 – 931 pnl.²⁶²), a teda symbolizovanej jeho menom: „*Šalamúnova múdrosť bola väčšia ako múdrosť všetkých synov Východu a všetka múdrosť Egypta. Bol múdrejší od všetkých ľudí...*“ (1 Kr 5, 10 – 11).²⁶³

Ako vidno, aj v novšom (*ako Einstein*), aj v staršom (*ako Šalamún*) prípade sa prejavuje relevantná súvislosť so symbolickým významom („múdrost“) mena biblickej či historickej (vedeckej) osobnosti. Ako konštatuje F. Čermák (Filipec – Čermák, 1985, s. 182), hoci proprium ako súčasť frazémy zvyčajne svoju individuálnu podstatu spočívajúcu v jedinečnosti denotátu stráca, v istých prípadoch jedinečný referenčný vzťah propria k denotátu predsa len ostáva zachovaný (tvrdenie konkretizuje príkladom *být bohatý jako Krésus*), pričom pri jeho integrácii do celko-

²⁶² Údaje uvádzame podľa *Nového biblického slovníka* – heslo Šalamoun (Douglas, 2009, s. 995).

²⁶³ Katolícky preklad Biblie dostupný na: <https://biblia.sk>

vej sémantiky frazémy sa často prejavuje súvislosť so symbolickým významom. Vžitost' či silu symboliky múdrosti, ktorá sa ako prvotná vynára pri biblickom mene Šalamún,²⁶⁴ dosvedčuje na jednej strane jeho apelativizačný odraz v slovenskej lexike [eponymium *šalamún* s primárnym významom *múdry, rozvážny, vynachádzavý človek*²⁶⁵ (Ološtiak, 2018, s. 251)], na druhej strane tá skutočnosť, že okrem prirovnania *múdry ako Šalamún* vo frazeologickom fonde nefigurujú prirovnania *bohatý ako Šalamún* či *slávny ako Šalamún*, a to napriek tomu, že biblický text takýto potenciál poskytoval, resp. nevyučoval [napr. *Preto mu Boh povedal: „Pretože si si žiadal túto vec a nežiadal si si dlhý vek, ani si si nežiadal bohatstvo, ani si nežiadal život svojich nepriateľov, ale si si žiadal chápacosť, aby si pochopil právo, urobím ti podľa žiadosti: Hľa, dám ti srdce múdre a chápacosť, takže tebe podobného nebolo pred tebou a takého, ako si ty, nebude ani po tebe. Ale dám ti aj to, čo si nežiadal, aj bohatstvo, aj slávu, takže ti po všetky tvoje dni nebude podobného medzi kráľmi.“ (1 Kr 3, 11 – 13)].²⁶⁶*

Prípád *múdry ako ded Vševed* je už z iného súdka – vychádza z inej motivácie ako prípady *múdry ako Šalamún/Einstein*. Nezakladá sa na využívaní mien „verejných alebo historických osobností, ktorých správanie slúži na ilustráciu múdrosti“ (Ruisel, 2018, s. 365), nepracuje sa so symbolickým významom mien takýchto osobností. *Múdry ako ded Vševed* koreluje so zafixovanou spoločenskou predstavou múdreho starého človeka.²⁶⁷ Táto predstava je zakomponovaná už v spojení identifikujúcom rozprávkovú bytosť – *ded Vševed* (postava z rozprávky *Tri zlaté vlasy deda Vševeda*), v ktorom sa pracuje jednak s konceptom staroby (*ded* = skúsenosť, rozhl'adenosť, múdrosť), jednak s explicitnou lexikálnou signalizáciou múdrosti, v príslušnej rozprávke z hľadiska rozsahu

²⁶⁴ Porov. širšie na biblické propriá zamerané konštatovanie: „Biblické vlastné mená motivovali vznik frazém, ktoré sa zakladajú na symbolickom význame týchto mien, kde napríklad Šalamún symbolizuje múdrosť, Judáš zradu, Lazár chorobu, Tomáš je prototyp nedôverčivej, pochybovačnej osoby, Pilát asociuje človeka, ktorý sa zjavuje zodpovednosťou a pod.“ (Dobříková, 2014, s. 45).

²⁶⁵ Súčasťou sémantickej štruktúry depropriálnej lexémy je aj ironický význam (mudrlant, špekulant).

²⁶⁶ Danej otázke sa podrobnejšie venujeme v časti 1.10 *O múdrosti a starobe optikou (nielen) biblickej frazeológie* (v rámci jej vnútorného členenia pozri podčasť *Viacaspektivno o Šalamúnovi*).

²⁶⁷ Bližšie k problematike pozri časť 1.10.

múdrosti komplexnej, personálne jedinečnej a neprenosnej (putovanie za jedinečnou vševediacou bytosťou, *dedom Vševedom – Slnkom*²⁶⁸), motivačne zviazanou s *apelatívom vševed*²⁶⁹, t. j. „ten, ktorý všetko vie“. Hoci pre komunikačné uplatňovanie prirovnania *múdry ako ded Vševed* (i v podobe *dedo Vševedo, dedko Vševedko*) poznanie rozprávkového zdroja nie je nevyhnutné (postačuje všeobecný koncept múdreho starca), korpusový materiál na príklade zámernej kontextovej kumulácie mien rozprávkových/komiksových/filmových postáv (širšie i reálií) v pozícii *comparatum* dokladá používateľské uvedomovanie si, že príslušné *comparatum* je rozprávkovej proveniencie, porov. *Ostatne sama Príroda v tom ide príkladom, pretože nie každý je silný ako Superman, krásny ako Zlatovláska a múdry ako Ded Vševed.; Už ako päťročný som ich priam hltal. Pod ich vplyvom som fantaziroval, že som silný ako Miesižezezo, rýchly ako sede[m]mil'ové čižmy a múdry ako dedo Vševedo.*

Zhrnutie

Kto sú múdri ľudia, ktorých mená sa uvádzajú ako verejné prototypy múdrosti? To bola otázka, ktorú sme z úvah o múdrosti ako psychologickom fenoméne preniesli na frazeologickú pôdu, hľadajúc na ňu odpoveď prostredníctvom frazeologických prirovnaní *múdry ako...* (*Šalamún/Einstein*).

Zatiaľ čo v diskusiách o verejných a historických osobnostiach považovaných za múdrych ľudí sa uvádzajú i chyby a slabosti, ktoré ich múdrosť spochybňujú (Konfucius – nevl'údnosť, Sokrates – „neogabanosť“, Leonardo da Vinci – nespoľahlivosť; Ruisel, 2018, s. 365), vo frazeologizovanom prípade sa status múdrosti už nerelativizuje. Pregnantný príklad prináša biblický príbeh o Šalamúnovi: jeho súkromný život bol

²⁶⁸ „Ded Vševed je môj syn – jasné Slnko. Ráno, keď vstáva, je malým chlapčatom, napoludnie je z neho silný muž a večer sa vracia domov ako starý dedo.“ Citované podľa: <https://www.zones.sk/studentske-prace/rozpravky/15099-tri-zlate-vlasy-deda-vseveda/>

²⁶⁹ Propriálnizáciu apelatíva *vševed* možno v súčasnosti registrovať širšie, napr. *Profesor Vševed* – knižná vzdelávacia séria pre deti; *Vrabec Vševed* – názov piesne a LP platne P. Hammela; podnikateľská sféra: *Vševed*, s. r. o.; vedomostná súťaž *Český Vševed*.

totiž „značne nerozumný a vo vyššom veku sa ľahkomyselne oddával radovánkam“ (Ruisel, 2018, s. 274).²⁷⁰

V psychologickom pohľade tak Šalamún reprezentuje rozdiel medzi všeobecnou múdrosťou (schopnosť realizovať múdre rozhodnutia o iných²⁷¹) a osobnou múdrosťou (prijímanie múdrych rozhodnutí o vlastnom živote) (tamže). Vo frazeologickom pohľade nachádza svoj odraz tá strana mince, ktorá smerom k psychologickému interpretácii diskutí o verejných prototypoch múdrosti (požiadavka diskutujúcich na vysokú a čistú úroveň ideálu, ktorú však reálny človek nedokáže adekvátne naplniť) potvrdzuje, že „múdrost' vo svojej čistej forme môže prežívať iba v idealizovanom stave“ (Ruisel, 2006, s. 19).

Viera Kováčová

---

²⁷⁰ *Keď bol Šalamún starý, zviekli mu jeho ženy srdce za cudzími bohmi, jeho srdce už nepatrilo celé Pánovi, jeho Bohu, ako srdce jeho otca Dávida. (...) Preto Pán povedal Šalamúnovi: „Pretože je to s tebou takto a nezachoval si moju zmluvu a predpisy, ktoré som ti dal, odtrhnem od teba kráľovstvo a dám ho tvojmu sluhovi.“ (1 Kr 11, 4; 11, 11). V súvislosti s touto témou pozri i časť 1.10 O múdrosti a starobe optikou (nielen) frazeológie, konkrétne jej podčasť Viacaspektovo o Šalamúnovi.*

²⁷¹ Porov. v tomto kontexte frazému *šalamúnske rozhodnutie (riešenie)*.

1.10 O múdrosti a starobe optikou (nielen) biblickej frazeológie: *múdry ako Šalamún, starý ako Matuzalem/Abrahám*

Parentéza v názve predznamenáva, že náhľad na frazeologizovanú podobu vzťahu múdrosti a veku i na frazeologizované „tváre“ múdrosti a staroby sa v tejto časti textu nevytvára výlučne na biblickej frazeologickej platforme. Pre pohľad do frazeologického fondu slovenského jazyka nám totiž prvotnú inšpiráciu priniesli psychologické úvahy venované otázke múdrosti v procese starnutia. Psychologické nazeranie nás priviedlo k uvažovaniu nad tým, ako sa tento vzťah myšlienkovy spracúva a jazykovo fixuje v slovenskom frazeologickom fonde.²⁷² Ďalší impulz nám poskytli diskusie o generatívnej umelej inteligencii, ktorá sa stala výrazným fenoménom súčasnosti – na ich podloží sa jedným z výskumných zdrojov pre náš text stal i ChatGPT²⁷³, vyvinutý spoločnosťou OpenAI, konkrétne jeho interpretácia vybraných biblických frazém (v kontexte sledovanej problematiky). Posúdenie frazeologického potenciálu biblických miest a symboliky biblických postáv generatívnu umelou inteligenciou nás priviedlo k otázkam týkajúcich sa frazeologickej reflexie biblických postáv symbolizujúcich vysoký vek (*starý ako niekto*). V prípade frazém motivačne spätých s Bibliou sa zámerne vraciame aj k východiskovému biblickému textu, sledujúc „*čo nám takýto návrat, takéto systematickejšie poznávanie a lepšie poznanie biblických pretextov napovie aj smerom k samému fondu takýchto jednotiek ako aj smerom k možnostiam ich rozmanitého, azda aj úspešného či úspešnejšieho uplatňovania*“ (Mlacek, 2013, s. 140 – 141). Materiálové výcho-

²⁷² K problematike múdreho človeka vo frazeológii pozri i predchádzajúcu časť textu (1.9).

²⁷³ ChatGPT: Chat Generative Pre-trained Transformer. Pozri bližšie charakteristiku ChatGPT (uverejnenú na webovom sídle: <https://talkai.info/sk/faq/>): „*ChatGPT je nástroj na spracovanie prirodzeného jazyka, ktorý využíva technológiu umelej inteligencie (AI) a strojového učenia na generovanie odpovedí na textové vstupy používateľov. ChatGPT funguje tak, že sa pokúša porozumieť textovému vstupu (nazývanému výzva) a generuje dynamický text, na ktorý odpovedá. Je to v podstate supervelký počítačový program, ktorý dokáže porozumieť prirodzenému jazyku a vytvárať ho.*“

disko pre komunikačné uplatnenie jednotiek nám poskytuje databáza textov Slovenského národného korpusu.²⁷⁴

Psychologický a frazeologický pohľad na vzťah múdrosti a starnutia

„... *človek musí byť starý a múdry, aby poznal, že múdrosť neprichádza s vekom*“ – takto (priam šalamúnsky) nahliada na výskumnú otázku múdrosti z aspektu vývinovej psychológie (zvyšovanie/znižovanie múdrosti v procese starnutia) na základe analýzy výsledkov empirických štúdií holandský psychológ G. M. Brugman. V monografii *Múdrosť a hlúposť* (2018) sa pri uvedenom Brugmanovom konštatovaní pristačuje psychológ I. Ruisel (pozri s. 192), ktorého úvahy o tom, ako môže psychológia prispieť k štúdiu múdrosti,²⁷⁵ prinášajú viacero podnetov hodných frazeologického zreteľa. Naznačenú konfrontáciu psychologického a frazeologického pohľadu podnecuje to, že frazeológia „*predstavuje výsledok dlhodobej duševnej tvorivosti danej society a z hľadiska spoločenského diskurzu reflektuje už dosiahnutú úroveň jej všeobecného poznania*“ (Dobříková, 2014, s. 5). Ako konštatuje J. Dolník (1998, s. 21), frazémy patria do množiny jazykových výrazov existenčne motivovaných entitami s osobitnou pragmatickou závažnosťou pre členov jazykového spoločenstva²⁷⁶ – príslušné entity „*sú kognitívne spracované a uložené v pamäti ako osobitné typy mentálnych reprezentácií, ktoré sú jazykovo fixované s osobitným typom kontrastu*“ (Dolník, 1998, s. 21).

²⁷⁴ Pracujeme s materiálom excerpovanom z hlavného korpusu písaných textov – prim-10.0 (prim-10.0-public-all) a z webového korpusu (web-6.0).

²⁷⁵ Ako autor približuje, začlenenie múdrosti do repertoára psychologického skúmania je novšieho dáta a nešlo o jednoduchý proces. Komplexné témy, kam možno zaradiť aj múdrosť, osobnosť či motiváciu, sa spočiatku v hľadáčiiku psychológie nevyskytovali, no vplyvom prehlbovania záujmu o širšie aspekty ľudskej existencie sa situácia začala meniť – pojem múdrosti sa v psychológii objavuje v súvislosti s novými trendmi celoživotného vývinu a predĺženia ľudskeho veku (Ruisel, 2018, s. 5, 364).

²⁷⁶ Okrem frazém do okruhu takýchto výrazov autor radí propriá, termíny, expresíva a supletívizmy. Ich existencia je prejavom pôsobenia princípu funkčnej separácie, ktorý „*spočíva v tom, že ak sa istý typ jazykového výrazu vyznačuje istou funkčnou vlastnosťou, ktorú používatelia jazyka vnímajú ako osobitne kontrastnú vo vzťahu k vlastnostiam iných typov, pretože koreluje s nejakou osobitnou potrebou vo vzťahu k jazyku, separuje sa od ostatných typov na základe nejakej výraznej konštitučnej črty*“ (Dolník, 1998, s. 21).

Aký je teda vzťah medzi múdrosťou a starnutím zo psychologického aspektu a ako je tento vzťah myšlienkovy spracovaný a jazykovo fixovaný v slovenskom frazeologickom fonde?

I. Ruisel v časti Starnutie a neurológia múdrosti predstavuje tri modely reflektujúce možné vzťahy medzi múdrosťou a starnutím: model pozitívny, model poklesu a model kryštalizovaný (Ruisel, 2018, s. 266 – 267). Zatiaľ čo podľa pozitívneho modelu jestvuje medzi vekom a múdrosťou priama korelácia, a to vzťah rastu (zvyšovaním veku sa zvyšuje aj múdrosť), model poklesu, ako to predznačuje názov, vychádza z predpokladu, že múdrosť začínajúca v mladšej dospelosti postupne klesá – časť starších ľudí si však svoju múdrosť prejavovanú už v mladšej dospelosti predsa len dokáže udržať. Kryštalizovaný model nepredpokladá korelácie medzi vekom a múdrosťou: „... *starší dospelí sú rovnakými nositeľmi múdrosti ako mladí dospelí*“ a „*staroba síce múdrosť nezvyšuje, ale ani neznižuje*“ (Ruisel, 2018, s. 266). Podľa empirických poznatkov práve kryštalizovaný model zachytáva vývin múdrosti v priebehu životnej cesty najpresnejšie. Nepriamy vzťah medzi vekom a múdrosťou preto vyvracia očakávanie, že staroba automaticky vedie k múdrosti, resp. povedané slovami gréckeho dramatika Mendera – „*biele vlasy nevyvolávajú múdrosť*“ (porov. Ruisel, 2018, s. 266).

Ako je vzťah medzi múdrosťou a starnutím mentálne spracovaný a frazeologicky v jazyku fixovaný? Flagrantnú odpoveď ponúkajú frazeologické (ustálené) prirovnania s adjektívnym porovnávacím základom *múdry*, v ktorých prirovnávaciu časť tvorí životný komponent (*múdry ako niekto*), porov. príklady zo SNK: *Vysvetľujte mladému, že má byť múdry ako starec! / Je mladý sťa mládenec a múdry ako starec... / To majú hádam aj pravdu, ale nemôžu predsa chcieť, aby mladý chlap bol taký múdry ako starec. / ... človek rozvážny a múdry ako starec, a pritom ani nebol bohvieako starý. / Ostatne sama Príroda v tom ide príkladom, pretože nie každý je silný ako Superman, krásny ako Zlatovláska a múdry ako Ded Vševed. / Už ako päťročný som ich priam hltal. Pod ich vplyvom som fantaziroval, že som silný ako Miesiželezo, rýchly ako sede[m]mil'ové čižmy a múdry ako dedo Vševedo. / Som pekný ako princ z rozprávky, bohatý ako kráľ, múdry ako dedko Vševedko...* Ak si frazeologické prirovnania *múdry ako starec* a *múdry ako ded Vševed*²⁷⁷ usúvzťažníme

²⁷⁷ Prirovnaniu *múdry ako ded Vševed* sa podrobnejšie venujeme v časti 1.9 *O múdrom človeku vo frazeológii*.

s vyššie predstavenými modelmi vzťahu medzi múdrosťou a starnutím, vidíme, že vystupujú ako jazykovo spracovaný výsledok takej mentálnej reprezentácie príslušného vzťahu, ktorý korešponduje s pozitívnym modelom (zvyšovaním veku sa zvyšuje aj múdrosť). Podľa F. Mika frazémy gnómicke mapujú archetypálne životné situácie a možno tak na ne nahliadať práve na pozadí „archetypálneho lona“ reči (Miko, 1993, s. 269). V tomto kontexte uvedené frazeologické prirovnania korelujú so zafixovanou spoločenskou predstavou múdreho starého človeka. A hoci empirické výskumy predpoklad o raste múdrosti spolu s vekom úplne nepotvrdzujú (I. Ruisel v časti venovanej medicínskym dôsledkom veku a múdrosti uvádza a komentuje výsledky viacerých štúdií naznačujúcich, že starnutie mozgu spomaľuje myslenie – dochádza najmä k poklesu schopnosti vykonávať mentálne operácie, znižuje sa funkčnosť epizodickej pamäti a výkonná funkcia), predsa len prinášajú relevantné svedectvo aj o tom, že isté časti mozgu sú voči veku odolnejšie: „*Podľa Stuardingerovej pomerne stabilne prebieha usudzovanie a poznávanie, založené na poznatkoch a skúsenostiach. Ak je človek mentálne aktívny, táto schopnosť, s vrcholom medzi 40. až 50. rokom, ktorá zostáva dlhší čas stabilná a klesá až v posledných rokoch života, by mohla prispieť k rozvoju múdrosti*“ (Ruisel, 2018, s. 274). Koncept múdreho starého človeka, ktorého múdrosť je akumulovaná (najmä) prostredníctvom nadobudnutých poznatkov a bohatých, rôznorodých životných skúseností (porov. v tejto súvislosti predchádzajúci citát o starnutí mozgu), ktorý má svoje frazeologické ukotvenie aj v prirovnaniach *múdry ako stavec*, *múdry ako ded Vševed*, tak na jednej strane možno zaradiť (z pohľadu sociolingvistiky a sociálnej psychológie) medzi stereotypy²⁷⁸ (v kultúrnom spoločenstve štandardizované, stabilné predstavy, nie vždy zodpovedajúce skutočnosti, resp. zodpovedajúce skutočnosti len čiastočne²⁷⁹), na druhej strane naň možno nahliadať (z pohľadu kognitívnej psychológie a psycholingvistiky) ako na prototyp (odpovedajúci na otázku, ako sa na základe konceptualizačných procesov pojem konštituuje v mysli)²⁸⁰.

²⁷⁸ A to aj stereotypy rodové.

²⁷⁹ Pri chápaní stereotypov vychádzame z ich charakteristiky predstavenej v prácach O. Orgoňovej a J. Dolníka (Orgoňová – Dolník, 2010, s. 72; Dolník, 2010, s. 88).

²⁸⁰ Bližšie k prototypom i stereotypom pozri v diele I. Vaňkovej a kol. (2005, s. 83 – 88).

Viacaspektovo o Šalamúnovi

V rámci psychologických úvah o vzťahu veku a múdrosti je pre konfrontáciu s frazeologickým pohľadom podnetný i náhľad psychológov na izraelského kráľa Šalamúna (asi 971 – 931 pnl.²⁸¹), ktorého meno sa stalo symbolom múdrosti.²⁸² V slovenskej lexike o tom vypovedá predovšetkým eponymum *šalamún* s primárnym významom *„múdry, rozvážny, vynachádzavý človek“*²⁸³ či – s osobitným ohľadom na frazeologickú orientáciu nášho textu – frazeologické prirovnanie *múdry ako Šalamún* (*„veľmi múdry“*²⁸⁴). Porov. vybrané príklady zo SNK: *Človek môže byť múdry ako Šalamún, ak však nemá jednoduchosť a nevinnosť detského srdca, zatvára sa pred pravdou... / Nech je vo vedení štátu hoci aj „elita“ múdra ako Šalamún, dav zbabelcov namiesto národa zmari akúkoľvek iniciatívu „elit“, a naopak. / Keby som múdrosť posudzoval podľa toho, akým štýlom kto nosí svoje nešťastie vonku na ulici, bola by mama múdra ako Šalamún... / Alebo také auto napríklad, čo všetko si človek musí naštudovať, kým napíše odborný výklad toho, čo je skvelé práve na tomto modele auta. Ved' ja budem múdra ako Šalamún! / Poznáte ten ako si*

²⁸¹ Datovanie panovania prevzaté z diela J. D. Douglasa (2019, s. 995).

²⁸² Danej problematike sa venujeme aj v časti 1.9 *O múdrom človeku vo frazeológii*.

²⁸³ Súčasťou sémantickej štruktúry tejto depropiálnej lexémy je aj ironický význam (*„mudrlant, špekulant“*). Bližšie k eponymu *šalamún* pozri Ološtiak, 2018, s. 251.

²⁸⁴ I v tomto prípade platí, že súčasťou sémantickej štruktúry jednotky je v slovenčine aj ironický význam (otázku využitia kladnej charakteristiky v zápornom zmysle však v našom pohľade neroztvárame). Keďže táto jednotka patrí k frazeologickým internacionalizmom, žiada sa aspoň spomenúť, že daná frazéma nemusí mať vo frazeologických fondoch jednotlivých jazykov úplne identický status, čo sa sémantiky a komunikačnej exponovanosti týka. Napr. v bulharčine si frazéma *мъдър като Соломон* zachováva sémantiku *„veľmi múdry človek“* a v ironickom význame sa nevyskytuje (Dobříková, 2014, s. 46). Pre češtinu Slovník české frazeologie a idiomatiky 1 (Čermák a kol., 2009a, s. 351 – 352) v štruktúre polysémantu (*být*) *moudrý jako Šalamoun / Šalomoun* ako prvý zachytáva práve význam ironický, posmešný (*„dávat najevo svou chytrost příliš neskromně, domýšlivě, urážlivě“*), význam *„být velmi chytrý, moudrý, zkušený“* sémanticky čerpajúci z biblického kontextu uvádza až následne (v oboch prípadoch sa pritom uplatňuje kvalifikátor signalizujúci zriedkavosť výskytu frazémy). V ruštine sa v ironickom význame používa iba zriedkavo a v sémantickej štruktúre sa ironický význam slovníkovo spracúva ako význam druhotný [v ruskom prípade sa údaje vzťahujú na frazému *Соломонова премудрость (мудрость)*, pri ktorej sa ako jej ekvivalent v bulharskom, poľskom či slovenskom jazyku uvádza aj sledované frazeologické prirovnanie] (Ivanov – Mokijenko, 2019b, s. 104 – 108).

Mara dala inzerát, že hľadá chlapa múdreho ako Šalamún, pekného ako Brad Pitt a bohatého ako Onassis?

Ako je známe, múdrosť kráľa Šalamúna zvyrazňujú starozákonné texty.²⁸⁵ Múdrosť dostáva vo sne ako dar od Boha [*Tej noci sa Šalamúnovi zjavil Boh a povedal mu: „Žiadaj si, čo ti mám dať! (2 Krn 1, 7)*] na základe svojej prosby, aby sa dokázal vyrovnat' s povinnosťami kráľovského úradu: *Šalamún odpovedal Bohu: „Ty si môjmu otcovi Dávidovi preukázal veľkú priazeň a mňa si ustanovil namiesto neho za kráľa. Teraz teda, Pane, Bože, nech sa splní tvoj sľub, ktorý si dal môjmu otcovi Dávidovi. Lebo ty si ma ustanovil za kráľa nad ľudom početným ako prach zeme. Daj mi teda múdrosti a vedomosti, aby som vedel, ako sa správať pred týmto ľudom. Ved' ktože by ináč mohol spravovať tento početný ľud?“ (2 Krn 1, 8 – 10); Boh uštedril Šalamúnovi múdrosť a rozvahy vo veľmi veľkej miere, aj šírku srdca, ako je piesku na morskom brehu. Šalamúnova múdrosť bola väčšia ako múdrosť všetkých synov Východu a všetka múdrosť Egypta. Bol múdrejší od všetkých ľudí, od Ezrahitu Etana, od Hemana, od Maholových synov Chalkola a Dordu, takže sa o ňom hovorilo u všetkých okolitých národov (1 Kr 5, 9 – 11).*

V novozákonných knihách sa múdrosť Šalamúna dostáva do porovnávacích relácií s múdrosťou Ježiša Krista, ktorý podľa Matúšovho a Lukášovho evanjelia (Mt 12, 42; Lk 11, 31) o sebe prehlásil, že je väčší ako Šalamún, považovaný Písmom za mimoriadne múdreho muža, porov. *„Kráľovná z juhu vystúpi na súde proti tomuto pokoleniu a odsúdi ho; lebo ona z končín zeme prišla počúvať Šalamúnovu múdrosť – a tu je predsa niekto väčší ako Šalamún!“ (Mt 11, 42).* Tento porovnávaci bib-

²⁸⁵ Biblické slovníky, ktoré širšej kultúrnej verejnosti napomáhajú porozumieť biblickým textom, v častiach venovaných Šalamúnovi jeho múdrosť a ohlas tejto múdrosti osobitne reflektujú vo viacerých súvislostiach, porov. niekoľko ukážok z *Nového biblického slovníka* (Douglas, 2009): *„Šalamoun svou moudrostí předčil své současníky v Egyptě, Arabii, Kanaanu i Edómu (1 Kr 4,29nn) a stal se velkým představitelem literatury moudrosti.“ (s. 997); „Klasickou ukázkou Šalamounovy moudrosti je příběh o sporu nevěstek o dítě (1 Kr 3,16nn).“ (s. 997); „Žádný z hrdinů starověku (snad s výjimkou Alexandra Velikého) není v lidové literatuře oslavován tolik jako právě Šalamoun. Židovských, arabských a etiopských příběhů o jeho intelektu a magických schopnostech existuje bezpočet.“ (s. 998). Podrobnější charakteristiku Šalamúna pozri napr. v *Novom biblickom slovníku* (Douglas, 2009, s. 995 – 999) a *Biblickom slovníku* (Novotný, 1956, s. 1057 – 1059).*

lický pohľad smerom k tej časti frazeologického fondu, ktorá motivačne čerpá z Biblie, môže evokovať otázku, prečo sa nefrazeologizovalo aj prirovnanie v podobe *múdry ako Ježiš*, ak múdrosť Ježiša podľa evanjeliového textu prevýšila múdrosť Šalamúnovu. Odpoveď súvisí s osobitným postavením Ježiša Krista, ktorý nie je len jednou z biblických postáv, ale ústrednou postavou kresťanského náboženstva so statusom Božieho syna a Vykupiteľa sveta. Rozmer múdrosti majúci svoj zástoj v biblicko-teologických interpretačných súvislostiach²⁸⁶ nie je v spoločenskej percepcii dominantný, ako fundamentálne vystupujú iné aspekty, porov. spracovanie hesla *Ježiš* v 2. zv. Slovníka súčasného slovenského jazyka (2011): „*Ježiš – podľa Biblie pôvodca a zakladateľ kresťanstva, jednorodený Boží Syn, ktorý vzal na seba ľudskú prirodzenosť, aby svojou smrťou na kríži a zmŕtvychvstaním vykúpil ľudstvo z hriechu, Ježiš Kristus, Kristus Pán, Pomazaný, Mesiáš.*“

Keďže fenoménom súčasnosti sa stala generatívna umelá inteligencia, v rámci rozvíjanej témy sme využili aj možnosť dialógu s chatbotom (ChatGPT-3.5 vyvinutý spoločnosťou OpenAI).²⁸⁷ Spýtali sme sa, či sa v slovenčine používa ustálené prirovnanie *múdry ako Ježiš* alebo *múdry ako Kristus*. ChatGPT odpovedal zamietavo s odôvodnením, že Ježiš Kristus „*je spojený predovšetkým s duchovnosťou a náboženstvom, nie s múdrosťou. Však nájdete iné podobné spojenia, kde je múdrosť a múdrosť podobná tomu, čo sa pripisuje Ježišovi.*“ Ako príklad ponúkol práve prirovnanie *múdry ako Šalamún*²⁸⁸, ktoré sa používa „*na označenie niekoho, kto je veľmi múdry, rozumný a schopný rozhodnúť sa správne. Toto spojenie je odvodené od biblického kráľa Šalamúna, ktorý je známy svojou múdrosťou a schopnosťou rozsudzovať spravodlivo.*“²⁸⁹

²⁸⁶ O chápaní múdrosti v Novom zákone a o múdrosti Ježiša Krista bližšie pozri napr. v *Novom biblickom slovníku* (Douglas, 2009, s. 639, 418).

²⁸⁷ Dialóg realizovaný 10. 12. 2023 na <https://talkai.info/sk/chat/>.

²⁸⁸ Doplnujúco spomeňme, že ChatGPT si nedokázal adekvátne poradiť s interpretáciou sémantiky prirovnania *múdry ako Šalamúnove nohavice* (*gate*, resp. z hľadiska súčasného používania frekventovanejšie so somatizmom v komponentovom zložení, napr. *ako Šalamúnov zadok*) so zápornou konotáciou (‘robiť sa múdrom’, ‘hlúpy, nemúdry’). To, že toto prirovnanie sa používa v ironickom význame, nebolo súčasťou informácií, ktorými chatbot disponoval.

²⁸⁹ Odpoveď na doplnujúcu otázku týkajúcu sa používania prirovnania *múdry ako Šalamún* v slovenskom jazyku.

Časť o Šalamúnovi sme začali konštatovaním o podnetnosti náhľadu psychológov na Šalamúnovu múdrosť i pre uvažovanie o jej frazeologic- kom ukotvení (*múdry ako Šalamún*). V čom príslušná podnetnosť spočí- va? V upozornení vzťahujúcom sa práve na aspekt veku a múdrosti. Na podklade biblických textov sa v psychologickom pohľade pri Šalamúno- vi totiž upozorňuje, že v diskusiách o múdrosti Šalamún vystupuje nie iba pozitívne, keďže „*svoje múdre rozhodnutia realizoval najmä v mla- dom veku*“ (Ruisel 2018, s. 177) a „*vo vyššom veku sa ľahkomyselne oddával radovánkam*“ (tamže, s. 274).²⁹⁰ Ak sa teda vrátíme k spomenu- tým modelom načrtávajúcim možné vzťahy medzi múdrosťou a starnu- tím (model pozitívny, model poklesu a model kryštalizovaný), biblický Šalamún reprezentuje model poklesu (starnutie so sebou prináša pokles múdrosti), no jeho frazeologizovaný obraz tomuto modelu nezodpovedá, presnejšie: do frazeologického pohľadu sa otázka vzťahu veku a mú- drosti nepremieta (idealizácia a generalizácia Šalamúnovej múdrosti).

Monografia *Múdrosť a hlúposť* prináša i ďalšie impulzy hodné fra- zeologickej konfrontácie. Jedna časť diela sa napr. tematicky venuje ty- pológii múdrosti, ktorá sa predstavuje cez profily reprezentantov vyme- dzených typov (bližšie Ruisel, 2018, s. 229 – 236). I. Ruisel v tejto časti vychádza z práce nemeckej antropologičky A. Assmannovej, ktorej ty- pológia pracuje so systémom typických predstaviteľov reprezentujúcich rozličné prejavy, vlastnosti, „tváre“ múdrosti: „*Keďže múdrosť je značne komplexná, nie všetky jej zložky spolupôsobia v rámci jednej osobnos- ti. Vymedzujú sa preto jednotlivé typy znamenajúce prístupy k rôznym aspektom múdrosti*“ (Ruisel, 2018, s. 369). Kto reprezentuje príslušné vlastnosti múdrosti? Sú to: Šalamún – predstaviteľ tzv. zdravého rozumu (múdrosť ako zdravý rozum), Prospero – predstaviteľ magickej múdrosti (múdrosť ovládnutia kozmu), Polónius – predstaviteľ otcovskej mú- drosti (múdrosť ako skúsenosť), Jaques – predstaviteľ skeptickej múdrosti (relativita múdrosti). Zo zdrojového hľadiska tieto postavy reprezentu-

²⁹⁰ Porov. i Výklady ke Starému zákonu II.: „*Obráz moudrého krále Šalomouna se najednou mění. Začíná jednat velmi nemoudře. Poukaz na jeho stáří není uspo- kojivým vysvětlením změny, která se s ním stala. Ani údaj o velikosti jeho harému nepřináší vysvětlení, aspoň ne v tom smyslu, jak se běžně chápe. Šalomoun se nedržel omezení, které králi ukládá tzv. ‚královský zákon‘ (Dt 17,17). Tento zákon v jeho době patrně ještě nebyl formulován, ale žilo silné vědomí toho, že normy Boží smlouvy platí i pro krále a kladou mu meze, které nesmí překročit, aniž se proviní na svém poslání*“ (Bič a kol., 1996, s. 368).

júce múdrosť v jej mnohotvárnosti možno rozdeliť do dvoch skupín. Na jednej strane stojí izraelský kráľ Šalamún, známy v našom kultúrnom okruhu predovšetkým z biblického podania, na druhej strane sú to postavy z dramatickej tvorby W. Shakespeara – Prospero (Búrka), Polónius (Hamlet), Jaques (Ako sa vám páči). Z tohto diapazónu vybraných reprezentantov múdrosti iba postava kráľa Šalamúna má aj svoju frazeologickú reprezentáciu (porov. nielen frazému *múdry ako Šalamún*, ale napr. aj *hovoriť ako Šalamún*, *šalamúnske rozhodnutie* či *šalamúnske riešenie*). Postavy zo Shakespeareových diel Prospero, Polónius, Jaques nemajú v našich končinách svoju frazeologickú reflexiu a poznanie týchto postáv ostáva obmedzené na okruh znalcov, čitateľov Shakespeareových diel.

V rámci spomenutej typológie múdrosti Šalamún vystupuje ako symbol kvality rozhodovania, založenej na schopnosti rýchleho pochopenia podstaty veci a na nepredpojatom úsudku [Šalamúnovo rozsúdenie dvoch žien v súdnom spore o dieťa sa dokonca dostalo aj do kníh venujúcich sa histórii experimentálnej psychológie (Ruisel, 2018, s. 176)]. Tieto aspekty sú obsiahnuté aj v sémantických základoch FJ *šalamúnske rozhodnutie* či *šalamúnske riešenie*, ktorými sa vyjadruje „*múdre, spravodlivé, vynaliezavé rozhodnutie, často mimoriadne diplomatické*“ (Skladaná, 2012, s. 199). A hoci frazeologické práce zvyčajne konštatujú, že tieto jednotky sa v ironickom, spochybňujúcom význame nepoužívajú (porov. Skladaná, 2012, s. 199), materiál SNK dosvedčuje ich dvojznačný charakter, porov. prvú verzus druhú ukážku (uplatnenie jednotiek v uvádzame v širšom textovom kontexte):

(1) *Aké akcie prídu od zajtra, bude možno známe už dnes podvečer – ale možno až nasledujúce ráno. Ak rozmýšľate, či prejdete do O2, ale zároveň nechcete prísť o možnosť využiť nové akcie iných operátorov, existuje šalamúnske riešenie: podajte žiadosť o prenos a ak si to zajtra rozmyslíte, prenos odvolajte. Na zrušenie sú tri pracovné dni od podania žiadosti.;*

(2) *Priama odpoveď mi neprišla, no z košického magistrátu bolo zverejnené také šalamúnske riešenie, že Luník IX vraj bude uprataný za peňaze samotnej mestskej časti a nie z peňazi magistrátu. Keďže však vieme, v akej super finančnej kondícii je mestská časť, prakticky to znamená len toľko, že Košičania opäť upracú smetisko na Luníku IX.*

Rozčlenenie významovej štruktúry frazémy napokon predznačuje/umožňuje už sémantika adjektíva *šalamúnsky*, ktoré je jej kompen-

tovou súčasťou a ktoré sa v slovenskej lexike uplatňuje nielen vo význame ‚múdry‘, ale aj ‚nejednoznačný, vyhybavý, obojaký‘ (porov. významovú štruktúru adjektíva šalamúnsky v *Slovníku slovenských eponým* – Ološtiak, 2018, s. 239).

V súvislosti s vyššie spomenutou typológiou múdrosti možno spomenúť i to, že stratégia Šalamúnových rozhodnutí sa v nej dáva do kontrastu s konaním Alexandra Veľkého, ktorý v chráme frýgického mesta Gordion, *„riešil svoje problémy netrpezlivým a radikálnym pretínaním gordického uzla“* (Ruisel, 2018, s. 230). Dodajme, že i konanie tejto osobnosti starovekých dejín našlo svoje frazeologické vyznenie, pravda, bez onymického komponentu v štruktúre frazémy, porov. *rozťat’, pret’at’ gordický uzol* ‚energicky, rázne a jednoducho vyriešiť zložitý problém‘ (sémantickú charakteristiku uvádzame podľa SSSJ, 2006, heslo gordický).

Podľa biblického textu dostáva Šalamún od Boha nielen dar múdrosti, o ktorý prosil, ale aj dar bohatstva a slávy, porov. *Boh odpovedal Šalamúnovi: „Pretože si toto mal na myslí a nežiadal si si bohatstvo ani majetky, ani slávu, ani život tých, čo ťa nenávidia, ba ani dlhý život si si nežiadal, ale si si žiadal múdrosť a vedomosť, ktorou by si vedel spravovať môj ľud, nad ktorým som ťa ustanovil za kráľa, dáva sa ti múdrosť a vedomosť. Ale dám ti aj bohatstvo, majetky a slávu, akú nemali králi, ktorí boli pred tebou, a nebudú mať ani tí, čo budú po tebe.“* (2 Krn 1, 11 – 12). Ba podľa Prvej knihy kráľov mu Boh prisľúbil aj dar dlhého veku²⁹¹, ak bude zachovávať jeho príkazy a nariadenia: *A ak zachovávaním mojich ustanovení a mojich príkazov budeš kráčať po mojich cestách, ako kráčať tvoj otec Dávid, dám ti (aj) dlhý vek.* (1 Kr 3, 14). Napriek tomu, že biblický text tak poskytoval širší potenciál pre uplatňovanie mena Šalamún aj v ďalších symbolických významoch (pozri napr. časti biblického textu, ktoré sa venujú Šalamúnovmu bohatstvu: 1 Kr 10, 14 – 29; 2 Krn 9, 13 – 28), Šalamún ako symbol bohatstva, slávy či dlhého veku nevystupuje. Slovenská lingvistka M. Dobriková na príklade slovenských a bulharských frazém s antroponymickým komponentom, v ktorých sa udržiava priamy vzťah medzi antroponymom a konkrétnym

---

²⁹¹ Prvá kniha kráľov ani Druhá kniha kroník dĺžku Šalamúnovho života neuvádzajú. Šalamún podľa Biblie panoval štyridsať rokov (porov. 2 Krn 9, 30). Štyridsať rokov vládol aj jeho otec Dávid (porov. 2 Sam 5, 4).

(historickým, mytologickým, biblickým či religióznym) kontextom²⁹², výstižne ukazuje, že identifikácia osobného mena v takýchto prípadoch čerpá z poznania dištinkatívnych znakov, vlastností daného objektu ešte pred procesom frazeologizácie. Tento vzťah medzi antroponymom a príslušným kontextom „*je fixovaný do takej miery, že sa na základe rozličných sociolingvistických i psycholingvistických impulzov v rámci daného spoločenstva vždy spája s predstavou o pomenovanom objekte, t. j. o reálne existujúcej, v súčasnosti žijúcej alebo historickej osobnosti, postave z biblických dejín, mytológie a pod.*“ (Dobříková, 2014, s. 111). V prípade mena Šalamún je týmto fixovaným dištinkatívnym znakom spomenutá vlastnosť múdrosti – meno Šalamún sa v našich kultúrnych reláciách asociačne spája s múdrosťou, čo motivačne viedlo aj k vzniku frazeologického prirovnania *múdry ako Šalamún* (nie *bohatý ako Šalamún*, *slávny ako Šalamún* či *starý ako Šalamún*).

Pohľad generatívnej umelej inteligencie na frazeologickú problematiku

Už skoršie sme naznačili, že jedným zo špecifických zdrojov, ktorý výskumne v tomto texte využívame, je generatívna umelá inteligencia (prostredníctvom nástroja ChatGPT)²⁹³. V kontexte sledovanej problematiky nás zaujíma jednak to, ako interpretuje vybrané frazémy²⁹⁴ najmä vo vzťahu k vyhodnoteniu ich motivačného „*zázemia*“, ktorý v našom prípade tvorí biblický text (porov. vyššie uvedenú charakteristiku prirovnania *múdry ako Šalamún* z pohľadu umelej inteligencie), jednak i to, akým (ďalším) frazeologickým potenciálom podľa umelej inteligencie príslušné biblické miesta disponovali, a teda, aké frazémy ako súčasť frazeologického fondu slovenského jazyka sa podľa nej k danej biblickej časti motivačne viažu. Smerodajný pre tento okruh nášho záujmu bol práve predstavený biblický kontext, podľa ktorého Šalamún dostal od

²⁹² Z príkladov uvádzaných autorkou výberovo spomeňme napr. *bohatý ako Rothschild* (vzťah medzi antroponymom a konkrétnym historickým kontextom), *od Adama, čakať ako Mesiáša niekoho* (vzťah medzi antroponymom a konkrétnym biblickým či religióznym kontextom).

²⁹³ ChatGPT, chatbot s umelou inteligenciou, predstavuje nástroj na spracovanie prirodzeného jazyka využívajúceho technológiu umelej inteligencie a strojového učenia na generovanie odpovedí v štýle chatu. (<https://talkai.info/sk/faq/>)

²⁹⁴ Umelá inteligencia chápe rozdiel medzi frazeologickou a nefrazeologickou lexikou, vie bližšie charakterizovať ustálené prirovnanie vrátane uvedenia príkladov.

Boha nielen dar múdrosti, ale aj bohatstva, slávy či prísľub dlhého veku. Umelej inteligencii sme preto položili sériu otázok²⁹⁵ zameraných na to, či sa v slovenčine používajú ustálené prirovnania *bohatý ako Šalamún*, *slávny ako Šalamún* a *starý ako Šalamún*. Odpoveď bola pozitívna vo všetkých troch prípadoch – podľa umelej inteligencie sú v slovenčine prirovnania *bohatý*, *slávny* či *starý ako Šalamún* bežne používané. Ak sa pristavíme pri odôvodňujúcich častiach odpovedí, čiže pri vysvetlení motivačného vzťahu týchto prirovnaní k biblickému zdroju a pri symbolike mena Šalamún, ktorá z biblického kontextu podľa umelej inteligencie vyplýva a ktorá sa v slovenčine podľa nej aj frazeologizovala, možno tieto odpovede rozdeliť do dvoch skupín. Prvú skupinu tvorí vysvetlenie predstavené ako súčasť pozitívnej reakcie na používanie prirovnania *bohatý ako Šalamún* a *slávny ako Šalamún* – v týchto prípadoch na zdôvodnenie pozitívneho záveru umelá inteligencia využíva biblické kontextové súvislosti, porov.

- „Áno, v slovenčine sa používa ustálené prirovnanie ‚bohatý ako Šalamún‘. Toto prirovnanie sa používa na výrazné označenie vysokého bohatstva alebo nadbytku. Šalamún v biblickom kontexte bol múdry a bohatý kráľ Izraela, preto sa jeho meno často spája s veľkým bohatstvom.“
- „Áno, v slovenskom jazyku sa používa ustálené prirovnanie ‚slávny ako Šalamún‘. Toto prirovnanie je odvodené od postavy kráľa Šalamúna, ktorý bol v Biblii opísaný ako veľmi múdry a bohatý vládca. Preto sa výraz ‚slávny ako Šalamún‘ používa na označenie niekoho, kto je veľmi slávny, bohatý, alebo vo všeobecnosti úspešný.“

Zdôvodnenie odpovede vzťahujúcej sa na výraz *starý ako Šalamún* („Áno, spojenie ‚starý ako Šalamún‘ je bežne používané v slovenskom jazyku.“) je už, frazeologicky povedané, z iného súdka. Reflexia spätosti Šalamúna s Bibliou („Šalamún je biblická postava zo Starého zákona“) síce pretrváva, vyvodzujúci akcent však nesúvisí s vekom Šalamúna, lež kladie sa na tú skutočnosť, že táto biblická postava „žila pred mnohými tisíc rokmi, a preto sa jeho meno používa na označenie niečoho veľmi starého.“²⁹⁶ Daná odpoveď nás podnietila k uvádzaniu ďalších poten-

²⁹⁵ Dialóg realizovaný 10. 12. 2023 na <https://talkai.info/sk/chat/>

²⁹⁶ Ak si toto konštatovanie usúvzťažníme s významovou štruktúrou adjektíva *starý*, od sémantiky ‚ten, ktorý je v pokročilom alebo poslednom období svojho života, vývinu; majúci vysoký vek‘, v rámci ktorej adjektívum *starý* vstupuje do antony-

ciálnych prirovnání s adjektívnym základom *starý*, v ktorých sme ako comparatum uvádzali vybrané mená biblických postáv zo Starého i Nového zákona. Volili sme pritom tie biblické mená, ktorých symbolický význam motivoval jestvovanie určitého okruhu frazém s daným antroponymom (alebo i s deonymickým adjektívnym derivátom)²⁹⁷ v komponentovom zložení, no symbolický význam biblických mien nesúvisel s vekom (*Samson, Goliáš* – sila, porov. FJ *silný/mocný ako Samson, ako Goliáš*; *Kain* – zločin, hriech, porov. *Kainovo znamenie*; *Jób* – utrpenie a trpezlivosť, porov. FJ *trpieť ako Jób, trpezlivý ako Jób*; *Pilát* – zba- vovanie sa zodpovednosti, porov. FJ *umývať si ruky ako Pilát*; *Tomáš* – pochybnosť, nedôverčivosť, porov. FJ *neveriaci Tomáš*; *Judáš* – zra- da, porov. FJ *judášsky bozk, judášsky groš*). Podľa umelej inteligencie sa v slovenčine každé vymenované antroponymum (*Samson, Goliáš, Kain...*) uplatňuje ako comparatum vo frazeologickom prirovnání *starý ako XY*, a to v súvzťažnosti s tým, že tieto biblické postavy žili veľmi dávno, a tak príslušný onymický komponent „*poukazuje na veľmi vysoký vek alebo na skutočnosť, že niečo existuje už veľmi dlho*“. Spresňujúco možno doplniť, že v jednotlivých prípadoch sa v odpovediach uvádza aj ustálená symbolika plynúca z biblického textu (napr. pri Samsonovi sa spomína jeho veľká fyzická sila, pri Goliášovi fyzická mohutnosť, pri Judášovi zrada Ježiša Krista za 30 strieborných...).

Biblické postavy ako symbol vysokého veku a ich frazeologický reflex

Ako je známe, v komponentovej stavbe frazeologického prirovnania *starý ako XY* sa v slovenčine ako comparatum na vyjadrenie intenzity

---

mického vzťahu s adjektívom *mladý*, sa dostávame k sémantike „*pochádzajúci z minulosti, jestvujúci v minulosti, starobylý, starodávny*“, resp. „*bývalý, predošlý, predchádzajúci, niekdajší*“, a teda adjektívum *starý* sa dostáva do antonymických relácií s adjektívom *nový*. Porov. významovú štruktúru adjektíva *starý* v Krátkom slovníku slovenského jazyka (Kačala – Pisárčiková, 2020, s. 690 – 691) a v Slovníku slovenského jazyka 4 (Peciar, 1964, s. 229 – 230).

²⁹⁷ Ako spresňuje M. Ološtiak (2011), pri deonymických adjektívnych derivátoch ide o transformovanú propriálnu funkciu viažucu sa na slovotvorný základ derivátu, t. j. propriálnosť sa v takýchto prípadoch uvedomuje prostredníctvom slovotvornej motivácie (bližšie o deonymických adjektívnych derivátoch ako súčasti frazém tradične začleňovaných medzi frazémy s onymickým komponentom pozri Ološtiak, 2011, s. 170).

príznamu (t. j. veľmi starý) uplatňujú mená dvoch biblických postáv – Matuzalem a Abrahám.²⁹⁸ Zatiaľ čo s menom Matuzalema, ktorého kniha Genezis predstavuje ako najdlhšie žijúceho človeka v Adamovom rodokmeni²⁹⁹ (od Adama po Noema) (porov. Gn 5, 1 – 32), sa v rámci slovenského frazeologického fondu stretávame iba v jednotkách patriaciach do významového okruhu ‚vysoký vek, pokročilá staroba‘, porov. *starý ako Matuzalem, matuzalemský³⁰⁰ vek*, meno Abrahám nemá v slovenskej frazeológii takéto výlučné uplatnenie, porov. napr. *starý ako Abrahám, pamätať Abraháma, odísť k Abrahámovi [ovce/morčence pást’], byť v lone Abrahámovom*. Vybrané frazeologické jednotky priliehavo demonštrujú, že prostredníctvom istých biblických proprií možno vyjadriť aj viac významov, ktoré sa spájajú s príslušnou biblickou postavou (Dobříková, 2014, s. 111).³⁰¹ V prípade propria Abrahám sa v jeho frazeologickom uplatnení dostávame nielen k sémantike vysokého veku (*starý ako Abra-*

²⁹⁸ V medzijazykovom porovnaní možno registrovať aj jestvovanie rozdielov v komponentovom zložení frazémy *starý ako XY*. Variantnosť onymického komponentu čerpá z biblickej predlohy – napr. v angličtine v prírovnávacej časti okrem Matuzalema figuruje Adam (*be old as Methuselah/Adam*; vo francúzštine sa popri Matuzalemovi uplatňuje Herodes (*vieux c. Hérode/Mathusalem*) (Čermák a kol., 2009a, s. 33).

²⁹⁹ „Všetkých Matuzalemových dní bolo deväťstošesťdesiatdeväť rokov a potom zomrel.“ (Gn 5, 27)

Číselné údaje uvádzané v súpise pokolení Adama v hebrejskom, gréckom a samaritánskom texte nie sú jednotné. Zatiaľ čo hebrejský a grécky text uvádza ako dĺžku všetkých Matuzalemových dní 969 rokov, samaritánsky text hovorí o 720 rokoch. Pri výklade enormnej výšky veku biblických postáv sa zdôrazňuje potreba interpretovať ich ako symboly, ktoré majú svoj význam a teologicko-historické pozadie, a nemožnosť uchopovať číselné údaje v štatistickom zmysle. O rôznych riešeniach veku patriarchov pred potopou a po potope (textové riešenie, lingvistické riešenie, fyziologické riešenie, riešenie číselného umenia) pozri bližšie napr. v 1. zv. Komentárov k Starému zákonu (Dubovský, 2008, s. 227 – 230).

³⁰⁰ K problematike deonymických adjektívnych derivátov pozri poznámku pod č. 297.

³⁰¹ M. Dobříková mnohostrannejšie frazeologické využitie biblických vlastných mien demonštruje na príklade propria *Adam* ako súčasťi širšieho okruhu frazém slovenského a bulharského jazyka. Schopnosť vyjadriť viac ako jeden význam, ktorý sa spája s určitou biblickou postavou, dáva do kontrastu s frazémami obsahujúcimi mytologické antropologické komponenty, ktoré vyjadrujú vždy iba jednu skutočnosť.

hám, pamätať Abraháma), ale aj k sémantickému rozmeru smrti³⁰² (*odísť k Abrahámovi [ovce/morčence pásť], byť v lone Abrahámovom*³⁰³).

Nerovnaký symbolicko-asociačný zástož mien biblických postáv *Matuzalem* a *Abrahám* reprezentuje v rámci slovenskej lexikálnej zásoby aj ich priemet do nefrazeologickej vrstvy apelatívnej lexiky. Pre deonymizáciu propria *Matuzalem* sa kľúčovým stal práve dištinkatívny znak dlhovekosti spájaný s biblickým Matuzalemom, porov. významovú štruk-

³⁰² Porov. i príklady zo slovenských nárečí, uvádzané podľa Slovníka slovenských nárečí (1994, heslo Abrahám): *už je u Abraháma, šiou Abrahámovi ouce pás – umrel, pôjde g Abrahámovi morki pásci – umrie, poslav ho do Abrahámovho lona – usmrtil ho, len v Abrahámovom loňe bude pokoj* – po smrti

³⁰³ Frazéma *byť v lone Abrahámovom* motivačne čerpá z podobenstva o boháčovi a Lazárovi (Lk 16, 19 – 31), zachytávajúcom veľkú priepasť medzi blahom raja a biedou podsvetia. Žobrčka Lazára po smrti „anjeli zanesli do Abrahámovho lona. Zomrel aj boháč a pochovali ho. A keď v pekle v mukách pozdvihol oči, zďaleka videl Abraháma a Lazára v jeho lone.“ (Lk 16, 22 – 23). Výraz *Abrahámovo lono* bolo židovským označením raja (Novotný, 1956, s. 7). Sedieť v Abrahámovom náruči (= v Abrahámovom lone) v jazyku Talmudu znamenalo vojsť do raja (Douglas, 2009, s. 9). Pri vysvetľovaní obraznosti sa odkazuje na zvyk, podľa ktorého pri hostine „spocívala hlava jedného stolovníka téměř na prsou nebo v klíně druhého, sedícího nad ním. Tuto polohu zaujímal nejváženější host vůči hostiteli“ (Douglas, 2009, s. 9). V prípade biblického textu ako hostiteľ vystupuje Abrahám. „Je pochopitelné, že si Židé představovali Abrahama na význačném místě v nebi. Jeho úkolem podle 4Mak 13,17 bylo vítání spravedlivých, kteří z národu izraelského přicházejí do nebe. Ježíš naplnil běžné představy tehdejší doby novým obsahem“ (Novotný, 1956, s. 7). Podľa informácií teológa a biblistu A. Tyrola v teologických dielach kresťanských autorov Abrahámovo lono predstavuje miesto, na ktorom sa zhromažďovali spravodliví, ktorí zomreli pred Ježišovým zmŕtvychvstaním. Tertulíanus (1. pol. 3. stor. po Kr.) zastával názor, že Abrahámovo lono je miesto zhromaždenia zomrelých očakávajúcich vzkriesenie tela. I v ďalších kresťanských spisoch sa týmto výrazom označovalo miesto odpočinku. Z 5. storočia pochádza kresťanský hrob v Alexandrii, na ktorom sa uvádza želanie pokoja v lone Abraháma, Izáka a Jakuba (https://www.wikiwand.com/it/Seno_di_Abramo).

Obraz *byť v lone Abrahámovom* v teologických reláciách vyjadruje dôvernosť (porov. i *byť v lone Otca* – Jn 1, 18: *Boha nikto nikdy nevidel. Jednorodný Boh, ktorý je v lone Otca, ten o ňom priniesol zvesť.*) a blízkosť pri Abrahámovi na mesiášskej hostine (porov. Mt 8, 11 – 12: *Hovorím vám, že prídu mnohí od východu i západu a budú stolovať s Abrahámom, Izákom a Jakubom v nebeskom kráľovstve, a synovia kráľovstva budú vyhodení von do tmy; tam bude plač a škrípanie zubami.*) (Botek, 2020, s. 2113).

túru deonymického apelatíva *matuzalem* (uvádzame ju podľa Slovníka slovenských eponým – Ološtiak, 2018, s. 192): *1. výnimočne starý človek, 2. kto dlho pôsobí v nejakej oblasti (napr. športovec, umelec)*. Meno starozákonného patriarchu *Abraháma* nemá v nefrazeologickej lexike svoj formálne identický apelatívny náprotivok ako výsledok sémantickej odvodenosti – na rozdiel od lexémy *matuzalem* súčasťou slovenskej apelatívnej lexiky nie je deonymické apelatívum *abrahám* s významom ‚výnimočne starý človek‘. Jej súčasťou je však substantívum *abrahámoviny* ako výsledok slovotvornej odvodenosti s významom ‚päťdesiate narodeniny‘. Ak sa teda vrátime k symbolickému významu zafixovanému s menom *Abrahám*, k dištinktívnemu znaku neurčitého vysokého veku sa pripája i vek konkretizovaný – päťdesiatiny (porov. i charakteristiku lexémy *Abraham* v Příkladním slovníku jazyka českého: ‚*starozákonní patriarcha. Označuje se jeho jménem věk padesáti let n. vůbec velké stáří.*‘).³⁰⁴

Otázku sémantickej motivácie lexémy *abrahámoviny* v slovensko-českých³⁰⁵ reláciách intenzívnejšie³⁰⁶ roztvára L. Králik (2000), reagujúc na výklad v jednom z českých etymologických slovníkov³⁰⁷ usúvzťažujúcom význam päťdesiatych narodenín odkazom na patriarchu Abraháma, ktorý sa dožil vysokého veku. Vo výklade uvádzaná Abraháмова dlhovekosť vedie L. Králíka k opodstatnenej otázke, prečo sa potom vo výraze *abrahámoviny* patriarcha Abrahám asociuje práve s 50 rokmi ľudského života (Králik, 2000, s. 241). Lingvista hľadá odpoveď v biblickom zdroji, konkrétne vo 8. kapitole Evanjelia podľa Jána. V nej v rámci dialógu o nesmrteľnosti v reakcii na slová Ježiša Krista [*Veru, veru, hovorím vám: Kto zachová moje slovo, neuvidí smrť naveky. ... Váš otec Abrahám zaplesal, že uvidí môj deň; i videl a zaradoval sa. (Jn 8, 51; 8, 56)*] z úst skeptických Židov zaznieva: ‚*Ešte nemáš ani päťdesiat rokov a videl si Abraháma?*‘ (Jn 8, 57). Ako z ukážky vyplýva, v biblickej predlohe sa nereflektuje vek Abraháma, položenú otázku iniciuje Ježišova zmienka o Abrahámovi, ktorú farizeji pochopili tak, ‚že

³⁰⁴ Slovník dostupný na webovom sídle Ústavu pro jazyk český: https://ujc.avcr.cz/elektronicke-slovniky-a-zdroje/Prirucni_slovik_jazyka_ceskeho.html

Slovníky slovenského jazyka v rámci výkladu hesla *Abrahám* ostávajú na úrovni základnej identifikačnej charakteristiky: meno starozákonného patriarchu (KSSJ, 2020), prvý starozákonný patriarcha, praotec Hebrejov aj Arabov (SSSJ, 2006).

³⁰⁵ Následne v texte s rozšírením výkladu o širšie lingvogeografické aspekty.

³⁰⁶ Čiastočne sa jej dotkol i F. Kočiš (1993, s. 202).

³⁰⁷ Išlo o Stručný etymologický slovník jazyka českého (Holub – Lyer, 1978).

Ježiš bol priamym svedkom Abrahámovej reakcie – teda že videl Abraháma, resp. stretol sa s ním“ (Králik, 2000, s. 242). Skepsa sa dáva do súvisu s tradičnou symbolikou stretnutia s Abrahámom (porov. podobnosť o boháčovi a Lazárovi v 16. kapitole Evanjelia podľa Lukáša), na základe ktorej farizeji dospeli k záveru, že „*Ježiš tvrdí, že už zomrel a po smrti sa stretol s Abrahámom*“ (Králik, 2000, s. 243). Interpretácia zmienky o 50 rokoch vo výroku farizejov vychádza z chápania 50 rokov ako predelu v ľudskom živote: aktívny vek u muža sa v päťdesiatke končí a nastupuje záverečná fáza života smerujúca k smrti. Takéto vysvetlenie L. Králik predkladá v súlade s interpretáciou nemeckého teológa A. Weisera, ktorý pri výklade príslušného výroku poukazuje na nedosiahnutie konca zrelého mužského veku u Ježiša, a to s odkazom na verše štvrtej a ôsmej kapitoly starozákonnej knihy Numeri (Nm 4, 1 – 3: *Pán hovoril Mojžišovi a Áronovi: „Spočítaj spomedzi levitov všetkých Kaátovcov podľa ich rodov a otcovských rodín od tridsiateho roku nahor až do päťdesiateho roku, všetkých, ktorí sú schopní nastúpiť a konať službu v stánku zmluvy; Nm 8, 23 – 25: Pán hovoril Mojžišovi: „O levitoch platí toto: Od dvadsiateho piateho roku nahor sú povinní konať službu pri stánku zjavenia. Po päťdesiatom roku sa utiahnu, prestanú konať službu pri stánku zjavenia.“*). Na týchto argumentačných základoch dospieva L. Králik (2000, s. 243) k nasledujúcej interpretácii znenia výroku: „*Ešte stále si v zrelom, aktívnom veku (t. j. vo veku, keď sa ešte neumiera), a predsa tvrdíš, že si sa stretol s Abrahámom (t. j. že si už zomrel a bol na druhom svete)*“³⁰⁸ Pri zložitosti viacvrstvovej interpretácie príslušného biblického miesta však nie je podľa autora prekvapujúce, že príslušná replika vedie k priamočiarejšiemu záveru, k doslovnému chápaniu otázky, ktoré neberie ohľad na jej širší teologický kontext: „*Abraháma môže vidieť iba ten, kto dovŕšil 50 rokov, resp. 50 rokov znamená určitý medzník, keď už možno vidieť Abraháma. Na pozadí takejto interpretácie sa stáva zrejmom aj motivácia výrazu abrahámoviny – ide o 50. narodeniny*

³⁰⁸ Porov. i časť z úvah J. Ch. Korca nad príslušnou časťou Jánovho Evanjelia (1994, s. 254): „*Židia boli Ježišovými slovami vykoľajení a prekrútili ich. Ježiš hovorí, že Abrahám, ‚videl‘ jeho deň. Židia to berú tak, že Ježiš ako človek videl Abraháma: ‚Ani päťdesiat rokov nemáš a Abraháma by si bol videl?‘ Tým chceli povedať: Nemáš ešte ani priemerný vek človeka, nie si ešte ani len starec, a chceš tvrdiť, že si videl Abraháma! Päťdesiat rokov sa v Ježišových časoch považovalo za vek staroby a týmto rokom prestávala povinnosť platiť chrámovú daň.“*

ako dosiahnutie takého medzníka“ (Králik 2000, s. 243; pozri i s. 245). Napriek autorovmu precíznemu výkladu výrazu abrahámovín³⁰⁹ môžeme v novších slovníkoch registrovať pretrvávajúce usúvzťažňovanie tejto jednotky výlučne s Abrahámom ako nositeľom vysokého veku, hoci „*sémantická motivácia tu vychádza z otázky, ktorú farizeji položili Kristovi: „Ešte nemáš ani päťdesiat rokov a videl si Abraháma?“*“ (Králik, 2001, s. 108).³¹⁰

Štúdia L. Králika je pre náš text inšpiratívna ešte z jedného dôvodu: autor v nej naznačuje jednu z ciest k pochopeniu sémantiky vysokého veku premietnutej vo frazémach *starý ako Abrahám* či *pamätať Abraháma*. Totiž v porovnaní s Matuzalemom, ktorý podľa biblických zdrojov žil 969 rokov³¹¹ (Gn 5, 27) a aj v porovnaní s ďalšími z Adamovho rodomkeňa (Gn 5, 1 – 32), Abrahám žijúci 175 rokov (Gn 25, 7) – slova-

³⁰⁹ Autor sa pristavuje aj pri otázkach územného rozšírenia výrazu *abrahámoviny* a frazémy *vidieť Abraháma* (Králik, 2000, s. 243 – 244). Slovenský výraz *abrahámoviny* má svoju paralelu v češtine (*abrahamoviny*), v hornej lužičtine (*abrahaminy, abrahamowiny*), v poľštine (spojenie *obchodzić Abrahamowiny* ‚prekročiť 50 rokov života‘) i v slovinčine (spojenie *Abrahamova leta* ‚vek okolo 50 rokov‘). Frazéma *vidieť Abraháma* je známa z češtiny (*viděti, spatřiti Abrahama* ‚dožiť sa 50 rokov‘), poľštiny (*widzieć Abrahama* ‚mať vyše 50 rokov‘), slovinčiny (*srečati, videti Abrahama* ‚dožiť sa 50 rokov‘) i z rôznych oblastí nemeckého jazykového územia (napr. porýnske *her hät Abraham gesehn* ‚má už vyše 50 rokov‘, rakúske štajerské *Abraham grüßen* ‚mať vyše 50 rokov‘; pozri i poznámku pod čiarou č. 319). Keďže v slovanskej jazykovej oblasti sa príslušné paralely vyskytujú v tých slovanských jazykoch, ktoré boli v dlhodobom kontakte s nemčinou (čeština, lužická, srbčina, poľština, slovinčina), L. Králik vyslovuje hypotézu, „*že pri rozšírení spojení typu vidieť Abraháma ‚mať 50 rokov a pod.‘ v slovanských jazykoch strednej Európy mohla zohrať významnú úlohu práve nemčina*“ (Králik, 2000, s. 245).

Frazéma *vidieť Abraháma* s významom ‚mať 50 rokov‘ – na rozdiel od češtiny, v ktorej podľa L. Stěpanovej (2004, s. 45) proprium *Abrahám* sa ako komponent frazémy vyskytuje najčastejšie práve v tomto význame – nie je v slovenčine lexicograficky registrovaná (neuvádza ju žiadny zo slovníkov slovenského jazyka) a doklad na jej používanie neposkytuje ani Slovenský národný korpus.

³¹⁰ Citát pochádza z komentára L. Králika k spracovaniu hesla *abrahámoviny* v Rejzkovom Českom etymologickom slovníku z r. 2001. Novšie spomeňme aj *Akademický slovník současné češtiny*, ktorý pri hesle *abrahámoviny* obsahuje poznámku: „*Podle biblické postavy Abraháma, praotce izraelského národa, který se dožil vysokého věku.*“ Dostupné: <https://slovníkcestiny.cz/heslo/abrah%C3%A1moviny/0/3357>

³¹¹ Pozri poznámku pod čiarou č. 299.

mi P. Ouředníka (2011, s. 136) – „*působí pak jako dokonaly nedocuc.*“ V prácach slovenských frazeológov sa vysvetlenie tohto kontrastu nevyskytuje (porov. napr. Habovštiaková, 2002, s. 371; Skladaná, 2012, s. 186). Zvyčajne sa ostáva na úrovni spomenutia Bibliou uvádzaného veku postáv (969 vs. 175 rokov), s prípadným dôvetkom, že v dĺžke veku síce nemožno Abraháma porovnávať s Matuzalemom, „*ale 175 rokov je takisto úctyhodný vek*“ (Skladaná, 2012, s. 186). Ľ. Králik (2000, s. 244) pri slovenských i českých jednotkách typu *starý ako Abrahám, pamätať Abraháma* (pre češtinu uvádza i ďalšie príklady: *je z neho Abraham, pamatuje léta Abrahamova*) nekladie motivačný akcent na dlhovekosť Abraháma, ale predpokladá motiváciu „žiť“ (širšie jestvovať³¹² – doplnila VK) ešte za čias patriarchu Abraháma“ (Králik, 2000, s. 244).³¹³ Porov. *pamätá Abraháma, je starý ako Abrahám* – ‚je veľmi starý‘, t. j. je taký starý, že žil ešte za čias Abraháma. Ak sa touto optikou pozrieme na frazeologické varianty *starý ako Matuzalem/ako Abrahám*, potom aj v jednom, aj v druhom prípade síce ako súčasť komponentového zloženia vystupuje meno biblickej postavy, no zatiaľ čo v prvom prípade onymický komponent ako intenzifikátor príznamu *starý* (‚veľmi starý‘) čerpá z biblického podložja ‚najdlhšie žijúci človek‘, v druhom prípade onymický komponent sémantiku vysokého veku intenzifikuje odkazom na biblickú postavu žijúcu veľmi dávno.³¹⁴

Pri takomto vysvetlení exemplifikačne uvádzaná dĺžka Abrahámovho života relevantnú úlohu nezohráva. No na rozdiel od frazémy *pamätať Abraháma*, pri ktorej motivácia ‚žiť‘ ešte za čias Abraháma‘ je percepčne priezračne identifikovateľná, v percepcii frazémy *starý ako Abrahám* v rámci kultúrnej verejnosti väčšinou rezonuje nie to, že uplatnenie

³¹² Porov. príklad zo Slovníka slovenských nárečí (1994, heslo Abrahám) uvádzaný aj Ľ. Králikom: *na tom motoru se ozda ešte Abrahám vozil* (Čierna Lehota, Rožňava) – je veľmi starý.

³¹³ Otázke sa východiskovo venuje v súvislosti so sémantickými posunmi spojení typu *vidieť Abraháma* zachytenými v nemeckej jazykovej oblasti (posun od sémantického komponentu 50 rokov k poukazovaniu na vysoký vek). V prípade pruského *dei is a so ult, dei häd a Abrama sea* ‚je už taký starý, že videl Abraháma‘ v poznámke pod čiarou konštatuje, že v tomto prípade do úvahy prichádza i motivácia typu ‚taký starý, že ešte videl Abraháma‘, t. j. ‚žil ešte za čias patriarchu Abraháma‘. Na porovnanie uvádza frazeologické príklady z češtiny a slovenčiny.

³¹⁴ Matuzalem – dlhoveký, Abrahám – dávny.

mena biblického patriarchu v prirovnaní motivačne súvisí s Abrahámom ako dávnou postavou, postavou žijúcou v nám veľmi vzdialenej minulosti. Preferenčne sa motivácia spája práve s tým, že táto biblická postava žila veľmi dlho. Svedčia o tom napokon i vyššie spomenuté práce (J. Skladaná, K. Habovštiaková) uvádzajúce vek biblického patriarchu³¹⁵ ako potvrdenie jeho dlhovekosti na vysvetlenie uplatnenia onymického komponentu *Abrahám* v prirovnaní. Kontrast v Biblii uvedenej dĺžky života Matuzalema a Abraháma (ale aj Abraháma a ďalších biblických postáv³¹⁶) pritom vyvoláva otázku, prečo sa postava Abraháma percipuje ako etalón dlhovekosti, a teda, prečo je práve táto motivácia vo vzťahu k frazéme *starý ako Abrahám* preferenčne uplatňovaná. Keďže ide o biblickú postavu, núka sa pohľad do pramenného biblického textu, hľadajúc v ňom prípadnú oporu pre objasnenie tradovaného rozmeru Abrahámovho dlhého života a vysokej staroby. A javí sa, že kniha Genezis istú oporu či východisko pre túto motiváciu poskytuje, a to nielen opakujúcim sa uvádzaním presného veku Abraháma pri dôležitých udalostiach jeho života (pričom tento vek optikou súčasného človeka patrí do seniorského obdobia života),³¹⁷ ale najmä zdôrazňovaním Abrahámovho pokročilého veku a staroby [porov. adjektívne tvary *starý/starí, pokročilý/pokročilí* (vekom), *vysoký* (vek) charakterizujúce Abraháma, príp. Abraháma i Sáru]:

- *Abrahám a Sára boli starí, pokročilí vekom; Sáře sa už nestávalo, čo sa stáva ženám. (Gn 18, 11); „Kto by bol povedal Abrahámovi, že Sára bude ešte kojiť deti? A predsa som porodila v jeho vysokom veku.“ (Gn 21, 7); Abrahám bol však už starý a pokročilý vekom³¹⁸ a Pán ho*

³¹⁵ Tak tomu je i v prípade Slovníka české frazeologie a idiomatiky I (Čermák a kol., 2009a, s. 33), v ktorom sa pri porovnaní *být starý jako Abrahám* uvádza, že Abrahám „*podle bible žil 175 let*“.

³¹⁶ Aj Abrahámov otec Tára žil podľa Biblie dlhšie ako jeho syn (*Táreho dní bolo dvestopäť rokov, keď Tára zomrel v Harane.* – Gn 11, 32). Na druhej strane, Abrahám patrí k významným tváram Biblie, jeho osudy sú oveľa známejšie než príbehy iných biblických postáv doživších sa vyššieho veku ako Abrahám.

³¹⁷ Porov. informácie o Abrahámovom (Abramovom) veku uvádzané v knihe Genezis: 12, 4 – sedemdesiatpäť rokov, keď vyšiel z Haranu; 16, 16 – osemdesiatšesť rokov, keď sa mu narodil Izmael; 17, 1 – deväťdesiatdeväť rokov, keď s ním Pán uzavrel zmluvu a zmenil mu meno na Abrahám; 21, 5 – sto rokov, keď sa mu narodil syn Izák; 25,7 – stosedemdesiatpäť rokov, keď zomrel.

³¹⁸ „*Vysoký vek bol sám osebe znakom požehnania*“ (Dubovský, 2008, s. 492).

vo všetkom požehnával. (Gn 24, 1); *I pomínul sa Abrahám a zomrel v peknom veku, starý a uspokojený životom, a pripojil sa k svojmu ľudu.* (Gn 25, 8)

Ukazuje sa tak, že biblický starozákonný text (napriek tomu, že dĺžka Abrahámovho života v porovnaní s inými dlhovekými biblickými postavami numericky nevyniká) môže prispievať k percepcii Abraháma ako dlhovekého človeka. Frazeologické prirovnanie v podobe *starý ako Abrahám* optikou vzťahu k sémantickému rozmeru obsiahnutému v biblickom texte tejto percepcii neodporuje.³¹⁹

Ak sa na materiáli SNK pozrieme na komunikačnú vitalitu prirovnania s komponentom *Abrahám* vo svojej stavbe, ukazuje sa, že ide o jednotku v súčasnosti využívanú len veľmi sporadicky³²⁰ – podľa korpusových materiálov používateľa slovenského jazyka ako comparatum v prirovnaní uprednostňujú antroponymum *Matuzalem*. Ako comparandum v týchto prípadoch pritom nevystupuje len životný (spravidla personálny) participant (*Ale najradšej by som v oblakoch počul túto vetu:*

³¹⁹ Sémantika vysokej staroby zaujme aj v kontexte spojení typu *vidieť Abraháma* s motivačným východiskom v novozákonnom evanjeliu (Jn 8, 57 – pozri vyššie). E. Králik na frazeologickom materiáli z nemeckej jazykovej oblasti upozorňuje na jestvujúcu sémantickú variantnosť, ktorá spočíva v posune od konkrétneho sémantického komponentu ‚50 rokov‘ k všeobecnejšiemu odkazovaniu na vysoký vek. Porov. príklady, ktorými autor tento významový posun ilustruje: meklenberské *dee heft Abraham seihn* ‚je veľmi starý‘ (doslova ‚videl Abraháma‘), pruské *Abraham sehen* ‚byť starý‘ (‚vidieť Abraháma‘), *dei is a so ult, dei häd a Abrama sea* ‚je už taký starý, že videl Abraháma‘. Popri motivácii ‚je už taký starý, že videl Abraháma‘ autor zvažuje/pripúšťa aj motiváciu ‚je taký starý, že ešte videl Abraháma‘, čiže žil ešte za čias patriarchu Abraháma. Ďalší okruh významových posunov smeruje k sémantike duševnej zrelosti, skúsenosti (tento význam v slovenskom jazykovom kontexte nie je doložený) (Králik, 2000, s. 244).

³²⁰ Antroponymickú zložku *Abrahám* registrujeme len ojedinele tak v textoch s náboženskou tematikou (porov. *Tvoj Otec má pre teba v zálohe úžasné veci – aj keď sa cítiš starý ako Abrahám! Pane, preniká ma posvätná bázeň, keď si uvedomím, že si si ma vybral za partnera pri budovaní tvojho kráľovstva.*), ako aj za hranicami náboženskej komunikácie (*Vlny, čo omývajú móla nových kalifornských miest, ktoré len včera osídlilo najmladšie ľudské plemeno, šumia aj okolo vybielených, no stále nádherných výbežkov Ázie, starších ako Abrahám, a v samom jeho strede sa plavia mliečne dráhy z koralových atolov...*). Osobitný prípad, ktorý však nesvedčí o reálnej živosti frazémy, predstavujú v korpusovom materiáli odborné frazeologické práce, ktoré túto jednotku uvádzajú v sústave frazém biblického pôvodu.

„Už bol starý ako Matuzalem, odišiel na večnosť v požehnanom veku. / ... za tie roky rokúce čo už žijem, lebo starý som ako Matuzalem... som sa tak dlho dobre nezasmial ako na Tvojej vete... / Napriek tomu, že stresu sa nedá uniknúť, môžeme sa naučiť s ním žiť bez toho, aby ste si pripadali starí ako Matuzalem...), ale aj participant neživotný:³²¹ Táto kresba je stará ako Matuzalem (čítaj asi tak mesiac), ale keďže som vyťažená (čítaj prokrastinuje), tak to dávam na blog až teraz. / Tieto fotky totiž pochádzajú z rozmedzia od 1.11. do 7.12. takže sú staré ako Matuzalem. / Ten kamoškin [parfum], čo som spomínala, bol teda fakt starý ako Matuzalem a smrdel ako hrom. / Poznanie staré ako Matuzalem z Trenčianskych Teplíc. Prienik od personálnosti nielen k animálnosti, ale až k neživotnosti badať i pri deonymickom apelatíve *matuzalem*.³²² kritérium personálnosti (širšie životnosti) je síce preferenčné, ale nie výlučné, porov. *Koľki z nás ale vedia, že doslova pod nohami máme aj takých matuzalemov žitavskej histórie, ktorých vek sa počíta na milióny rokov?! Sú nimi najstaršie terasy Žitavy. / [Reláciu] Aj múdry schybi z Andrásyho pera mnohí dlhší čas označovali za televízny matuzalem, ktorého sa treba zbaviť.* V tejto súvislosti Slovník súčasného slovenského jazyka (3. zv., 2015) spresňuje výklad slova *matuzalem*: „*kto alebo čo dosahuje nezvyčajne vysoký vek.*“ Feminatívum *matuzalemka*, ktoré tento slovník dokladá na príklade *matuzalemkou šampionátu bola 97-ročná Doroty*,³²³ sa ako komponent frazeologického prirovnania neuplatňuje, t. j. ženský personálny referent rodovo nedeterminuje comparatum: *Teda, ona mu ani veľmi milenkou nie je, je stará jak matuzalem. / Mám šesťdesiatpäť rokov, ale vyzerám stará ako Matuzalem, lebo som celý život prežila vo vašej blízkosti... / Je mi ľúto, že ste považovali za dobrý nápad korčuľovať sa napriek tomu, že ste stará ako Matuzalem a máte krehké kosti, ktoré by polámal aj mierny vánok.*

³²¹ Analogicky aj v prípade *starý ako Abrahám*, porov. prípad uvádzaný v prechádzajúcej poznámke pod čiarou.

³²² Porov. i prienik k animálnosti: *Škrečky sa zvyčajne dožívajú dvoch rokov, troj a viacroční matuzalemovia sú skôr vzácnosťou.*

³²³ Pozri i ďalšie príklady zo SNK: *Bola decentne namaľovaná (nie ako niektoré panie, čo vídavam v autobuse, ktoré buď už veľmi zle vidia alebo si v štýle matuzalemka z bordelu prídu príťažlivé).* / „*Obklopujem sa láskou a pozitívnou energiou. To je kľúč k dlhému životu a šťastiu,*“ *povedala matuzalemka. / Medzitým: moderujem mítingy milovaným matuzalemkám.*

Zhrnutie

Ako je vzťah medzi múdrosťou a starnutím mentálne spracovaný a frazeologicky v jazyku fixovaný? K tejto otázke a hľadaniu odpovede na ňu nás priviedli psychologické úvahy o vzťahu múdrosti a veku (zvyšovanie/znižovanie múdrosti v procese starnutia). Pozitívnemu modelu múdrosti (zvyšovaním veku sa zvyšuje aj múdrosť) zodpovedajú frazeologické prirovnania *múdry ako starec*, *múdry ako ded Vševed*, korelujúce so zafixovanou spoločenskou predstavou múdreho starého človeka. Biblický Šalamún na základe reflexie biblického textu reprezentuje model poklesu (starnutie vedie k poklesu múdrosti), no do prirovnania *múdry ako Šalamún* sa otázka vzťahu veku a múdrosti nepremieta (idealizácia a generalizácia múdrosti Šalamúna).

Generatívna umelá inteligencia (ChatGPT) predstavuje kráľa Šalamúna nielen ako symbol múdrosti, ale aj bohatstva, slávy a dlhého veku, z čoho pre slovenský frazeologický fond odvodzuje aj jestvovanie frazém *bohatý ako Šalamún*, *slávny ako Šalamún*, *starý ako Šalamún*. Zatiaľ čo v prvých dvoch prípadoch tak umelá inteligencia robí v reláciách sémantickej línie biblického textu, v treťom prípade je východiskom interpretácie tá skutočnosť, že ide o biblickú postavu žijúcu veľmi dávno. Na tomto interpretačnom základe sa podľa umelej inteligencie v rámci prirovnania *starý ako XY* uplatňujú ako comparatum aj mená ďalších biblických postáv (Starého i Nového zákona), ktoré sa však vo väzbe na biblický text asociačne spájajú s inými dištinktívnymi črtami.

Na vyjadrenie intenzity príznaku sa pri adjektívnom porovnávacom základe *starý* v slovenčine ako comparatum uplatňujú mená dvoch biblických postáv: (starý ako) *Matuzalem*, (starý ako) *Abrahám*. Symbolicko-asociačný zástoj mien týchto biblických postáv však nie je rovnaký, o čom podáva svedectvo tak frazeologická, ako aj nefrazeologická vrstva slovenskej lexiky. Kým pre deonymizáciu (*matuzalem*) a frazeologizáciu (*starý ako Matuzalem*, *matuzalemovský vek*) propria *Matuzalem* sa stal určujúcim dištinktívny znak dlhovekosti, v prípade propria *Abrahám* sa v jeho frazeologickom uplatnení reflektuje nielen sémantika vysokého veku, staroby ‚veľmi starý‘ (porov. *starý ako Abrahám*), ale aj sémantický rozmer smrti (porov. *byť v lone Abrahámovom*). Oporu pre tieto sémantické kvality nachádzame v biblických textoch. Pri výraze *abrahámoviny* s významom ‚vek päťdesiatich rokov‘ treba rozlišovať slovtvornú a sémantickú motiváciu: tá sémantická vychádza z otázky,

ktorú v Evanjeliu podľa Jána (Jn 8, 57) položili Židia Ježišovi, a teda nečerpá z aspektu tradovanej Abrahámovej dlhovekosti.

Viera Kováčová

2. ZO ŽIVOTA VYBRANÝCH PARÉMIÍ BIBLICKÉHO PÔVODU VIACASPEKTOVO

Intertextovosť a frazeológia je v súčasnosti už akýmsi „siamským“ vzťahom – intertextovosť prítomná už v samotnom frazeologickom fonde či intertextovosť pri uplatňovaní frazém v texte je považovaná za neodškriepiteľný fakt, preukázateľný/preukázaný fenomén, ktorý je dlhodobou stredobodom záujmu lingvistov zameraných na toto špecifické výrazivo. Ako upozorňuje J. Mlacek, sledovanie uplatňovania frazém v texte totiž bolo nevyhnutnou súčasťou výskumov frazeológov v situácii, keď táto disciplína, paradoxne, ešte len hľadala predmet svojho výskumu, explicitne sa síce o textotvorných potenciách nehovorilo, a teda išlo skôr o „*prvé náznaky textovej a intertextovej interpretácie pri uplatneniach frazém v textoch*“ (Mlacek, 2002, s. 148). V každom prípade, hoci nie *expressis verbis*, J. Mlacek zdôrazňuje, že koncept intertextovosti, dokonca v samotnom fonde frazém, vyplynul z teórie antinómii V. M. Mokijenka³²⁴, konkrétne z opozície implicitnosť – explicitnosť (Mlacek, 2002, s. 151). Prehľad vývinového smerovania tejto problematiky v medzinárodných i národných reláciách podáva J. Mlacek v predmetnej štúdii z r. 2002, v nadväznosti v práci z r. 2007c, ako aj v ďalšej stati (2017), v ktorej opätovne upozorňuje na frazeológmi zdôrazňovaný fakt, že aktualizácie sú síce špecifickou existenčnou formou, ale zároveň javom dynamickým, že hranice medzi variantmi a aktualizáciami sú otvorené a sledovanie kognitívnych súvislostí obmieňania frazeológie smeruje nie k jednoznačným riešeniam, ale skôr k „*návodom na odkryvanie ďalších znalostí a súvislostí medzi nimi*“ (2017, s. 408).

Pokiaľ ide o modifikácie parémií v korpuse, touto témou sa v inšpiratívnom príspevku podrobne zaoberal v našej lingvistike najmä P. Ďurčo, ktorý na príklade parémie *Jablko nepadá ďaleko od stromu* prezentoval 35 rôznych spôsobov jej uplatnenia, a na základe korpusovej analýzy sa usiloval o vymedzenie istých typov textových zmien vetných frazém, ktoré môžu viesť až k vzniku nových frazém – neologizmom. Svoje pozorovania zhrnul vo vymedzení viacerých okruhov ako: paradigmatické

³²⁴ Blížšie o tejto antinómii pozri s. 76 – 122 v monografii *Slavjanskaja frazeologija* (1980) V. M. Mokijenka.

zmeny (zmena tvaru komponenta či komponenta samotného), syntagmatické zmeny (narušenie vnútornej štruktúry zúžením/rozšírením), paradigmaticko-syntagmatické zmeny, rozpad vnútornej štruktúry, kontaminácia frazém až po syntagmatické transformácie – v autorovom poňatí ide o zmenu funkčnej platnosti, teda vznik frazeolexémy z frazeotextémy (Ďurčo, 2008, s. 339 – 350).

Špecifickému typu aktualizácií – antiprísloviám – zas detailne venoval pozornosť J. Mlacek v štúdiu z r. 2009, a to aj vzhľadom na adekvátnosť tohto termínu – vo frazeologickej obci síce akceptovaného, avšak sporného. Jeho výhrady sa týkali v podstate dvoch diskrepancií: v prvom rade smerom k pojmoslovnej nepresnosti, keďže tento termín sa vzťahuje nielen na príslovia, ale aj na iné paremiologické útvary či dokonca ustálené a známe výroky; v rade druhom smerom k aktualizáciám zahrnutým do tohto okruhu – dokladujúc na príkladoch, poukazuje na to, že nie všetky automaticky spĺňajú kritérium „anti-“, teda nie vždy ide o protirečivosť voči pôvodnému textu. V každom prípade, aj jeden, aj druhý autor preukazujú, že produktívnym spôsobom rozvoja paremiológie je práve intertextualita, resp. pragmatický aspekt.

V tejto kapitole sa téme intertextovosti či širšie kontextuality budeme venovať na ohraničenom materiáli biblickej frazeológie, čo súvisí aj s predchádzajúcimi výstupmi nášho sociolingvistického výskumu rečového úzu, ktorý sme pomerne komplexne predstavili v našej monografii *K výskumu biblickej frazeológie* (Baláková – Kováčová, 2017). Pri sledovaní časti materiálu do dotazníka zaradeného (parémii biblického pôvodu) sme si nemohli nevšimnúť ich intertextové dimenzie jednak smerom k prameňu, jednak smerom k uplatneniu v rozličných typoch textov z hľadiska ich textotvorného potenciálu. Zároveň – konfrontujúc ich existenciu v súčasnom jazyku, podobu týchto jednotiek v lexikografických dielach – sme registrovali ich zachytenie/nepochytenie, resp. formálne, ale aj významové posuny oproti pramennej báze. V neposlednom rade nás zaujal aj textotvorný potenciál vybraného okruhu príslovi, spôsob ich kreatívneho pretvárania zo strany používateľov jazyka v písaných komunikátoch. Využívame možnosti poskytované Slovenským národným korpusom, presnejšie jeho publicistickým korpusom (prim-10.0-public-inf-sk). Siahame po ňom zámerne, pretože nám umožňuje skúmať „správanie sa“ či život vybraných jednotiek biblického pôvodu jednak ako súčasť náboženského výraziva, jednak ako

jednotiek, ktoré hranice nábožensky orientovanej komunikácie prekročili, stali sa súčasťou profánnej lexiky (vďaka interferencii sakrálneho a profánneho v rámci mediálnej komunikačnej sféry).

Hoci nie je našou ambíciou vytvoriť/zachytiť komplexnú typológiu zmien pri ich uplatňovaní, nemohli sme nepostrehnúť, že inovačný/modifikačný diapazón/potenciál jednotlivých frazeotextém je diferencovaný, a preto sústredíme pozornosť na aspekt výraznejších modifikácií/aktualizácií či na isté tendencie vzťahujúce sa na danú problematiku zo všeobecňujúco.

Predtým, ako si budeme všímať náš materiál, aspoň niekoľko terminologických poznámok. Ako uvádza J. Hoffmannová (1997, s. 47), pri interpretácii textu sa jazykovým výrazom nepriradujú len významy vyplývajúce zo znalostí jazykového systému príslušného jazyka, ale aj významy v širších reláciách: a) textových (vnútrotextových či kotextových), b) intertextových, c) situačných, ako aj d) sociálnych, kultúrnych, geografických a iných, a celý tento komplex vzťahov sa niekedy označuje ako *kontext*. V týchto intenciách sa budú uberať aj naše úvahy a analýzy, t. j. budeme si všímať nami vybrané parémie ako *texty/frazeotextémy* v širšom (viacdimenzionálnom) prístupe/náhľade (diachrónno-synchronnom, systémovo-parolovom), teda ako *texty* v rámci horizontálno-vertikálnej paradigmy *pretext – text – posttext*: zjednodušene povedané, horizontála pre nás predstavuje intertextualitu v linearite, vertikála kontextualitu. Vzťah motivant – motivát v prvom článku [pramenný text – reflex v jazyku (frazéma)] rovnako ako aj v druhom (frazéma – jej realizačná podoba) totiž nie je priamočiary (môže, ale nemusí byť identický či už z hľadiska formálnej/významovej stránky, prípadne z oboch aspektov), čo sa dá vysvetliť/pochopiť len na pozadí kontextuality.

Vymedzenie zámerov vo vzťahu k jednotlivým článkom uvedenej triády:

- a) *Ad pretext*: sledovanie pramenného východiska či východísk, ktoré sa stalo/stali motivantom pre vznik frazémy v jazyku, či už priamo, alebo nepriamo, s uvedením biblických odkazov (v istých prípadoch komentovaných aj v interdisciplinárnom presahu).
- b) *Ad text*: sledovanie reflexu motivanta (biblického prameňa) v jazyku (frazéma/parémia) z hľadiska formálnej/významovej stránky (zhody či jej prípadnému odklonu) vo vzťahu k pretextu; zachyťe-

- nie/nezachytenie v slovenských lexikografických dielach³²⁵ (s prípadnou komparáciou v iných jazykoch, najmä však slovanských).
- c) *Ad posttext*: sledovanie textotvorného potenciálu motivanta/motiváta v písaných komunikátoch (na korpusovom materiáli). Na margo posttextov: za posttext považujeme všetky realizačné uplatnenia frazém/parémii v komunikácii (pragmatický aspekt). Pokiaľ ide o terminologické vymedzenie v teórii slovenskej frazeológie, rozlišujú sa okrem uzuálnych podôb (základná podoba a jej ustálené varianty) aj podoby neuzuálne, ktoré sú reprezentované neuzuálnou variantnosťou a aktualizáciami. Nevyhnutnosť precizovania terminologického aparátu z našej strany vyvstáva na základe sledovania uplatnení frazém v komunikácii – zaznamenali sme totiž modifikácie frazém, ktoré nespádajú ani do kategórie neuzuálnej variantnosti, ani do kategórie aktualizácií.

Podľa J. Mlacka (2007a, s. 108 – 111) za syntaktické varianty sa považujú len podoby FJ s konštrukčnými rozdielmi, pri ktorých sa nenarúša dispozičnosť podôb, resp. sa „*nenarúša relatívna totožnosť syntaktického, konštrukčného stvárnenia príslušnej frazémy*“ (s. 108). V tomto ohľade sa pripúšťa len pozičný variant (zmena slovosledu vo frazéme), modálny variant (klad a zápor v slovesných syntagmách) a transformačný variant. Pokiaľ ide o transformačný variant, autor, odvolávajúc sa na mokijenkovské ohraničenie, že „*nemôže ísť o podstatnú zmenu základnej stavby príslušnej jednotky*“ (s. 110), prehodnocuje svoje staršie chápanie tohto typu z r. 1977, a v tejto súvislosti hovorí už o frazeologickej derivácii (uvádzaný príklad *Tichá voda brehy podmýva* → *tichá voda*). Treba poďakovať, že dané tvrdenie je pravdivé – pokiaľ ide o systémový prístup (frazeologická derivácia je jedným z produktívnych spôsobov obohacovania frazeologického fondu o nové jednotky). Ale, ako budeme dokladovať na našom materiáli, predsa len J. Mlacek mal pravdu aj v r. 1977 – v zmysle komunikačno-pragmatického prístupu: nie vždy totiž prestavba frazémy v rámci kontextového uplatnenia vedie automaticky k derivácii, vzniku novej jednotky. Posttext nie je produktom/dôsledkom derivácie, ale vyplýva z potreby začlenenia frazémy/parémie do kontex-

³²⁵ Slovník súčasného slovenského jazyka (SSSJ), Krátky slovník slovenského jazyka (KSSJ), Slovník slovenského jazyka (SSJ).

tu/intratextu – a tak sa často z frazeotextémy v jej realizačnom uplatnení stáva frazeolexéma – bez ambícií vzniku derivátu s reflexom v jazyku.

Nie náhodou sme preto svojho času (vychádzajúc zo sledovania realizačných podôb v textoch na materiáli fondu somatických frazém) uprednostňovali termín modifikácie frazém.³²⁶ V širšom zmysle termín modifikácia FJ zahŕňa aj neuzuálnu variantnosť, aj aktualizácie, v užšom zmysle však predstavuje také podoby FJ, pri ktorej síce došlo k zásahu do formálnej podoby, avšak bez zmeny významu.

Na aspekt posttextu budeme nahliadať aj v reláciách posttext – antitext³²⁷. Prečo práve *antitext*? Skôr, ako na otázku zodpovieme, vrátime sa k príspevkom na túto tému zo strany J. Mlacka – v úvode uvedenému (2009), ako aj naň nadväzujúcemu – *Ako sa uplatňujú názvy parémii v súčasnom frazeologickom diskurze* (2012b), v ktorom upozorňuje na terminologické diskrepancie tohto pojmu, hoci vo frazeologickom diskurze medzinárodne akceptovanom, totiž že do kategórie takto označovaných jednotiek sa nezahŕňajú len príslovia a ich obmieňanie nespíňa vždy druhú podmienku, keďže nie vždy ide o kontradikciu³²⁸ oproti pôvodnému významu. V našom prípade naplňame podmienku prvú – venovať sa budeme prísloviám a ich obmenám.

³²⁶ Sledujúc realizačné podoby frazém, bolo zjavné, že mnohé zásahy do frazém zo strany používateľov jazyka vyplývali z potreby ich zapojenosti do kontextu, a tak sme rozlišovali medzi intencionálnymi zásahmi do frazém kontextuálnymi a akontextuálnymi, ktoré môžu (ale nemusia) vyústiť do podoby aktualizácie (Baláková, 2011, s. 213 – 229).-

³²⁷ Už v hlavnom texte sme spomenuli, že J. Mlacek vo svojej štúdií *Antipríslovie a príbuzné útvary (K niektorým súčasným premenám v paremiológii a jej pojmosloví)* (2009) sproblematizúva pojem/termín antipríslovie (napriek jeho frekventovanému uplatneniu v odbornej komunikácii frazeológov/paremiológov), a to vzhľadom na jeho filiáciu len k istému typu ustálených spojení (prísloviám), nepokrývajúc tak všetky útvary (paremiologické i neparemiologické), na ktoré sa daný jav – aktualizácie pôvodných textov – vzťahuje. Aj preto v našom prístupe uprednostňujeme termín antitext, ktorý zároveň korešponduje s našou sledovanou triádou pretext – text – posttext.

³²⁸ Z uvádzaných príkladov vyberáme ním uvádzané ukážky parémii: *Kto nekradne, okráda svoju rodinu* (pretext ako parémia neexistuje), vznik na pozadí 7. príkazu Desatora; *Kto druhému jamu kope, je hrobár* (pretext: Kto druhému jamu kope, sám do nej spadne nevykazuje podľa autora príznak protirečivosti); *Nedáš, nemáš* (pretext: Nemáš, nedáš) – antipríslovie.

Ak by sme striktno vychádzali z jedného z významov prefixoidu (SSSJ, heslo anti: zámerne sa odlišujúci od niečoho; majúci špecifické vlastnosti, napr. *antiromán*, *antihmota*), za antitext v najširšom význame by sme mohli považovať všetky intencionálne zásahy používateľov jazyka, ktoré sú preukázateľne späté s odklonom od motiváta (textu – príslovia) a realizujú sa jednak na úrovni formálnej, sémantickej, resp. v ich kombinácii. Vychádzame z nasledujúcich pozorovaní:

- a) modifikácie môžu vyplývať z potreby zapojenia parémie do kotextu, a teda zmena nastáva na úrovni formálnej stránky jednotky – frazeotextéma sa môže dokonca uplatňovať ako frazeolexéma bez zmeny archisémy (uzuálna podoba sa mení na neuzuálnu), napr. ... prvá *podpredsedníčka* však len *žne to, čo sama pomáhala siat'* verzus základná/é podoba/y príslovia *Ako kto seje, tak žne / Kto čo zaseje, to zožne*;
- b) modifikácie zasahujú formálnu stránku, čím sa dosahuje aj sémantický posun (aktualizácia), ktorý môže/nemusi³²⁹ byť kontradiktórny, teda v pravom zmysle anti-, ako naň poukazuje J. Mlacek; napr. *Kto nepracuje, má* verzus základná podoba príslovia *Kto nepracuje, nech neje* (o odklone príslovia od pretextu pozri bližšie na s. 244).
- c) modifikácie, ktoré nevyplývajú zo zásahu do dispozičnej podoby motivanta, a pritom je narušená archiséma – významový posun totiž saturuje kontext či kotext, napr. *Nielen chlebom je človek živý*, bolo obľúbené príslovie Jana Bechera, svetoznámeho výrobcu becherovky.

Do pojmu *antitext* v užšom zmysle (v súlade s chápaním antiprísloví v zmysle narušenia archisémy) v našom vymedzení zahŕňame prípady b) a c), ktoré by sa dali diferencovať na: priame antitexty, keďže ide o zásah (väčší či menší) do formálnej stránky jednotky, dôsledkom čoho dochádza k významovým posunom – typ b); nepriame antitexty, aktualizácia významu, ktorý vyplýva z kontextu, resp. kotextu – typ c).

Ďalší aspekt intertextovosti, ktorý nemôžeme opomenúť pri sledovaní nášho vymedzeného materiálu, je otázka metaoperátorov – z pohľadu J. Mlacka vo vyššie spomínanej štúdii (2012b) aj „*smerom k vol'nejšie-*

³²⁹ V našom prístupe teda – na rozdiel od J. Mlacka – rozširujeme kategóriu antiprísloví v tom zmysle, že zásahom používateľa sa archiséma príslovia mení, intencionálne modifikuje na úrovni sémantiky.

mu ‚narábaniu‘ s paremiologickým názvoslovím“; s odkazom na českú lingvistku M. Hnátkovú (2005) upozorňuje na fakt, že sa tak deje v „*súčasnej bežnej (ale pritom odbornej) komunikácii*“ (Mlacek, 2012b, s. 74). Autori komunikátov, pociťujúci, že sa pohybujú na „tenkom paremiologickom ľade“, signalizujú intertextovosť rôznym spôsobom (motto, slogan, poučka, pravidlo; ako sa hovorí atď.).

Problematika indikovania textov v rámci intertextovosti je široká, a preto si ju všimneme s ohľadom na frazeologický odborný diskurz. Začleňovanie frazém do kontextu je späté s viac či menej zreteľnou snahou zo strany používateľov jazyka signalizovať, že ide o špecifický text. Poľský frazeológ W. Chlebda tieto signalizátory nazýva metaoperátory a konštatuje, že sú svedectvom reflexie nad svojím jazykom, rečou, vyjadreniami, nad sebou samým, reflexiou či už individuálneho, alebo celospoločenského charakteru (Chlebda, 2000, s. 428)³³⁰.

Metaoperátorom, resp. podľa autora textovým introduktorom, sa venoval aj F. Čermák, ktorý ich v časti (s. 564 – 568) svojej publikácie (2007) dokumentuje na materiáli 20 najfrekvencovanejších prísloví. Ako uvádza, najpočetnejšie introduktory v českom korpuse sú „*heslo, príslovi, pořekadlo, jak známo, jak se říká*“ – v poradí zostupne od 5 128 – 439 (s. 568) – a vymedzuje ich typologicky: a) substantíva, b) verbá, c) frázy, d) iné slovné druhy (najmä adverbiá, ale aj partikuly, konjunkcie).

Na obsiahlejšom českom materiáli (autorka uvádza 100 najfrekvencovanejších prísloví) analyzovala tento jav aj M. Hnátková, ktorá konštatuje, že jeden zo spôsobov vyhľadávania prísloví v korpuse funguje pri tomto prístupe a „*velkou škálu rozličných prísloví lze nalézt podle klíčových slov, jako jsou slova prísloví, rčení, pořekadlo, úsloví nebo mudrosloví*“ (Hnátková, 2005, s. 89).

Na slovenskej materiálovej báze tento jav – v jeho terminológii idiomatické konektory – dokumentoval P. Ďurčo (2003, s. 33 – 42), ktorý ich klasifikuje na základe viacerých hľadísk – všima si ich autonómne uplatnenie aj neautonómny výskyt (klasifikuje ich napr. z hľadiska pozície – antekonektory, postkonektory, intrakonektory, ambikonektory; zo štruktúrneho hľadiska – lexikálne, frázové, vetné typy; z hľadiska funkcie).

³³⁰ Porov.: „*Метаоператоры в текстах – документы рефлексии над своим языком, своей речю, своим высказыванием, над самим собой, рефлексии как чисто индивидуального характера, так и общеисторического ранга.*“ (Chlebda, 2000, s. 428).

Oproti vymedzovaniu F. Čermáka (pozri vyššie) štruktúrne hľadisko rozširuje: okrem fráz vymedzuje aj vetné konektory. Medzi najfrekventovanejšie frázové konektory radí „*alebo inak, ako sa hovorí, nie nadarmo sa hovorí, ako vieme, podľa príslovia, ako je všeobecne známe, veď viete, v duchu zásady, moja rada*“; z vetných konektorov uvádza napr. „*(Veď) každý pozná príslovie, (Veď tu predsa) platí staré známe/zlaté/stále platné/slovenské (pravidlo, heslo...)*“ atď. (bližšie pozri Ďurčo, 2003, s. 38).

Pri analýze našich vybraných prísloví (bez ambície na úplné dokumentovanie všetkých kategórií metaoperátorov/introduktorov/konektorov či štatistických údajov a komparácií) si budeme všimáť skôr preferenčné, pravidelne sa opakujúce typy týchto prvkov, pomocou ktorých sa príslovia začleňujú do kontextu – a ako sa začleňujú. Odpoveď na túto otázku však predpokladá ďalší prístup – syntaktický. Táto problematika – syntax frázem – bola v slovenskej frazeológii v zornom poli najobľahlejšie (a treba dodať aj kontinuálne) najmä u J. Mlacka (1972, 1975, 1976, 1979 atď.). Už v prvej z uvedených prác *Zo syntaxe frazeologických jednotiek* sa podrobne venuje nielen vnútorným syntaktickým vzťahom (syntaxi frázem), ale aj vonkajšej syntaxi, t. j. otázke „*funkčného začlenenia frazeologickej jednotky do kontextu*“ (1972, s. 52), všimajúc si aj také FJ, ktoré majú platnosť vety i súvetia: ako najbežnejší spôsob uvádza prípady zapájania FJ ako „*osobitnej výpovede, prípadne ako priamej reči (...)* spojenej s uvádzacou vetou“ (s. 60); „*vo funkcii nejakej vedľajšej vety, najčastejšie predmetovej*“ či „*prípady, keď má takáto frazeologická jednotka platnosť vetného člena*“ (s. 61). Rozlišuje dva formálne spôsoby zapájania FJ do kontextu – kontaktové a nekontaktové (s. 69 – 70).

Na tieto postrehy nadviazala svojho času aj J. Nižníková, ktorá konštatuje, že „*FJ so štruktúrou vety či súvetia okrem komunikatívnej funkcie môžu plniť aj funkciu nominatívnu, keď sa zapájajú do vety ako jej vetný člen*“, čo dokumentuje ukážkami frazeotextém v pozícii subjektu vety, objektu, príslovkového určenia, nezhodného atribútu, obmedzene vo funkcii prísudku a doplnku (Nižníková, 1993, s. 294 – 295).

Ako sme vyššie pri charakteristike našich posttextov uviedli, mnohé modifikácie parémii vyplývajú z potreby ich začlenenia do kontextu komunikátu, preto pri sledovaní uplatnenia parémii zohľadníme aj vonkajšiu syntax. Budeme registrovať metaoperátory – frázy ako signifikátory panelového textu/parémie, ako aj ďalšie prostriedky, ktoré fungujú

ako konektory (vzhľadom na snahu sledovať aj vetnočlenský potenciál parémií najmä slovesné a substantívne) – zdôrazňujeme, bez nároku na vyčerpávajúci prehľad, a teda skôr výberovo (z aspektu jednotlivých prísloví, ako aj palety signalizátorov intertextovosti).

Dostávame sa tak cyklicky nevyhnutne k ďalšej terminologickej poznámke – viažucej sa k nášmu vymedzeniu frazeologických jednotiek – parémií ako *textu*, resp. vzťahu pojmov *text* – *komunikát*. Ako sa v publikácii autorov *Úvod do interaktívnej štylistiky (I)* uvádza, vzhľadom na to, že text patrí k ústredným pojmom humanitných vied, jeho vymedzenie závisí od uhla pohľadu tej-ktorej vedy, a preto chápanie textu, resp. definície ním (pohľadom) podmienené sa rôznia (Slančová a kol., 2022, s. 371). V rámci vlastnej koncepcie interaktívnej štylistiky za základnú charakteristiku považujú štyri základné prístupy ku konceptu textu: komunikačný, štruktúrny, semiotický a kontextový, z čoho vyplýva ich definícia, že „*text je teda vnútorne usporiadaná základná komunikačná jednotka znakovkej povahy (alebo jej časť), ktorej zmysel sa uvedomuje na základe kontextu*“ (s. 372). A tým sa dostávame k nášmu vymedzeniu parémií – frazeotextém (o ktorých bude reč v tejto kapitole) ako textov v našej triáde pretext – *text* – posttext, spĺňajúcich uvedené atribúty.

Pokiaľ ide o termín komunikát, autori vo vyššie citovanej publikácii (Slančová a kol., 2022, s. 371) v odkaze na K. Hausenblasa ponúkajú viaceré definície textu, ktoré sú uvádzané spojeniami: „*písomný verbálny výtvor..., jazykový komunikát, písaný aj hovorený..., akýkoľvek komunikát...*“, t. j. text je chápaný aj ako synonymum komunikát. V našom prístupe – skúmanie prísloví ako textov sui generis intertextových, implementovaných intertextovo do vyšších celkov (supratextov) – budeme chápať komunikáty ako verbálne výtvory používateľov jazyka, využívajúcich príslovia, resp. ako špecifické komunikáty inkludujúce text v texte. S tým súvisí aj ďalšie uplatňovanie termínu, o ktorom sa zmieňuje autorka J. Hoffmanová (pozri vyššie), a teda že pri interpretácii textu sa jazykovým výrazom nepriradujú len významy vyplývajúce zo znalostí jazykového systému príslušného jazyka, ale aj významy v širších reláciách: a) textových (vnútrotextových či kotextových). Keďže naše skúmané frazeologické jednotky vymedzujeme ako texty, v súlade s týmto prístupom v reláciách sledovania ich zapojenia do verbálneho výtvoru – komunikátu preferenčne uplatňujeme výraz kotext.

Textotvorné uplatnenie v SNK z hľadiska ich realizačných podôb si budeme všímať s akcentom na výrazné formálne/významové modifikácie tak v náboženskej komunikačnej sfére, ako aj v profánnych textoch. J. Mlacek vo svojej monografii z r. 2012 *Štylistické otázky náboženskej komunikácie (Úvahy o jej vymedzovaní a štylistickej členitosti)*, ktorú sme spomínali už v prvej kapitole našej monografie, poukazuje na to, že pri vymedzovaní náboženskej komunikačnej sféry je kľúčovým pojmom *sacrum*, ktorý odlišuje texty do nej patriace od textov orientovaných na *profanum* (s. 68), avšak zrejším procesom je aj profanácia sakrálneho (s. 72), ako aj fakt, že opozícia *sacrum – profanum* nie je z hľadiska komunikačných sfér nepriepustná (s. 75). Pozorovanie realizácie nášho vymedzeného súboru sedemnástich parémii v komunikátoch na základe rozsiahleho materiálového podložia (SNK) azda prispeje (aspoň čiastočne) k poznaniu divergentných či konvergentných tendencií aj z tohto aspektu.

Vzhľadom na to, že frazeotextémy v tejto kapitole prezentované boli súčasťou našich niekoľkoročných sociolingvistiký výskumov (Baláková – Kováčová, 2017), všimneme si pri každej z nich aj vzťah písané verzus ústne v komparácii, resp. vitalitu daných prísloví vo vybranom korpuse a v rečovom úze – používateľské preferencie zo strany slovenských respondentov v intrajazykovom trojgeneračnom kontinuu (mladá generácia – stredná generácie – seniori), teda ich frazeologickú kompetenciu (primárne z aspektu aktívnej znalosti), ako aj frazeokultúrnu kompetenciu probandov – schopnosť filiovať dané jednotky s prameňom.

Dana Baláková

2.1 Starozákonné pretexty parémií

V tejto časti podkapitoly sa budeme venovať prísloviám, ktoré sa vzťahujú k pretextom Starého zákona, konkrétne ku knihe Genezis, Kazateľ, Príslovia, Žalmy, Ozeáš. Pôjde spolu o štyri parémie, ktoré prezentujeme v postupnosti *Všetko má svoj čas*, *Zakázané ovocie najviac (najlepšie) chutí*, *Kto druhému jamu kope, sám do nej spadne* a *Kto seje vektor, zožne búrku*. Venujeme sa teda frazeotextémam, z ktorých prvé dve sú z hľadiska formálnej stránky vetnými celkami, druhé dve súvetnými hypotaxami.

2.1.1 *Všetko má svoj čas*

Z kategórie starozákonných frazeotextém, ktorú prezentujeme ako prvú, je FJ vzťahujúca sa ku knihe Kazateľ: „*Všetko má svoj čas* a svoju chvíľu každé úsilie pod nebom. Svoj čas má narodiť sa, svoj čas má zomrieť, svoj čas má vysádzať, svoj čas má sadenice vytrhať.“ (Kaz 3, 1 – 2); „*Lebo každá záležitosť má svoj čas a správny spôsob*: lenže nehoda ťažko zaľahne na človeka. Nevie totiž, čo bude. Lebo kto mu zvestuje, ako bude?“ (Kaz 8, 6 – 7).

Pokiaľ ide o pramenné texty, je zrejmé, že ide o citátovú podobu parémie (minimálne v prvom uvedenom pretekte). V slovníkoch (v našej triáde text) je zachytená v identickom stvárnení (SSSJ, heslo čas: *všetko má svoj čas* – konať treba vo vhodnej, primeranej chvíli).

Pri sledovaní korpusových posttextov je zrejmé, že patrí k jednej z najfrekventovanejších spomedzi nami prezentovaných frazeotextém. Ak by sme vychádzali z typológie P. Ďurča (2008) (uvedenej v predmetnej štúdii zmienenej v úvode k tejto časti), tak možno konštatovať, že sme pozorovali: jednak paradigmatické zmeny – zmena tvaru prezentu na préteritum v tvare verba – *Všetko malo...*; časté rozširovanie vetej štruktúry o častice – *Všetko má (predsa/teda/však/ale)* svoj čas; sporadický výskyt atribútu – rozšírenie o adjektívum (*pravý čas*) či predložkové substantívum (*všetko v živote*), čo predstavuje zmeny syntagmatické; modifikácie paradigmaticko-syntagmatické (pozri nižšie uvedené príklady z korpusu) – zámena verba *mať* za *vyžadovať*, zúženie štruktúry o komponent *svoj* a zároveň rozšírenie (častica/specifikácia vedľajšou vetou):

- ... mali počkať a neútočiť hneď na svojich priateľov, keď im nepomôžu na prvé zavolanie, *všetko predsa vyžaduje čas...* / Menej by ste sa mali zaoberať svojimi domácimi záležitosťami, to *všetko, čo sa okolo vás deje, si vyžaduje čas* a nie unáhlenosť.

Ako sme však uviedli, našim zámerom nie je registrovať všetky modifikácie v súlade s koncepciou P. Ďurča, ale skôr všimnúť si isté tendencie.

Je zrejmé, že aj pri parémii, ktorá (ako sme pozorovali v komparácii s ostatnými) sa nevyznačuje výraznými či kreatívnymi modifikáciami (o ktoré nám prednostne v našich sledovaniach ide), možno zaznamenať základnú typológiu zmien vymedzenú P. Ďurčom (paradigmatické, syntagmatické, paradigmaticko-syntagmatické, transformačné zmeny). Nás však zaujali (v duchu našich zámerov) posttexty iné (pozri nižšie): v prvom prípade ide zdanlivo o uplatnenie parémie v jej pôvodnej podobe (len so zmenou prézenta na préteritum), jej kotext však naznačuje posun významu od ‚konať treba vo vhodnej, primeranej chvíli‘ k prokrastinácii (berúc do úvahy kultúrny kontext); v druhej ukážke je zrejmy prípad nahrádzania zámenného komponenta (všetko) lexikálne premenlivým obsadením – to však už vedie k zmene funkčnej platnosti, transformácii frazeotextému na frazeolexému (mať svoj čas – s potenciálnym lexikálne-premenlivým komponentom niekto/niečo), ako aj k významovému posunu ‚vývoj jedinca je individuálny‘, čo vlastne možno považovať za aktualizáciu na základe formálno-významovej modifikácie, saturovanej kotextom.

- ... som sa zrazu ocitla na mieste, kde *malo všetko svoj čas* a takmer na všetko sa odpovedalo „maňana“ (zajtra). / Napriek všetkým fintám, radám a dobrým odporúčaniam netreba zabúdať na jedno: *každé dieťa má svoj čas* bez ohľadu na to, kedy sa s lyžičkou skamarátili jeho súrodenci...

Na bohatom korpusovom materiáli by sa pri každej z našich frazeotextém dala dokladovať viac či menej obsiahla typológia zmien, avšak aj pri ďalších jednotkách sa sústredíme – v súlade s našimi zámermi poukázať na horizontálno-vertikálnu paradigmu posttextov – nie na výpočet či registráciu jednotlivých zmien, ale na isté tendencie – s akcentom na kreativitu a originalitu ich uplatnenia (aj z hľadiska kognície, pragmatiky, skúsenostného komplexu, interferencie), teda budeme postupovať výberovo.

Na tomto mieste sa nám žiada dodať poznámku vzťahujúcu sa na materiálové podložie, z ktorého pri našich analýzach vychádzame. Čo sa týka vyhľadávania v korpuse, v súvislosti s parémiami ide o náročnú úlohu, keďže pri zadaní základnej podoby nemožno postrehnúť všetky realizačné podoby (v našom prípade najmä modifikácie/aktualizácie), o ktoré nám v duchu našich zámerov išlo, a preto sme postupovali kombinovane, teda využívali sme jednoduché i rozšírené vyhľadávanie. Pri rozšírenom postupe (pomocou CQL) sa však ako nevýhoda ukázalo množstvo komunikátov, z ktorých je potrebné vyselektovať tie, ktoré reprezentujú príslovie (v jeho uzuálnej aj neuzuálnej podobe), čo je v niektorých prípadoch (tisíce odkazov) náročné. Patrila k nim aj naša prvá parémia. Ak si ju všimneme z hľadiska vitality len na základe jednoduchého vyhľadávania, zistíme, že modifikácie tejto parémie sa frekventovane realizujú na úrovni slovesného komponenta *mat'/chciet'*. Pomer v podobe *Všetko má svoj čas* verzus *Všetko chce svoj čas* je cca 540 : 130, avšak variantnosť komponenta nie je zanedbateľná, a teda možno hovoriť minimálne o uzualizujúcom sa variante *chciet'* popri základnom *mat'*.

Sledujúc mediálnu sféru v prieniku komunikátov profánnej publicistiky a komunikátov náboženskej sféry, možno konštatovať, že táto parémia sa stala z hľadiska frekvencie doménou profánnych platforiem. Samozrejme, vyskytuje sa aj v náboženskej komunikačnej sfére – väčšinou v kontexte pramenného východiska mieri do oblasti sacrum (s odkazom na pretext, ojedinele bez neho), ale nielen (pozri príklady za dvojistou lomkou):

- „*Všetko má svoj čas* a každé počínanie pod nebom má svoju chvíľu...“ (Patmos) / Prospeje nám naučiť sa tomu, čo učí Kazateľ, že „*všetko má svoj čas* a svoju chvíľu“ (Kaz 3, 1 – 15) (www.tkkbs.sk) / *Všetko však má svoj čas* a rovnako, ako je čas diskutovať, je i čas stíšiť a modliť sa. (Katolícke noviny) / Z doposiaľ najväčšej púte zrelosti odišli naplnení Božím pokojom, radosťou a nádejou, že *všetko má svoj čas* a význam. (www.tkkbs.sk) / On vie, že *všetko má svoj čas*, aj rast viery. (Katolícke noviny) // Po 15-tich rokoch, ktoré už prežil, by snád' chceli opraviť strechu, lebo im robí starosti, ale ako sami tvrdia – *všetko má svoj čas*. (ECAV) / Zdá sa, že ste trocha chorí, alebo niečo vám chýba, keď nebadáte, že ľud s vami nesúhlasí a jediným jeho uspokojením je, že

všetko má svoj čas a nič, ani komunizmus nepotrvá na veky, lebo bol len vynájdený ľuďmi.“ (Katolícke noviny)

Pokiaľ ide o začlenenie tejto parémii do komunikátu³³¹, v porovnaní s ostatnými nami sledovanými prísloviami, možno konštatovať, že patrí k tým, ktorých štruktúrna podoba umožňuje bezproblémové inkludovanie do kotextu, t. j. výskyt typických metaoperátorov – fráz, signalizujúcich panelový text, nie je nadužívaný. Uplatňuje sa aj bezkontaktné/autonómne či bez operátorov/metaoperátorov v titulkoch, ale aj ako súčasť súvetí na začiatku aj na konci – v tom prípade signalizátorom býva grafické vyznačenie (príklady za lomkou):

- *Všetko má svoj čas*, na úvod je potrebné šťastie, aby sa hráč chytil a aby bola priaznivá situácia v klube. / *Všetko má svoj čas*, je to s nimi na dobrej ceste, treba len, aby na nej vydržali, podporili ich rodičia a nestratili chuť sa zlepšovať. // Radšej sa do ničoho nehrňte, ani pokiaľ ide o lásku, podnikanie či medzil'udské vzťahy – *všetko má svoj čas*. / Naše osobné nepriateľstvo si necháme na potom – *všetko má svoj čas*.

V rámci súvetí sa na zapojenie danej parémie uplatňujú operátory parataktické i hypotaktické:

- ... ale spolupráca musí byť *a všetko chce svoj čas*... / Tí sa v extralige nedokázali etablovať dostatočne rýchlo, *ved' všetko chce svoj čas*. / *Všetci sme víťazi, avšak všetko má svoj čas*. / No skôr by som chcel pracovať s mládežou než s dospelými, *pretože všetko chce svoj čas*.

Ako vedľajšia veta objektová figuruje príslovie v prípadoch valenčného doplnenia sloviem *vedieť*, *veriť*, *rozumieť*, *opakovať*, *hovoriť*, *pochopiť* a pod. s hypotaktickou spojkou *že*:

- „*Verím tomu, že všetko má svoj čas*, ale je to neaktuálne, pretože tu máme takú vládnu konšteláciu akú máme.“ / Podobne sa rozvíja aj časová orientácia, *začína rozumieť tomu, že všetko má svoj čas*... /... fanúšikovia *by mali pochopiť, že všetko chce svoj čas*...

³³¹ V prípade, že príklady pochádzajú z náboženskej komunikačnej sféry, uvedieme aj zdroj, profánne texty zostanú nezazdrojované.

Sporadicky sa vyskytuje aj v pozícii podmetovej vedľajšej vety (uvádzame príklad v kurzíve):

- Zdá sa, že ste trocha chorí, alebo niečo vám chýba, keď nebadáte, že ľud s vami nesúhlasí a jediným jeho *uspokojením je, že všetko má svoj čas* a nič, ani komunizmus nepotrva na veky, lebo bol len vynájdenný ľudmi.“ (Katolícke noviny)

V prípade, že v kotexte je hlavná veta, súčasťou ktorej je substantívum (môže a nemusí byť typickým metaoperátorom/konektorom), sa parémia ocitá v pozícii atributívnej vedľajšej vety:

- Riadťe sa *zásadou*, že všetko má svoj čas. / Boh nám nechce nič zatajiť, o nič nás ukrátiť, ale v zmysle *poučky*, že všetko má svoj čas, nás chce uchrániť pred predčasným poznaním... (Blumentál) / Vychádzal som z *teórie*, že všetko má mať svoj čas. / Z doposiaľ najväčšej púte zrelosti odišli naplnení Božím pokojom, radosťou a *nádejou*, že všetko má svoj čas a význam. (www.tkkbs.sk.) / Hodiny sa prechádzam v miestnostiach a znovu ma prepadá ten príjemný *pocit*, že by mohlo byť všetko v poriadku, že všetko má svoj čas a svoje miesto.

Jedným z tradičných postupov v rámci vertikálneho členenia textu, je využitie uvádzacej reči: „*Všetko má svoj čas*,“ *dodal*. / No všetko chce svoj čas, *tvrdí* riaditeľka detského domova Mária Gojdičová.

Samozrejme, aj pri tejto prémii je možné stretnúť sa sporadicky s typickými metaoperátormi – ustálenými frázami, prezentujúcimi danú parémiu. Sú však pri tejto frazeotextéme skôr ojedinelé a vyskytujú sa ako parentetický výraz v rozličných pozíciách (výnimočne sa včleňujú do parémie):

- *Ako sa hovorí*, všetko chce svoj čas. / Nevadí, *ako sa hovorí* všetko má svoj čas, možno tu je tá správna chvíľa. / Všetko chce, *ako sa hovorí*, svoj čas.

S odkazom na zdroj (pramenný text) sa možno stretnúť spravidla v náboženskej komunikačnej sfére, ojedinele (aj to nie presne) však aj v profánnej publicistike (príklad za dvojitou lomkou):

- Všetko má svoj čas, ako to hovorí *Knihá kazatel'*. (Blumentál) / Prospeje nám naučiť sa tomu, čo učí *Kazatel'*, že „všetko má svoj čas

a svoju chvíľu“ (Kaz 3, 1 – 15) (www.tkkbs.sk) // Už v *jednom žalme* Starého zákona sa hovorí, že všetko má svoj čas.

Na margo prvej prezentovanej frazeotextémy v kontinuite ďalších v tejto kapitole pertraktovaných jednotiek si dovoľíme uviesť ešte dve relevantné poznámky:

ad 1) Ako z prezentovaného, pomerne detailného dokladovania ukázkami vyplýva, táto parémia má tendenciu uplatňovať sa v komunikátoch v rozličných pozíciách: vystupuje ako samostatná výpoveď (aj v rámci parataxy), v hypotaxe figuruje ako vedľajšia veta subjektová, objektová a atributívna. Z vyššie uvedených príkladov vyplýva aj to, že vetnočlenskú pozíciu danej parémie nedokladujeme, čo neznamená, že je vylúčenná. Vzhľadom na tisíce odkazov, o ktorých sme sa zmienili v súvislosti s touto frazeotextémou, je zrejmé, že sme nemohli preskúmať všetky. Keďže podobné prípady inkludovania prísloví v komunikátoch, ktoré sme uviedli, by sme mohli demonštrovať aj pri ostatných nami sledovaných jednotkách, v ďalších častiach našu pozornosť sústredíme prioritne na prípady vetnočlenského zapojenia frazeotextém/y. Z toho dôvodu rezignujeme na mapovanie všetkých metaoperátorov, ktoré z hľadiska uvedeného aspektu nie sú pre nás smerodajné, t. j. rozličné lexikálne prostriedky ako spájacie či uvádzacie introduktory. Všímať si budeme najmä substantívne a verbálne konektory, ktoré môžu signalizovať zapojenie celého panelového textu/parémie ako vetného člena v rámci vety. Výberovosť – aj ohľadom ďalších metaoperátorov – je v našej prezentácii funkčná: v podstate založená na komparatívnom v rámci výskumnej vzorky.

ad 2) Hoci sme už pri tejto parémii v poznámke pod čiarou uviedli, že pri komunikátoch z náboženskej komunikačnej sféry zdroj explicitne uvádzame, predsa len sa to žiada zdôrazniť, keďže rovnako budeme postupovať aj v ďalších častiach (príslušnú poznámku pod čiarou už teda opakovať nebudeme), t. j. ukážky profánnej sféry budú uvedené bez zdroja.

Keďže súčasťou našich zámerov (ako sme v úvode k tejto kapitoly signalizovali) bola aj komparácia relácie ústne verzus písané, resp. vitalita parémie v úze respondentov z hľadiska troch generácií a živosť v písaných textoch, všimneme si aj tento aspekt. Z analýzy korpusového materiálu vyplýva, že textotvorný potenciál tejto parémie patrí k jedné-

mu z najvyšších (v porovnaní s ostatnými) v písaných komunikátoch. Pri pohľade na druhú časť dichotómie (ústne) vidíme výraznú korešpondenciu, čo dokladuje vysoká miera ich aktívneho uplatnenia pri všetkých troch respondentských vzorkách: mladá generácia (85 %) – stredná generácia (75 %) – seniory (76 %). Filiáciu s prameňom však probandi pocítovali/uviedomovali si na jednej z najnižších úrovní: údaje uvádzame v rovnakom poradí generácií: 10 – 11 – 14 %. Celkové štatistiky v porovnávacom aspekte súboru prísloví prinášame na konci tejto kapitoly.

2.1.2 *Zakázané ovocie najviac (najlepšie) chutí*

Pri tejto parémii priamočiarosť v reláciách pretext – text zrejme nie je, a teda nemožno hovoriť o citátovom uplatnení, keďže takúto podobu v pramennom východisku nenájdeme. Pravdepodobným zdrojom vzniku frazeotextému je kniha Prísloví: „Kto je hlúpy, nech zabočí sem!“ A tomu, kto je bez rozumu, hovorí: „Ukradnutá voda je sladšia a pokútny chlieb je chutnejší!“ Ale nevie, že sú tam tieň (a že) jej pozvaní sú v priepadlisku podsvetia. (Prís 9, 16 – 18). Z pretextu vyplýva, že zakázané priťahuje. Na tomto mieste je však potrebné uviesť, že explicitný zákaz daný človeku sa vzťahuje ku knihe Genezis: ... ale o ovocí stromu, ktorý je v strede raja, nám Boh povedal: „Nejedzte z neho, ani sa ho nedotýkajte, aby ste nezomreli!“ (Gn 3, 3) / A Pán, Boh, prikázal človeku: „Zo všetkých stromov raja môžeš jesť. Zo stromu poznania dobra a zla však nejedz! Lebo v deň, keď by si z neho jedol, istotne zomrieš.“ (Gn 2, 16 – 17).

V slovenských lexikografických dielach (SSSJ, heslo ovocie) ju nachádzame zachytenú jednak ako frazému *zakázané ovocie* – to, čo je lákavé, ale nedovolené, zakázané; jednak ako parémiu *Zakázané ovocie najviac/najlepšie chutí* – nedovolené najviac priťahuje bez kvalifikátora označujúceho pôvod. Je zrejme, že v prípade frazeolexémy ide o samostatnú jednotku.

Podľa 19-jazyčného kompendia *Lepta biblejskej mudrosti* (Ivanov – Mokijenko, 2019b, s. 22 – 24) v reláciách týchto pretextov vznikla frazéma *zakázané ovocie* a na jej základe parémie *Zakázané ovocie najviac chutí* – pravdepodobne pod vplyvom pretextu z knihy Prísloví (s. 25 – 26). Podľa názoru iných lingvistov³³² ide o derivát z motivanta – frazeotextému *Zakázané ovocie najviac/najlepšie chutí*, ktorý vznikol na základe pro-

³³² Pozri dielo Frazeologická terminológia (Ďurčo, 1995, s. 79).

cesu frazeologickej derivácie, jednom zo spôsobov obohacovania fondu frazém, a patrí k frazeologickým neologizmom (Mlacek, 2017, s. 408). V každom prípade, existuje vo viacerých jazykoch paralelne, a či už vznikla priamo vo vzťahu k pretextu (Lepta biblejskej mudrosti), alebo v procese frazeologickej derivácie (jedno nevylučuje druhé), funkčná separácia zvyšuje jej bezproblémové zapojenie do intratextu (jej uplatnenie v korpuse, ktoré sme sledovali, je cca šesťnásobne vyššie ako pri frazeotextéme).

Treba však zároveň dodať, že frazeolexéma *zakázané ovocie* sa významovo kontaminuje s inou jednotkou, ktorá v SSSJ ani KSSJ zachytená nie je, a predlohou ktorej je identický pretext z knihy Genezis uvádzaný vyššie: ide o FJ *jest' zo stromu poznania*. V *Slovníku české frazeologie a idiomatiky 3* (2009c, s. 772) ju nachádzame s vysvetlením (*jíst ze stromu poznání* – uvědomit si v živote dobro a zlo a poznat složitost a rozpornost jeho reality) aj s upresnením „*pův. v náboženském, dnes etickém smyslu.*“ Ako frazéma biblického pôvodu je zaznamenaná aj vo vyššie uvedenom kompendiu *Lepta biblejskej mudrosti* (2019a, s. 99 – 103), v niektorých jazykoch v podobe rozšírenej *jest' zo stromu poznania dobra a zla*. Po nahliadnutí do starších slovníkových zdrojov nachádzame o nej zmienku (síce nie ako o frazéme v takejto podobe) v SSSJ, heslo *poznání*: „*pren. bás. strom p-ia* (Smrek); *jablko p-ia* (Tat.) *poznání*“ a v *Historickom slovníku slovenského jazyka* (HSSJ), heslo *strom*: „*bibl. s. známosti, vedomosti, vedenia dobrého a zlého, zapovedaný s. jeho ovocie, podľa sľubov diabla, malo dať prvým ľuďom vedomosť, akú mal Boh, a keď Adam a Eva napriek Božiemu zákazu z neho jedli prakticky poznali, ako je dobré Boha počúvať a ako je zlé ho nepočúvať*“.

Ak sme hovorili o kontaminácii významov frazémy *zakázané ovocie* a *jest' zo stromu poznania*, naše tvrdenia vychádzali jednak z dotazníkových výskumov, jednak z pozorovania korpusového uplatnenia FJ *zakázané ovocie* – používatelia jazyka ju totiž uplatňujú ako polysémickú (pozri ukážky z profánnej publicistiky):

- A až v našej dobe siahame po druhýkrát po *zakázanom ovoci* – chceme sa stať bohmi. / Vždy musí ktosi urobiť ten prvý krok, vždy musí ktosi siahnúť po *zakázanom ovoci*, zaplatiť za *poznání*.

Podstatná časť uplatnení je však spätá s archisémou „*lákavé, ale nedovolené*“ v profánnych komunikátoch, v náboženskej komunikačnej sfére figuruje väčšinou v pôvodnom význame s odkazom na prvých ľudí:

- Kto má zodpovedať za ochranu detí a mládeže pred *zakázaným ovocím* sveta dospelých? / Ak sa tajomstvo krízy manželstva skrýva jednoducho v príťažlivosti *zakázaného ovocia*, skade sa v nás berie záľuba v nešťastí? / Mladí ľudia ľahko podliehajú ponukám starších priateľov, členov mafiánskych skupín, ktorý im najprv za lacný peniaz ponúkajú „*zakázané ovocie*“, aby si z nich potom urobil „stálych zákazníkov“, ale už za iné ceny. / Absolútna sloboda neexistuje, lebo vždy je tu nejaké *zakázané ovocie*.

Frazeolexéma *zakázané ovocie* sa v korpusových zdrojoch vyskytuje viac ako šesťnásobne častejšie ako frazeotextéma, nás však primárne zaujímalo príslovie. Vzhľadom na variantnosť komponenta *najviac/najlepšie* možno konštatovať opodstatnenosť lexikografického zachytenia v slovníku vzhľadom na to, že táto alternácia je proporčne frekvenčne vyvážená (s miernou prevahou komponenta *najlepšie*). Uplatňuje sa v mediálnej sfére najmä v profánnych komunikátoch, ale nájdeme ju aj v náboženskej komunikačnej sfére (pozri nasledujúce ukážky):

- Ak by niekto chcel vzbudiť u mladých záujem o literatúru, nemohol si vybrať lepší spôsob, lebo stále platí, že *zakázané ovocie chutí najlepšie*. (www.tkkbs.sk.) / Stará známa pravda, že *zakázané ovocie najviac chutí*, sa po nežnej revolúcii prejavila okrem iného až doslova inváziou západnej kultúry. (Katolícke noviny)

Zaujali nás však snahy o kreatívne inovácie s platnosťou aktualizovaných posttextov. Ako vyplýva z nižšie uvedených príkladov, oba možno považovať za antitexty, odlišujú sa však typologicky – v prvom prípade ide o aktualizáciu formálno-významovú na základe zásahu do parémie a súčasne kotextovej saturácie (hypotaxa príčinná), teda ide o priamy antitext; druhý príklad predstavuje aktualizáciu bez formálneho zásahu do parémie, významový posun sa realizuje zásluhou doplnenia, „dôvetku“ používateľa jazyka, teda možno hovoriť o nepriamom antitexte – vďaka kotextu (hypotaxa podmienková):

- *Zakázané ovocie* preto tak náramne chutí, *lebo rozum múti* // *Zakázané ovocie najviac chutí, ak z neho vypálite 52%-nú.*

Pokiaľ ide o začlenenie parémie do kotextu, možno pozorovať autonómne postavenie, prípadne začlenenie pomocou konektorov – operátorov (pretože, ved’):

- Konkrétne v debata o rozpustení ĽS NS opakovane počúvame, že by to bola chyba, *pretože* „zakázané ovocie chutí najlepšie“... / Tabuizácia a zakazovanie mali vždy iba opačný efekt, *ved’* zakázané ovocie chutí najlepšie. (www. tkkbs.sk)

Zo substantívnych konektorov sa uplatňujú viac-menej typické lexémy ako *príslovie*, *úslovie*, *zákon*, *pravidlo*, *krédo*, v postpozícii ktorých je príslovie spravidla vedľajšou atributívnou vetou (príklady pred dvojitou lomkou), menej často však aj vo vetnočlenskej pozícii atribútu (ukážky za dvojitou lomkou):

- Je samozrejme *príslovie*, že teda zakázané ovocie najviac chutí. / *Úslovie*, že zakázané ovocie najviac chutí sa potvrdilo už neraz, pričom naposledy sa tak stalo v Levoči / Stará známa *pravda*, že zakázané ovocie najviac chutí, sa po nežnej revolúcii prejavila okrem iného až doslova inváziou západnej kultúry. (Katolícke noviny) / Ja im to nezakazujem, lebo v tomto prípade sa držím *pravidla*, že zakázané ovocie najviac chutí. // Ba práve „zákaz“ podľa nepísaného *zákona* „zakázané ovocie najviac chutí“, ma provokoval... / Aspoň u väčšiny chalanov platí *pravidlo* Zakázané ovocie chutí najlepšie. / „Počítače bez dozoru predstavujú bezpečnostnú hrozbu *typu* „zakázané ovocie najlepší chutí“,“ dodal Heiser.

Z ustálených stereotypných metaoperátorov sa sporadicky vyskytol parentetický výraz *ako sa hovorí*; opakovane boli zaznamenané pasivované slovesné tvary *nie nadarmo/nenadarmo sa hovorí*, *potvrdilo sa* v spojení s hypotaktickou spojkou *že...*, slovesný konektor *platí, že* (resp. *nie vždy platí, že*) – v týchto prípadoch sa parémia ocitá v pozícii vedľajšej vety podmetovej podobne ako v prípadoch viet kotextových hlavných viet *Pravdou je / Isté je len to*, že zakázané ovocie najviac chutí.

Zaujímavosťou v súvislosti s touto frazeotextémou je, že odkaz na pretext/pôvod sa považuje za nepotrebný (predpokladá sa, že používateľom jazyka je tento fakt dostatočne známy) – týka sa to tak náboženskej, ako i profánnej sféry. Explicitne spomenutý zdroj sme našli ojedinelý v novinách *Sme: Biblia hovorí*, že najviac chutí zakázané ovocie.

Pokiaľ ide o komparáciu ústne – verzus písané, aj pri tejto parémii (vysoko frekventovanej v publicistických textoch najmä vďaka frazeolexéme³³³) možno vidieť paralelu. V každom prípade je v úzke respondentov aktívne využívaná, konkrétne u mladej generácie je to 63 %, zo strany strednej generácie 52 %, u seniorov na úrovni 55 %. V porovnaní s prvou parémiou je však filiácia s prameňom zo strany probandov vyššia – štatistické údaje pri jednotlivých vzorkách v súvislosti s vekom vzostupne sú nasledujúce: 49 – 34 – 55 %.

Na margo tejto parémie a jej derivátu však treba dodať, že na základe našich predchádzajúcich sociolingvistických výskumov je v povedomí respondentov v cezgeneračnom kontinuu kontaminovaná s FJ *jesť zo stromu poznania*: asociatívne (*jesť zo stromu poznania*, čiže *zo zakázaného stromu*, t. j. *jesť zakázané ovocie*) tak značná časť našich respondentov začlenila frazému *jesť zo stromu poznania* do okruhu frazém *jesť (ochutnať) zo zakázaného ovocia – zakázané ovocie – Zakázanie ovocia najviac chutí*, v ktorých práve významové prvky *zakázanosť*, *nepovolenosť* (a *neznámosť*, *lákavosť*) sú relevantnou súčasťou ich významu (bližšie Baláková – Kováčová, 2017, s. 53 – 54).

2.1.3 Kto druhému jamu kope, sám do nej (s)padne

Uvedenú parémiu nachádzame v troch poučných knihách (Žalmy³³⁴, Príslovia³³⁵, Kazateľ³³⁶). Ako vyplýva z ukážok pramenných textov, už v Biblii je jej podoba ustálená, avšak vyskytuje sa kontextovo aj v širšom

³³³ Treba dodať, že na jej popularnosti sa svojho času podpísal aj rovnomenný názov filmu, ako dokladujeme na nasledujúcej ukážke z korpusu: Tí vyhlásili film *Out of Sight* (u nás distribuovaný pod názvom *Zakázané ovocie*) za najlepší film roku. (Inzine)

³³⁴ Hľa, hriešnik počal neprávosť, ťarchavý je zlobou a plodí zločin. Jamu vykopal a prehľbil, lež sám padol do pasce, ktorú nastrojil. Jeho zloba zosype sa mu na hlavu, temeno mu pritlačí jeho násilie. (Ž 7, 15 – 17); Pohanía padli do jamy, ktorú kopali, a v tom osídle, čo nastrojili, chytila sa im vlastná noha. (Ž 9, 16); Mojím nohám nastavili osídlo, až sa mi skormútila duša; predou mnou vykopalí jamu, no sami do nej padli. (Ž 57, 7)

³³⁵ Kto kope jamu (druhému, sám) do nej padne, a kto gúl'a kameň (na iného), privalí jeho samého. (Prís 26, 27); Kto na zlú cestu zväzda statočných, do svojej vlastnej jamy padne a bezúhonní zdedia blaženosť. (Prís 28, 10)

³³⁶ Kto kope jamu, padne do nej a kto borí múr, uštipne ho had. Kto kreše kamene, poraní sa nimi, kto rúbe drevo, (ľahko) príde pri tom do nešťastia. (Kaz 10,8 – 9)

obraznom pripodobení „*kto gúľa kameň (na iného), privalí jeho samého*“ či „*kto borí múr; uštipne ho had*“ a pod.

Lexikograficky je zaznamenaná vo všetkých troch typoch slovníkov (KSSJ, SSJ, SSSJ). Prioritne však uvádzame jej zachytenie v SSSJ, heslo jama: *kto druhému jamu kope, sám do nej spadne* – kto pripravuje iným nástrahy, sám sa stane ich obeťou. Ako uvádza J. Mlacek vo svojej štúdii o antiprisloviach (2009), táto jednotka tiež patrí k parémiam s možnosťou aktualizácie, hoci podľa jeho názoru nejde o antitext, keďže protirečivosť prítomná nie je (uvádza príklad *Kto druhému jamu kope, je hrobár*). V sledovanom korpuse sme zaznamenali pomerne široký diapazón aktualizovaných posttextov. V prevažnej miere antitextov išlo o zachovanie modelu prvej časti s neuzuálnym aktualizovaným dodatkom časti druhej, prípadne o kontamináciu dvoch parémii, dvoch textov (ukážky za dvojitou lomkou), ide tak o explicitné formálno-významové aktualizácie, priame antitexty, využívajúce dvojčlennú štruktúru parémie za účelom jej obmeny.

- *Kto druhému/inému jamu kope... / je u neho na brigáde / má ešte aspoň zamestnanie / obyčajne pritom slope / má sponzora / maká ako najatý / je jeho koalíčný partner / teší sa, že má prácu / je možno zamestnaný načierno / nikdy ho pri tom v krížoch nesečne / je menej usilovný ako ten, čo už kope jamu tretiemu / dá si to zaplatiť // Komu sa nelení, ten druhému jamu kope / Kto druhému jamu kope, tak sa mu z lesa ozýva*

Táto parémia je doménou profánnej publicistiky (v mediálnej náboženskej sfére sme zaznamenali len pár odkazov) a pomer variantnosti komponenta *druhému* s lexémou *inému* je v pomere cca 3:1 (t. j. cca 90 verzus 30 identifikovaných korpusových uplatnení). Často sa realizuje ako apoziopéza, teda v komunikátoch sa uvádza len jej prvá časť. To, že sa u čitateľa predpokladá jej známosť ako celku, dokladujú zásahy aj do jej konštrukčnej podoby v snahe uplatniť ju ako frazeolexému s lexikálno-premenlivým komponentom s väčším či menším narušením archaismy, t. j. explicitne ‚niekto/niečo ohrozuje niekoho/niečo‘, na základe čoho môžu/nemusia vyplynúť konzekvencie pre samotného aktéra (obeť je implicitná).

- *Ich snaženie však len kope americkej ekonomike hlbšiu jamu. / V Sme-re sa prepočítali, kopali jamu opozícii a zostali pred ňou stáť sami. /*

Ten, kto Mečiarovi jamu kope. / Neprijať Globálny rámec o migrantoch znamená *kopať si vlastnú jamu.* / „Domnievam sa, že dnes *si kopeme jamu*, ktorá nás vedie priamo do náruče apartheidu,“ povedal Sabeg pre televízny kanál francúzskeho parlamentu. / Tí, čo boli nepriatelia, teraz utvárajú spojenectvá a *spojenci si kopú jamy navzájom.* / Človek závislý od alkoholu má pocit, že úspešne vybabral so svojim okolím, pričom len odhrabal ďalšiu hromadu hlíny z *jamy, ktorú si kope.* / Platí to bez výnimky o každom z nás, lebo *si vlastne sami kopeme jamu...*

Pozrime sa ešte na realizačné podoby, v ktorej je archiséma zachovaná, hoci nie v uzualizovanej podobe hypotaktickej štruktúry *kto – ten* (ide o rôzne formálne obmeny):

- „Nechajme tých, ktorí kopú jamu, nech ju vykopú dobre veľkú a aj sami do nej spadnú.“ / Rozhodovali tak, že sami padli do jamy, ktorú kopali tým, ktorí si chránili svoju ľudskú dôstojnosť. / „Spadol preto do jamy, ktorú kopal pre iných.“ / „Kopal jamu iným a sám do nej spadol,“ poznamenal Kovarčík...

Ak sme vyššie uvádzali antitexty s pravidelne zachovávanou prvou časťou príslovia *Kto druhému jamu kope...*, tak pre úplnosť dodávame ďalšie aktualizáčnne podoby, ktoré sme identifikovali:

- *Kto jamu pre ministra kope*, ten bude určite z opozície / Bol za prehlbovanie, *najmä ak kopal jamu druhému.* / *Kto druhému kope jamu*, potvrdzuje pravdu známu.

Sledujúc zapojenie parémie do komunikátu (v jej úplnej či eliptickej podobe), možno konštatovať, že z hľadiska pozície prevažuje antepozícia operátorov, stretávame sa však ojedinele aj s rámcovaním konštruktú, napr.: S príslovím – *kto druhému jamu kope, sám do nej padne*, sa však podľa neho zahrávať netreba.

Popri tradičnom stereotypnom metaoperátore *ako sa vraví* sa zo substantívnych konektorov, umožňujúcich implementáciu do komunikátu (či už v pozícii vedľajšej vety či v rámci vetnočlenskej realizácie), uplatňujú viac-menej typické lexémy *príslovie, porekadlo* (ojedinele *múdrosť, poučenie*) aj s prípadnou špecifikáciou – *múdrosť starých materi, pekné poučenie*. Figurujú buď ako priame substantívne konektory, prípadne spolu so slovesným introduktorom – slovesom *platiť* (ale aj bez neho), či

ako súčasť frázových metaoperátorov (v rámci ktorých môže byť príslovie v pozícii vedľajšej vety atributívnej, ale aj vetnočlenskej):

- *Múdrosť* starých materi, že kto druhému jamu kope... sa naplňuje. / Platí *porekadlo* kto druhému... / Poznáte pekné *poučenie* o tom, čo sa stane s tým, kto druhému jamu kope? / Každý z nás pozná príslovie – kto... / Presne podľa príslovia – kto...

Výskyt tejto parémie v náboženskej sfére je skôr výnimkou:

- Texty z Knihy prísloví, pripomínajú ľudovú slovesnosť: Stanislav Zvolenský, bratislavský arcibiskup metropolita: „Stali sa súčasťou života pre ľudí, *napríklad Kto kope jamu druhému*, sám do nej padne. Táto ľudská múdrosť...“ (www.tkkbs.sk)

V komparácii písomné verzus ústne, možno badať v prípade tejto parémie korešpondenciu: patrí v rámci našej vzorky k výrazne vitálnej a aktívnej ju vo svojom úze využíva 69 % mladej generácie, 66 % strednej generácie a 70 % seniorov; filiáciu s pretextom si uvedomuje zo strany mladej generácie 12 % respondentov, z pohľadu strednej generácie je to len 5 %, zo strany seniorov 20 %.

2.1.4 *Kto seje vietor, žne búrku*

Úvodom k tejto parémii sa nám žiada nahliadnuť bližšie na pramenné východisko. S výrazom *žatva* (*žne*) sa v Biblii možno stretnúť v troch základných významoch (v reláciách zákona príčiny a následku): v pôvodnom, v prenesenom pozemskom (eticko-psychologickom) a prorocko-eschatologickom, keďže každý čin (skutok pozitívny či negatívny) nachádza svoj reflex v časnosti i večnosti (Allmen a kol., 1987, s. 344 – 345). Pozrieme sa aspoň výberovo³³⁷ na niektoré pramenné zdroje.

Uvedená parémia je spätá s knihou Ozeáša, proroka pôsobiaceho v čase „nábožensko-mravného úpadku Izraelského kráľovstva“ zapríčineného kompromisom s „kanaanickou modloslužbou“ (s kultom pohanského božstva plodnosti a úrodnosti boli „*takmer vždy spojené sexuálne výstrednosti a prostitúcia*“), zdôrazňujúc, že „*iba Jahve, a nie Baal, dáva požehnanie a zaručuje úrodnosť ich krajine*“ (komentár J.

³³⁷ Podrobnú analýzu pozri v Biblickom slovníku A. Novotného (1956, s. 1344).

Heribana: Sväté písmo, 1996, s. 1871). Múdroslovný výrok „*Lebo vietor sejú a budú žať víchricu; nemá stebľa, neurodí múku výhonok, a ak urodí, zjedia ju cudzinci.*“ (Oz 8, 7) sa vzťahuje metaforicky na Izrael v tom zmysle, že „*bez kontaktu s Bohom sa necháva zvádzať duchom smilstva, uctieva teľa a nie toho, kto je pôvodcom zrna, ostáva prázdny, bez klasu, resp. duch – vietor smilstva ho nedokáže oplodniť na rozdiel od Pánovho ducha*“ a „*siatie bez Boha prináša víchricu*“ (Dubovský – Panczová – Tiňo, 2015, s. 172).

Pokiaľ ide o reflex v slovenskom lexikografickom spracovaní, parémiu nachádzame zachytenú v SSSJ, heslo kto: *Kto seje vietor, žne búrku* – kto spôsobuje zlo, nezhody, musí niesť i následky.

Z analýzy nášho materiálového (korpusového) podložía vyplýva, že daná parémia *Kto seje vietor, žne búrku* má okrem jej základnej podoby tendenciu uplatňovať sa aj ako slovesná frazéma typu *siat' vietor, (zo)žať búrku*. Modifikácia formálnej podoby pritom môže, ale nemusí narúšať jej archisému (pozri príklady nižšie). V ľavostrannej pozícii sa uplatňuje lexikálno-premenlivý komponent ako životný participant (ale aj neživotný), a to jednak bez intencionálnej snahy o významový posun (príklady pred dvojitou lomkou), jednak s intencionálnym významovým posunom – v prípade, že subjekt deja v prvej časti nie je totožný s tým, ktorý je v časti druhej, t. j. ide o aktualizovaný posttext (príklady za dvojitou lomkou):

- Sebastian však tvrdí, že súkromní *investori, ktorí sejú tento vietor, môžu čoskoro zožať len búrku.* / ... no každý si môže zvoliť, či bude dbať o harmonické vzťahy, alebo *siat' vietor a žať búrky.* / *Náročné reformy, ktoré po celej Európe sejú vetry a žnú búrku, by sa dali na Slovensku...* / *Keď sa seje vietor, žne sa búrka* (Katolícke noviny) / *Pál Csáky, ktorý už pravidelne seje najväčší vietor, dokonca straší, že...* // *Premiér totiž pridllho sial vietor a búrku, bohužiaľ, žneme všetci.* / *Politici sejú vietor a ľadové krúpy, ale búrku má žať národ.*

Výraznejšou formálno-významovou obmenou základného modelu parémie (aktualizovaným posttextom) je napr. zásah do oboch častí štruktúry na základe obmeny slovesných väzobných komponentov – apelatívnych (prvý posttex) či propriálnych (druhý posttext):

- Kto *seje úspech, žne závisť* / „Kto Bassa seje, bude žať Beltrana,“ sarkasticky skonštatoval Holczer s poukázaním na angažovanie Taliana Ivana Bassa...

V druhom prípade pochopenie danej aktualizácie v denníku Šport (13. 07. 2008) sa však odvíja od poznania širších kontextových relácií – makrokontextu (Dopingový škandál v cyklistike: vylúčenie I. Bassa z pretekov pre podozrenie z dopingu – dvojročný trest za pozitívny test počas Tour de France v r. 2008 pre cyklistu Manuela Beltrána).

Pokiaľ ide o začlenenie uvedenej parémie do sledovaných komunikátov, realizuje sa pomocou substantívnych konektorov *príslovie, porekadlo* (ojedinele v náboženskej komunikácii figuruje konektor *citát* s uvedením prameňa:

- Výročie 11. septembra mi pripomenulo citát z Biblie (i názov staršieho amerického filmu) – Kto seje vietor, žne búrku, bohužiaľ. (www.tkkbs.sk) / Vzhľadom na to, aké zastúpenie majú dodnes v Amerike (a isto nielen tam) kreacionisti, prívrženci stvoriteľskej teórie, pokladal som za malý zázrak, keď už v roku 1960 nakrútil Stanley Kramer film *Kto seje vietor* s nezabudnuteľným Spencerom Tracym. (www.tkkbs.sk)

V tejto súvislosti sa žiada dodať, že na vitalite tohto príslovia v publicistických textoch má svoj podiel aj názov rovnomenného filmu, čo našlo svoj reflex i v náboženskom mediálnom priestore (pozri vyššie uvedené ukážky). Z konektorov, ktoré sme sledovali už pri predchádzajúcich zapojeniach parémii, len zopakujeme, že sú to verbá, napr.: *hovoriť* (v rámci pasívnej konštrukcie *nie nadarmo sa hovorí, že* – je parémia vedľajšou vetou subjektovou), *platiť* (príslovie sa môže ocitnúť aj v subjektivej vetnočlenskej pozícii: *Stále platí* – Kto seje vietor, zožne búrku), sloveso v kombinácii so substantívnym konektorom (Aj v tomto prípade však asi *platí* známe *príslovie* kto seje vietor, žne búrku – atribútová pozícia), *naučiť sa* (Naučili sme sa, že Kto seje... – pozícia objektivej vedľajšej vety). Ako vidieť, aj od metaoperátorov/konektorov závisí, či a v akej vetnočlenskej pozícii sa môže parémia ocitnúť. Pri tomto prísloví sme zaznamenali aj ďalšiu vetnočlenskú pozíciu – adverbiálnu: O to viac ma prekvapuje súčasný stav, ktorý by som asi mohol iba glosovať *ako „kto seje vietor, žne búrku“*.

Ak sa pozrieme na túto parémiu z hľadiska komparácie sacrum – profanum, hoci je dvojdomá, jej vitalitu zabezpečujú komunikáty profánne. V náboženskej komunikačnej sfére, resp. v korpusových zdrojoch, ktoré sme si vymedzili, sa uplatňuje skôr ojedinele, bez konkretizovania prameňov (ak, tak všeobecne – pozri ukážku vyššie „citát z Biblie“). Dá sa teda povedať, že si ju „sprivatizovala“ sféra profánna, resp. príslovie bolo sekularizované. Pokiaľ ide o jej kondíciu, zároveň musíme konštatovať, že oproti iným nami sledovaným prísloviam jej frekvencia patrí do kategórie nižšej úrovne živosti (porovnanie v úplnosti prinášame v závere celej kapitoly).

V súvislosti s týmto príslovím vidíme korešpondenciu ústne – písané, keďže aktívne ju vo svojom úze využíva len 8 % mladej generácie, dvojnásobne živšia je u respondentov strednej generácie (21 %) a seniorov (20 %). Spätosť s pramenným východiskom si v rovnakej miere uvedomujú probandi medzigeneračne (15 %), intenzívnejšie seniori (23 %).

2.2 Starozákonnno-novozákonné pretexty parémii

Pramenné texty, z ktorých pri výklade v tejto podkapitole vychádzame, sú jednak starozákonné (Jeremiáš, Exodus, Levitikus, Deuteronomium), jednak novozákonné (List Galat'anom, Matúš, Lukáš). Vz'ahuju sa k nim štyri parémie prezentované v poradí *Ako kto seje, tak žne, Kto hľadá, nájde, Oko za oko, zub za zub, Nielen [samým] chlebom je človek živý*, t. j. z formálnej stránky v prvých troch prípadoch ide o súvetné štruktúry (dve hypotaxy a jednu parataxu), posledná je vetným celkom.

2.2.1 *Ako kto seje, tak žne*

Túto časť zámerne (komparatívny aspekt) začíname frazeotextémou, ktorá má vo svojej štruktúre tiež slovesá *siať* a *žať* – podobne ako parémia *Kto seje vietor, (zo)žne búrku* predstavená v predchádzajúcej podkapitole, zaoberajúcej sa starozákonným podložíím prísloví.

Pramenným východiskom uvedenej jednotky sú napr. starozákonné sapienciálne knihy (Príslovia, Žalmy), ale aj novozákonné pramene, napr. List Galat'anom. Ide o nasledujúce pretexty: starozákonné *Kto seje neprávosť, ten bude skazu žať...* (Prís 22, 8), *Tí, čo sejú v slzách, s jasotom budú žať...* (Ž 126, 5); novozákonné *Čo človek zaseje, to bude aj žať* (Gal 6, 7). Ako z uvedených prameňov (ale hlavne širších kontextov) vyplýva, významovo bližšie sú si pretexty z knihy proroka Ozeáša a z knihy Prísloví – *Lebo vietor sejú a budú žať víchricu* (Oz 8, 7) a *Kto seje neprávosť, ten bude skazu žať...* (Prís 22, 8), keďže v oboch prípadoch ide o varovanie pred konaním, dôsledky ktorého sú negatívne (spoločenstvo, jednotlivca nevyhnutne stihne trest); žalmický pramenný zdroj skôr smeruje k nabádaniu na vytrvanie v pozitívnej (hoci náročnej) činnosti s prísľubom odmeny. Vyššie spomínaný novozákonný pretext³³⁸ má gnómickú platnosť subsumujúcu alternatívne možnosti a z nich vyplývajúce konzekvencie³³⁹.

³³⁸ Spojenie sa nachádza aj v modifikovanej podobe, s konkretizujúcim významom: Veď kto skúpo seje, skúpo bude aj žať; kto seje štedro, štedro bude aj žať. (2 Kor 9, 6)

³³⁹ Ten, koho vyučujú slovo, nech sa delí o všetky dobrá s tým, kto ho vyučuje. Nemýľte sa: Boh sa vysmievať nedá. *Čo človek zaseje, to bude aj žať*. Lebo kto seje

Pokiaľ ide o reflex v slovenskom lexikografickom spracovaní, nachádzame ju v *Krátkom slovníku slovenského jazyka* v podobách *Ako kto seje, tak žne* (heslo *siať*) – výsledok býva primeraný námahe, a *Ako zaseješ, tak budeš žať* – výsledok zodpovedá úsiliu (heslo *žať*); v staršom, Peciarovom spracovaní (SSJ), je druhá parémia uvedená tiež v dvoch podobách: *Ako kto seje, tak žne* (porek.) – kto ako robí, tak sa má (heslo *siať*), *Ako (čo) zaseješ, tak (to) budeš žať* – o výsledku primeranom k vynaloženému úsiliu al. k predchádzajúcej činnosti vôbec (heslo *žať*). Ako vyplýva z lexikografického zachytenia danej parémie, buď pri nej paremiologická špecifikácia chýba, alebo je textéma uvedená ako porekadlo, čo v tomto prípade nezodpovedá žánrovému vymedzeniu, keďže diferenčné základné vlastnosti (didaktizujúci zámer a gnómicnosť) sú evidentné.

V korpusových zdrojoch sa parémia *Ako kto seje, tak žne* v tejto lexikograficky zachytenej podobe prakticky neuplatňuje. Vyskytuje sa v jej prvej časti preferenčne s komponentom *čo* namiesto *ako*, teda *Kto (si) čo zaseje / Čo kto zaseje*, prípadne s náhradou zámena *kto* za substantívum so všeobecným významom *človek* – *Čo človek zaseje*, prípadne *Čo (si) zaseje*, t. j. preferované je väzobné akuzatívne doplnenie pred adverbiálnym.

V profánnych komunikátoch mediálnej sféry sa metaforickosť využíva nielen v podobe parémie, ale aj slovesného syntagmatického uplatnenia *siať niečo*, *žať niečo* s lexikálno-premenlivým subjektovým komponentom (aj s prípadnou konkretizáciou akuzatívneho komponenta):

- A presne tak dnes *žne Európa to, čo* vo vzťahu ku krajinám tretieho sveta dlhé roky *siala*. / ... prvá *podpredsedníčka* však len *žne to, čo sama pomáhala siať*. / *Tarabas slovenských hoaxov žne, čo* spolu s ostatnými médiami *sial*. / *Čo* teda *budeme* (...) v súčasnosti *siať, dôsledky toho budeme musieť* (...) *žať*. / ... *žnú, čo* roky *siali* a päťnásobná medailová *žatva* nie je výstrelom do tmy. / Potrebuje to aj duch doby, aby mal kto niesť bremeno sveta, *siať a žať dobro*, pracovať a obohacovať sa navzájom. / Treba *siať iba dobro, aby sme* v budúcnosti *mohli iba dobro žať*. / *Sejme/te lásku – lásku žať budeme/te*.

---

pre svoje telo, z tela bude žať porušenie. Ale kto seje pre ducha, z ducha bude žať večný život. Neúnavne konajme dobro, lebo ak neochabneme, budeme v pravom čase žať. Kým teda máme čas, robme dobre všetkým, ale najmä členom rodiny veriacich. (Gal 6, 6 – 10)

Aj pri tejto parémii sa možno stretnúť s modifikáciami či snahou o aktualizáciu:

- *Sejú čoraz menej, ako chcú žať... / Úspechy sú výsledkom „potu a krvi“, treba „siať, až potom žať“... / Jeden sial, druhý žal. / ... môžu službou je siať, nie žať. / No ak chceme žať, musíme aj siať. / Sial milosť, ale žal krutosť. / Lenže za podmienok, že jeden sial a druhý žal, už ďalšia spolupráca nemohla existovať.*

Sledujúc uplatnenia oboch parémii v korpusových zdrojoch, možno konštatovať isté rozdiely v komparácii sacrum – profanum: prvá z nich *Kto seje vietor, (zo)žne búrku* sa vyskytuje preferenčne v profánnych komunikátoch (v náboženských minimálne), druhá *Ako kto seje, tak žne* je dvojdomá, využívaná v oboch sférach, avšak v náboženskej komunikačnej sfére preferenčne v podobe pramenného východiska – či už ako citát z knihy Žalmov, z Listu Galaťanom, alebo z Druhého listu Korintťanom.

Pokiaľ ide o metaoperátory, pri parémii *Ako kto seje, tak žne* sú v profánnej sfére, ako aj z vyššie prezentovaných ukážok vyplýva, minimálne využívané, keďže sa začleňuje do kotextu v podobe slovesnej syntagmy (ojedinele ako všeobecný odkaz na zdroj – biblická múdrosť hovorí); konexiu zabezpečujú aj operátory, najčastejšie *lebo* či *ved'* (spojka/častica), a to v komunikátoch z oboch sfér.

V rámci intrajazykového slovenského výskumu možno konštatovať, že filiáciu s pretextom si pri tejto frazeotexéme uvedomuje zo strany mladej generácie 29 % respondentov, z pohľadu strednej generácie je to 25 %, zo strany seniorov 41 %; aktívne ju vo svojom úze využíva 25 % mladej generácie, 36 % strednej generácie a 42 % seniorov, t. j. v porovnaní s parémiou *Kto seje vietor, zožne búrku* je cca dvojnásobne vitálnejšia v úze respondentov a rovnako tak aj viac s východiskovým prameňom spájaná. Pokiaľ však ide o živosť oboch prísloví v písaných komunikátoch, je porovnateľná, a obe frazeotextémy patria – v komparácii s ostatnými nami sledovanými – do kategórie s nižším uplatnením.

Ďalšie špecifikum smerom k obom uvedeným parémiám vyplýva z našich sociolingvistických výskumov: keďže jeho súčasťou bolo aj sledovanie frazeologickej kompetencie v užšom zmysle – kompetencie frazeosémantickej (vysvetlenie významu), pri oboch parémiách sme zaznamenali, že respondenti si ich v mnohých prípadoch z hľadiska archisémy zamieňali (často uvádzali vysvetlenie ekvivalentne – prvej parémie

parémiou druhou a vice versa), t. j. chápali ich ako synonymné, k čomu ich zrejme nasmerovalo jednak komponentové zloženie v oboch spojeniach (slovesá *siat'*, *žať*), jednak ich významová blízkosť.

2.2.2 *Kto hľadá, nájde*

Uvedená frazeotextéma je z hľadiska formálnej stránky tiež dvojčlená a predstavuje hypotaxu. V starozákonnom texte sa vzťahuje k prorockej knihe Jeremiáš: Keď budete volať ku mne, keď prídete a budete sa ku mne modliť, vyslyším vás. *Budete ma hľadať a nájdete ma*; ak ma budete hľadať celým svojím srdcom... (Jer 29, 12 – 13); v Novej zmluve (Evanjelium podľa Matúša aj Lukáša) ju nachádzame v už ustálenej dnešnej podobe v slovách Ježiša: Proste a dostanete! Hľadajte a nájdete! Klopte a otvoria vám! Lebo každý, kto prosí, dostane, a *kto hľadá, nájde*, a kto klope, tomu otvoria (Mt 7, 7 – 8; Lk 11, 9 – 10).

V SSSJ je zachytená ako parémia bez špecifikácie prameňa (heslo hľadať: *kto hľadá, nájde*; obyč. iron. *kto čo hľadá, nájde* al. *čo hľadal, to našiel/to má zaslúžiť si to, čo ho postihlo*) a je evidentné, že oproti východiskovému textu s významom 'úprimná a úporná snaha o niečo nachádza odozvu, dôjde naplnenia' sa v jazyku realizoval významový posun smerom k negatívnym konotáciám. Zaujímalo nás preto, či a do akej miery túto tendenciu bude reflektovať naše materiálové podložie (SNK).

Sledujúc vymedzené korpusové zdroje, možno konštatovať, že táto parémia sa často v pôvodnom význame nachádza najmä v náboženských komunikátoch (ale nielen v nich). Aj pri tejto frazeotextéme sme zaznamenali výraznú tendenciu zapájať ju do kotextu v podobe syntagmatickej slovesnej (XY hľadá, XY nájde). Štatisticky vyhodnotiť pomer realizačnej podoby frazeotextéma : frazeolexéma by však znamenalo prekontrolovať niekoľko tisíc odkazov – nachádzala sa totiž v množstve komunikátov a kontextov: (úporne) hľadať a nájsť totiž možno v rámci väzobného doplnenia slovesa čokoľvek (od lásky, nádeje, partnera, myšlienky, riešenia atď. – až po stratenú vec). Z rovnakého dôvodu (kvantum odkazov) nemožno ani potvrdiť/vyvrátiť slovníkovú poznámku *obyč. iron.* Uvedieme teda aspoň niekoľko príkladov z komunikátov náboženskej sféry, v ktorých sa význam zachováva, hoci sa formálna podoba príslovia neuplatňuje:

- Íst' znamená dať sa na cestu, putovať, *aby sa hľadal a našiel prameň milosti*: tam nám dáva Ježiša sama Mária. (Medžugorské ozveny) / V homílii vysvetlil, že „cieľ je jasný, jednoduchý a neohrozený – chceme prísť na koniec našej cesty ako *pútnici, ktorí hľadali a našli ukrižovaného Krista*.“ (www.tkkbs.sk) / *Ked' budete hľadať Hospodina, dá sa vám nájsť* (Tesnou bránou) / *Hľadajte a nájdete!* (Blumentál) / *Hľadajte Pána, kým ho možno nájsť*, volajte ho, kým je nablízku. (Katolícke noviny)

Aj v profánnej komunikačnej sfére (minimálne v rozsahu cca 500 odkazov, ktoré sme analyzovali) sa daná parémia uplatňuje skôr s pozitívnymi konotáciami v zmysle ‚úsilia korunovaného úspechom, snahy vedúcej k cieľu‘, či už v podobe ustálenej frazeotextémy (prvý príklad), alebo jej formálnej obmeny ako koordinácie sloviac (*hľadať a nachádzať*):

- Pravú lásku hľadám. Verím, že *kto hľadá, nájde*. / Len možno nie v tých, kde *demokrati dôkladne hľadajú nádej, ktorú chcú veľmi, veľmi nájsť*. / V Dubnici, podľa jeho slov, *našiel to, čo hľadal*. / *Hľadaj a nájdeš!* / Takže kto má futbal rád, *bude hľadať – a verme, že aj nachádzať* – to, čo by malo patriť k záverom ligových sezón: poctivosť.

Niektoré realizačné uplatnenia – napriek zachovaniu formálnej podoby frazeotextémy – prinášajú relativizáciu platnosti archisémy jednoduchými zásahmi [na základe zmeny modálnosti – interogatívnosť namiesto deklarativnosti (prvý príklad), prípadne ďalšími gramatickými či lexikálnymi prostriedkami], alebo, naopak, jej potvrdenie za pomoci záporu sloviac v oboch jej častiach (posledný príklad), napr.:

- „Kto hľadá – nájde“? / Kto hľadá, *nie vždy nájde*. / Kto hľadá, *občas aj nájde*. / Kto hľadá, *vraj nájde*. / Považujem to však za dobrú skúsenosť, veď *kto nehľadá, nenájde*.“

K inému typu patrí aktualizácia *Kto sa hľadá, raz sa nájde* – zvratný komponent (zámeno seba) totiž posúva význam smerom k ‚sebapoznaniu, sebauplatneniu či sebarealizácii‘ (SSSJ, heslo *hľadať sa*: usilovať sa nájsť svoje miesto v živote, uplatnenie v spoločnosti a pod.).

Za antitexty – priame, na základe explicitného zásahu do parémie (prvé tri ukážky), či nepriame, na základe intratextového „dôvetku“ (posledný príklad) – už možno považovať ďalšie uplatnenia:

- *Kto hľadá, nenájde, ale kto nehľadá, toho nájdu.* / Ten, kto hľadá mnoho priateľov – nájde mnoho nepriateľov. / *Kto nenájde, nech hľadá ďalej.* / *Kto hľadá nájde* – aj to, čo nehľadal...

Ako vyplýva z ukážok, daná parémia (aj s tendenciou zapájať ju do kontextu v podobe koordinácie slovies) sa uplatňuje v komunikátoch oboch sfér, avšak diferencovane: kým v náboženskej je tendencia zachovávať ju v pôvodnom – sakrálnom význame, často ako pramenný citát (takéto, pre túto sféru príznačné a mnohopočetné ukážky sme neuvádzali), v profánnych komunikátoch podlieha výraznejším modifikáciám (formálnym aj významovým). Z metaoperátorov nachádzame v profánnej sfére typické formuly (nie nadarmo sa vraví, ako sa hovorí, zvyklo sa hovoriť a pod.), zo substantívnych konektorov príslovia, pravidlo, heslo, múdrosť (pri nich sa možno stretnúť aj s vetnočlenskou atributívnou pozíciou); odkazy na pretext sú v tomto type komunikátov skôr výnimočné:

- Životná *múdrosť* „kto hľadá, ten nájde“ ešte stále platí. / Poznáš *príslovie* „Kto hľadá, nájde“? / *Začali sme hľadať nové talenty pod heslom* „kto hľadá – ten nájde“.

Komparácia z hľadiska ústne – písané prináša očakávané výsledky: vitalitu tohto príslovia (hoci aj s narúšaním formálnej podoby) potvrdzujú nielen korpusové zdroje, ale aj náš intrajazykový slovenský sociolinguvistický výskum, keďže v úze všetkých troch respondentských vzoriek je kontinuálne živá (štatisticky od mladej generácie k starším vekovým kategóriám vyjadrená hodnotami 69 – 61 – 65 %). A zároveň nás prekvapila aj pomerne vysoká miera poznania pôvodu (najmä zo strany mladej generácie) tejto parémie vyjadrená číselnými údajmi: 53 – 29 – 42 %.

2.2.3 *Oko za, zub za zub*

Ďalším prísloviom vychádzajúcim zo starozákonných i novozákonných pretextov je tiež frazeotextémou súvetného typu – v tomto prípade ide o špecifickú parataxu (elidovaná je slovesná zložka v oboch častiach štruktúry).

Tento model je však v pôvodných prameňoch³⁴⁰ (dejepisné starozákonné knihy Exodus, Levitikus, Deuteronomium) značne rozšírený: Ale ak nastane nešťastie, tak dáš život za život, oko za oko, zub za zub, ruku za ruku, nohu za nohu, popáleninu za popáleninu, ranu za ranu, hrču za hrču. (Ex 21, 23 – 25); Kto svojmu súkmeňovcovi spôsobil úraz, nech sa i jemu spraví tak, ako on urobil: zlomeninu za zlomeninu, oko za oko, zub za zub. Aký úraz spôsobil, taký nech sa mu odplatí! (Lv 24, 19 – 20); Nežľutuješ sa nad ním, ale: život za život, oko za oko, zub za zub, ruku za ruku, nohu za nohu! (Dt 19, 21)

V Novom zákone sa s ňou stretáme v Evanjeliu podľa Matúša: Počuli ste, že bolo povedané: „*Oko za oko, zub za zub!*“ No ja vám hovorím: Neodporujte zlému. Ak ťa niekto udrie po pravom líci, nadstav mu aj druhé. Tomu, kto sa chce s tebou súdiť a vziať ti šaty, nechaj aj plášť. A keď ťa bude niekto nútiť, aby si s ním išiel jednu míľu, choď s ním dve. (Mt 5, 38 – 41). V Ježišových slovách – odkazujúcich na starozákonný text – *Počuli ste, že bolo povedané: „Oko za oko, zub za zub!“* – je teda už v reštrigovanej podobe, zároveň sa však – v duchu svojho učenia – od starozákonného pretextu dištancuje: *No ja vám hovorím: Neodporujte zlému.*

V takejto zúženej podobe je frazeotextéma zachytená aj v slovenských lexikografických dielach: v SSSJ, pri heslo oko medzi parémiami aj s kvalifikátorom odkazujúcim na prameň (na rozdiel od KSSJ či SSJ): bibl. *oko za oko, zub za zub* – rovnako sa odplácať za vykonané zlo.

Ako prvé si všimneme antinómii explicitnosť – implicitnosť z hľadiska jej realizačného uplatnenia v korpuse, a to aj z aspektu frekvencie, keďže patrila v rámci našej výskumnej vzorky k najčastejšie využívaným. Pomer explicitnosť – implicitnosť vo vzťahu k danej parémii je v pomere cca dva ku jednej v prospech implicitnosti, teda k uplatňovaniu len jej prvej časti *Oko za oko*. To však neznamená, že by, naopak, k explicitnosti nedochádzalo (na pozadí modelovej štruktúry sa daná parémia rozvíja

³⁴⁰ Staroveký zákon odplaty *oko za oko* bol platný nielen v Babylone, ale aj u Grékov či Rimanov, ako uvádza autor A. Novotný (1996, s. 1110), a hoci do istej miery našiel reflex aj u Izraelitov, ktorí vychádzali z presvedčenia, že hriech musí byť potrestaný „*nemá li vyvolený lid vypadnout ze smlouvy s Bohem a ztratit kul-tickou čistotu*“, predsa len ich zákonník (hoci prísny) sa pozitívne odlišoval od starovekej praxe (nebolo napr. dovolené vynucovanie priznania mučením a bičovaním, odsúdení neboli nútení v cirkusoch zápasit s divokými šelmami a pod.).

o ďalšie príklady nenarúšajúce jej význam), ide však skôr o sporadické výnimky (príklady sú z profánnej sféry), napr.:

- Hoci sa medzi nami ešte nájdu zástancovia pravidiel „*Zub za zub, oko za oko, krv za krv, hlava za hlavu*“... / *Oko za oko, zub za zub a zlo za zlo?*

V korpuse sa však možno stretnúť aj s realizáciami, ktoré signalizujú pokusy o intenzifikačné inovácie (vrátane náboženskej komunikačnej sféry), ktoré možno považovať za aktualizované posttexty (prvé dva príklady), tretí príklad predstavuje už priamy antitext.

- *Oči za oko, zuby za zub!* / Tu už neplatí staroveké „oko za oko, za zub, zub“, ale nové „za oko – zrak, za zub – chrup.“ (www.tkkbs.sk) / Zvolenčan Jozef Čierny pozmenil včera druhú časť porekadla *Oko za oko, zub za zub, na gól za zub*.

V prípade tejto parémie – mimochodom vysoko frekventovanej v nami sledovaných komunikačných sférach – sa nedá hovoriť o preferencii v jednom type komunikátov – vyskytuje sa aj v náboženských, aj profánnych.

Prednostne sa ako indikátor odkazu na pretext v profánnych komunikátoch uplatňujú adjektíva *starozákonný* (prípadne od neho odvodené adverbium) či *biblický*. V prípade tejto parémie elidovaná slovesná zložka umožňuje jej bezproblémové začlenenie (ako substantivizovaného výrazu – celého panelového textu príslovia) do kotextu v rozličných vetnočlenských pozíciách (všetky ukážky predstavujú profánnu publicistiku):

- Dominuje *starozákonné* oko za oko, zub za zub a predovšetkým cnosť, akoby vystrihnutá zo stredovekých rytierskych prísah. [pozícia subjektová] / Sokoli to mali v hlavách jasné – riadili sa *starozákonným* oko za oko, zub za zub. [pozícia objektová] / Nekonali *starozákonne*, oko za oko, zub za zub. [pozícia adverbiálna – prístavok] / To, prosím, nie je *biblické* oko za oko, zub za zub. [pozícia predikátová – prísponová].

Z ďalších atribútov (bez odkazu na pretext) možno ešte spomenúť adjektíva *známe, staré, typické, primitívne*.

Substantívne konektory sú oveľa pestrejšie ako pri dosiaľ uvedených parémiách: najčastejšie ide o substantíva zákon, pravidlo, princíp, zásada,

v podstatne menšej miere téza, heslo, ojedinele výrok, filozofia, taktika, metóda, premisa, motto, logika, kurz (všetko profánne komunikáty); sporadicky sa uplatňujú aj žánrové špecifikácie (príslovie, porekadlo, úslovie). Z uvedených substantívnych konektorov sa s náboženskou komunikačnou sférou spájajú len štyri z nich (zákon, pravidlo, zásada a príslovie).

Z verbálnych konektorov sa frekventovane využíva sloveso *platiť*; fráзовé/vetné výrazy všeobecného charakteru *ako sa hovorí* pre túto parémiu príznačné nie sú. Pri tomto prísloví sme opakovane zaznamenali využívanie druhotnej predložky *v duchu*, resp. *v štýle* [v týchto prípadoch ide o odverbiálnu vetnočlenskú pozíciu parémie]:

- Autor príručky Dobrý deň, cestná kontrola nám síce kladie na srdce, že musí byť primeraná, ale v inom svojom diele nabáda, že by ste si to mali vybaviť *v duchu* oko za oko, zub za zub. / Pravoslávna cirkev dôrazne odsúdila počínanie Pussy Riot, ale v jej radoch sa nájdu tiež takí, ktorí si nemyslia, že treba postupovať *v duchu* „oko za oko, zub za zub“. (www.tkkbs.sk) / Obe krajiny pravidelne uskutočňujú raketové testy *v štýle* „oko za oko, zub za zub“, uviedla agentúra DPA. / Oznamil, že na žalobu newyorského generálneho prokurátora Eliota Spitzera bude reagovať *v štýle* oko za oko, zub za zub – podá protižalobu.

Postavenie metaoperátorov je spravidla v antepozícii, výnimočne v postpozícii (Oko za oko, zub za zub, *pravda zo Starého zákona* by si vo futbale našla miesto – nech rozhodca pyká za vraždu futbalu takisto ako hráč či funkcionár!).

V rámci intrajazykového slovenského výskumu možno konštatovať, že filiáciu s pretextom si pri tejto frazeotexéme uvedomuje zo strany mladej generácie až 38 % respondentov, z pohľadu strednej generácie je to 39 %, zo strany seniorov 48 %; aktívne ju vo svojom úze využíva 58 % mladej generácie, 47 % strednej generácie a 47 % seniorov. Na základe komparácie ústne verzus písomné, sa dá teda konštatovať istá kompatibilita, keďže príslovie patrí k jednému z najfrekventovanejších v korpuse, a teda o jeho vitalite nemožno mať pochybnosti.

2.2.4 *Nielen [samým] chlebom je človek živý*

Poslednou pertraktovanou parémiou v tejto časti bude frazeotextéma, ktorej sa budeme venovať detailnejšie. V dejepisnej starozákonnej knihe

Deuteronómium (Piata kniha Mojžišova) nachádzame východiskovú pasáž, ktorá sa následne premieta do novozákonných evanjelií (Matúšovho a Lukášovho): Pokoril ťa a dal ti hladovať; potom ťa krmil mannou, ktorú si nepoznal ani ty, ani tvoji otcovia, aby ti ukázal, že *človek nežije len z chleba*, ale že človek môže byť živý zo všetkého, čo vychádza z Božích úst. (Dt 8, 3). V evanjeliách sa starozákonný výrok stáva odpoveďou postiaceho sa Ježiša Krista, ktorou reaguje na výzvu diabla nasýtiť sa zázračným premenením kameňov na chlieb, porov. „Potom Duch vyviedol Ježiša na púšť, aby ho diabol pokúšal. A keď sa štyridsať dní a štyridsať nocí postil, napokon vyhladol. Tu pristúpil pokušiteľ a povedal mu: „Ak si Boží Syn, povedz, nech sa z týchto kameňov stanú chleby.“ On odvetil: „Napísané je: *«Nielen z chleba žije človek, ale z každého slova, ktoré vychádza z Božích úst.»*“ (Mt 4, 1 – 4; Lk 4, 1 – 4). Exegetické diela v tejto súvislosti poukazujú na paradox, že, „*právě hladovění zvěstně odkazuje k syčení tím, čo vyřknou Hospodinova ústa*“ (Bič, 1991, s. 514).

Po nahliadnutí do SSSJ (heslo chlieb) vidíme, že je frazeotextéma je zachytená medzi parémiami s kvalifikátorom kniž. *nielen [samým] chlebom je človek živý* – človek má nielen telesné, ale aj duševné potreby.

Biblickému výroku, ktorý sa stal prísloviem, venovala pozornosť vo viacerých prácach frazeologička J. Skladaná (1993a, 1996, 2001, 2012, 2020). Na materiáli historických textov si všíma jeho variantnosť [*ne samým chlebom živý gest člověk, to gest ne chlebom tělesným* – MP 1718; *pisano gest: Ne z samym chlebem živ gest člověk, ale s každim slowem, které pocházá z ust božjch* – KB 1756; (*Boh*) *tebe ukázal, ze ne na samém chlebě živ gest člověk, ale na každem slowě, které vycházá z ust božjch* – KB 1757; *nge na samem chlebe, to gest na samich gedlach, mese, ribach a ginich gedlach žige člowek* – KP 18. stor.]³⁴¹ a pristavuje sa aj pri otázke zovšeobecňovania významu, a teda sémantických posunov od pôvodného významu vyjadrujúceho nielen potreby telesné, ale aj „*potreby duchovné v zmysle náboženskom, teda vieru, slovo božie*“, k novšiemu významu akcentujúcemu dôležitosť duchovných hodnôt vôbec (Skladaná, 1993a, s. 113). Uvádzané excerpty sú čerpané z textov náboženskej komunikačnej sféry, avšak pri práci s historickým materiálom J. Skladaná (1993a, s. 114; 2001, s. 87) napokon v 19. stor. nachádza i doklad na prekročenie hraníc náboženskej sféry a zovšeobecňovanie významu, a to v texte poprednej osobnosti štúrovského hnutia, evanjelického kňaza M. M. Hodžu:

³⁴¹ Uvádzané podľa Skladaná, 1993a, s. 113.

Nje na samom chlebe žit' má človek, ale aj na slove (1843). Ako autorka konštatuje, výraz *slovo* sa tu vzťahuje na potrebu vzdelania či kultúry (Skladaná, 2020, s.109).³⁴² V súčasnom jazyku, uzatvára svoj pohľad J. Skladaná, má sledovaná jednotka prevažujúce komunikačné uplatnenie práve v posunutom, nenáboženskom význame (Skladaná, 2012, s. 77).

Pristavíme sa ešte bližšie pri lexikografickom zachytení tejto frazémy (text) v rámci synchronného i diachrónneho spracovania slovenskej lexiky. Ak SSSJ ju predstavuje ako knižný výraz bez signalizácie pôvodu v podobe s fakultatívnym komponentom *nielen [samým] chlebom je človek živý*, Historický slovník slovenského jazyka (Majtán a kol., 1991 – heslo chlieb) na podloží historických textov ju ako biblický výraz lexikograficky zachytáva vo viacerých variáciách: *nie na samom, (so) samým chlebom žije človek, je živý človek*. Jestvovanie širšieho diapazónu variantnosti má svoju oporu aj v biblickom pretexte, ako o tom svedčia tak historické, ako aj súčasné preklady príslušných biblických miest.

Ďalším článkom našej triády je posttext v materiáloch podloží (interferujúcom náboženskú a mediálnu komunikačnú sféru) – všimli sme si

³⁴² J. Skladaná bližšie text M. M. Hodžu z r. 1843 nešpecifikuje. Na kontextové uplatnenie a priblíženie sémantiky výrazu preto využívame citáty z publikovaného diela M. M. Hodžu *Dobruo slovo Slovákom súcim na slovo* z roku 1847. Práca bola digitalizovaná v r. 2010 v rámci Zlatého fondu denníka Sme a je prístupná na: https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1274/Hodza_Dobruo-slovo-Slovakom-sucim-na-slovo/1.

- I. Duostoj slova. „... Slováci dost' sa naslovja, nahovorja po domjeh, po kútach, medzi sebou o vecach, o ktorých aj vrabci na streche čiribajú, to jest o vecach povšedného, robotného, telesného života: ale o vecach višších, o národe, osvetě, naukách, vedách je medzi nimi ešte málo slov. Dařmo je — to si viznať musíme. Pán Žitvák a pán Chlebo sa sídu — sú oba na verejnej úradnej postati, načúvajme o čom sa shovárajú? Ej nuž o tom chlebičku, ktorí si po laťinskí pánem volajú. I to dobre svojím časom; ale zle keď ňje u ničom inšom; ako kebi ňebolo už dávno vislovenuo to bozskuo: „že ňje na samom chlebe žit' má človek, ale aj na slove.“ „Jedno učičťe, druhuo ňežaňedbajťe,“ povedau pán Kristus. Čo bi sme to aj mi sa už ňezachičťili reči a slová mješať o vecach ducha, v národe, v obci, v človečenstve sa zjavujúceho.
- VIII. Pozvaňja do Tatrína. „Povolávame Váš srdečne, miluo slovenskuo Rodáčtvo naše; o Váš tu idě, o Vašu spoločnú osvetu, vzdělanosť a štěstja sa tu jedná. Pristaňťe už raz k ňječomu viššjemu; to pri všetkých Vašich časních potrebách, starosťach a prácach muožetě, to máťe. Sám Boh k Vám hovorí, že ňežije človek len na chlebe, ale má žit' aj na slove. Práve preto že bez osveti a pravdi slova, ňje-to aňi chleba; a keď ho aj jesto, teda bez toho dobrého slova si človek vo svojom chlebe svoju vlastnú smrť jedáva.

teda „správanie sa“ parémie v korpusových zdrojoch, na základe čoho možno konštatovať jej dvojdornosť.

Podobu *Nielen [samým] chlebom je človek živý* aj s fakultatívnym komponentom sme pri zadaní do jednoduchého vyhľadávania nezachytili – na rozdiel od spojenia *nie samým chlebom* (cca 20 výskytov), avšak preferenčne so slovesným komponentom: *nie samým chlebom žije (bude žiť) človek*. Takmer všetky výskyty sa spájali s textami z náboženskej komunikačnej sféry. Preferenčne s touto sférou (cca 10-násobok) je spätá aj podoba *Nielen z chleba žije človek*, ktorá má šesťnásobne (cca 120 výskytov) vyššiu frekvenciu. V súvislosti s opozíciou implicitnosť – explicitnosť tak môžeme konštatovať absolútnu prevahu realizačných podôb bez fakultatívneho komponentu. Keďže v týchto prípadoch sa pohybujeme primárne na úrovni náboženského výraziva, treba dodať, že na preferencii „bezatribútosti“ má svoj výrazný podiel súčasný katolícky preklad biblických textov, keďže v mnohých prípadoch sledovaná jednotka funguje ako citátový výrok. Neutrálnym (pokiaľ ide o uplatnenie v diferencovaných komunikačných sférach) je časť spojenia *nielen chlebom* (cca 110 výskytov). A práve na túto časť sme zámerne upriamili detailnejšiu pozornosť³⁴³, pretože s variantnosťou tejto časti sa stretávame výlučne po prekročení hraníc náboženskej komunikačnej sféry. Totiž v tých prípadoch, keď sa príslušná frazéma uplatňuje ako súčasť profánej verbálnej interakcie, korpusový materiál dokladá i nahrádzanie komponentu *chlebom* inými substantívami. Táto alternácia na úrovni formy má zároveň dosah na sémantiku frazémy: narúša jej archisému *,nielen fyzicky, ale aj duševno zohráva v živote človeka dôležitú úlohu‘* smerom k všeobecnejšiemu významu *,nielen X je dôležité‘* (s explicitným či implicitným významom *,ale aj Y‘* [Y teda môže/nemusí vždy byť vyjadrené (častejšie ani nie je), býva však zrejmé (ale aj nie) zo širšieho kontextu]. Vysokú frekvenciu má v realizačných podobách substantívum *práca*, porov. napr.

- Posledným osobným medzníkom pre mňa bolo, keď som si uvedomil, že *nielen prácou je človek živý*, keď som sa oslobodil od workoholizmu a začal som sa tešiť aj z iných vecí. / *Nielen prácou je človek živý*, zvykne sa hovoriť. Držia sa toho aj manželia Banášovci, ktorí sa toto

³⁴³ Nemáme ambíciu poskytnúť vyčerpávajúce štatistiky z hľadiska realizačných podôb tejto jednotky, ide nám skôr o zachytenie vybraných tendencií z jej života z aspektu posttextového modifikovaného uplatnenia.

leto vybrali za oddychom do Toskánska. / Väčšina si však myslela, že *nielen prácou je človek živý*.

Diapazón alternácií komponentu *chlieb* iným substantívom je však oveľa pestrejší a v podstate otvorený: *Nielen* (športom, hokejom, súťažením, históriou, kultúrou, knihami, spevom, školou, povinnosťami, veľtrhmi, diplomaciou, majetkom, mocou, peniazmi, genialitou a pod.) *je človek živý*. Všetky aktualizované posttexty pritom zachovávajú modelovú štruktúru frazeotextémy, ide teda o modifikácie formálno-významové.

Niektoré alternácie substantíva však prinášajú aj ďalšie, výraznejšie významové posuny, resp. aktualizácie – v prvej ukážke sa smeruje na koncept zdravej výživy, v druhej zas na potrebu pracovných návykov:

- Tento názor platil v časoch budovania socializmu a dnes sa opäť dostáva do popredia tvrdenie našich pramaterí, že „*nielen mäsom je človek živý*“. Ak zavedieme v rodine striedanie dní s mäsitou a bezmäsitou stravou, budeme sa cítiť lepšie nielen my, ale aj naša peňaženka. / Navyše nezamestnanosť v okrese by bola ešte výrazne nižšia, keby sa našlo riešenie problému dlhodobo nezamestnaných, zväčša Rómov, ktorým by i vláda mohla pomôcť naučiť sa, že pláca prichádza za prácu, a že *nie len sociálnymi dávkami sociálneho štátu je človek živý*.

Významové posuny, v ktorých sa v štruktúrnom zložení uplatňovali propriá, predstavujú ďalší typ – ide o aktualizácie, v rámci ktorých sa okrem zásahu do pôvodnej štruktúry nahradením uzuálneho komponenta realizuje aj širší kontext, nevyhnutnou sa stáva intertextovosť kultúrna:³⁴⁴

- *Nielen guinnessom je človek živý*, ale aj live koncerty v Music Diesel Pube na Hlavnej ulici 92 si získali slušné renomé. / Švandrlík v 90. rokoch napísal aj ich voľné pokračovania, no tie už nemali taký úspech. Naopak, v inom žánri dokázal, že *nielen Kefalínom je človek živý*, a jeho postavičky žiakov Kopyta a Mňouka so svojimi hororovými a sci-fi dobrodružstvami bavia aj dospelých čitateľov. / Pravda, *nielen Železným je človek živý*, a preto pastva pre oči pokračovala – Gemini,

³⁴⁴ V následne uvádzaných ukážkach: Guinness – obchodná značka tmavého piva // Kefalín – postava z diela Čierni baróni M. Švandrlíka // Železný – Ivo Železný, nakladateľstvo a vydavateľstvo, spol. s r. o.

Odeon, Champagne Avantgarde, Melantrich, Slovart, Primus, Mladá fronta ... spolu vyše stovky českých a slovenských vydavateľstiev...

Iným príkladom sú aktualizácie, ktoré nezasahujú do formálneho zloženia parémie, aktualizácia sa realizuje ako antitext na základe kotextu. Ide teda buď o antitext explicitný (prvý príklad), alebo implicitný (druhý príklad):

- Známe je tiež, že *nielen chlebom je človek živý*, a tak aj ja, aby som si počas zimných dní rozohrial svoje staré údy a kosti, *napálím vždy slivovičky alebo jablkovice*, lebo toto ovocie sa u nás celkom slušne urodí. / *Nielen chlebom je človek živý*, bolo *oblíbené príslovie Jana Bechera*, svetoznámeho výrobcu becherovky.

Uvedené realizačné podoby parémie zreteľne preukazujú, že ustálenosť ako podstatná vlastnosť frazém/parémii sa v momente jej komunikačno-pragmatických relácií relativizuje, avšak práve vďaka nej – ustálenosti – je to zároveň možné.

Konexiu aj pri tejto parémii zabezpečujú typické metaoperátory (frázy/vety) – ako/nenadarmo sa hovorí/vraví, ako je napísané, ako viete a pod. Zo substantív sú to opäť – už pri predchádzajúcich parémiách spomínané – „osvedčené“ konektory príslovie, pravda, múdrosť, myšlienka, výrok.

Relácia písané – ústne v prípade tejto frazeotextémy nevykazuje súlad: v korpusových zdrojoch patrí k najfrekventovanejším, pre úzus to však neplatí: v generačnom kontinuu sa jej hodnoty pohybujú na úrovni 15 – 28 – 28 %, prekvapujúco u mladej generácie je takmer o polovicu oproti starším vekovým kategóriám nižšia. Filiácia s pretextom sa pri tomto prísloví pociťuje cezgeneračne kontinuálne väčšinovo (52 – 51 – 65 %), u seniorov najvýraznejšie.

2.3 Novozákonné pretexty parémii

V tejto podkapitole pôjde konkrétne o deväť biblických parémii, ktoré si budeme všimáť v závislosti od počtu výskytov v predmetných novozákonných prameňoch, teda v postupnosti:

- parémia vyskytujúca sa vo všetkých štyroch evanjeliách (*Nikto nie je doma prorokom*);
- parémie, zdrojovým prameňom ktorých sú tri evanjeliové pretexty (*Kto nie je s nami, je proti nám; Lahšie prejde ľava uchom ihly, ako...*);
- parémia opakujúca sa v dvoch evanjeliách (*Mnoho [je] povolaných, [ale] málo vyvolených*);
- parémie, ktoré sa východiskovo viažu k jednému prameňu – či už k evanjeliu (*Kto mečom bojuje, mečom zahynie; Ľavá ruka nevie, čo robí pravá; Nehádzte perly sviniam; Viera hory prenáša*), alebo k apoštolskému listu – konkrétne Druhý list Solúnčanom (*Kto nepracuje, nech neje*).

Ako z uvedenej prezentácie prísloví vyplýva, z hľadiska formálnej stránky šesť z nich patrí k súvetiam, tri k vetným celkom (*Nikto nie je doma prorokom, Nehádzte perly sviniam, Viera hory prenáša*). V postupnosti, ako sme ich vyšpecifikovali podľa viazanosti na prameň, ich v nasledujúcich častiach predstavíme so zreteľom na sledované ciele.

2.3.1 *Nikto nie je doma prorokom*

S parémiou, ktorou sa budeme zaoberať ako prvou, sa možno stretnúť vo všetkých štyroch evanjeliách. Ide o nasledujúce pretexty: A pohoršovali sa na ňom. Ale Ježiš im povedal: „*Proroka si všade uctia, len nie v jeho vlasti a v jeho dome.*“ (Mt 13, 57); Vari to nie je tesár, syn Márie a brat Jakuba a Jozesa, Júdu a Šimona? A nie sú tu s nami aj jeho sestry?“ A pohoršovali sa na ňom. Ježiš im povedal: „*Proroka si všade uctia, len nie v jeho vlasti, medzi jeho príbuznými a v jeho dome.*“ (Mk 6, 3 – 4); A dodal: „*Veru, hovorím vám: Ani jeden prorok nie je vzácny vo svojej vlasti.* (Lk 4, 24); Lebo sám Ježiš sa osvedčil, že *vo svojej vlasti prorok nemá úctu.* (Jn 4, 44). Ako z uvedených pretextov vyplýva, nejde o presnú citátovú podobu z hľadiska formálnej stránky, keďže významovo našla reflex v jazyku v podobe gnómickej s vymedzovacím zámenom *nikto*.

V slovenských lexikografických dielach je zachytená len v najnovšom slovníku (SSSJ, heslo doma: *nikto nie je doma prorokom* – jeho význam sa tu nedoceňuje) ako parémia bez kvalifikátora, resp. aj bez indikátora pôvodu.

Na základe analýzy materiálovej bázy sme zistili, že toto príslovie tiež patrí k jednotkám s vysokou frekvenciou v korpusových zdrojoch a pokiaľ ide o porovnanie *sacrum* – *profanum*, možno konštatovať, že väčšinou jeho vitalitu zabezpečujú práve profánne komunikáty. Hoci prevažuje uplatňovanie v podobe frazeotextémy, nemohli sme si nevšimnúť, že aj v jej prípade dochádza k funkčnej separácii formálnej štruktúry, t. j. k zapájaniu do kotextu v podobe frazeolexémy, t. j. syntagmy slovesnej *ne/byť prorokom doma (niekde)*, cez rozličné funkčné či menej funkčné aktualizácie na pozadí princípu ekvivalencie v jazyku – až po frazeologickú deriváciu s potenciálom rozšírenia samotného frazeologického fondu (*Nikto nie je doma prorokom – ne/byť doma prorokom*) s významom ‚ne/byť doma (niekde) docenený‘, a to aj v komunikátoch náboženského charakteru (príklady zazdrojovaných ukážok za dvojitou lomkou), ale najmä v profánnej publicistike. Ako z uvedených realizačných podôb vyplýva, v rámci modifikácií formálneho charakteru v nich dochádza aj k sémantickým posunom:

- Najprv treba *byť doma prorokom*. / Príležitosť *stať sa doma prorokom...* / *Futbalisti Topoľčian* v 21. kole vyhrali v Martine 4:2 a *doma chcú byť prorokmi*. / *Rudolf Schuster* potvrdil, že *je doma prorokom* a jeho 77,4 percenta košických hlasov nie je zlý štart do prezidentskej kampane. / *Dá sa povedať, že ste iba doma prorokom*. / ... spisovateľ, ktorý bol za svoje nekompromisné postoje k spoločenským udalostiam *väčším prorokom v zahraničí než v Nemecku*. / *Tentoraz však doma prorokmi neboli* a kupodivu vyšli naprázdno. // *Doma ani pápež nie je prorokom*. (www.tkkbs.sk) / *Guareschi bol dôkazom toho, že doma je ťažké byť prorokom*. (Katolícke noviny)

Pokiaľ ide o precizovanie konkrétnych pretextov, v podstate absentujú, a to aj v náboženskej komunikačnej sfére. Možno uviesť ojedinelé odkazy všeobecného charakteru:

- V príhovore povedal, že *biblické slovo*, podľa ktorého *nikto nie je doma prorokom*, na sv. Brigitu neplatí, lebo patrónku Švédska si uctievať všetci obyvatelia krajiny bez ohľadu na vyznanie. (Katolícke

noviny) / Aj v tomto prípade platila *biblická pravda*, že doma nie je nikto prorokom.

Z metaoperátorov sa ako substantívny konektor bezkonkurenčne najčastejšie uplatňuje *príslovie* (nachádza sa aj v komunikátoch náboženskej komunikačnej sféry), ostatnými indikátormi (len v profánnej publicistike) sú: porekadlo, pravda (resp. známa, stará pravda), ľudová múdrosť, stará ošúchaná/otrepaná fráza:

- *Príslovie* „doma nie je nikto prorokom“ bude však zrejme platiť i pre pápežovu rakúsku cestu. (www.tkkbs.sk) / *Isté slovenské príslovie hovorí*, že doma nie je nikto prorokom. (www.tkkbs.sk)

Okrem častých metaoperátorov – fráz/viet typu (ako sa hovorí/vraví) či pasivizovaných tvarov sloviac hovoríť, vravieť, potvrdiť (hovorí sa/vraví sa/potvrdilo sa, že...), prípadne reflexív (zdá sa/traduje sa, že...) sa hojne využíva aj sloveso platiť (platí, že). Samozrejme, že uvedené substantívne a verbálne konektory sa vzájomne dopĺňajú/kombinujú (napr.: Dávno známú *skutočnosť*, že doma nik nie je prorokom, zdá sa, *potvrdzujú* dve vedecké esejistické diela...) Väčšinou takto zapojená parémia funguje v pozícii vedľajšej vety, ale občas sa vyskytne aj vo vetnočlenenských pozíciách. Najčastejšie ide o atribút (prvé tri príklady), ojedinele o subjekt – nepríznačový či vytýčený (ďalšie dva príklady za dvojistou lomkou), prípadne o adverbiále (posledná ukážka):

- Aj tu sa však potvrdilo staré *príslovie* – doma nikto nie je prorokom. / Dobre známou *vetou* „Doma nikto nie je prorokom“ začal svoje rozprávanie... / I v tomto prípade sme sa mohli presvedčiť o platnosti *vyjadrenia*: doma nikdy nie si prorokom. / Nebojíte sa trocha *porekadla* „nikto doma nie je prorokom“? // Zatiaľ však *platí* známe: nikto nie je doma prorokom. / Nikto nie je doma prorokom, *platí* po predvčerajšej voľbe dvojnásobne. // Nebude to prvý a ani posledný prípad, ktorý *môžeme charakterizovať* – nikto nie je doma prorokom.

V rámci intrajazykového slovenského výskumu možno konštatovať, že filiáciu s pretextom si pri tejto frazeotexéme uvedomuje zo strany mladej generácie 46 % respondentov, z pohľadu strednej generácie je to 42 %, zo strany seniorov 44 %; aktívne ju vo svojom úze využíva 10 % mladej generácie, 19 % strednej generácie a 14 % seniorov. Ani toto príslovie nevykazuje korešpondenciu v relácii ústne – písané, keďže

jeho vitalita v úze našich probandov je cezgeneračne nízka, kým, naopak, v mediálnej sfére publicistiky patrí k najfrekventovanejším spomedzi sedemnástich nami sledovaných.

2.3.2 *Kto nie je s nami, je proti nám*

Genéza vývoja tejto parémie z hľadiska horizontálno-vertikálnej paradigmy je zaujímavá z viacerých hľadísk, a preto sa ňou budeme zaoberať bližšie. Treba poznamenať, že sa stala, ako je známe, ideologickým heslom v boji s triednym nepriateľom, heslom spájaným s komunistickým režimom. Na margo jeho uvedenia do politiky treba poznamenať, že napr. Stalin bol istý čas seminaristom, a teda poznanie Biblie patrilo k jeho kognitívnej „výbave.“ Táto sentencia sa často používa v ideologickom prostredí so snahou zhromaždiť čím viac prívržencov pre navrhované politické alebo iné ciele. Aj v súčasnom lexikografickom spracovaní je explicitná poznámka, že ide o politické heslo (SSSJ, heslo my³⁴⁵: *kto nie je/nejde s nami, je/ide proti nám* politické heslo).

Podme sa teda pozrieť na pramenné východisko. Sledujúc pretext/biblický prameň, tak pôvod výroku je spätý s viacerými evanjeliami. Nachádzame ho v Matúšovom, Lukášovom i Markovom evanjeliu, a to v dvoch podobách: *Kto nie je so mnou, je proti mne* (Mt 12, 30; Lk 11, 23) a *Kto nie je proti nám/vám, je za nás/vás* (Lk 9, 50; Mk 9, 40)³⁴⁶. Ak sa pozrieme na prvý výrok, tak alternatívny vzťah je antagonistický a vyplýva z príslušného kontextu³⁴⁷: ide o záverečné vety v polemike

³⁴⁵ Očakávali by sme túto parémiu skôr pri hesle kto (keďže zachováva typický model dvojčlennej štruktúry kto – ten), kde sú v rámci parémii zachytené aj ďalšie jednotky biblického pôvodu: Kto druhému jamu kope, sám do nej spadne; Kto nepracuje, nech nejde; Kto seje viator, žne búrku.

³⁴⁶ Veď kto nie je proti nám, je za nás. (Mk 9, 40); Ježiš mu vravel: „Nebráňte mu, lebo kto nie je proti vám, je za vás!“ (Lk 9, 50)

³⁴⁷ *Zlomyselné prekrúcanie Ježišovej moci*: Vtedy k nemu priviedli posadnutého zlým duchom, ktorý bol slepý a nemý. On ho uzdravil a nemý rozprával a videl. Zástupy žasli a vraveli: „Nie je toto syn Dávidov?“ Ale počuli to farizeji a hovorili: „Tento len mocou Belzebula, kniežaťa zlých duchov, vyháňa zlých duchov.“ Ale on poznal ich myšlienky a povedal im: „Každé kráľovstvo vnútorne rozdelené spustne a nijaké mesto ani dom vnútorne rozdelené neobstoja. Ak satan vyháňa satana, je vnútorne rozdelený – akože potom obstoja jeho kráľovstvo? Ak ja vyhánam zlých duchov mocou Belzebuba, čou mocou ich vyhánajú vaši synovia? Preto oni budú vašimi sudcami. Ale ak ja Božím Duchom vyhánam zlých

Ježiša s farizejmi, ktorí zlomyseľne prekrúcali Ježišov skutok, v ktorom vyhnal zlého ducha z nemého a slepého človeka. Po námietke farizejov, že Ježiš to urobil pomocou Belzebula, kniežaťa zlých duchov, nasledovala Ježišova presvedčivá obhajoba, ktorú zakončil dvojnásobnou sentenciou: *Kto nie je so mnou, je proti mne, a kto nezhrmažďuje so mnou, rozhadzuje* (Mt 12,30; Lk 11,23). Z formálnej podoby sentencie môžeme usudzovať, že táto veta už v Ježišových časoch bola známa a používaná v bežnej reči. Uvedený kontext a v ňom použitie spomínanej sentencie naznačuje Ježišov rozhodný odstup, ktorý mal od zlého ducha, a zároveň radikálne odmietnutie rúhavých námietok proti svojej osobe. Zrejme z tohto dôvodu použil uvedený výrok.

V druhom prípade ide o kontext iný³⁴⁸ – učenici sa sťažujú, že iný exorcista, ktorý k nim nepatrí, v Ježišovom mene vyhánal zlých duchov a oni sa mu v tom pokúšali zabrániť. Ježiš reformuluje sentenciu, ktorej záverom je, že ktokoľvek, kto v jeho mene tak koná, je v podstate jeho nasledovníkom – aj keď nie priamym. A v ďalšom verši lekcii o tolerantnosti potvrdzuje obrazom podania pohára s vodou (prejav pohostinnosti a solidarity) stúpencom jeho učenia, ktorí si zaslúžia dokonca odmenu: *A kto by vám dal piť čo len za pohár vody preto, že ste Kristovi, veru hovorím vám: Nepríde o svoju odmenu.* (Mk 9, 41). Je teda zrejmé, že reformuláciou sentencie (*Kto nie je so mnou, je proti mne / Kto nie je proti mne, je so mnou*) využíva kontrapozíciu, ktorá patrí v rámci výrokovej logiky k najvýznamnejším zákonom – tautológiám.³⁴⁹ Bez poznania širších súvislostí – opäť sa nám žiada zopakovať slová J.

---

duchov, potom k vám prišlo Božie kráľovstvo. Alebo ako môže niekto vniknúť do domu silného človeka a ulúpiť mu veci, kým toho silného nezviaže? Až potom mu vyplieni dom. Kto nie je so mnou, je proti mne, a kto nezhrmažďuje so mnou, rozhadzuje.“ (Mt 12, 22 – 30)

³⁴⁸ *Skutky v Kristovom mene*: Vtedy povedal Ján: „Učiteľ, videli sme kohosi, ako v tvojom mene vyháňa zlých duchov. Bránili sme mu to, veď nechodili s nami.“ Ježiš mu vravel: „Nebráňte mu, lebo kto nie je proti vám, je za vás.“ (Lk 9, 49 – 50) / Ján mu povedal: „Učiteľ, videli sme kohosi, ako v tvojom mene vyháňa zlých duchov. Bránili sme mu to, veď nechodí s nami.“ Ježiš vravel: „Nebráňte mu! Lebo nik, kto robí divy v mojom mene, nemôže tak ľahko zle hovoriť o mne. Veď kto nie je proti nám, je za nás.“ (Mk 9, 38 – 40)

³⁴⁹ Bližšie pozri v diele *Matematická logika* (Kvasnička – Pospíchal, 2006, s. 14).

Hoffmannovej³⁵⁰ – by išlo o výroky ekvivalentné a zároveň nezlučiteľné s učením Ježiša³⁵¹, ktorý lásku k blížnemu (nie nepriateľstvo) považuje za jedno z dvoch základných prikázaní.

Na základe pozorovania korpusových zdrojov badáme, že kontaminácia dvoch odlišných východísk (historických kontextov) rezultujúcich do dvoch odlišných formulácií (právd) vyústila u používateľov jazyka k fúzii, resp. konfúzii. V profánnych komunikátoch prevláda (okrem vzácných výnimiek) frazeologizovaná podoba s archisémou antagonizmu, keď zjednotenie v názore/činoch sa stáva podmienkou príslušnosti k jedinému správne celku/spoločenstvu vyznačujúcemu sa nepriateľstvom k všetkým ostatným. Dosiaľ sa v profánnej komunikačnej sfére stretávame s reminiscenciou na historicky príznakové časy – triedny boj v rámci budovania komunizmu/socializmu s takouto indikáciou:

- ... ale v *duchu stalinského hesla* „Kto nie je s nami, je proti nám“ sa na riadiace posty, napr. na okresných a obvodných úradoch životného prostredia dosadzujú osoby... / Vzápätí to ktosi verejne prirovnal k tomu starému *komunistickému sloganu* Kto nie je s nami, je proti nám. / Staré *bolševické heslo* „Kto nejde s nami, ide proti nám“ akosi začína získavať novú tvár a tisíce fanúšikov.

Ako však dokladujú ďalšie ukážky nižšie, dané heslo je aktuálne aj v súčasnosti a nevyhnutnosť názorového zjednotenia (či súladu v konaní) zrejme v myšliach niektorých z nás (či nás) bude aktuálne kontinuálne. Pokiaľ ide o formálnu podobu danej parémie, ako vyplýva z uvedených príkladov, v komunikátoch sa stretávame pravidelne s variantnosťou slo-

³⁵⁰ J. Hoffmannová (1997, s. 47): pri interpretácii textu sa jazykovým výrazom nepriradujú len významy vyplývajúce zo znalostí jazykového systému príslušného jazyka, ale aj významy v širších reláciách: a) textových (vnútrotextových či kontextových), b) intertextových, c) situačných, ako aj d) sociálnych, kultúrnych, geografických a iných, a celý tento komplex vzťahov sa niekedy označuje ako *kontext*.

³⁵¹ Najväčšie prikázanie: Tu k nemu pristúpil jeden zo zákonníkov, ktorý ich počúval, ako sa hádajú. A keď videl, že im dobre odpovedal, spýtal sa ho: „Ktoré prikázanie je prvé zo všetkých?“ Ježiš odpovedal: „Prvé je toto: ‚Počuj, Izrael, Pán, náš Boh, je jediný Pán. Milovať budeš Pána, svojho Boha, z celého svojho srdca, z celej svojej duše, z celej svojej mysle a z celej svojej sily!‘ *Druhé je toto: ‚Milovať budeš svojho blížneho ako seba samého!‘* Iného, väčšieho prikázania, ako sú tieto, niet.“ (Mk 12, 28 – 31)

vies *ísť/byť* v jej zložení, a to spravidla v oboch jej častiach (nie je – je/nejde – ide), v ojedinelých prípadoch striedavo diferencovane (nie je – ide/nejde – je). Vidíme, že oproti pôvodnej citátovej podobe v komponentovom zložení prvého výroku (viažuceho sa k udalosti spätjej s vyhraneným odmietavým individuálnym postojom voči inej alternatíve) došlo nielen k variantnosti slovíes *byť/ísť* (Kto *nie je/nejde* so mnou...), ale aj k zmene gramatického čísla zámena – pôvodný singulár (Kto *nie je so mnou...*) sa zmenil na plurál (Kto *nie je s nami...*), ktorý sa v jazyku ustálil vo formálnej podobe parémie ako preferenčný (pozri vyššie uvedený lexicografický záznam). Zdanlivo ide o „zosúladenie“ s výrokom viažucim sa k druhému východiskovému prameňu, v ktorom figuruje v preformulovanej citátovej sentencii podoba plurálová. Táto kontaminácia zrejme nebola náhodná, vzhľadom na úmysel využiť ju ako jedno zo základných hesiel totalitného režimu – paradoxne (pre prípadných pochybujúcich veriacich/neveriacich), s možnosťou odvolať sa na autoritu Biblie.

- Podľa neho všetko sa vníma čiernobielo a prežíva pravidlo – *kto nie je s nami, ide proti nám*. Preto v Strednej Európe prežíva politika vedená v konfrontačnom duchu. / *Kto nejde s nami, ide proti nám*, odkázala kancelárka Merkelová európskym krajinám, keď vyhlásila, že Európa musí vytvoriť fiškálnu i politickú úniu a že nemožno pritom brať ohľad na štáty, ktoré nesúhlasia s prenášaním ďalších právomocí na Brusel. / Radikálne mladé jadro spravodajstva namiesto toho, aby venovalo energiu sebazvedelávaniu a pozorne načúvalo, aké nové výzvy sa mu núkajú, resp. aby sa na nich spolupodieľalo, sa rozhodlo stavať barikádu zvnútra, hľadať nepriateľa a kričať na ostatných – „*kto nejde s nami, ide proti nám!*“

Vzhľadom na špecifiká tohto príslovia, resp. jeho osud v reflexe pre-text – text – posttext, nás pochopiteľne zaujímalo porovnanie v reláciách profánne verzus náboženské komunikáty.

Pri nahliadnutí do korpusového materiálu vidíme, že v textoch prináležiacich do náboženskej komunikačnej sféry (príklady uvedené nižšie), figuruje spravidla výrok Ježiša viažuci sa k druhému biblickému východisku (prvá ukážka). Pokiaľ ide o podobu prvej sentence, vysvetľuje sa ako exkluzívna disjunkcia v otázkach viery (druhá ukážka), nie však ako nepriateľstvo. Tretí príklad, hoci ide o náboženskú komunikačnú sféru, jednoznačne smeruje do oblasti profanum ako kritika nepriateľského po-

stoja, čo potvrdzuje aj jej komponentové zloženie (*Kto nejde s nami...*). V oblasti sacrum sa totiž uplatňuje citátová podoba parémie, kým v oblasti profanum, ako sme uviedli vyššie, sú bežné jej variantné podoby (vrátane preferenčného plurálu).

- Nechajte dozrieť ich dobré úmysly. „... *kto nie je proti nám, je za nás.*“ (Misionár) / ... alebo si na ceste lásky, alebo na ceste pokrytectva. Alebo sa necháš milovať Božím milosrdenstvom, alebo si robíš, čo chceš, podľa svojho srdca, ktoré na tejto ceste tvrdne. *Kto nie je so mnou, je proti mne.* Neexistuje tretia cesta, cesta kompromisu... (www.tkkbs.sk) / Podľa zásady, *kto nejde s nami, ide proti nám,* vládna garnitúra bojovala s odborními, predstaviteľmi katolíckej cirkvi, novinármi, nadáciami, mimovládnyimi organizáciami, hercami i akademickou obcou. (www.tkkbs.sk)

Iným príkladom opozície sacrum – profanum sú modifikácie danej parémie v profánnych komunikátoch, ktoré v oblasti sacrum, resp. v náboženskej sfére nenájdeme. Stretávame sa s rozličnými typmi modifikácií, napr.:

- so zachovaním archisémy, zásah do parémie zachováva časť modelu (Kto... – ... proti nám), v komponentovom zložení sa preobšadzuje sloveso – v prvej časti s okolnostnou špecifikáciou – *Kto nezmyšľá tak ako my, zmyšľá proti nám.* Existencia iného názoru sa nepripúšťa.;
- so zachovaním archisémy, zásah do parémie zachováva časť modelu (Kto... – ide proti...), v komponentovom zložení prvej časti sa využíva slovesný komponent s väzobným doplnením, v druhej sa konkretizujúco špecifikuje „majiteľ“ pravdy/pravidiel (Spartak) – *Kto neprištipí na naše prísne pravidlá, ide proti Spartaku a to my nebudeme tolerovať.*“
- s narušením archisémy (aktualizáciou sui generis), ktorá, zachovávajúc zdanlivo sentenciu v jej takmer nezmenenej podobe, ju najskôr relativizuje (vložením modálneho slovesa v zápore v druhej časti), ale kontextovým dodatkom dochádza k jej defrazeologizácii – *Kto nejde s nami, nemusí ísť proti nám. Čo ak už predbehol.*

Pokiaľ ide o antipríslovia (viac-menej parodujúce politické heslo a jeho význam), zachovávajúce pritom základnú modelovú štruktúru,

zaznamenávame ich hojne nielen³⁵² v nami vymedzenom korpuse (nasledujúce ukážky):

- *Kto nepije s nami, pije proti nám.* Popíjanie alkoholu pomáhalo počas štyridsiatic rokov tzv. socializmu vydržať sivý režim. / *Kto nie je prekvapený s nami, je prekvapený proti nám.* Zima opäť využila povestný napoleonský moment prekvapenia. / Predpokladám, že WinAmp má každý, lebo *kto nepoužíva WinAmp s nami, používa ho proti nám.* / *Kto nedroguje s nami, droguje proti nám...* / *Kradne proti nám, kto nekradne s nami!*

Toto príslovie je špecifické aj z hľadiska zapájania do kotextu. Tradičné metaoperátory typu frázy/viet (ako sa hovorí) pre túto frazeotextému nie sú príznačné. Ani paremiologické názvoslovie (napr. príslovie, porekadlo) by nám pri jej vyhľadávaní v korpuse nepomohli, keďže túto jednotku nesignalizujú – tak ako pri iných nami sledovaných prísloviach. Nenájdeme ani konektory typu úslovie, múdrosť či múdroslovie, pravda. Analyzujúc našu materiálovú bázu, konštatujeme, že najfrekventovanejším indikátorom danej parémie v profánnych komunikátoch je substantívum *heslo* (zrejme aj pod vplyvom lexikografického záznamu), špecifikované odkazom na dobu totalitnú zhodnými atribútmi (boľševické, komunistické, stalinské), prípadne postponovanými nezhodnými rozvíjacími atribútmi (heslo tej doby, heslo pred ostatných desaťročí a pod.), poukazujúcimi na časy minulé, hoci, ako aj z ukážok vyplýva, v podstate platné a často v profánnej komunikačnej sfére uplatňované dosiaľ³⁵³. Sporadicky sa ako substantívny konektor objavuje *slogan*, ale aj ďalšie: zásada, princíp, pravidlo, postoj, výrok, tvrdenie, teória, veta, politika, spôsob. Substantívne konektory umožňujú danej parémii uplatňovať sa vo vetnočlenskej pozícii atributívnej:

- *Princíp* „kto nie je s nami, je proti nám“, je zlý... / ... že razia *teóriu*, „kto nejde s nami, ide proti nám“. /... dominuje samolúbosť a *postoj* – kto nejde s nami, ide proti nám. / „Slušné Slovensko sa nedá vybudovať *spôsobom*, že kto nie je s nami, je proti nám,“ zdôraznil. /

³⁵² web-7.0: Kto nesmrdí s nami, smrdí proti nám! / Kto netučnie s nami, chudne proti nám.

³⁵³ *Démon sloganu* funguje v žurnalistike kontinuálne. (Spojenie používateľa jazyka na webovom portáli – web-7.0: pansu.sk: V novinárskom prostredí ešte nevládol démon sloganu: „Kto nejde s nami, je proti nám.“)

Veta Kto nie je s nami, je proti nám znela... / ... jeho spojenci sa nie prvýkrát uchýlili k *taktike* „kto nie je s nami, je proti nám“, tak často používanej vládnymi stranami. / Mysleli sme si, že časy *výrokov* „kto nejde s nami, ide proti nám“ sa už skončili a že demokracia umožňuje mať iný názor a nebyť pritom zradcom.

Parémiu však nachádzame aj vo vetnočlenskej pozícii subjektovej vyjadrenej nepríznakovo (prvý príklad) či ako vytyčený vetný člen (druhý príklad), ale aj v pozícii objektovej (ukážka za dvojistou lomkou):

- Komunistami obľúbené „Kto nie je s nami, ide proti nám“ si našlo cestu do úst prezidenta Busha v jeho prejavoch po roku 2001. / Nebol však „s nami“, a predsa platí, „kto nie je s nami, je proti nám“. / Kto nejde s nami ide proti nám, *to* je hlavné posolstvo mimoriadneho summitu eurozóny // ... a menovitý spôsob hlasovania mal tiež naznačiť, kto ide s nami a kto je proti.

V rámci intrajazykového slovenského výskumu možno konštatovať, že filiaciu s pretextom si pri tejto frazeotexéme uvedomuje zo strany mladej generácie 18 % respondentov, z pohľadu strednej generácie je to 9 %, zo strany seniorov 17 %; aktívne ju vo svojom úze využíva 27 % mladej generácie, 21 % strednej generácie a 25 % seniorov. Komparácia ústne – písané preukazuje, že v korpuse patrí k frekventovaným (i keď nie najživším) prísloviám, a to najmä zásluhou komunikátov profánnej komunikačnej sféry. Zaujímavé je, že z hľadiska ústneho využitia je najživšia v úze mladej generácie.

2.3.3 **Lahšie prejde ťava uhom ihly, ako (vojde) boháč do Božieho kráľovstva**

V troch evanjeliách (Evanjelium podľa Matúša, Marka a Lukáša) v katolíckom preklade Biblie nachádzame parémiu ako Ježišov citát v podobe *Lahšie je ťave prejsť cez ucho ihly, ako boháčovi vojsť do Božieho kráľovstva* (Mt 19, 23 – 24; Lk 18, 24 – 24; Mk 10, 24 – 24).³⁵⁴

³⁵⁴ A Ježiš povedal svojim učeníkom: „Veru, hovorím vám: Bohatý ťažko vojde do nebeského kráľovstva. Ba hovorím vám: Lahšie je ťave prejsť cez ucho ihly, ako boháčovi vojsť do Božieho kráľovstva.“ (Mt 19, 23 – 24); Ježiš, vidiac, ako zosmutnel, povedal: „Ako ťažko vchádzajú do Božieho kráľovstva tí, čo majú majetky! Lahšie je ťave prejsť cez ucho ihly, ako boháčovi vojsť do Božieho

Pristavíme sa najskôr pri pôvode tejto metafory. Parémii sa venoval vo svojej štúdií *Velbloud uchem jehly?* (1969) napr. J. Bělič, v ktorej uvádza, že táto problematika vzťahujúca sa na symbol niečoho neľahkého či nemožného bola odjakživa v centre pozornosti pri výkladoch Pisma zo strany teológov i laických bádateľov. Podľa niektorých názorov „uchom ihly“ sa nazývala úzka brána vo vidieckych múroch, avšak, ako píše autor, jazykovedné a historické výskumy pomenovanie s týmto významom nepotvrdili. J. Bělič tiež uvádza, že významná autorita pre výklad evanjelií Cornelius a Lapide tvrdí, že už starovekí prekladatelia chápali uvedený výraz ako obraz ťavy a úzkeho otvoru ihly, ako aj to, že takéto spojenie sa nachádza aj v hebrejskom Talmude (s. 286 – 289). Korene biblickej obraznosti v súvislosti s neobvyklým či ťažkým/náročným či nemožným možno nájsť v Talmude na dvoch miestach – obraz slona prechádzajúceho uchem ihly, ťavy tancujúcej na zrnku kukurice (Douglas, 2009, s. 1063). Aj podľa *Komentárov k Novému zákonu* (Dubovský, 2013, s. 604) je zhoda v tom, že „*dôkazy pre obraz reálnej ťavy vstupujúcej cez úzku bránu v múroch Jeruzalema zvanú Ucho ihly sú chabé*“. Na absenciu historických dôkazov spájať prirovnanie s úzkou bránou, resp. na nesprávnosť takéhoto výkladu poukazuje aj ďalší bádateľ, ktorý konštatuje: „*Ježiš vzal prostě za příklad největší zvíře známé na palestinské půdě v jeho době, aby obrazně znázornil nemožnost vstupu bohatce do království Božího*“ (Novotný, 1956, s. 1180).

Pri tejto parémii musíme konštatovať zatiaľ chýbajúci komparatívny medzičlánok – slovníkové zachytenie, zaujímalo nás preto, či/ako (a do akej miery) sa v publicistickom podkorpuse uplatňuje, teda všimneme si vzťah *sacrum* – *profanum*. Pokiaľ ide o jej vitalitu, patrí skôr do kategórie príslovia s nižšou frekvenciou (cca 70 výskytov), nachádza však uplatnenie v oboch komunikačných sférach (a väčšinou v profánnej). Rozdiel je však v jej ne/viazanosti k východiskovým prameňom: v náboženských komunikátoch ju nachádzame takmer výlučne spätú s oblasťou *sacrum*, s čím súvisí aj tendencia uvádzať ju v úplnosti so štruktúrou prirovnania, s konkretizujúcimi odkazmi na prameň, z hľadiska formálnej podoby aj uprednostňovaním spojenia citátového (*Lahšie je ťave prejsť... pred Skôr*

---

kráľovstva.“ (Lk 18, 24 – 25); Učeníci sa nad jeho slovami zarazili. Ale Ježiš im ešte raz povedal: „Deti moje, ako ťažko sa vchádza do Božieho kráľovstva! Lahšie je ťave prejsť cez ucho ihly, ako boháčovi vojsť do Božieho kráľovstva.“ (Mk 10, 24 – 25)

prejde), kým v profánnych komunikátoch takúto vyhranenosť nebadáme: dá sa povedať, že jej uplatnenie je paralelné (smeruje aj do oblasti sacrum, realizuje sa aj sekularizačne – len ako obraz), s čím súvisí aj variantnosť *skôr/lahšie*. Tendenciu k zimplicitneniu však možno sporadicky badať aj v oblasti sacrum (príklady za dvojitou lomkou):

- „Lahšie prejsť ťave uhom ihly, ako vojsť boháčovi do Kráľovstva Božieho,“ *hovori sa v Evanjeliu podľa Marka*. / „Lahšie je ťave prejsť cez ucho ihly, ako boháčovi vojsť do Božieho kráľovstva“ (*Mk 10, 23 – 26*) (Katolícke noviny) / „Skôr prejde ťava uhom ihly ako boháč do kráľovstva nebeského,“ *píše sa v Biblii*. (www.tkkbs.sk) // Vie veľmi dobre, na rozdiel od množstva svojich kolegov, čo hovorí Biblia o prechode ťavy uhom ihly. (www.tkkbs.sk) / *Ťava a ucho ihly* alebo ako sa „nadšenie“ pre Krista môže zmeniť v priebehu niekoľkých okamihov na „smútok a uzatvorenie sa do seba“ – toto je scéna, ktorú komentuje Svätý Otec. (www.tkkbs.sk)

V profánnej publicistike (na rozdiel od náboženskej sféry) sa však so zásahmi do uzuálnej podoby stretávame – či už ide o jednoduché archisému zachovávané obmeny (napr. ... v Biblii sa píše, že skôr ťava prejde uhom ihly než *bohatý človek do raja.*), alebo aj formálno-významové narušenie konštruktu, za účelom aktualizácie. Metafora prvej časti bola zachovaná, významový posun zabezpečuje nahrádzanie komponenta *boháč* iným personalizovaným apelatívom/propriom, pre ktorého v pozícii subjektu (agensa/paciensa) nie je možné niečo dosiahnuť, vykonať, prípadne pre subjekt je nemožné byť/stat sa niekým, t. j. archiséma parémie je teda modifikovaná, nadobúda všeobecnú platnosť:

- Skôr prejde uhom ihly ťava, *ako poslanec Smeru zahlasuje za sprísnenie podmienok pri ochrane prírody*. / Skôr prejde ťava uhom ihly *ako Ján Slota bude čistokrvným patriotom...* / Skôr prejde ťava uhom ihly, *ako ja do kráľovstva Mečiarovho*. / Skôr ťava prejde uhom ihly, *ako by sa opozičný kandidát stal gubernátorom*.

Aj v profánnej sfére možno nájsť formálnu modifikáciu, keď dochádza k „rozbitiu“ príslovia, k separácii metaforickej prvej časti, keď sa z frazeotextému mení na frazeolexému (prepchať ťavu uhom ihly, prechod ťavy uhom ihly) a využíva na vykreslenie konkrétnej, organizačne zle zvládnutej situácie:

- Jediné faux pas koncertu napokon vyrobili jeho *organizátori, ktorí sa pri vpúšťaní divákov do amfiteátra pokúšali prepchať ťavu uhom ihly.* /Vďaka tomu došlo pri jej otvorení k efektu, známemu ako „*prechod ťavy uhom ihly*“.

Pokiaľ ide o metaoperátory, z ukážok aj našich konštatovaní vyššie uvedených vyplýva, že odkazy na pramenný text (aj konkretizačne) súvisia najmä s komunikačnou sférou sacrum, všimneme si preto tento aspekt výlučne v profánnych komunikátoch. V prípadoch, že používatelia jazyka smerujú do oblasti sacrum, uplatňujú indikátory: Kristus povedal, hovorí sa v evanjeliu, v Biblii sa píše, Ježišov výrok. Ostatné typické konektory, o ktorých sme sa zmieňovali pri iných prísloviach, by sme pri tejto parémii hľadali márne.

Z komparácii písané – ústne vyplýva, že príslovie ani v písaných textoch, ani v úze cezgeneračného pohľadu nepatrí k najživším: výrazný útlm vitality v komunikácii je spätý najmä s mladou generáciou – aktívne ju vo svojom úze využíva 7 % mladej generácie, 25 % strednej generácie a 20 % seniorov; filiáciu s pretextom si pri tejto frazeotexéme uvedomuje zo strany mladej generácie 39 % respondentov, zo pohľadu strednej generácie je to 55 %, zo strany seniorov 58 %.

2.3.4 *Mnoho [je] povolaných, [ale] málo vyvolených*

S pretextom tejto parémie sa stretávame v Evanjeliu podľa Lukáša v časti Podobenstvo o veľkej večeri – Lebo hovorím vám, že ani jeden z tamých mužov, čo boli pozvaní, neokúsi moju večeru. (Lk 14, 24) a v Evanjeliu podľa Matúša v kapitole Podobenstvo o svadbe kráľovho syna³⁵⁵ – Lebo mnoho je povolaných, ale málo vyvolených. (Mt 22, 14).

---

³⁵⁵ Podobenstvo o svadbe kráľovho syna. – A Ježiš im znova hovoril v podobstvách: „Nebeské kráľovstvo sa podobá kráľovi, ktorý vystrojil svadbu svojim synovi. Poslal svojich sluhov, aby zavolali pozvaných na svadbu. Ale oni nechceli ísť. Znova poslal iných sluhov s odkazom: »Povedzte pozvaným: Hostinu som už prichystal, voly a kŕmny dobytok sú pozabíjané a všetko je pripravené; poďte na svadbu!« Ale oni na to nedbali a odišli: jeden na svoje pole, iný za svojím obchodom. Ostatní jeho sluhov pochytali, potupili a zabili. Kráľ sa rozhneval, poslal svoje vojská, vrahov zahubil a ich mesto podpálil. Potom povedal svojim sluhom: »Svadba je pripravená, ale pozvaní jej neboli hodni. Choďte preto na rázcestia a všetkých, čo nájdete, zavolajte na svadbu.« Sluhovia vyšli na cesty

Ako z príslušnej časti uvedenej v poznámke pod čiarou vidieť, v Evanjeliu podľa Matúša sa vyskytuje explicitne už v podobe príslovia, ktoré sa ustálilo v európskych (slovanských i neslovanských) jazykoch, ako to dokladuje viackrát v našej práci citované kompendium biblických frazém *Lepta biblejskej mudrosti* (2019a, s. 115 – 117), napr. Много званых, но мало избранных (rus.) / Wielu jest powołanych, lecz mało wybranych (poľ.) / Mnogo [je] zvaných, [a] malo izabranih (chorv.) / Many are called, but few are chosen (angl.) / Beaucoup d'appelés, mais peu d'élus (fr.) / Viele sind berufen, aber [nur] wenige sind auserwählt (nem.) atď. Aj v tomto prípade zatiaľ chýba lexikografické zachytenie v súčasných slovenských dielach, a teda sledovanie jej uplatnenia v textoch je o to viac aktuálne.

Parémia s významom ‚z množstva vybraných ľudí (poverených niečím, spôsobilých na niečo) je len časť schopná adekvátne sa zhostiť danej činnosti, svojej roly a obstať v nej‘ je po nahliadnutí do korpusu živá, hoci nepatrí spomedzi nami sledovaných práve k najfrekvencovanejším. Dalo by sa predpokladať, že sa bude uplatňovať najmä v náboženskej sfére. Nie je tomu tak, keďže väčšina výskytov je spätá práve s profánnymi komunikátmi. A spravidla nie sú pri nej (ako sme zaregistrovali) – či už v podobe citátov alebo metaoperátorov ani explicitné odkazy na pretext/y (či už ide o profanum, alebo sacrum). Keďže gros výskytov (z cca 80) sa viaže k profánnej mediálnej sfére, zameriame sa preto na ne.

- *Veľa povolaných, málo vyvolených*, platí o majstrovstvách sveta v slávnom Staples Centre. / *Áno, priveľa je povolaných* či *vtlačených, málo vyvolených*, užitočných. (Ťažký, Ladislav: Zastavte paľbu! Prosím.)

Pri tejto parémii však vidíme tiež tendenciu zapájať ju do kontextu ako frazeolexému *byť nielen povolaný, ale aj vyvolený* či *byť povolaný i/a vyvolený* s významovým posunom (stratou relácií mnoho – málo), ide teda formálno-významovú aktualizáciu:

---

a zhromaždili všetkých, ktorých našli, zlých aj dobrých; a svadobná sieň sa naplnila hosťami. Keď kráľ vošiel pozrieť si hostí, zbadal tam človeka, ktorý nebol oblečený do svadobného odevu. Povedal mu: »Priateľu, ako si sem mohol vojsť bez svadobného odevu?« On onemel. Tu kráľ povedal sluhom: »Zviažte mu nohy i ruky a vyhod'te ho von do tmy; tam bude plač a škripanie zubami.« Lebo mnoho je povolaných, ale málo vyvolených.“ (Mt 22, 1 – 14)

- Na slovenskej scéne niet politika, ktorý by si nemyslel, že práve *on je tým nielen povolaným, ale aj vyvoleným...* / Je evidentné, že skladateľ ovláda svoje kompozície do detailov, takže *je povolaný i vyvolený* interpretovať ich čím najplastickejšie a najautentickejšie.“ / Mňačko bol vynikajúci rozprávač, počúval som ho ako jediného *povolaného a vyvoleného*, dával mu za pravdu v každom slove. / S „nedorozumeniami“ sa stretávajú už aj *vyvolení a povolaní*.

K ešte výraznejšiemu odklonu od archisémy dochádza v uplatneniach, kde sa význam redukuje len na ‚výber z výberu‘:

- Ak sa *Milan Čič dostane medzi osemnástich povolaných*, je veľmi pravdepodobné, že *sa dostane aj medzi deväť prezidentom vyvolených*. / Je známe, že *veľa krajín bolo síce Bruselom povolaných*, v prvom kole *bude však vyvolených* len pár najšťastnejších. / *Z viacerých poslancov, ktorí boli povolaní* zo všetkých parlamentných strán, *v nej napokon pracovali štyria vyvolení* – Peter Kresák, Ladislav Orosz, Ivan Šimko a Pavol Hrušovský.

Iný typ aktualizácií predstavujú uplatnenia, v ktorých sa platnosť archisémy popiera/modifikuje:

- *Keď je totiž veľa povolaných* na výstavbu aquaparkov, *nebude zrejme žiadny vyvolený*. / *Všetci sme na to povolaní, nikto nie je vyvolený*. / A to len pre *hlúposť niektorých našich vyvolených a, žiaľ, povolaných*. / Po voľbách by znova zaúradovali múdre hlavy, politbyrá by znova handrkovali, *ktorá strana z volebnej koalície je tá najvyvolenejšia a ktoré politbyro je najpovolanejšie*.

Ako sme už vyššie uviedli, metaoperátory pri tejto parémii sú len sporadické a skôr výnimočné (napr. ako sa hovorí), vďaka slovesnému konektoru *platí* sme zaregistrovali aj vetnočlenskú pozíciu subjektov: Aj tu *platí* – *veľa povolaných*, málo *vyvolených*.

Z porovnania písané verzus ústne vyplýva istá korešpondencia: príslovie v rámci nášho súboru patrí z hľadiska frekvencie v korpuse do skupiny najmenej vitálnych a pokiaľ ide o úzus, hodnoty namerané cezgeneračne sú pomerne nízke: aktívne ju vo svojom úze využíva 12 % mladej generácie, 19 % strednej generácie a 19 % seniorov. Filiácia s pretextom

zo strany respondentov je však výrazná: z pohľadu mladej generácie 61 %, strednej generácie 59 %, zo strany seniorov 74 %.

2.3.5 *Kto mečom bojuje, mečom zahynie*

Pramenným zdrojom tohto príslovia je Evanjelium podľa Matúša, v ktorom sa opisuje na základe Judášovej zrady zajatie Ježiša: Tu jeden z tých, čo boli s Ježišom, vystrel ruku, vytasil meč, zasiahol ním veľkňazovho sluhu a odťal mu ucho. Ježiš mu povedal: „Daj svoj meč na jeho miesto! Lebo všetci, čo sa chytajú meča, mečom zahynú.“ (Mt 26, 51 – 52).

V najnovšom slovníku je zachytená ako parémia (SSSJ, heslo meč – palem. *kto mečom bojuje, mečom zahynie* útočník zomiera väčšinou v boji) bez uvedenia pôvodu – na rozdiel od KSSJ či staršieho lexikografického spracovania (SSJ), kde sa na pramenný zdroj odkazuje. V HSSJ je dokladovaná v dvoch podobách: *bibl* od meče zahynut ma, kdo meč bere (PP 1734); kdo s mečem boguge, od meče zahyne (ŽP 1788) *bojovník zomiera obyčajne v boji*.

Po nahliadnutí do *Lepty biblejskej mudrosti* (2019a, s. 250 – 253) vidíme, že príslovie sa v slovanských jazykoch spravidla [v ruštine je uvedené v podobe Взявшие меч – от меча (мечом) погинбнут] ustálilo v tradičnej dvojčlennej štruktúre príslovia *kto – ten*, v prvej časti buď v súlade s pretextom s ‚chytat’ sa meča, brať meč do rúk‘ – Kdor prime za meč (slovin.) / Tko sa mača laća (hvata) (chorv.) / Кто взяв меч (ukr.), alebo s verbom *bojovať* – Kto mečom bojuje (slov.) / Kdo mečem bojuje (čes.) / Kto mieczem wojuje (poľ.).

Frekvencia výskytu toho príslovia v korpuse je v porovnaní s ostatnými podstatne nižšia, resp. najnižšia (cca pár desiatok výskytov), hoci je dvojdomá – uplatňuje sa aj v náboženských komunikátoch, aj v profánnych (podstatne častejšie).

Porovnávajúc jej formálnu stránku v relácii profanum – sacrum, vidíme, že v náboženskej komunikačnej sfére ide o podobu korešpondujúcu s pretextom, resp. uplatňuje sa ako citát (aj s odkazom na príslušnú časť evanjelia (prvá ukážka), kým v profánnej publicistike sa využíva podoba zachytená v slovníkovom spracovaní (druhý príklad) – i keď aj tu vý-

nimka potvrdzuje pravidlo (v treťom korpusovom zdroji sa popri sebe vyskytujú obe podoby príslovia:

- On – ktorý je Kráľom vesmíru – neprišiel prinášať pokoj vo svete s vojskom, ale práve tým, že odmietol násilie. Toto jednoznačne povedal Petrovi na Olivovej hore: „Daj svoj meč na jeho miesto! *Lebo všetci, čo sa chytajú meča, mečom zahynú.*“ (Mt, 26, 52) (www.tkkbs.sk) / Všetko by to potom prinášalo len spokojnosť a radosť, lenže terajšie prebujnené zlo plodí opäť len zlo: ba čo viac, „kto mečom bojuje, mečom zahynie“. / ... aj biblia predsa vo svojich súradniciach spomína, že... kto mečom bojuje, mečom aj zahynie, presnejšie povedané, toto je parafrázované z biblického výroku Ježiša ... „Lebo všetci, čo sa chytajú meča, mečom zahynú...“ Mt 26, 52.

Ak sa vrátíme k *Lepte*, v niektorých slovanských jazykoch sú registrované aj varianty danej parémie – okrem ruštiny (Кто с мечом к нам войдет/придет, от меча погибнет) aj v bieloruštine (Хто з мячом прыйдзе, той ад мяча і згіне), bulharčine (Който с меч дойде при нас, от меч ще загіне) i ukrajinčine (Хто з мечем до нас прийде, від меча і загіне), čo vyplýva zo spoločného kultúrneho podložia. Podľa explikácie zostavovateľov kompendia, vplyv na tento variant v ruštine (a evidentne aj v iných slovanských jazykoch) mali filmy o Alexandrovi Nevskom, v podaní ktorého zazneli (Ivanov – Moki-jenko, 2019a, s. 250). V češtine (SČFI, 2009d, s. 456) sa zas možno stretnúť s ekvivalentom *Kdo mečem zachází, mečom / od meče (také / i) schází.*

Jazykový vplyv uvedených podôb sme zaznamenali aj v korpusových zdrojoch – výlučne v profánnych komunikátoch:

- No *ak prídete do našej krajiny s mečom, zahyniete ním.*“ (Sme, 2017). / *Kto mečom zachádza, mečom schádza,* píše sa v Biblii (Sme, 1996).

Výrazných modifikácií či aktualizácií pri tejto frazeotextéme niet. Sporadicky sa vyskytuje variantná obmena slovesa v druhej časti príslovia (umrieť/zomrieť miesto za/hynúť). Z ďalších modifikácií ešte možno spomenúť tie, ktoré reflektujú nie nevyhnutne archisému ‚útočník zomiera väčšinou v boji‘, ale širší význam ‚aktér je obeťou vlastného spôsobu konania, identických činov‘, resp. ‚čo/ako človek činí inému, to/tak sa mu to vráti‘, a teda vidíme sémantický posun smerom k prísloviu *Kto*

ako seje, tak žne / Kto čo seje, to žne – zahŕňajúci však výlučne negatívne konotácie vyplývajúce z komponentu meč v jeho štruktúre (v prvej ukážke sa modifikované príslovie uplatňuje ako frazeotextéma, v príkladoch za lomkou ako jej rezíduum v podobe frazeolexémy):

- Naši predkovia hovorili veľa múdreho a určite platí „kto *akým* mečom bojuje, *takým* zahynie“, „čo dáš, to dostaneš“ ... // „Bannon³⁵⁶ *zomrel svojím vlastným mečom*,“ komentoval pre agentúru Reuters jeho situáciu aj dlhoročný priateľ Trumpa Roger Stone. / Ale cesta supervelmoci Ameriky je predznamenaná, či už to bude skôr, alebo neskôr: *zahynie vlastným mečom*, tak ako iné veľmoci pred ňou.

Čo sa týka metaoperátorov pri tomto prísloví – ako sme vyššie uviedli – v náboženskej komunikačnej sfére sa uplatňuje ako citát (spravidla aj s príslušným uvedením evanjeliového zdroja). V profánnej publicistike odkaz na pramenný zdroj je skôr ojedinelý (pozri príklad vyššie – píše sa v Biblii), uplatňujú sa signalizátory: história hovorí / predkovia hovorili / prastará ľudská múdrosť tvrdí, že...; z tradičných substantívnych konektorov sa jedenkrát vyskytlo paremiologická špecifikácia – príslovie, zo slovesných – platí.

V rámci intrajazykového slovenského výskumu možno konštatovať, že filiáciu s pretextom si pri tejto frazeotexéme uvedomuje zo strany mladej generácie 25 % respondentov, z pohľadu strednej generácie je to 30 %, zo strany seniorov 33 %; aktívne ju vo svojom úze využíva 13 % mladej generácie, 23 % strednej generácie a 18 % seniorov. Z komparácie ústne – písané vyplýva, že v tomto prípade k výrazným kontrastom z hľadiska vitality nedochádza: v sledovanom korpuse – ako sme spomínali už vyššie – patrí spomedzi všetkých nami sledovaných prísloví k najmenej frekventovaným; v úze respondentských vzoriek má výrazne klesajúcu tendenciu v reláciách mladá – stredná generácia.

2.3.6 Lavá ruka nevie, čo robí pravá

Aj pri tejto novozákonnej parémii je kľúčovým momentom sledovanie relácie pretext – text. Uvedieme teda pramenné východisko z Matúšovho

³⁵⁶ Steve Bannon: bývalý poradca amerického exprezidenta Trumpa, ktorý bol v r. 2022 odsúdený na 4 mesiace väzenia. Bližšie pozri <https://spravy.pravda.sk/svet/clanok/715775-byvaly-trumpov-poradca-nastupil-na-vykon-trestu/>

evanjelia v širšom kontexte: Dajte si pozor a nekonajte svoje dobré skutky pred ľuďmi, aby vás obdivovali, lebo nebudete mať odmenu u svojho Otca, ktorý je na nebesiach. Keď teda dávaš almužnu, nevytrubuj pred sebou, ako to robia pokrytci v synagógach a po uliciach, aby ich ľudia chválili. Veru, hovorím vám: Už dostali svoju odmenu. Ale keď ty dávaš almužnu, *nech nevie tvoja ľavá ruka, čo robí pravá*, aby tvoja almužna zostala skrytá. A tvoj Otec ťa odmení, lebo on vidí aj v skrytosti. (Mt 6, 1 – 4)

Nahliadnuc do aktuálneho slovenského slovníka (SSSJ, heslo ľavý – bibl. *nech nevie tvoja ľavá ruka, čo robí pravá* – netreba sa chváliť dobročinnosťou; parem. *nevie ľavá ruka, čo robí pravá* chýba vzájomná informovanosť), vidíme, že táto frazeotextéma je zachytená v dvoch podobách. Podľa názoru F. Kočiša (1993, s. 201 – 205) patrí k „deviantným“ podobám, keďže pôvodne v biblickom texte bola uplatnená v inej podobe aj v inom význame, t. j. popri formálnej transformácii došlo aj k výraznému posunu významu: dávať ‚v skrytosti‘ – oproti súčasnému ‚absencia koordinácie‘. Treba však dodať, že v čase, keď lingvista upozorňoval na tento formálno-významový odklon, diferenciacia dvoch podôb a z toho vyplývajúceho významu, lexikograficky zachytená nebola, v *Malom frazeologickom slovníku* figurovala v jej novej verzii. V pôvodnej pramennej podobe ju dokladuje HSSJ, v ktorom sa zaznamenáva pod heslom ľavý (diel K – N z r. 1992): *nech newi lewa ruka, čo činy prawa* (SJ 18. st) – dobročinnosť má byť nezištná.

Je pozoruhodné, že identický významový i formálny odklon, resp. vznik novej parémie, sa v procese frazeologizácie realizoval aj v iných jazykoch, napr. *Levá ruka neví, co dělá pravá / Levice neví, co dělá pravice* (čes.); pol. *Lewa ręka nie wie, co czyni prawa* (pol.); rus. *Левая рука не ведает (не знает), что делает правая* (rus.); *Ne zna ljevica što čini (radi) desnica* (chor.); *One's left hand does not know what one's right hand is doing* (angl.); nem. *Die linke Hand weiß nicht, was die rechte tut.*³⁵⁷ – s archisému ‚chýba vzájomná informovanosť‘ (ľudia ‚jednajú, mluví rozporně, nekoordinovaně a navenek zmateně‘; ‚о людях, коллективах, или организациях, чьи действия отличаются непоследовательностью‘ atď.). Zrejme teda nejde ani tak o deviáciu, ale o iný jav – polysémiu, keď sa pri tejto jednotke v procese jej sekula-

³⁵⁷ Príklady čerpáme z Lepty biblejskej mudrosti (Ivanov – Mokijenko, 2019b, s. 71 – 73), definíciu v ruštine detto; definíciu v češtine pozri SČFI 4, s. 433.

rizácie ‚utajenosť, skrytosť‘ posunula a modifikovala smerom k neinformovanosti, nejednotnosti, nekonzistentnosti v konaní či až protirečivosti.

Na základe uvedených skutočností bolo pre nás smerodajné všímať si danú/dané jednotky v korpusových zdrojoch – najmä vo vzťahu *sacrum* – *profanum*.

Analýza korpusových textov potvrdzuje, že táto jednotka sa uplatňuje v oboch podobách aj významoch, častejšie – vo všeobecnosti – s významom ‚absencie koordinácie‘. S oporou o východiskový prameň sa objavuje preferenčne v náboženskej komunikačnej sfére, ale jej uplatnenie je sporadicky prítomné aj v sledovaných printových komunikátoch profánnych (v takýchto prípadoch je kognícia východiskového významu explicitne vyjadrená), a naopak, sporadicky sa v komunikátoch z náboženskej komunikačnej sféry využíva na vyjadrenie absencie koordinácie (príklady na dvojitou lomkou):

- Ideálne by – biblicky parafrázované – „*nemala ľavá ruka vedieť, čo dáva pravá*“, ale reálne – je lepšie pomôcť dobrej veci, hoci sa tam napríklad aj objaví logo prispievateľa... / ... je to šľachetný skutok, ktorý si zaslúži obdiv, hoci Písmo dôrazne upozorňuje, že keď dávaš nejaký dar, rob to tak, aby *tvoja pravá ruka nevedela, čo robí ľavá*. // „Hovorí, že na ministerstve výstavby a regionálneho rozvoja pravá ruka nevie čo robí ľavá.“ (www.tkkbs.sk) / „Teraz je v tom taký chaos, že ľavá ruka nevie, čo robí pravá,“ vysvetľuje problémy Nataša Hosnedlová z Charity Komárno. (www.tkkbs.sk)

Keďže *gros* textov pochádza z profánnej sféry, v ktorej sa daná parémia uplatňovala, zameriame sa preto na jej realizačné podoby detailnejšie. Väčšinou išlo o „klasické“ využitia danej parémie (príklady pred lomkou), prípadne o modifikácie na úrovni oscilácie zápor / klad (prípadne spolu s intenzifikáciou – vložením modálneho slovesa):

- V tomto prípade ide o typickú situáciu, „keď *pravá ruka nevie čo robí ľavá* – ani sa nenazdáme a začnú sa výkopové práce“, konštatuje Simon. / Keď vidíme, že zasahujúce zložky neraz fungujú tak, akoby *ľavá ruka nevedela, čo robí pravá*, aj v takom prípade je zázrakom, že sa nič vážne nestalo. / EIT bude virtuálna sieť, ktorá má spájať najlepšie mozgy v Európe a pomáhať im s výmenou informácií, aby *pravá ruka*

vedela, v čom báda ľavá. / Demokratická tajná služba musí byť predsa prístupná rozumnej kontrole a jej pravá ruka musí vedieť, čo robí ľavá.

Iným typom sú modifikácie, ktoré možno považovať za aktualizácie vďaka výraznejšiemu významovému posunu (aj formálnemu), napr. nie význam ‚absencie koordinácie‘, ale ‚dezorientovanosti‘ (prvý a druhý príklad); prípadne dochádza k ‚rozbitiu / fragmentácii‘ pôvodnej štruktúry na vyjadrenie zámernej ‚schizofrénie‘ či pokrytectva v duchu inej parémie (*Vodu káže, víno pije*) – tretí príklad:

- Dnes totiž nik nevie so zárukou určiť, kde je sever, miliardy ľudí nevedia, ktorá ruka je ľavá a ktorá pravá, čo je zlo a čo dobro. / Miliardové investície do informačných systémov sa po 15 rokoch prejavili tak, že Sociálna poisťovňa nevie, ktorú ruku má ľavú, a ktorú pravú. // Alebo keď sa majú prekryť vlastné nečisté ruky: pravá sa zvelebuje – proslovensky – dvíha ku Kriváňu a Devínu, a ľavá – proslovensky? – upevňuje svoju moc a privatizuje a podpisuje nákup vyše dvojmiliónového auta akémusi vysokému úradníkovi, ktorý sa nevie zmestiť do kože!

Metaoperátory v profánnych komunikátoch nie sú početné ani pestré (napr. ľudovo povedané; sporadicky aj s odkazom na pôvod: biblicky povedané); absentujú aj substantívne konektory či typické sloveso platí. Vetnočlensky sa daná parémia uplatňuje v pozícii subjektovej nepríznačkovej aj ako vytýčený vetný člen (V slovenskom futbale stále totiž ľavá ruka nevie, čo robí pravá... / ... pravá ruka občas nevie, čo robí ľavá, je aj prípad troch sninských škôl Stredného odborného učilišťa.

V rámci intrajazykového slovenského výskumu možno konštatovať, že filiáciu s pretextom si pri tejto frazeotexéme uvedomuje zo strany mladej generácie 32 % respondentov, z pohľadu strednej generácie je to 26 %, zo strany seniorov 45 %; aktívne ju vo svojom úze využíva 12 % mladej generácie, 31 % strednej generácie a 38 % seniorov. Na margo komparácie ústne verzus písané: parémia patrí k stredne frekventovaným, teda v písaných komunikátoch je živá (najmä vďaka komunikátom profánnej sféry, v ktorej sa uplatňuje spravidla v jej sekularizovanej podobe a význame). Ako z uvedených sociolingvistických štatistík vyplýva, najviac ju s prameňom spájali seniori, v úze ktorých bola zároveň aj najživšia.

Pokiaľ ide o frazeosémantickú kompetenciu, možno konštatovať, že ju respondenti cezgeneračne poznajú v oboch významoch.

2.3.7 *Nehádzzte perly sviniam*

Uvedená parémia sa viaže k jednému z novozákonných textov – Evanjeliu podľa Matúša: Nedávajte, čo je sväté, psom a *nehádzte svoje perly pred svine*, aby ich nohami nepošliapali, neobrátili sa proti vám a neroztrhali vás. (Mt 7, 6). Ide teda o parémiu citátovú. V imperatíve sa v koordinácii ocitajú pomenovania odlišných zvierat. Vysvetlenie, prečo práve ony, nachádzame v časti *Zvieratá v Biblii* v *Novom biblickom slovníku* (Douglas, 2009 s. 1159 – 1160), v ktorej sa uvádza, že pokiaľ ide o tieto druhy, považovali sa za nečisté: Izraeliti mali zákaz jesť bravčové z dvoch základných hygienických dôvodov: sviňa ako saprofág (Slovník cudzích slov – SCS: živočích živiaci sa hnijúcimi látkami, zvyškami rastlín al. živočíchov) jednak mohla byť v tej súvislosti potenciálnym nositeľom nákazy a aj ju prenášať, jednak z dôvodu možnej prítomnosti pásomnice spôsobujúcej trichinózu (SCS: parazitárne ochorenie ľudí a zvierat spôsobené cudzopasníkom svalovcom stočeným *Trichinella spiralis*), nachádzajúcej sa v svalovine bravčového, ktorá bez patričnej tepelnej úpravy (na čo sa prišlo až v 20. storočí) môže viesť k úmrtiu. Pokiaľ ide o psov, nepovažovalo sa za nečisté zviera kvôli tomu, že likvidovalo odpadky, ale svojou podstatou – išlo zrejme o polodivoké psy potulujúce sa okolo mestských hradieb a čakajúce na odpadky alebo mŕtvoly. Prvá časť tohto príkazu – „Nedávajte, čo je sväté, psom“ sa vysvetľuje aj v komentári Svätého písma³⁵⁸ (komentár J. Heribana – Sväté pismo, 1996, s. 2146), t. j. „*obetné mäso sa nesmelo hodiť psom*“; v druhej časti perla – podľa A. Novotného (1956, s. 621) predstavuje drahocennú vzácnosť ako obraz Božieho kráľovstva, hodnoty ktorého nesmú byť ohrozené a znesvätené nehodnými ľuďmi (1956, s. 621).

V SSSJ je zaznamenaná pod heslom perla ako frazeolexéma – aj spolu s označením pôvodu: bibl. *hádzat perly sviniam* dávať niečo cenné tomu, kto si to nevie vážiť, oceniť. Pôvodná podoba príslovia lexikograficky zaznamenaná nie je, avšak evidentne daná slovesná frazéma vznikla prá-

³⁵⁸ K príslušnej časti J. Heriban ďalej uvádza: „Na tejto vete spočíva aj disciplína v držaní tajomstva v prvotnej Cirkvi. O tajomstvách viery nehovorili pred nekresťanmi.“

ve na báze frazeotextémy *Nehádzte perly sviniam*, teda na základe frazeologickej derivácie. Obe podoby – frazeotextéma i frazeolexéma – sa zhodne ustálili aj v iných (slovanských i neslovanských jazykoch)³⁵⁹.

Nás v reláciách profanum – sacrum zaujímali viaceré aspekty: jednak vo vzťahu všeobecné – špecifikujúce z hľadiska archisémy, jednak smerom k frekvenčnému pomeru uplatňovania oboch štruktúrne typologicky odlišných jednotiek v korpusových zdrojoch vo všeobecnosti či s ohľadom na odlišné komunikačné sféry. Na základe analýzy komunikátov možno konštatovať v podstate neprekvapujúce, skôr očakávané zistenia:

– v komunikátoch náboženskej sféry sa uplatňuje/uplatňujú uvedené jednotky špecifikujúco, t. j. pertraktujú sa otázky viery; preferenčne v podobe frazeotextémy (spravidla ako citát v rámci celej evanjeliovkej pasáže), sporadicky ako frazeolexéma, napr.:

- Pritom nie je krásne vidieť Boha, ako zasieva na všetky strany a nepočíta, nešpekuluje, neplánuje, nerobí krivky, grafy, nejde mu o zisk? Len putuje a márnотratne zasieva, rozhadzuje. Do vetra ponúka perly a *pred svine ich zakázal hádzať*. Lebo ide o vzácne drahokamy Božieho slova. Akoby mu bolo jedno, čo s nimi človek spraví, akoby mu bolo jedno, aký je to človek, ktorému ich ponúka. (Katolícke noviny);
- v profánnych komunikátoch sa uplatňuje v jej zovšeobecnenom význame preferenčne ako frazeolexéma, napr.:
- Nemá viac chuť „*hádzat perly sviniam*“. / „Poznáte to o *hádzaní periel sviniam*,“ pýtal sa seba i nás Peter Hajšo. / Rečník drzo povedal publiku, že *hádze perly sviniam*. / ... mnoho ľudí tak nadšene sa pustí do nejakého zápalistého boja, že častokrát zabúda, že tento zápas, síce nie je zbytočný, ale *netreba hádzat perly pred svine*.

Z nemnohých modifikácií, ktoré sa v korpusových zdrojoch vyskytli, možno spomenúť: formálne obmeny pri zachovaní archisémy (okazionálna variantnosť lexikálna – prvá ukážka; syntakticko-morfologická – druhý príklad); z aktualizáčnych alúziu (tretí príklad) a antitexty – príklady za dvojitou lomkou:

- Na článok Public art nemá v Bratislave dlhý život by zatvrdnutému pesimistovi (a možno nielen jemu) nenapadlo reagovať inak než výrokom „*dajte sviniam perly*“. / Je však možné, že dopadnú ako Simpsonovci, *perla hodená sviniam*, ktorú si nejaký ignorant dovolil z vy-

³⁵⁹ Bližšie pozri Leptu biblejskej mudrosti (Ivanov – Mokijenko, 2019a, s. 40 – 41).

sielania stiahnuť. / To však vôbec nie je na škodu, v tomto prípade totiž stopercentne platia *slová výroku o perlách a sviniach*. // Boli to *perly, ktoré treba len sviniam hádzať*. / Najviac *perál jazyka práve od sviň pochádza*. / Konečne máme už aj my *boháčov, čo si môžu dovoliť hádzať perly sviniam*.

Z analýzy korpusových zdrojov zároveň vyplýva (aj vo vzťahu k vyššie uvedenému), že: pokiaľ ide o variantnosť väzby (pred svine/sviniam) v tom-ktorom type textov, predložková väzba je príznačná pre náboženské texty, inštrumentálna pre profánne; čo sa týka frekvenčného zastúpenia frazeotextém a frazeolexém, pomer je cca 1:4 v prospech frazeolexém. Treba však dodať, že na tejto štatistickej komparácii sa okrem náboženskej sféry výrazným spôsobom „podpisalo“ dielo Blahoslava Hečka s rovnomeným názvom *Nehádzte perly sviniam*, ktoré bolo na stránkach tlače prezentované či pertraktované.

Pokiaľ ide o metaoperátory, keďže v profánnych komunikátoch sa uplatňuje spravidla derivát príslovia, tie sú skôr sporadické: zo substantívnych konektorov výrok, porekadlo, slovo, (pozri aj ukážky vyššie), odkazy na pramenný zdroj sú tiež ojedinelé (Ježišove slová, biblicky povedané), napr.

- „Dúfam, že sa mýlim a *porekadlo* „načo hádzať perly sviniam“, sa nepotvrdí,“ uzavrel Juraj Horkaj. / Potom som pochopil *Ježišove slová* „Nehádzte perly sviniam“, že niektorí ľudia jednoducho ešte nedozreli, nepochopili. / Za ničiteľa, ktorý zapredal múzu hudby Euterpé prchavému pozlátku reklamy a *biblicky povedané*, hádzal perly sviniam.

V rámci intrajazykového slovenského výskumu možno konštatovať, že filiaciu s pretextom si pri tejto frazeotexéme uvedomuje zo strany mladej generácie 61 % respondentov, z pohľadu strednej generácie je to 59 %, zo strany seniorov 74 %; aktívne ju vo svojom úze využíva 12 % mladej generácie, 19 % strednej generácie a 19 % seniorov. V komparácii ústne verzus písané v tomto prípade možno konštatovať do istej miery kompatibilitu: uvedená jednotka – či už v podobe frazeotextémy alebo frazeolexémy nie je – v komparácii s ostatnými – výrazne vitálna ani v písaných textoch, ani v úze probandov. Jej príslušnosť k náboženskej komunikačnej sfére reflektuje vysoké percento kontinuálnej cezgeneračnej filiacie s pretextom zo strany probandov.

2.3.8 *Viera hory prenáša*

Na margo tejto parémie treba hneď v úvode zdôrazniť, že je špecifická z viacerých dôvodov. Začneme však aspektom pretext – text. Vzťahuje sa k Evanjeliu podľa Matúša³⁶⁰: Keď boli učeníci s Ježišom sami, pristúpili k nemu a spýtali sa ho: Prečo sme ho nemohli vyhnat' my? On im povedal: „Pre svoju malú vieru. Veru, hovorím vám: Ak budete mať vieru ako horčičné zrnko a poviete tomuto vrchu: »Prejdi odtiaľto ta!« – prejde. A nič vám nebude nemožné.“ (Mt 17, 19 – 20)

Ako je zrejmé z oboch uvedených evanjeliových pasáží, v pretekte takéto spojenie nenájdeme, a teda nejde o citátovú parémiu. Ustálila sa ako príslovie v jazykoch až neskôr. V slovenských lexikografických dieľach je zaznamenaná diferencovane, porov. SSSJ, heslo hora: *Láska hory prenáša* – ľubostný cit prekonáva všetky prekážky; v Peciarovom slovníku (SSJ) je pri hesle hora zachytená aj vo variantnej podobe *Láska/viera hory prenáša* – s významom ‚zdolá všetky prekážky‘. S ohľadom na existenciu spoločného štátu, a teda aj podmienok vzájomného vplyvu na jazyk, sme nahliadli aj do 4. zv. *Slovníka české frazeologie a idiomatiky* (Čermák a kol., 2009d). S významom ‚zdolávanie všetkých prekážok‘ sa stretáme pri samostatných heslách (láska, víra): pri prvej podobe *Láska hory přenáší* (s. 423) však nachádzame odkaz na starší zdroj pôvodu – lat. *Nihil difficile amanti* (M. T. Cicero); pri hesle *víra – Víra hory přenáší* – je uvedený pôvod biblický: Prvý list Korint'anom 13, 2 (s. 959 – 960). Je evidentné, že v slovenčine i češtine sa táto podoba príslovia ustálila vo variantnej podobe (na rozdiel napr. od ruštiny).

F. Kočiš (1993) považuje formálnu podobu príslovia s komponentom *láska* za významovú deviáciu (na základe nepresného či svojvoľného výkladu daného pretektu), zároveň – odvolávajúc sa na Prvý list Korint'anom – cituje príslušnú pasáž, v ktorej sa láska v súvislosti so silnou vierou spomína v inom kontexte: „A keby som mal dar prorocstva a poznal všetky tajomstvá a všetku vedu a keby som mal takú silnú vieru, že by som vrchy prenášal, a lásky by som nemal, nič by mi to neosožilo.“ (1 Kor 13, 2). Záver textu (Hymnus na lásku – 13, 13) znie: „A tak teraz ostáva viera, nádej, láska, tieto tri; no najväčšia z nich je láska.“ Nazdá-

³⁶⁰ Pozri aj: Ježiš im na to povedal: „Veru, hovorím vám: Ak budete mať vieru a nebudete pochybovať, urobíte nielen to, čo sa stalo s figovníkom, ale keby ste aj tomuto vrchu povedali: »Zdvihni sa a hod' do mora,« stane sa to. A dostanete, o čo budete s vierou prosit' v modlitbe.“ (Mt 21, 21 – 22)

vame sa, že práve tieto slová Pavla sú podnetom či motiváciou k tomu, aby vo frazéme alternoval komponent *viera* s lexémou *láska* – až neskôr sa preferenčne vo vedomí používateľov (zrejme aj pod tlakom politického režimu, keď boli nežiaduce akékoľvek filiácie na náboženstvo) ustálil komponent *láska*. Dosiaľ je vo vedomí slovenských používateľov jazyka, ako to dokladujú korpusové zdroje, podstatne živšia podoba s lexémou *láska* ako variant s komponentom *viera*. Po zadaní do jednoduchého vyhľadávania, teda pri jej základnej nemodifikovanej podobe s jedným alebo druhým variantným komponentom, vidíme cca štvornásobne vyšší výskyt.

Ako sa to odráža, resp. diferencuje v rámci jednotlivých komunikačných sfér? Zovšeobecňujúco možno povedať, že obe podoby sú dvojdomé (samozrejme v oblasti sacrum sa s komponentom *viera* uplatňuje vo význame *viera* v Boha, kým v oblasti profanum je to *viera* v človeka), čo nám zároveň potvrdzuje aj náš názor, že nejde o deviáciu, ale o variantnosť:

- Nuž, *láska* hory prenáša, dokonca i tá boľavá, neopätovaná, *láska* plná utrpenia. (Katolícke noviny) / Svätého Pavla veľmi často citujú napríklad na svadobných oznámeniach, je to ten legendárny Prvý list Korint'anom XIII. hlava, kde *láska* hory prenáša. (www.tkkbs.sk) / Zbytočne sa nehovorí, že *láska* hory prenáša. (Blumentál) // „Ešte stále je v hre 27 bodov. Všetko je možné a náš odstup nevnímam ako nepreklenuteľný,“ citoval 26-ročného Sylvestra web Nordbayern.de, autor v perexe pripomenul príslovie, že *viera* hory prenáša. / ... víťazstvo No Time To Lose pod vedením Josefa Váňu ml. obsadil až piatu priečku, druhý najväčší adept na celkový triumf Ange Guardian so slovenským džokejom Jiřím Kouskom bol v Pardubiciach šiesty. „Ja som Tziganovi veril. A *viera* hory prenáša,“ uviedol po svojom triumfe Jan Faltejsek...

V korpusových zdrojoch nachádzame tendenciu aktualizovať danú parémiu prostredníctvom nahrádzania komponentu *láska* inými substantívami (trpezlivosť, sila slova, humor, sentiment, posolstvo, pocit) – až po model slovesnej frazeolexémy s lexikálne-premenlivým komponentom, ktorý je životným subjektom (XY), agansom deja: zachováva význam ‚prekonania prekážok‘ a obraz (v oboch typoch komunikátov), napr.:

- Iste, silný *premiér môže aj hory prenášať*. / ... vtedy sme boli do seba zalúbení a *boli sme ochotní jeden pre druhého hory prenášať*. / Keď má niečo nazlostí, *dokážem hory prenášať*. // Aby spevnelo predsa vzatie už nikdy viac nedať sa prekvapiť, zaskočiť, zastrašiť, klesnúť na duchu a zapochybovať – ale *hory prenášať*. (Katolícke noviny) / Chýba jej opravdivá iskra, motor, ktorý by lákal a znútra motivoval „*hory prenášať*“ (Katolícke noviny) / „V škole je mladý, ambiciózný, mladistvý a flexibilný učiteľský zbor, verím, že nám budú veriť aj rodičia, potom *dokážeme aj hory prenášať*.“ (www.tkkbs.sk)

Aj v súvislosti s touto parémiou možno hovoriť o aktualizáciách smerujúcich proti pôvodnému významu, teda o antitextoch – samozrejme len v profánnych komunikátoch, napr.:

- *Láska prenáša nielen hory, ale aj pohlavne prenosné choroby*. / *Láska prenáša hory, alkohol autá do priekopy*. / *Nielen láska, ale aj zemetrasenie hory prenáša*.

Táto parémia je zaujímavá aj z hľadiska aspektu konkretizácie či uvádzania prameňa. Vo všeobecnosti – v oboch komunikačných sférach sa predpokladá všeobecná známosť pôvodu, a teda spresňujúci odkaz na konkrétny pretext je (aj v oblasti sacrum) skôr výnimočný. Pokiaľ ide o tradičné metaoperátory, využíva sa (v profánnej sfére) fráza *ako sa hovorí*, či pasivizovaný tvar verba dicendi *hovoríť* či *vravieť*. Z typických substantívnych konektorov je to sporadicky príslovie či porekadlo a múdrosť.

V relácii písané ústne v rámci intrajazykového slovenského výskumu možno konštatovať, že filiáciu s pretextom si pri tejto frazeotexéme uvedomuje zo strany mladej generácie 62 % respondentov, z pohľadu strednej generácie je to 52 %, zo strany seniorov 55 %; aktívne ju vo svojom úze využíva 22 % mladej generácie, 32 % strednej generácie a 31 % seniorov. Na margo dotazníkových výskumov však treba poznamenať, že respondentom bola v dotazníkoch predložená na posúdenie v podobe bez variantnej podoby láska, čo zrejme zvýšilo štatistické údaje smerom k uvedomovaniu si pramennej bázy, a, naopak, mohlo znížiť ich reflexiu smerom k posúdeniu aktívnemu úzu.

2.3.9 Kto nepracuje, nech neje

Uvedená, v našej podkapitole posledná, frazeotextéma má z hľadiska linearity pretext – text tiež osobitné postavenie, a preto uvedieme celú pramennú pasáž, v kontexte ktorej sa nachádza. Vzťahuje sa k apoštolskému listu, konkrétne ide o Druhý list Solúnčanom, v ktorom sa píše: Ved' sami viete, ako nás treba napodobňovať, lebo sme nežili medzi vami neporiadne, ani sme nejedli niečí chlieb zadarmo, ale vo dne v noci sme ťažko a namáhavo pracovali, aby sme nikomu z vás neboli na ťarchu. Nie že by sme na to nemali právo, ale chceli sme vám seba dať za vzor, aby ste nás napodobňovali. Ved' aj keď sme boli u vás, prikazovali sme vám toto: *Kto nechce pracovať, nech ani neje* (2 Sol 3, 6 – 10)

V slovenských lexikografických dielach je síce táto parémia zachytená (napr. SSSJ, heslo *kto: kto nepracuje, nech neje*), ale bez vysvetlenia významu. V tomto prípade možno súhlasiť s F. Kočišom – s jeho názorom o istej deviácii; vynechanie modálneho slovesa v prvej časti súvetia *Kto nechce pracovať*... posúva totiž pôvodný význam od odsudku príživníctva/parazitizmu do iných sfér – menovaný autor hovorí dokonca o „sociálnej lži“ (Kočiš, 1993, s. 202), čo možno dokumentovať aj na základe pokračovania listu, v ktorom sa explicitne zdôrazňuje, že ani v prípade neuposlúchnutia príkazu dotyčných nemožno považovať za nepriateľov, ale bližných hodných napomenutia.³⁶¹

Pri tejto parémii došlo oproti pramennému zdroju k formálnej, a tým aj k výraznej významovej zmene nielen v slovenčine, ale aj v iných slovanských či neslovanských jazykoch: *Кто не работает, тот [да] не ест* (rus.) / *Ko ne radu, maj ne jede* (srb.) / *Kto nie pracuje, ten nie je* (pol.) / *Kdo nepracuje, ať nejí* (čes.) / *Tko ne radi, neka [i] ne jede* (chorv.) / *El que no trabaja, no come* (špan.) / *Qui ne travaille pas, ne mange pas* (fr.) (Ivanov – Mokijenko, 2019b, s. 62 – 64). Ako sa v *Lepte*, v tomto kompendiu biblických frazém uvádza³⁶² (s. 62), v časoch existencie ZSSR

³⁶¹ Lebo počúvame, že medzi vami niektorí žijú neporiadne, nič nerobia, iba sa zháňajú za zbytočnosťami. Takýmto prikazujeme a vyzývame ich v Pánu Ježišovi Kristovi, aby pokojne pracovali, a tak jedli svoj chlieb. Ale vy, bratia, neochabujte v konaní dobra. Ak niekto neposlúchne naše slovo v liste, toho si poznačte a nestýkajte sa s ním, nech sa zahanbí. No za *nepriateľa ho nepovažujte, ale napomínajte ho ako brata*. (2 Sol 3, 11 – 15)

³⁶² „В русском языке в советское время пословица была переосмыслена как основной принцип социализма и даже вошла в Моральный кодекс строителя

bola táto parémia považovaná za základný princíp socializmu a bola dokonca zahrnutá do „*Morálneho kódexu budovateľa komunizmu*“, súboru zásad komunistickej morálky formulovaných v Programe Komunistickej strany Sovietskeho zväzu v roku 1961.

Sledovanie života tohto príslovia v mediálnej sfére v linearite pretext – text – posttext bolo preto obzvlášť zaujímavé najmä v relácii profanum – sacrum. V korpusových zdrojoch túto frazeotextému nachádzame v oboch podobách, avšak možno generalizujúco konštatovať, že doménou pôvodného pretextu *Kto nechce pracovať...* je náboženská komunikačná sféra (citujú sa často celé pasáže z príslušného prameňa), kým podoba ustálená v jazyku *Kto nepracuje, nech neje* sa udomácnila v profánnej publicistike (v nej je aj podstatne vitálnejšia). Samozrejme, toto konštatovanie potvrdzujú ojedinelé výnimky – v nasledujúcej ukážke sa na základe autorského zásahu, dôvetku inkorporovaného do formálnej štruktúry príslovia, revitalizuje pôvodný význam (odsúdenie parazitizmu):

- *Kto nepracuje a pracovať môže, nech neje!* (Domino Fórum)

Aj pri tejto parémii sme sa stretli – výlučne v profánnych komunikátoch – s tendenciou pretvárať ju za účelom zakomponovania do intratextu len na základe formálnej prestavby bez zmeny významu (prvý príklad), alebo aj so snahou o významový posun na základe vloženia komponentu *tu* do jej štruktúry (ukážka druhá):

- *Predsa neexistuje, aby kto nepracoval, jedol. / Silou Slovenskej krajiny je práca a kto tu nepracuje, ten tu nebude ani jesť.*

Tak ako pri parémii *Kto druhému jamu kope, sám do nej spadne*, aj pri tomto prísloví sa prejavuje zo strany používateľov kreativita – úsilie o priamy antitext, ktoré je vo väčšej či menšej miere originálne či vtipné, a to na základe zásahu do jednej, prípadne oboch jej častí:

- *Kto nepracuje, má. / Kto nepracuje, nech nepije! / Kto nepracuje tak kritizuje. / A ten, kto nepracuje, nech len ticho závidí... / Kto nepracuje riadne, väčšinou kradne. / Kto čestne nepracuje, nad pomery žije. / Kto nepracuje jasá, lebo výborne má sa.*

V súlade s diferencovaným uplatňovaním dvoch podôb príslovia možno badať aj do istej miery odlišné využitie metaoperátorov. V náboženských komunikátoch – ako sme vyššie konštatovali – sú citované pretexty aj s odkazmi na biblický zdroj: *Svätý Pavol povedal, že; Svätý Pavol napomína kresťanov... , apoštol pripomína pravidlo...*

V profánnej publicistike ako tradičný substantívny konektor funguje najmä *heslo*, sporadicky aj príslovie, zásada, názor, princíp, presvedčenie, myšlienka, aforizmus, floskula, imperatív. Pri niektorých z uvedených konektorov je zo strany používateľa zrejmä potreba špecifikovať ich ideologické podložie, a tak sú rozvíjané atribútmi: *propagandistické, stranícke heslo, marxistická floskula*. Atribúty tohto typu sa špecifikujúco vzťahujú aj priamo na frazeotextému: *bolševické, revolučne znejúce* a pod.

Substantívne konektory umožňujú zapojiť parémiu (tak, ako sme to uvádzali na príkladoch predchádzajúcich prísloví) do intratextu ako atribútovú vedľajšiu vetu (... *stranícke heslo, že kto nepracuje...*), ale aj vo vetnočlenskej pozícii (Tu sa realizovala *marxistická floskula* „kto nepracuje, nech ani neje“). Ako substantivizovaný celý panelový blok sa frazeotextéma môže uplatniť v pozícii objektovej (Na povestné „Kto nepracuje, nech neje!“ podľa nej celkom úspešne *nadväzuje* aj vládna stratégia zamestnanosti...) alebo subjektovej – vďaka typickému slovesnému konektoru *platíť* (Dnes už celkom neplatí ani známe „Kto nepracuje, nech neje“, čím ďalej tým viac sa uznáva, že každý občan má nárok na nepodmienený základný príjem.).

Zaujímavé bolo sledovať, či (a ako) pôvod tohto pretextu reflektujú autori profánnych komunikátov, a preto uvedieme tie ukážky, ktoré sme v korpuse našli (aj v širšom kontexte):

- Keď niekto pracovať nechce, *ako sa v Biblii píše, kto nepracuje, nech neje*, či je biely, čierny, ružový, oranžový, to je úplne jedno. / Cestou k naplneniu *biblického Kto nepracuje, nech neje* však nie je komunistická utópia, ale racionálna politika založená na dôvere v jednotlivca. / Ale druhú polovicu *biblického imperatívu* dodržiavali dôsledne, veď stále platilo *bolševické „Kto nepracuje, nech ani neje!“*, hoci súdruhovia ani netušili, že aj to je citát z Písma.

Ako vidieť, v uvedených komunikátoch z korpusových zdrojov sa síce odkazuje na pôvod pretextu, avšak podoba príslovia s ním nekorešponduje, resp. autori si neuvedomujú posun významu v jazyku ustálenej

a lexikograficky zachytenej verzii – ideologicky „zneužitej“ na základe formálneho zásahu do jej komponentového zloženia, a teda, že *nejde o citát* z Biblie.

V rámci intrajazykového slovenského výskumu možno konštatovať, že filiaciu s pretextom si pri tejto frazeotexéme uvedomuje zo strany mladej generácie 18 % respondentov, z pohľadu strednej generácie je to 10 %, zo strany seniorov 22 %; aktívne ju vo svojom úze využíva 27 % mladej generácie, 57 % strednej generácie a 57 % seniorov. Z komparácie ústne – písané vyplýva, že parémia patrí v sledovanej sfére k živým prísloviám (hoci nie k najfrekvencovanejším) a korešponduje (na rozdiel od mladej generácie) s úzom respondentov, ktorí v rámci spoločensko-politických reálií konfrontovaní s ňou boli – explicitne (seniori) alebo aj v rámci posttotalitnej epochy implicitne sú (stredná generácia). V každom prípade, ne/uvedomovanie si jej pramenných východísk (v kontexte ideologického puncu) neprekvapuje.

Zhrnutie

Na základe analýzy nášho materiálového podložia (v súlade s našimi zámermi) vyplynuli viaceré zistenia.

Vo vzťahu *pretext* smerom k *textu* sme mohli pozorovať reflex v jazyku z viacerých hľadísk:

- formálna stránka: identická či takmer identická podoba, ktorá sa v jazyku uplatnila [*Všetko má svoj čas; Nehádzte perly sviniam; Mnoho (je) povolaných, málo (je) vyvolených; Kto hľadá, nájde; Ako kto seje, tak bude žať* atď.], až po disparátnosť (*Zakázané ovocie najlepšie chutí*) so zachovaním významu pramenného podložia; variantná podoba späť s vývinom jazyka (*Viera/láska hory prenáša*);
- významová stránka: identická formálna podoba – odklon od pretextu (v zmysle evanjelia) nereflektujúci kontextualitu – historický, situačný kontext pôvodnej tautológie (*Kto nie je s nami, je proti nám*); takmer identická podoba – odklon od pretextu spôsobený vynechaním kľúčového komponenta (*Kto nechce pracovať, nech ani neje* verzus *Kto nepracuje, nech neje*); takmer identická podoba – polysémia späť s vývinom jazyka (*Lavá ruka nevie, čo robí pravá*).

Z aspektu kultúrnej pamäti sme si nemohli nevšimnúť aplikačnú prax: absenciu jednak lexikografického zachytenia niektorých nami sledovaných textov/prísloví [*Mnoho (je) povolaných, málo (je) vyvolených; Lahšie prejde ťava udom ihly, ako...*], jednak explikácií (*Kto nepracuje, nech neje; Kto nie je s nami, ide proti nám* – v druhom prípade len s uvedením, že ide o politické heslo), jednak signalizácie (väčšinou) pôvodu.

V reláciách *text* – *posttext* sme pozorovali:

- jednak funkčnú separáciu frazeolexém z frazeotextém aktuálne aj lexikograficky registrovaných, teda už uzuálnych podôb (*zakázané ovocie; hádzať perly sviniam*) ako frazeologických derivátov, ale aj kontextuálnych – neuzuálnych [napr. *kopať jamu niekomu (spadnúť do nej); siať vietor, žať búrku; byť nielen povolaný, ale aj vyvolený; byť schopný aj hory prenášať; byť nielen chlebom (prácou a pod.) živý; byť/nebyť doma prorokom*];
- jednak vyšší aktualizačný potenciál niektorých parémií, dokonca na báze istých inovačných modelov, napr. obmenou druhej časti vetnej štruktúry (*Lahšie prejde ťava udom ihly, ako... / Kto druhému jamu*

kope... / Kto nepracuje...), obmenou komponentu v štruktúre parémie – substantíva (Nielen ... je človek živý) či verba (Kto ... s nami, ... proti nám).

Treba dodať, že pragmatický rozmer zo strany používateľov jazyka sa najvýraznejšie uplatňoval pri modifikáciách parémii, na čom výrazne participovala práve kontextualita: či už išlo o potrebu zapojenia do kontextu v rámci komunikátov, alebo o intencionálny zámer aktualizovať príslovie ako prejav kreativity (originality).

Z komparácie *sacrum – profanum* vyplynulo, že všetky nami sledované príslovie sú jednak dvojdomé, t. j. vyskytujú sa v oboch komunikačných sférach, jednak vo všeobecnosti možno konštatovať, že si ich „spriatizovala“ profánna komunikačná sféra. Rozdiely z hľadiska uplatnenia jednotlivých komunikátov však predsa len vidieť: v oblasti *sacrum* sa vo väčšej miere odkazuje na pramenný zdroj (aj konkretizačne sa špecifikuje tá-ktorá časť z Biblie), kým v oblasti *profanum* sa s nimi narába voľnejšie, čo sa odráža aj vo využití metaoperátorov.

Pokiaľ ide o metaoperátory vo vzťahu k jednotlivým parémiami, pozorovali sme tiež isté rozdiely z hľadiska kvantity aj kvality: pri niektorých sa realizujú v menšej miere, čo súvisí jednak s ich štruktúrou (príslovie s formálnou podobou vety – napr. *Všetko má svoj čas, Nikto nie je doma prorokom*), ale aj s tendenciou modifikovať ich za účelom bezproblémového zapojenia do kotextu (zmena frazeotextémy na frazeolexému). Mimochodom, zapojenie do kotextu: ak J. Nižníková svojho času konštatovala, že aj frazeotextémy plnia rozličné vetnočlenské funkcie – uvádza príklady na subjekt/objekt vety, nezhodný atribút, príslovkové určenie, doplnok a dodáva, že ako súčasť prísudku sa uplatňujú len vetné štruktúry s elipsou verba finita (1993, s. 295) –, na základe našich príkladov možno jej postrehy potvrdiť (s výnimkou doplnku, ktorý sme v našom materiáli nezaznamenali). V tejto súvislosti sa na možnosti príslovie vstupovať do vetnočlenskej pozície významnou mierou podieľajú práve metaoperátory. Substantívne konektory (viac či menej typické) zabezpečujú postavenie frazeotextémy v pozícii atributívnej:

- Ba práve „zákaz“ podľa nepísaného zákona „zakázané ovocie najviac chutí“, ma provokoval... / „Počítače bez dozoru predstavujú bezpečnostnú hrozbu typu zakázané ovocie najlepšie chutí“,“ dodal Heiser. / Poznáš príslovie „Kto hľadá, nájde“? / Začali sme hľadať nové talenty

pod *heslom* „kto hľadá – ten nájde“. / I v tomto prípade sme sa mohli presvedčiť o platnosti *vyjadrenia*: doma nikdy nie si prorokom. / *Princíp* „kto nie je s nami, je proti nám“, je zlý... / ... že razia *teóriu*, „kto nejde s nami, ide proti nám“. / ... dominuje samol'ubosť a *postoj* – kto nejde s nami, ide proti nám. / ... jeho spojenci sa nie prvýkrát uchýlili k *taktike* „kto nie je s nami, je proti nám“, tak často používanej vládnymi stranami. / *Veta* Kto nie je s nami, je proti nám znela... / Mysleli sme si, že časy *výrokov* „kto nejde s nami, ide proti nám“ sa už skončili ... / Tu sa realizovala marxistická *floskula* „kto nepracuje, nech ani neje“.

Ako aj z uvedených ukážok vyplýva, najširšia paleta substantívnych konektorov sa uplatňovala práve pri prísloví *Kto nie je s nami, je proti nám*. Z verbálnych konektorov sa frekventovane využíva sloveso *platíť*, ktoré je akýmsi univerzálnym introduktorom (aj v kombinácii s konektormi substantívnymi): Aspoň u väčšiny chalanov *platí pravidlo* Zakázané ovocie chutí najlepšie. Zároveň však saturuje pozíciu príslovia ako subjektu (aj v príznakovom postavení vytýčeného vetného člena – príklad za dvojitou lomkou):

- Nebol však „s nami“, a predsa *platíť*, „kto nie je s nami, je proti nám“. / Zatiaľ však *platíť* známe: nikto nie je doma prorokom. / Aj tu *platíť* – veľa povolaných, málo vyvolených. / Dnes už celkom *neplatíť* ani známe „Kto nepracuje, nech neje“... // Nikto nie je doma prorokom, *platíť* po predčerajšej voľbe dvojnásobne.

Ako substantivizovaný panelový blok možno sporadicky zaregistrovať príslovia v pozícii subjektovej aj bez tohto slovesného konektora – či už v postavení nepríznakovom, alebo ako vytýčený vetný člen (príklady za dvojitou lomkou):

- Komunistami obľúbené „Kto nie je s nami, ide proti nám“ si našlo cestu do úst prezidenta Busha v jeho prejavoch po roku 2001. / Kto nejde s nami ide proti nám, *to* je hlavné posolstvo mimoriadneho summitu eurozóny. // ... pravá ruka občas nevie, čo robí ľavá, je aj prípad troch sninských škôl Stredného odborného učilišťa.

Objektové vetnočlenské pozície prísloví v našom skúmanom materiálovom podloží boli skôr ojedinelé. Uvádzame preto aj ukážku

s modifikovanou podobou príslovia, kde by sa však potenciálne mohla uplatniť aj jej podoba uzuálna (príklad za dvojitou lomkou):

- Na povestné „Kto nepracuje, nech nej!“ podľa nej celkom úspešne nadväzuje aj vládna stratégia zamestnanosti... // ... a menovitý spôsob hlasovania mal tiež naznačiť, kto ide s nami a kto je proti.

Rovnakú poznámku (výnimočnosť) musíme konštatovať aj pri pozícii adverbialnej:

- O to viac ma prekvapuje súčasný stav, ktorý by som asi mohol iba glosovať ako „kto seje vietor, žne búrku“.

Výnimočné postavenie spomedzi našich prísloví, ktoré sme z aspektu vetnočlenských pozícií v korpuse sledovali, má z povahy svojej formálnej stránky (elipsa verba finita) príslovie *Oko za oko, zub za zub*. Nachádzali sme ho v rámci analýzy komunikátov v rozličných pozíciách (okrem doplnkovej):

- Dominuje *starozákonné* oko za oko, zub za zub a predovšetkým cnosť, akoby vystrihnutá zo stredovekých rytierskych prísah. [pozícia subjektová] / To, prosím, nie je *biblické* oko za oko, zub za zub. [pozícia predikátová – prisponová] / Sokoli to mali v hlavách jasné – riadili sa *starozákonným* oko za oko, zub za zub. [pozícia objektová]

Ako z ukážok vyplýva, substantivizácia celého panelu príslovia je signalizovaná aj zhodnými atribútmi. Adverbialnú pozíciu pri tejto frazeotextéme umožňujú druhotné predložky (v duchu, v štýle), resp. príslovka (starozákonne), po ktorej sa príslovie ocitá v prístavkovej pozícii (príklad za dvojitou lomkou).

- Autor príručky Dobrý deň, cestná kontrola nám síce kladie na srdce, že musí byť primeraná, ale v inom svojom diele nabáda, že by ste si to mali vybaviť v *duchu* oko za oko, zub za zub. / Pravoslávna cirkev dôrazne odsúdila počínanie Pussy Riot, ale v jej radoch sa nájdu tiež takí, ktorí si nemyslia, že treba postupovať v *duchu* „oko za oko, zub za zub“. / Obe krajiny pravidelne uskutočňujú raketové testy v *štýle* „oko za oko, zub za zub“, uviedla agentúra DPA. / Oznamil, že na žalobu newyorského generálneho prokurátora Eliota Spitzera bude re-

agovať v štýle oko za oko, zub za zub – podá protižalobu. // Nekonali starozákonne, oko za oko, zub za zub.

V rámci stručného komentára k javom, ktoré sme sledovali a sú podrobne opísané v jednotlivých častiach tejto kapitoly pri tom-ktorom príslaví, sa nám predsa len žiada trochu obsiérnejšie sa vyjadriť k sledovaniu vzťahu písané verzus ústne. Pokiaľ ide o textotvorný potenciál skúmaných parémii, vidieť v sledovanom korpuse výrazný rozdiel v ich využití: od niekoľko stovák (cca 650) uplatnení až po pár desiatok (cca 20) či desiatku – a to v závislosti od toho, či započítavame aj viac či menej výrazné aktualizácie, prípadne od nich derivované samostatné frazémy (napr. *hádzat' perly sviniam, zakázané ovocie*).

a) Najskôr sa pri štatistických údajoch zameriame na príslovia ako frazeotextémy, t. j. na ich realizačné podoby uzuálne, čiže základné – spolu s variantmi lexikograficky zaznamenanými, prípadne na základe frekvencie už uzualizovanými či uzualizujúcimi sa. Najfrekventovanejšou parémiou v korpuse publicistických textov je frazeotextéma *Všetko má svoj čas* (cca 650x), pri ktorej je verbálny komponent *mať* podstatne živší ako komponent *chcieť*, frekvencia ktorého je však výrazná (cca 130x), a teda svedčiacia o uzualizácii. Druhou najčastejšie sa uplatňovanou parémiou bola jednotka *Oko za oko, zub za zub* (cca 500x), pri ktorej dochádzalo k výraznému zimplicitneniu štruktúry, keďže výskyt redukovaný len na prvú časť bol približne dvojnásobný oproti plnej verzii. S výraznejším odstupom z hľadiska frekvencie sa uplatňovali ostatné parémie (od cca 100x až po 10x) v klesajúcej postupnosti približne rádo vo po desiatkach, a to:

- *Zakázané ovocie najviac (najlepšie) chutí* (s variovaním komponentov mierne v prospech druhého adverbia);
- *Kto hľadá, nájde*;
- *Kto druhému jamu kope, sám do nej (s)padne* (popri komponente *druhý* badať uzualizáciu vymedzovacieho zámene *iný* – s cca tretinovým uplatnením);
- *Nielen /samým/ chlebom je človek živý* (tendencia k zimplicitneniu – takmer bez výnimky vynechávanie fakultatívneho variantu); *Viera (láska) hory prenáša* (v prípade chápania jej existencie ako variantnej – vzhľadom na historický kontext, ako aj frazeologizáciu v jazyku

- v dvoch podobách s identickou archisémou – je podoba s komponentom *láska* päťnásobne živšia;
- *Kto seje viator, (zo)žne búrku; Kto nie je s nami, je proti nám;*
  - *Kto nepracuje, nech neje;*
  - *Nikto nie je doma prorokom;*
  - *Lavá ruka nevie, čo robí pravá;*
  - *Kto mečom bojuje, mečom zahynie; Nehádzte perly sviniam; Lahšie prejde ťava uhom ihly...* (s podstatne živším komponentom *skôr* namiesto *lahšie*); *Ako kto seje, tak žne* [živá v podobe s uplatnením väzobného doplnenia – *Čo kto zaseje, to aj zožne*, prípadne so zmenou osoby – *Ako zaseješ, tak budeš žať*, či zároveň so zmenou osoby i väzobného doplnenia – *Čo zaseješ, to budeš žať (zožneš)*];
  - *Mnoho (je) povolaných, (ale) málo vyvolených* (s varirujúcim komponentom *mnoho/veľa*).

b) Ak však vezmeme do úvahy aj všetky ich podoby vylúčené pri prvom prístupe (t. j. deriváty *hádzať perly sviniam, zakázané ovocie* či varírovanie vo frazeotextéme komponentu *viera/láska* alebo *mať/chcieť*), tak sa nám ukážu iné výsledky v relácii *ústne* verus *písané*. Uvádžame ich teda v komparácii: v rámci sociolingvistického výskumu pri parametroch schopnosť filiacie s prameňom (uvedomovanie si biblického pôvodu – skratka BP), aktívna znalosť (AZ); generačné vzorky sú radené v poradí mladá generácia / stredná generácia / seniori. Uvádzané údaje sú v tomto prípade v percentách. Jednotlivé značky (●●●/ ●●○/●○○) signalizujú ich živosť v korpuse: ●●● (frekvencia nad 400 výskytov), ●●○ (frekvencia v pásme 100 – 180 výskytov), ●○○ (frekvencia 20 – 80 výskytov).

	BP	AZ	SNK
<i>Všetko má (chce) svoj čas</i>	10/11/14	85/75/76	●●●
<i>Zakázané ovocie najviac (najlepšie) chutí</i>	49/34/55	63/52/55	●●●
<i>Kto druhému jamu kope, sám do nej padnew</i>	12/5/20	69/66/70	●●○
<i>Kto seje viator, zožne búrku</i>	15/15/23	8/21/20	●○○

<i>Ako kto seje, tak žne</i>	29/25/41	25/36/42	●○○
<i>Kto hľadá, nájde</i>	53/29/42	69/61/65	●●●
<i>Oko za, zub za zub</i>	38/39/48	58/47/47	●●●
<i>Nielen /samým/ chlebom je človek živý</i>	52/51/65	15/28/28	●●●
<i>Nikto nie je doma prorokom</i>	46/42/44	10/19/14	●●●
<i>Lahšie prejde ťava uchom ihly, ako...</i>	39/55/58	7/25/20	●○○
<i>Kto nie je s nami, je proti nám</i>	18/9/17	27/21/25	●●○
<i>Mnoho (je) povolanych, (ale) málo vyvolených</i>	61/59/74	12/19/19	●○○
<i>Nehádzte perly sviniam</i>	61/59/74	12/19/19	●○○
<i>Viera (láska) hory prenáša</i>	62/52/55	22/32/31	●●●
<i>Lavá ruka nevie, čo robí pravá</i>	32/26/45	12/31/38	●●○
<i>Kto mečom bojuje, mečom zahynie</i>	25/30/33	13/23/18	●○○
<i>Kto nepracuje, nech neje</i>	18/10/22	27/57/57	●●○

Vychádzajúc z uvedeného prehľadu b), sa ukazuje, že pokiaľ ide o výraznú *vitalitu* (v rámci ústneho úzu respondentov aktívnu znalosť nad 50 % cezgeneračne alebo aspoň medzigeneračne či generačne – pri písaných komunikátoch sa to týka pásma ●●●, ale aj ●●○), náš vymedzený súbor prísloví z aspektu komparácie *ústne* verus *písané* je v tomto smere značne diferencovaný, a teda možno sumujúco konštatovať:

- niektoré príslovia sú živé z hľadiska oboch porovnávaných aspektov: ide najmä o parémie *Všetko má (chce) svoj čas; Kto hľadá, nájde; Zakázané ovocie najviac (najlepšie) chutí* (pri tejto frazeotextéme aj vďaka jej derivátu *zakázané ovocie*), ale aj *Kto druhému jamu kope, sám do nej padne; Oko za oko, zub, za zub; Kto nepracuje, nech neje;*
- pri iných jednotkách (hoci vysoko frekventovaných v SNK) takáto výrazná kompatibilita zaznamenaná nebola, a teda sú príznačne pre písané komunikáty, ako napr. *Nielen /samým/ chlebom je človek živý; Nikto nie je doma prorokom; Kto nie je s nami, je proti nám; Viera (láska) hory prenáša; Lavá ruka nevie, čo robí pravá.*

Pri tretej kategórii by sme síce mohli vidieť azda korešpondenciu ústne – písané z toho hľadiska, že nie sú výrazne prítomné ani v korpuse,

ani v úze respondentov [*Kto seje viator, zožne búrku: Ako kto seje, tak žne; Lahšie prejde ťava uchom ihly, ako...; Mnoho (je) povolaných, (ale) málo vyvolených; Nehádzte perly sviniam; Kto mečom bojuje, mečom zahynie*], ale hovoriť v súvislosti s nimi všeobecne o „neživosti“ nemožno, keďže už sám fakt, že sa v našom materiálovom podloží viac či menej frekventovane vyskytovali, svedčí o ich živosti – hoc viazanej práve na písané komunikáty.

Povšimnutiahodným údajom v našom prehľade je v neposlednom rade aj schopnosť respondentov filiovať – pociťovať či uvedomovať si spätosť jednotlivých prísloví s pramennou bázou: v cezgeneračnom kontinuu sa to týka štyroch parémii, a to: *Nehádzte perly sviniam; Nielen [samým] chlebom je človek živý; Mnoho (je) povolaných, (ale) málo vyvolených; Viera (láska) hory prenáša*; medzigeneračne (stredná generácia a seniori) jedného príslovia: *Lahšie prejde ťava uchom ihly, ako...;* generačne dvoch: *Zakázané ovocie najviac (najlepšie) chutí* (seniori); *Kto hľadá, nájde* (mladá generácia).

Dana Baláková

3. BIBLICKÁ FRAZEOLÓGIA V PREGRADUÁLNO M ŠTÚDIU

Ak budeme vychádzať z príspevku M. Ligoša v súvislosti s frazeológiou vo výchovno-vzdelávacom procese, resp. z jeho príznačného názvu *Frazeológia v škole včera, dnes a zajtra* (2020), tak prostredný článok tejto triády (dnes) podľa autora poukazuje na rezervy v implementovaní tohto výraziva v súčasných vzdelávacích programoch: hoci sa s frazémami „*počíta priebežne a prierezo vo v každom ročníku a pri všetkých tematických celkoch a okruhoch*“, frazeológia sa v učebniciach slovenského jazyka pre základné a stredné školy „*nachádza v rôznom rozsahu, ale skôr zúžene, striedmo, ba až okrajovo*“ (2020, s. 119 – 120). Pritom na dôležitosť frazeológie v škole – so zdôraznením, že je „*systémom kultúrnych hodnôt, poznávacích, etických, morálnych*“ (1989, s. 20) – poukazoval v minulosti (včera) už slovenský lingvista F. Miko, ktorý sa zároveň vo svojej monografii usiloval prezentovať isté penzum frazém určených pre jednotlivé stupne vzdelávania. Paralelne v rámci spoločného akademického (ešte česko-slovenského) priestoru sa dlhodobo tejto téme – frazeodidaktike (od počiatku 80. rokov) venovala česká lingvistka M. Čechová, ktorá konštatuje, že k intenzívnejšiemu implementovaniu frazeológie do výučby dochádza až v stredoškolských učebniciach vydávaných od r. 2000 (2012, s. 105 – 106). V tomto duchu – v reláciách včera a dnes sa budeme venovať danej téme aj v našej kapitole zameraanej na frazeológiu biblického pôvodu.

Biblická frazeológia – zdroj internacionalizmov ako platforma pre frazeodidaktiku dnes (z výsledkov sociolingvistických výskumov)

Svojho času nás zaujalo (okrem iného) tvrdenie M. Čechovej, že pokiaľ ide o poznanie kultúrnej frazeológie (kultúrnej v užšom slova zmysle) ako súčasť kultúrneho dedičstva (napr. frazémy antického, biblického pôvodu), resp. kultúrnej frazeológie späté s inštitucionálnym vzdelávaním (cudzojazyčnej, prekladovej, ale aj pôvodnej), napriek jej relatívne vysokej frekvencii v médiách (tlačí, televízii či rozhlase) problémom je ich recepcia. Zistené fakty vedú autorku k presvedčeniu, že učitelia vo svojej praxi (nielen češtinári) by mali klásť väčší dôraz na frazeológiu

(vrátane frazeológie kultúrnej), používať ju, pomáhať s jej objasnením a osvojením (Čechová, 2012, s. 141 – 142). Uvedené tvrdenia sa stali pre nás impulzom k verifikácii tejto skutočnosti na širšom základe: za účelom zistenia aktuálnej úrovne poznania európskeho kultúrneho dedičstva, konkrétne frazém biblického pôvodu, bol v rámci medzinárodného projektu (Baláková – Kováčová – Mokijenko, 2013) realizovaný výskum zameraný na mladú generáciu natívnych hovoriacich v komparatívnych/kontrastívnych reláciách (slovensko-rusko-nemeckých), konkrétne na vysokoškolákov-filológov, teda perspektívne prestížnych používateľov jazyka. Výskum sa uskutočnil formou dotazníka zahŕňajúceho 80 frazém biblického pôvodu ekvivalentných v jednotlivých jazykoch, ktoré respondenti posudzovali z hľadiska aktívnej i pasívnej znalosti, ako aj neznalosti pri každej frazéme na škále odpovedí: 1A – poznám, používam, viem vysvetliť, 1B – poznám, používam, neviem vysvetliť, 2A – poznám, nepoužívam, viem vysvetliť, 2B – poznám, používam, neviem vysvetliť, 3 – nepoznám. Všetky odpovede v kategórii 1A i 2A (subsumujúce nevyhnutné vysvetlenie významu) boli výskumníkmi vyhodnocované z hľadiska správnosti a pri neadekvátnej archiséme prekatégorizované (z 1A/2A do 1B/2B) za účelom relevantných dát pre finálne štatistické spracovanie.

Výsledky výskumu boli pozoruhodné ako celok jednak z aspektu frazeologickej kompetencie [údaje vzťahujúce sa na diferenciáciu aktívnej znalosti / pasívnej znalosti / neznalosti) – napr. aktívna znalosť (odpovede spolu 1A/1B) bola percentuálne najvyššia u ruských respondentov – 39 % (nemeckí probandi 32 %, slovenskí 29 %)], jednak z aspektu frazeosémantickej kompetencie – schopnosti identifikovať archisému [snaha o vysvetlenie v rámci aktívnej či pasívnej znalosti (odpovede 1A/2A bola najvyššia a porovnateľná u slovenských a nemeckých respondentov – 56/57 % (ruskí respondenti len 32 %)].

V neposlednom rade sa ukázali aj výraznejšie zhody/rozdiely vo frazeologickej kompetencii pri jednotlivých frazémach – či už v reláciách ich aktívnej/pasívnej znalosti, alebo neznalosti. K frazémam, ktoré vykazovali z hľadiska úzu všetkých troch respondentských vzoriek aktívne využitie (výrazne nad 50 %) patrili napr. jednotky *Všetko má svoj čas* / *Alles hat seine Zeit* / *Всему своё время* [и время всякой вещи под небом]; *otvoriť oči niekomu* / *jmdm. die Augen öffnen* / *открывать/открыть* (раскрывать/раскрыть) глаза кому на кого, на что; *vyliat'*

si dušu (srdce) [pred niekým, niekomu] / jmdm. sein Herz ausschütten / изливать/излить душу кому, перед кем; Kto hľadá, nájde / Wer sucht, der findet / Кто ищет, тот всегда найдёт; tvárou v tvár / von Angesicht zu Angesicht / лицом к лицу; Kto druhému jamu kope, sám do nej spadne / Wer andern eine Grube gräbt, fällt selbst hinein / Не роёй (не копай) другому яму, сам в неё попадёшь; (ako) v siedmom nebi (byť, cítiť sa) / im siebenten Himmel sein / на седьмом небе (быть, чувствовать себя) atď.

Realizovaný výskum rozkryl viaceré možnosti na implementovanie poznatkov pre oblasť frazeodidaktiky – poznanie kultúrnej frazeológie (v našom prípade frazém biblického pôvodu) definuje nielen natívneho používateľa jazyka, ale reflektuje aj úroveň poznania jazyka cudzieho. Aj preto – ako zdôrazňuje J. Pekarovičová (2019, s. 116 – 117) – sa v učebniciach slovenčiny pre cudzincov prezentujú frazémy, ktoré si musia osvojiť ako predpoklad frazeokomunikačnej kompetencie, resp. frazeológia cieľového jazyka „je dôležitým determinantom znalostí lingvovoreálí i kultúry jazykového prejavu“ (tamže, s. 120).

Nie je náhodou, že komentovanie symboliky Biblie sa najmä v krajinách bývalého východného bloku dostalo do zorného poľa vedeckého záujmu frazeológov, ktorí na apel významného poľského frazeológa W. Chlebdy (2010, s. 276) o potrebe zostavenia *Európskeho slovníka biblizmov* reagovali vydaním kompendia zachytávajúceho 130 frazém biblického pôvodu: najskôr trojjazyčného, vzápätí šesťjazyčného kompendia, neskôr pre záujem lingvistov aj z iných krajín rozšíreného o ďalšie inojazyčné ekvivalenty (spolu 19 jazykov) pod názvom *Lepta biblejskej mudrosti* (Ivanov – Mokijenko, 2019a,b).

Je zrejmé, že biblická frazeológia³⁶³ ako zdroj internacionalizmov predstavuje vhodnú platformu pre rozvíjanie medzipredmetových vzťahov už počas pregraduálneho štúdia vo filologicky (a nielen) orientovaných študijných programoch učiteľského zamerania. Zároveň, ako dokladujú výskumy, v rámci spoločného kultúrneho dedičstva si možno všímať aj vzťah univerzálnosť verzus špecifickosť v tom ktorom jazyku, resp. odhaľovať odlišnosti vyplývajúce z rozdielnych prekladateľských tradícií (byzantská verzus latinská), napr. rozdiel v komponentovom zložení frazém: v ruštine внести свою лепту – v slovenčine či češtine *prispieť svojou hrivnou // přispět svou hrivnou* (lepta – drobná starogrécka

³⁶³ Na českej strane sa aktuálne danej problematike venuje napr. J. Polívková (2017) či J. Šindelářová (2012).

minca verzus hrivna – stará miera váhy striebra či zlata)³⁶⁴; počet frazém v jazykoch súvisiacich s identickým podobenstvom: v ruštine dva výrazy жертвенный агнец; козёл отпущения – v slovenčine či češtine ekvivalentný jeden výraz *obetný baránok / obětní beránek*; prítomnosť/nepřítomnosť frazémy v jazyku: slovenská či česká frazéma *Keď dôjde (príde) na lámánie chleba / Až dojde (přijde) na lámání chleba*³⁶⁵, ktorá vznikla metaforizáciou priameho či symbolického významu (v súvislosti s poslednou večerou), v ruštine ekvivalent nemá³⁶⁶ (Stěpanova, 2004, s. 48 – 49; s. 58) atď.

Vráťme sa však k vyššie spomínanému sociolingvistickému výskumu zameranému na znalosť či neznalosť frazém biblického pôvodu zo strany používateľov jazyka. V nadväzujúcom projekte³⁶⁷ sme sa rozhodli preskúmať danú problematiku detailnejšie, a to z pohľadu dvoch blízko príbuzných národov (Slovákov a Čechov) v kontexte jednak spoločného európskeho kultúrneho dedičstva, jednak koexistencie v identickom sociálno-politickom priestore (počas podstatnej časti 20. storočia aj v rámci štátneho útvaru) dosiaľ. Sledovali sme frazeologickú kompetenciu natívnych hovoriacich (slovenských a českých respondentov) v cezgeneračných reláciách. V rámci výskumu – po spracovaní dotazníkov od 780 respondentov (slovenská strana 390, česká strana 390), kvantitatívne paritného zastúpenia jednotlivých vzoriek mladej generácie, strednej generácie a generácie seniorov (paritne 130 probandov generačne vymedzených) – sme na báze vyhodnotenia 62 400 údajov (780 respondentov posudzujúcich 80 frazém zaradených do dotazníka) vzťahujúcich sa na frazeologickú kompetenciu mohli konštatovať, že ako celok cezgeneračne neznalosť v percentách (v poradí mladá generácia, stredná generácia, seniori) sa pohybuje u slovenských respondentov v škále 22 – 17 – 16

³⁶⁴ Status biblickosti v prípade slovenskej a českej frazémy s komponentom *hrivna* čerpá z iných koreňov než status biblickosti v prípade ruskej ekvivalentnej frazémy s komponentom *lepta*. Bližšie o problematike pozri v časti 1.4.

³⁶⁵ Detailnejšie o problematike pozri v časti 1.7.

³⁶⁶ Tvrdenie L. Stěpanovej možno verifikovať aj na základe výkladového slovníka *Tolkovyyj slovar biblejskich vyraženiij i slov* autorov V. M. Mokijenko, G. A. Lilič, O. I. Trofimkina (2010; slovník obsahuje cca 2000 jednotiek biblických výrazov a slov), v ktorom sa zmiernená jednotka pod príslušným heslom chlieb (хлеб) nenachádza.

³⁶⁷ Bližšie pozri v monografii *K výskumu biblickej frazeológie* (Baláková – Kováčová, 2017).

%, u českých respondentov 18 – 22 – 22 %. Napriek porovnateľným výsledkom vidíme predsa len rozdiely v prospech cezgeneračného vývoja na českej strane (stúpajúci trend znalosti českých respondentov proti klesajúcemu trendu slovenských respondentov). Na základe detailnejšej analýzy sme mohli vyselektovať frazémy z tejto kategórie z intrajazykového aspektu (Slováci/Česi) pri jednotlivých generačných vzorkách, ako aj cezgeneračne.

A práve v tejto súvislosti možno v rámci pregraduálneho štúdia frazeodidaktiky sústrediť pozornosť nielen na frazeologickú kompetenciu – frazémy, ktoré kontinuálne cezgeneračne predstavujú u natívnych hovoriacich *biele miesta* – odpovede nepoznám (u Slovákov napr. frazémy *duch a (i) litera niečoho* (napr. *zákona*); *kolos* (*obor*) *na hlinených nohách*; *krívať na obe nohy*), ale aj na frazeosémantickú kompetenciu: frazeosémantická interpretácia totiž svedčí aj o istých posunoch v respondentskej percepcii frazém – interpretačné reakcie odchyľujú sa od ustáleného významu v cezgeneračnom súzvuku sa v našom výskume týkali napr. frazém *hlas volajúceho na púšti*, *jerichovská trúba* (*trúba jerichova*), *návrat márnratného* (*strateného*) *syna*, *ľudia dobrej vôle*, *jesť zo stromu poznania*, *hodiť kameň* (*kameňom po niekom*). Mimochoďom, posilnenie frazeodidaktickej kompetencie je opodstatnené aj v súvislosti s tým, že frazémy biblického pôvodu sa v učebných materiáloch pre stredné školy vyskytujú³⁶⁸ – či už ide o frazeolexémy (napr. *alfa a omega niečoho*; *hádzat perly sviniam*; *nemať kde hlavu skloniť*; *nieť svoj kríž*; *stáť ako soľný stĺp*; *stavať na piesku niečo*; *škrípať zubami*; *v Evinom rúchu*; *zablúdená/stratená ovca*), alebo frazeotextémy (napr. *Ako kto seje, tak žne*; *Kto druhému jamu kope, sám do nej spadne*; *Neostal kameň na kameni*; *Oko za oko, zub za zub*). V každom prípade,

³⁶⁸ Uvedené frazémy sme zaznamenali v rámci nami vedenej diplomovej práce (bližšie Volovská, 2020), zámerom ktorej bolo identifikovať súbor frazém uplatnených v učebných textoch pre stredné školy – jednak v učebniciach a cvičebniciach určených pre výučbu jazyka dvoch autorských kolektívov (Caltiková a kol.; Kuchariková – Húsková – Hincová/Húsková – Hincová – Záborská), jednak v učebniciach literatúry, v čítankách, zbierkach či v teórii literatúry [Gregorová – Lapitka (učebnice literatúry) / Dvořák (čítanky) / Caltiková a kol.; Caltiková – Polakovičová (zbierky textov a úloh) / Žilka – Obert – Ivanová (teória literatúry)]. Celkovo bolo z uvedených učebných materiáloch vyexcerpovaných 536 frazém lexikograficky zachytených, a teda bez problémov verifikovateľných z hľadiska ich uzualnej podoby či archisémy v slovenských zdrojoch – slovníkoch.

oporou pre interjazykovú komparáciu môže byť aj už spomenuté medzinárodné dvojväzkové slovníkové dielo *Lepta biblejskej mudrosti*, v ktorom je spracovaný vybraný okruh frazém viažucich sa k Biblii v 19 jazykoch – vrátane jazyka slovenského či českého (Ivanov – Mokijenko, 2019a,b).

Vo vzťahu k obom vyššie prezentovaným empirickým výskumom sociolingvistického zamerania (komparatívno-kontrastívnych) treba dodať, že sme okrem frazeologickej kompetencie či frazeosémantickej kompetencie sledovali aj kompetenciu kultúrnu – schopnosť respondentov usúvzťažniť posudzovaný súbor (80 FJ) s východiskovým zdrojom (Bibliou). Ako sa ukázalo, percentuálna úspešnosť probandov jednotlivých vzoriek sa pohybovala v rozpätí 18 – 37 % pri prvom projekte (najnižšiu filiáciu s prameňom avizovali respondenti ruskí 18 %, nasledovali respondenti nemeckí 30 %, najviac s prameňom spájali FJ respondenti slovenskí – 37 %). V druhom projekte (intrajazykový/interjazykový výskum slovensko-český) sa na slovenskej strane správnosť určenia pôvodu súboru frazém ako celku pri jednotlivých respondentských vzorkách pohybovala v percentuálnom rozpätí 37 – 35 – 43 % (v poradí generácií mladá, stredná, seniori), na strane českej 38 – 26 – 22 %. Pri jednotlivých frazémach, bol, pochopiteľne, rozptyl výrazný (slovenskí respondenti: 0 – 92 %, českí respondenti 0 – 99 %). Zostanúc pri interjazykovom (a zároveň intrajazykovom) prieniku spoločných frazém z oboch pólů, tak jednoznačne najviac spájanou frazémou s prameňom bola frazeotextéma *Miluj svojho bližneho ako seba samého* [nasledovaná jednotkami ako napr. *jesť zo stromu poznania, naveky vekov, návrat márnotrátneho syna, neveriaci T(t)omáš, niest' svoj kríž, S(s)odoma a G(g)omora, v Adamovom (Evinom) rúchu*], najmenej frazémy *ako jeden muž, ani čiarka (písmenko), krívať na obe nohy, trhať si vlasy* atď.³⁶⁹

Hoci schopnosť filiácie frazém s prameňom nepodmieňuje frazeologickú kompetenciu používateľov jazyka a nepredurčuje ich komunikačnú exponovanosť (aktívnu znalosť), predsa len pri niektorých z nich poznanie či nepoznanie prameňa vplýva na korektnú frazeosémantickú kompetenciu. V tomto smere možno súhlasiť s názorom J. Mlacka, že „*hlbšie poznanie biblických frazém, ich východísk a kontextov (a vôbec konotácií) je zaiste skutočnosťou, ktorá môže obohatiť ich využívanie nielen v reči*

³⁶⁹ Bližšie pozri Baláková – Kováčová, 2017, s. 141 – 144.

tých používateľov, ktorí ich vôbec nepoznajú, ale aj v komunikácii rozhladenejších nositeľov jazyka. Ako všade inde aj tu platí, že čerpanie ad fontes dáva príležitosť na primeranejšie, pestrejšie a hádam aj tvorivejšie využívanie výraziva sledovaného typu“ (Mlacek, 2013, s. 140).

Ad fontes ako reflex včera a dnes v rámci pregraduálneho vzdelávania

Potenciál návratu k prameňom v súvislosti s kultúrnym dedičstvom „zhmotneným“ v jazykoch národov Európy umožňuje mnohodimenzionálny inter- či transdisciplinárny prístup z hľadiska vedeckého záujmu³⁷⁰, ako aj implementácie získaných poznatkov v rámci inštitucionálneho vzdelávania. Zo širokého spektra možností zostaneme však na nám známom poli filologickom, presnejšie lingvistickom a budeme pertraktovať vyššie uvedenú konštatáciu J. Mlacka v medzipredmetových reláciách frazeológia – štylistika v prieniku diachronno-synchronného prístupu v intenciách sledovania daného výraziva v reláciách *pre-text* (prameň – Biblia) – *text* (frazémy ustálené v jazyku) – *posttext* (s oporou o korpusové zdroje – Slovenský národný korpus) z aspektu interkontextuality, resp. širšie – kontextuality. Pochopiteľne, nepôjde nám o vyčerpávajúce ozrejenie celej škály prejavov danej problematiky, v nasledujúcich častiach sa výberovo a reprezentatívne sústredíme na demonštrovanie jej základných potencií reprezentovaných niekoľkými ukázkami/príkladmi.

● Pretext(y) (Biblia)

Z hľadiska intertextovosti si možno všimnúť frazémy vo vzťahu k biblickému prameňu/prameňom v reláciách Starý zákon (SZ) – Nový zákon (NZ).³⁷¹

V niektorých prípadoch ide o ustálenosť spojení v nezmenenej (či takmer nezmenenej) podobe, napr. SZ: Nepomsti sa a neprechovávaj hnev voči príslušníkom svojho ľudu, ale *miluj svojho bližneho ako seba samého!* Ja som Pán! (Lv 19, 18) – NZ, napr. v Evanjeliách podľa Marka (Mk) či Matúša (Mt): „*Milovať budeš svojho bližneho ako seba samého!*“ (Mk 12, 31/ Mt 19, 19; Mt 22, 39).

³⁷⁰ O intedisciplinárne (lingvisticko-teologické) prieniky sa usilujú aj autori tejto monografie.

³⁷¹ Bližšie pozri Baláková – Kováčová (2017).

Inokedy sa možno stretnúť s výraznejšími formálnymi odlišnosťami, napr. v troch dejepisných starozákonných knihách (Exodus, Levitikus, Deuteronomium) figuruje v pretextoch rovnaké ustálené spojenie *oko za oko, zub za zub*, v rámci jednotlivých intratextov však diferencovane modelovo rozšírené s významom zrkadlovej odplaty ‚niečo za niečo‘: život za život, *oko za oko, zub za zub*, ruku za ruku, nohu za nohu, popáleninu za popáleninu, ranu za ranu, hrču za hrču (Ex)³⁷² / zlomeninu za zlomeninu, *oko za oko, zub za zub* (Lv)³⁷³ / život za život, *oko za oko, zub za zub*, ruku za ruku, nohu za nohu (Dt)³⁷⁴. V Novom zákone (Evanjelium podľa Matúša) sa s ním stretáme už v reštringovanej frazeologizovanej podobe v Ježišových slovách odkazujúcich na starozákonný text (Počuli ste, že bolo povedané: «Oko za oko, zub za zub!»), od ktorého sa však – v súlade so svojim učením – dištancuje.³⁷⁵

- Pretext(y) – text(y)

V rámci uvedenej triády (pretext – text – posttext) si možno pozornejšie všimnúť vzťah pramenné východisko (pretext) a jeho reflex v jazyku – podoba biblickej frazémy lexikograficky zaznamenaná (text). Sledujúc východiskové pramenné texty, možno jednotlivé biblické frazémy typologizovať³⁷⁶: vznik niektorých má oporu vo východiskovom texte v spojeniach ešte nefrazeologického charakteru – *od Adama, stavať (postaviť) na piesku [niečo]*; iné sa v Biblii nachádzajú aj v priamom, aj prenesenom význame – *otvoriť oči niekomu, niesť svoj kríž*; ďalší typ možno pova-

³⁷² Ale ak nastane nešťastie, tak dáš život za život, *oko za oko, zub za zub*, ruku za ruku, nohu za nohu, popáleninu za popáleninu, ranu za ranu, hrču za hrču. Ak niekto udrie svojho otroka alebo svoju slúžku po oku a zničí mu ho, za jeho oko daruje mu slobodu. Ak vybijie svojmu otrokovi alebo svojej slúžke zub, prepustí ho za jeho zub na slobodu. (Ex 21, 23 – 27)

³⁷³ Kto svojmu súkmeňovcovi spôsobil úraz, nech sa i jemu spraví tak, ako on urobil: zlomeninu za zlomeninu, *oko za oko, zub za zub*. Aký úraz spôsobil, taký nech sa mu odplatí! (Lv 24, 19 – 20)

³⁷⁴ Nežľutuješ sa nad ním, ale: život za život, *oko za oko, zub za zub*, ruku za ruku, nohu za nohu! (Dt 19, 21)

³⁷⁵ Počuli ste, že bolo povedané: «Oko za oko, zub za zub!» No ja vám hovorím: Neodporujte zlému. Ak ťa niekto udrie po pravom líci, nadstav mu aj druhé. Tomu, kto sa chce s tebou súdiť a vziať ti šaty, nechaj aj plášť. A keď ťa bude niekto nútiť, aby si s ním išiel jednu míľu, choď s ním dve. (Mt 5, 38 – 41)

³⁷⁶ Bližšie: Baláková – Walter – Mokijenko (2015, s. 31, s. 264 – 270)

žovať za nepriame biblizmy, keďže ustálené spojenie síce v pramennom texte nenájdeme, ale napriek tomu súvislosť vnímame (vznik na základe podobenstiev, dobových realií a pod.) – *šalamúnske rozhodnutie, návrat márnوترatného (strateného) syna*. Uvedieme aspoň niektoré ukážky z vyššie spomenutých frazém v reláciách prameň – lexikografické zachytenie v Slovníku súčasného slovenského jazyka (SSSJ), napr.:

Pretextom frazémy s fakultatívnym komponentom *stavať [dom] na piesku* – ‚podnikať niečo bez reálnych predpokladov na úspech‘ (SSSJ, heslo piesok) je evanjelium podľa Matúša, v ktorom toto spojenie ešte nemá prenesený význam [A každý, kto tieto moje slová počúva, ale ich neuskutočňuje, podobá sa hlúpemu mužovi, ktorý si postavil dom na piesku. Spustil sa dážď, privalili sa vody, strhla sa víchrica, oborili sa na ten dom a dom sa zrútil; zostalo z neho veľké rumovisko. (Mt 7, 26 – 27)].

Pretextom variantných podôb frazémy (SSSJ, heslo kríž, bibl.) *niešť svoj kríž* alebo *niešť na svojich pleciach kríž* ‚prežívať dlhé obdobie alebo život plný utrpenia‘ sú pretexty uplatňované v priamom (Evanjelium podľa Jána) i prenesenom (Evanjelium podľa Matúša) význame [Sám si niesol kríž a vyšiel na miesto, ktoré sa volá Lebka, po hebrejsky Golgota. (Jn 19, 17) / Kto neberie svoj kríž a nenasleduje ma, nie je ma hoden. (Mt 10, 38)].

Pretextom spojenia, ktoré až neskôr nadobudlo status frazémy v jazyku *návrat márnوترatného syna* (SSSJ, heslo návrat, bibl.) ‚o situácii, keď niekto vyjadrí ľútosť nad svojím ľahkomyselným životom, vracia sa domov a je mu odpustené‘, je evanjeliové (Evanjelium podľa Lukáša) podobenstvo o pokání a odpustení [‚Vstanem, pôjdem k otcovi a poviem mu: Otče, zhrešil som proti nebu i voči tebe. Už nie som hoden volať sa tvojím synom. Prijmi ma ako jedného zo svojich nádeníkov.‘ I vstal a šiel k svojmu otcovi. Ešte bol ďaleko, keď ho zazrel jeho otec, a bolo mu ho ľúto. Pribehol k nemu, hodil sa mu okolo krku a vybozkával ho. Syn mu povedal: »Otče, zhrešil som proti nebu i voči tebe. Už nie som hoden volať sa tvojím synom. «Ale otec povedal svojim sluham: »Rýchlo prineste najlepšie šaty a oblečte ho! Dajte mu prsteň na ruku a obuv na nohy! Privedte vykŕmené teľa a zabite ho. Jedzme a veselo hodujme, lebo tento môj syn bol mŕtvy, a ožil, bol stratený, a našiel sa». A začali hodovať. (Lk 15, 18 – 24)].

Inými príkladmi na reflex pramenných textov v jazyku je napr. okruh frazém – prísloví, ktoré oproti pôvodnému prameňu vykazujú rozličné odchýlky (formálno-významové, formálne či významové) a ktoré sme analyzovali v rámci druhej kapitoly našej monografie, t. j. príslovia *Kto nepracuje, nech neje*; *Viera hory prenáša*; *Kto nie je s nami, je proti nám*; *Lavá ruka nevie, čo robí pravá* a pod.

- Text – posttext(y)

V rámci sledovania tohto vzťahu je v pregraduálnom štúdiu nevyhnutné upriamiť pozornosť študentov na formálnu stránku frazém, t. j. všímať si ich základné podoby, uzuálne podoby (zachytené v lexikografických dielach) ako predpoklad mapovania ich realizačných podôb v posttextoch. V súlade s frazeologickou teóriou aj v rámci biblickej frazeológie možno diferencovať dané jednotky z hľadiska konštrukčných podôb na dve základné skupiny: frazeolexémy a frazeotextémy. V oboch vymedzených kategóriách možno ďalej rozlišovať jednotlivé konštrukčné typy: pri frazeolexémach minimálne FJ – *od Adama, ani čiarka*; FJ so syntagmatickou stavbou neslovesnou – *alfa a omega, ľudia dobrej vôle*; FJ so syntagmatickou stavbou slovesnou – *slúžiť mamone, niest svoj kríž*; pri frazeotextémach FJ so stavbou vety – *Všetko má svoj čas, Nielen chlebom je človek živý* či FJ so stavbou súvetia – *Lavá ruka nevie, čo robí pravá; Kto seje vietor, žne búrku* atď.

Pri sledovaní uzuálnych podôb treba upozorniť študentov na možnosť dispozičnej (nie okazionálnej) variantnosti frazém (napriek jednej z meritórnych vlastností frazém – ustálenosti): či už lexikálnej – *dvojsečný meč/dvojsečná zbraň, v Adamovom/Evinom rúchu*, morfolologickej – *hodiť kameň/kameňom po niekom*, ortografickej – *neveriaci T/tomáš, S/sodoma a G/omora*), alebo variantnosti viacnásobnej, vrátane fakultatívnosti istých komponentov – *vypiť čašu/kalich/pohár trpezlivosti [do dna]*.

V neposlednom rade treba poukázať aj na existenciu konštrukčne odlišných frazém, ktoré vznikli jedným z frazeologických postupov (deriváciou) rozširovania fondu (z pôvodnej frazeotextémy vznik frazeolexémy): *Zakázané ovocie najviac chutí* → *zakázané ovocie*; *Nehádzte perly sviniam* → *hádzat' perly sviniam*.

Poznanie uzuálnych (v jazyku ustálených) podôb je totiž nevyhnutným predpokladom identifikovania realizačných podôb neuzuálnych

(vrátane aktualizácií či antitextov), ktoré opäť spolu so študentmi možno typologizovať (konkrétne príklady pozri v predchádzajúcich častiach monografie), napr.:

- modifikácie formálnej podoby vyplývajúce primárne z potreby zapojenia danej parémie do ko(n)textu, a to bez intencionálnej zmeny o narušenie archisémy;
- modifikácie formálnej podoby s ne/intencionálnym významovým posunom;
- modifikácie intencionálne bez narušenia formálnej podoby, narúšajúce archisému.

Biblická frazeológia ako kultúrna platforma pre interdisciplinárne prístupy

Problematika frazeodidaktiky je dlhodobo aktuálnou témou v zornom poli slovenských či českých lingvistov. O frazeologickom minime/optime uvažovali aj uvažujú lingvisti – či už v rámci intrajazykovom/interjazykovom vo všeobecnosti (Miko, Ďurčo) či špecifikujúco (Baláková, Pekarovičová) – vo vzťahu k biblickej frazeológii sa o to usilovali aj autori spomínaného vydania publikácie *Lepta biblejskom mudrosti* (2019a,b). Výsek výsledkov nášho výskumu sme sa snažili aspoň čiastočne prezentovať s ohľadom na využiteľnosť v rámci inštitucionálneho pregraduálneho vzdelávania. Uvedomuje si, že v uvádzaní príkladov sme sa primárne venovali lingvistickému aspektu, ktorý však v perspektíve zahŕňa aj ďalšie možnosti (analýza a komparácia komunikačných sfér v relácii sacrum – profanum, resp. náboženská sféra verzus profánne komunikačné sféry, vitalita jednotlivých frazém u používateľov jazyka v komunikácii v relácii ústne – písané, frazeologická kompetencia, frazeosémantická kompetencia aj jej forsírovanie s ohľadom na interjazykové relácie a pod.).

V neposlednom rade, uvedená téma v rámci pregraduálneho štúdia dáva priestor aj pre interdisciplinárny prístup vedecký (historické, filozofické, psychologické, teologické prieniky) či v rámci učiteľských programov medzipredmetový. V každom prípade, biblická frazeológia ako spoločné európske dedičstvo subsumujúce hodnoty kultúrne, poznávacie, etické či morálne (povedané slovami v úvode spomínaného slovenského jazykovedca F. Mika) je v inštitucionálnom vzdelávaní vhodnou medzipredmetovou postaťou – venovať jej pozornosť v pregra-

duálnom vzdelávaní (nielen v rámci lingvistických disciplín) znamená zabezpečiť schopnosť mladej generácie vidieť *orbis pictus* v jeho kontinuite *včera – dnes* a pochopiť svoje miesto v ňom – *zajtra*.

Dana Baláková

ZÁVER

Názov monografie *Zo života biblickej frazeológie* evokuje asociácie s ľudským životom. Autori sa o ich evokáciu u čitateľa snažia zámerne. Život konkrétneho človeka, mnohotvárnosť, rozmanitosť jeho životnej cesty totiž ovplyvňuje množstvo faktorov, medzi ktorými dôležité miesto náleží vzťahovej väzbe, čiže mnohorozmernej a viacvrstvovej interpersonalite, ktorá na živote človeka aktívne participuje, spoluutvára ho. A príznačný je i ľudský záujem o odhaľovanie vzťahov, o poznanie/pochopenie príčin/dôsledkov a ich interpretáciu – špecificky orientovanú najmä na tie vzťahy, ktoré konkrétny ľudský život z časového hľadiska presahujú, a teda ktorú výraznejšie determinuje množstvo, kvalita, hodnovernosť v pamäti tradovaných spomienok či nájdených (najmä) písomných záznamov podávajúcich isté (často veľmi fragmentárne) svedectvo o rodinnej/rodovej histórii či širšie – spoločenstva.

Antropofugálnosť prejavená v názve nášho diela sa v jeho konkrétnych častiach pretavuje do vytvorenia mozaiky „životných príbehov“ vybraných biblických frazém, v ktorých sa ako funkčný prejavuje práve aspekt vzťahovosti, istých vzťahových systemizácií, do ktorých sa sledované jednotky zapájajú, v ktorých koexistujú, ktoré spoluformujú ich „charakter“ a (v určitom rozsahu) vysvetľujú podobnú/odlišnú mieru ich „životnej vitality“ či podobnosť/rozdielnosť ich „životných osudov“. Tieto vzťahy sa v monografii usilujeme zachytiť a interpretovať na synchronnej úrovni (pri ich odhaľovaní nám pomocnú ruku podáva predovšetkým materiál Slovenského národného korpusu) a (v istom rozsahu, resp. podľa jestvujúcich pramenných možností) aj na úrovni diachrónnej. Špecifikom vzťahovosti frazeologických jednotiek s prívlastkom biblické je, pochopiteľne, ich (mnohoraký a diferencovaný) vzťah k biblickému textu, k prameňu, z ktorého vychádzajú. A tento prameň ako súhrn kánonických spisov židovského a kresťanského náboženstva je predmetom výkladu biblických exegétov. Preto, ako sme zdôraznili v úvode, autorský kolektív monografie tvoria nielen lingvistky s frazeologickou vedeckovýskumnou orientáciou, ale aj biblista, katolícky teológ. V našom prístupe k vzťahovosti biblických frazém sa tak v príslušných častiach mohla uplatniť i historicko-kritická, jazykovo-sémantická exe-

geticko-teologická interpretačná analýza, ktorá priniesla viaceré podnety pre interpretačnú analýzu na frazeologickej úrovni. Vďaka interdisciplinárnosti sa nám vytvoril nielen priestor pre dôkladnejšie poznávanie biblického „backgroundu“ frazém biblického pôvodu (kontext vzťahu biblických frazém k biblickým textom; zdôraznime, že jeho echo sa nesie celou monografiou), ale vo vybraných príkladoch mohla relevantne do popredia vystúpiť práve interdisciplinárnosť takýchto jednotiek fungujúcich jednak ako súčasť náboženského výraziva, jednak ako súčasť všeobecného frazeologického fondu. Tieto jednotky sa po prekročení hraníc zviazaných s pólom sacrum viac či menej vzdiaľujú od sémantických, historicko-kultúrnych a pragmatických hodnôt plynúcich z biblického pretextu [porov. napr. interpretačnú odlišnosť obrazných výrazov *kameň úrazu, uholný kameň, plač a škrípanie zubov* v náboženskej komunikácii a v komunikácii profánnej či priamy vs. prenesený význam spojenia *vstať z mŕtvych* (komunikačná sféra sacrum vs. profanum)].

Áké typy vzťahových väzieb náš výskum života biblickej frazeológie na vybraných príkladoch dokumentoval? Na ich kategorizáciu možno v základnom rozmere nahliadať z troch aspektov: ide o aspekt väzby k prameňu, z ktorého frazémy vychádzajú (vzťah biblický pretext – frazéma), aspekt intrafrazematický (vzťah medzi komponentmi vo frazéme) a aspekt intrafazeologický (vzťah frazéma – frazéma). K týmto vzťahom sa pripájajú vyššie predznačené vzťahové súvislosti plynúce z ich komunikačného uplatňovania: súčasťou sledovaného okruhu sú totiž na jednej strane jednotky takpovediac s funkčnou špecializáciou, t. j. ich uplatňovanie je zviazané (v istých prípadoch dokonca výlučne) s náboženskou komunikačnou sférou, na druhej strane (ako sme spomenuli vyššie) jednotky prekračujúce hranice tejto komunikačnej sféry, uplatňujúce sa v komunikácii profánnej, všeobecnej, a teda patriace do všeobecného frazeologického fondu (bližšie ďalej).

Pramenné relácie môžu roztvoriť (a doplníme, že v istých prípadoch v príslušných častiach nášho diela skutočne aj roztvárajú) otázku, či má ten-ktorý sledovaný výraz výlučne biblické korene, alebo či sa v Biblii využíva už jestvujúci ustálený výraz. Odpoveď na túto otázku je v nami analyzovaných prípadoch nie vždy jednoznačná – kým napr. v prípade výroku Ježiša Krista, ktorým odhaľuje pokrytectvo farizejov a zákonníkov: *Slepí vodcovia! Komára preciedzate a ťavu prehltate!* (Mt 23, 24) exegetické práce ako pravdepodobnú pripúšťajú/preferujú možnosť využi-

tia v danom čase existujúceho príslovia (motivovaného starohebrejským zvykom piť vodu cez kus látky brániacej prehltnúť drobný hmyz, ktorý sa do tekutiny mohol dostať), v prípade výrazu *plač a škripanie zubov* s eschatologickou perspektívou sa miera hypotetickosti odpovede, ktorá by zodpovedala jazykovej realite dávnominulej skutočnosti, výrazne zvyšuje: opakovaný invariantný výskyt v novozákonných evanjeliách by síce mohol signalizovať uplatnenie v danom čase živého, v židovskom prostredí ustáleného spojenia s významom zacieleným na večné zatratenie, to však nezodpovedá židovskej predstave šeolu ako miestu mŕtvych bez možnosti akejkolvek aktivity. A napokon, osobitne treba prihliadať i na prekladové súvislosti, pretože, ako to v súvislosti s biblickými frazémami Starého zákona v staršej slovenčine pripomína M. Majtán (1996), prekladatelia Biblie v snahe priblížiť adresátom im vzdialené realie siahali i po domácich pojmoch a slovách. Pri frazémach Starého zákona autor konštatuje: „*Frazémy niektoré* (= prekladatelia, doplnila VK) *prekladali, iné nahrádzali domácimi frazémami*“ (Majtán, 1996, s. 138).

Systém vyššie spomenutých, v nami sledovanom súbore biblických frazém registrovaných vzťahov približujeme v závere iba výberovo (minuciózny rozbor vzťahových relácií života vybraných frazém prináša jadrová časť diela).

Začneme vzťahom biblický pretext – frazéma. Mnohorakosť a diferencovanosť tohto vzťahu zreteľne potvrdzujú lexikografické diela spracúvajúce biblickú frazeológiu s osobitným zreteľom na jej motivačné usúvzťažňovanie s biblickým prameňom a jednotky analyzované v našom diele túto skutočnosť príkladovo konkretizujú. Pre náš text sa ako prínosná ukázala najmä práca s *Leptou biblejskej mudrosti* (2019a,b), dvojzväzkovým slovníkom okrídlených výrazov, frazém biblického pôvodu, ktorý vytvára obraz o vybraných jednotkách v širokom medzinárodnom porovnávacom rámci: ako sme na viacerých miestach monografie zdôraznili, predstavuje frazeologické ekvivalenty až v 19 jazykoch (slovan-ských i neslovan-ských) vrátane identifikácie biblického východiska, ku ktorému sa príslušné jednotky viažu. Poskytnutá možnosť konfrontácie sémantických frazeologických ekvivalentov najmä (no nielen) v slovan-ských jazykoch nás preto priviedla aj k reflexii istých v medzijazykovom porovnaní odlišných vzťahových súvislostí ekvivalentných frazém k biblickému pretextu. Vari najvýraznejšie sa to prejavilo pri frazéme *prispiet' svojou hrivnou*, ktorú *Lepta biblickej mudrosti* ako ekvivalent frazémy

vnosiť (dať) svoju leptu, známej z frazeologických fondov východoslovenských a južnoslovenských jazykov, pramenne identicky usúvzťažňuje s Evanjeliom podľa Marka (12, 41) a Lukáša (21, 1 – 4), s príbehom známym ako obeta chudobnej vdovy. No na rozdiel od frazémy *vnosiť (dať) svoju leptu*, ktorá motivačnú príslušnosť k uvedeným častiam novozákonných textov (ide o preklady vychádzajúce z gréčtiny), vykazuje aj vo svojej štruktúre komponentom *lepta*, frazéma *prispieť svojou hrivnou* takýto typ zhody s novozákonnými textami vychádzajúcimi z latinskej prekladovej predlohy nevykazuje. Status biblickosti v prípade slovenskej (i českej) frazémy tak čerpá z iného podložia než status biblickosti v medzijazykovom porovnaní ekvivalentnej frazémy. Pre chápanie tejto frazémy ako frazémy biblickej sa vo vzťahu k slovenským a českým prekladom novozákonných textov ukazuje ako relevantný ten biblický kontext, v ktorom ako ekvivalent výrazu gréckeho pôvodu *talent* vystupuje *hrivna* [porov. *podobenstvo o rozdelení hrivien* (Mt 25, 14 – 30) i jeho frazeologickú reflexiu *zakopať svoju hrivnu*], ktorá v našom (slovenskom i českom) kultúrnom prostredí nadobudla status biblizmu (biblická hrivna ako symbol majetku i schopnosti, nadania). Biblické hodnotenie frazémy *prispieť svojou hrivnou* teda čerpá z prítomnosti lexikálneho prvku *hrivna* obsiahnutom v jej komponentovom zložení a zo súvislostí, ktoré sú prítomnosťou tohto prvku evokované.

Osobitný typ vzťahu k biblickému pretextu sa roztvára pri frazémach obsahujúcich vo svojej štruktúre predložkovo-propriálnu časť od *od Pont(c)ia k Pilátovi* [*posielat' niekoho od Pont(c)ia k Pilátovi, chodiť od Pont(c)ia k Pilátovi*]. V medzinárodnej frazeologickej obci badať nejednotný prístup k chápaniu ich biblickosti, presnejšie k tomu, či ich možno/nemožno považovať za jednotky biblické. Pri spochybňovaní ich biblického pôvodu sa zdôrazňuje absencia priamych súvislostí s Lukášovým evanjeliom (Lk 23, 1 – 11) a to, že jednotka vzniká ako zámerne nelogická. Podľa nášho názoru predpoklad vzniku frazémy ako zámerne nelogickej nie je v rozpore s chápaním týchto jednotiek ako jednotiek biblických, presnejšie ako jednotiek patriacich do množiny nepriamych biblizmov, ktoré vznikajú ako výsledok rozmanitej adaptácie uskutočňujúcej sa mimo biblických textov (napr. v rečovom úze, literatúre, publicistike...; bližšie Baláková – Walter – Mokijenko, 2015, s. 31, 274). Predložkovo-propriálna časť jednotky s fragmentarizovanými, osamostatnenými časťami viacslóvného propria [*od Pont(c)ia k Pilátovi*] ako

výsledok jazykovej hry zodpovedá modelu, v ktorom sa uplatňujú mená biblických postáv podľa evanjelií participujúcich na vypočúvaní Ježiša Krista (*od Annáša ku Kaifášovi, od Kaifáša k Pilátovi, od Piláta k Herodesovi* – i vice versa). Podobu *od Pont(c)ia k Pilátovi* možno predstaviť ako modifikovanú realizáciu tohto modelu, jeho expresívne, žartovne ladený variant.

Intrafrazematickú úroveň (vzťah medzi komponentmi vo frazéme) v závere výberovo dokladáme na príklade, ktorým sa dostávame do sféry pestrých vzťahov diachrónie a synchronie a ich prejavov vo frazeológii. Ide o jestvovanie/nejestvovanie lexikálnej variantnosti frazémy *kameň úrazu* na osi minulosť (variantnosť: *kameň úrazu/urážky*) – prítomnosť (*kameň úrazu*). Táto frazéma tak poskytuje zreteľné svedectvo o vzťahoch nefrazeologickej a frazeologickej lexiky, svedectvo o tom, ako kvalitatívna zmena nastávajúca v priebehu času v sémantickej štruktúre slova môže ovplyvniť frazému s príslušným lexikálnym komponentom v intrafrazematickom zložení. Jestvovanie/nejestvovanie lexikálnej variantnosti frazémy *kameň úrazu* je determinované existenciou/rozpadom synonymického vzťahu medzi slovami *úraz* – *urážka*. V historických prameňoch zachytená lexikálna variantnosť *kameň úrazu/urážky* bola umožnená niekdajšou synonymiou slov *úraz*, *urážka* (= ‚poranenie, úraz‘), ktorá nadobudla aj svoju frazeologickú nadstavbu. Napriek tomu, že slovo *urážka* je známe i v súčasnom jazyku, ústup podoby *kameň urážky* má v kognitívno-pragmatické vysvetlenie: kľúčom pre dešifrovanie významu frazémy je význam, ktorý v súčasnom jazyku už so slovom *urážka* spätý nie je. Súčasné nepocit'ovanie synonymie medzi slovami *úraz*, *urážka* sa u používateľov slovenského jazyka premietlo do nepocit'ovania významovej korešpondencie medzi lexikálnymi variantmi frazémy *kameň úrazu/urážky* a pragmaticky sa prejavilo v ústupe podoby *kameň urážky* z našej jazykovej komunikácie.

Intrafrazeologické vzťahy frazém, ktoré sa ocitli v hľadáčkovi nášho záujmu, sú viacaspektové, a to najmä sémantického, derivačného i modelového typu. Napr. frazéma *cediť (preciedzať) komára, (a) ťavu prehltáť* v nami reflektovaných súvislostiach vstupuje do vzťahových interakcií s frazémami nebiblického pôvodu *robiť z komára somára (slona)* [vzťah opozície ‚niečo malé – niečo veľké‘ utváranej na modelovom základe *komár – ťava* (modifikovaná opozícia *komár – somár, komár – slon*)] i *cediť komáre cez riečicu* [vzťah motivujúca frazéma – odvo-

dená frazéma: *cediť komáre cez riečicu* ako výsledok frazeologickej derivácie, zmena na úrovni formy (lexikálna špecifikácia prostriedku deja) je sprevádzaná významovým posunom ‚zaberat' sa maličkosťami, nevšimat' si veci zásadné‘ → ‚konať nerozumno, robiť zbytočnú prácu‘]. V druhom spomenutom vzťahovom prípade sa ohľadá aj vzťah synchronie a diachronie – frazéma *cediť komáre cez riečicu* dokladovaná ako súčasť frazeologického fondu nášho jazyka v predspisovnom období (Skladaná, 1993a, s. 82) v súčasnom fonde nie je známa.

Typ intrafrazeologického vzťahu motivujúca – odvodená frazéma v našom materiáli reprezentujú i ďalšie prípady: *Prišlo (pride) na lámánie chleba* ‚nastala/nastane rozhodujúca chvíľa‘ → *Chlieb sa lámal/láme/bude lámať* – ‚rozhodlo sa, rozhoduje sa, rozhodne sa‘ či *byť soľou zeme* ‚niekto je užitočný‘ → *byť soľou niečoho* ‚niekto/niečo je na prospech, úžitok niečomu, prínosom pre niečo‘.

Sémantický typ vzťahu (frazeologická antonymia) možno v sledovanom materiáli dokladovať na intrafrazeologických reláciách frazém *prispieť svojou hrivnou* – *zakopať svoju hrivnu*. Už na úrovni vzťahu frazéma – biblický pretext sme sa zmienili, že pri frazéme *prispieť svojou hrivnou* status biblickej frazémy rezultuje z prítomnosti komponentu *hrivna* a zo súvislostí, ktoré prítomnosť tohto komponentu evokuje. V intrafrazeologických reláciách doplníme, že na biblických konotáciách tejto frazémy participuje aj vzťah k frazéme *zakopať svoju hrivnu*, motivačne zviazanej s Matúšovým evanjeliom (Mt 25, 14 – 30). Na základe integrujúceho komponentu *hrivna* v jeho prenesenom význame ‚schopnosť, nadanie‘ sa dané frazémy predstavujú aj ako frazémy s protikladným významom: *zakopať svoju hrivnu* ‚nevyužiť, zanedbať svoje schopnosti‘ vs. *prispieť svojou hrivnou* ‚pomôcť svojimi schopnosťami‘.

Pri predstavovaní životných osudov vybraných frazém v diele frekventovane zaznieva otázka, či tá-ktorá frazéma prekročila, alebo neprekročila hranice náboženskej komunikácie. Po ich prekročení sa ako relevantný ukázal porovnávací aspekt zameraný na registráciu významových a hodnotových rozdielov, ktoré z uplatňovania v odlišných komunikačných sférach vyplynuli.

Ktoré z analyzovaných frazeologických jednotiek ostali prepojené výlučne (resp. takmer výlučne³⁷⁷) s náboženskou komunikáciou, t. j. v našich podmienkach patria (ak uplatníme v našej lingvistike novšie

³⁷⁷ Výskyt mimo náboženskej komunikačnej sféry je sporadický.

sa etablujúci sociolingvistický koncept komunikačného registra) medzi špecifické výrazivo kresťanského náboženského komunikačného registra? Korpusový materiál takúto funkčnú špecializáciu dokladá pri jednotkách *(po)zdvihnúť päť (päť) proti niekomu, kul'hat' (krívať) na obe (dve) strany, striasť prach z (zo svojich) nôh*. Pravda, v poslednom menovanom prípade [*striasť prach z (zo svojich) nôh*] môžeme v podkorpusse umeleckých textov registrovať uplatnenie tejto jednotky aj mimo sféry zviazanej s pólom sacrum. Príznačné v tomto prípade je, že ide nie o pôvodné slovenské literárne texty, ale o umelecké preklady diel anglofónnej či ruskej literatúry. Na tomto materiálovom základe tak možno vysloviť predpoklad, že v týchto prekladoch sa využíva daný výraz v priamej nadväznosti na výraz uplatnený v texte originálu.

Ďalšia skupina frazém je dvojdomá, uplatňujú sa teda jednak ako špecifické jednotky náboženskej komunikácie, jednak ako jednotky v komunikácii „svetskej“, profánnej, t. j. v komunikácii všeobecnej. V prípadoch, v ktorých vystupujú ako jednotky všeobecného frazeologického fondu, nutno počítať s tým, že sémantické a pragmatické hodnoty čerpajúce z biblického podložja sa utlmujú/strácajú a nastávajú posuny k sekularizácii sémantiky a pragmatiky jednotiek. Ako príklad dvojdomej jednotky možno spomenúť *byť soľou zeme*. Zatiaľ čo v nábožensky orientovanej komunikácii na základe charakteru učeníctva (v biblickom pretexte slová Ježiša Krista, v ktorých soľ vystupuje ako metaforický obraz života a poslania, ktoré je potrebné naplniť, boli adresované jeho učeníkom) sa *byť soľou zeme* stáva morálnym imperatívom veriaceho kresťana – aktuálneho učeníka Ježišovho učenia, a teda vystihuje poslanie členov tohto spoločenstva, po prekročení hraníc náboženskej komunikácie ľavovalenčný participant náboženskú náplň stráca: ako súčasť všeobecného frazeologického fondu sa *soľ zeme* vzťahuje na každého/nieкого, kto je spoločenstvu/ľudstvu prospešný.

Ešte výraznejšie sa sekularizačný rozmer ohláša v prípade frazémy *krívať (kul'hat') na obe (dve) nohy*, v ktorej zasahuje tak sémantický, ako aj formálny plán jednotky [v biblickom pretexte sa kríva (kul'há) na obe (dve) strany]³⁷⁸. Kým sémantický rozmer čerpajúci z biblického pretextu (obojakosť, nestálosť, zaist'ovanie sa na dve strany) pretrváva

³⁷⁸ V kultúrno-lingvistikovom porovnaní však treba pripomenúť i prítomnosť somatizmu v biblickom kontexte, napr. v ruskom i bieloruskom preklade sa chráme na obe kolená (Ivanov – Mokijenko, 2019a, s. 271 – 272).

vo frazéme *krívať (kul'hať) na obe (dve) strany*, ktorú sme predstavili ako jednotku s funkčnou špecializáciou (náboženská komunikačná sféra), v prípade frazémy *krívať (kul'hať) na obe (dve) nohy* dochádza v jej sémantickom pláne k výraznému posunu: obojakosť, nestálosť → nespĺňanie istých požiadaviek, istej úrovne, niečo nevyhovujúce. No jednotka *krívať (kul'hať) na obe (dve) nohy* disponuje statusom dvojdomosti. Sekularizačné premeny na úrovni významu ju zasahujú ako jednotku všeobecného frazeologického fondu, nie ako jednotku uplatňovanú v náboženskej komunikácii. V týchto prípadoch totiž funguje významovo identicky ako *krívať (kul'hať) na obe (dve) strany* (variantnosť foriem).

A spomeňme i príklad na tú situáciu, keď jednotke patriacej do všeobecného frazeologického fondu zodpovedá v náboženskej komunikačnej sfére jednotka fungujúca ako súčasť náboženskej terminológie, napr. *kameň úrazu* i *uholný kameň*. Kým v komunikácii profánnej sa tieto výrazy interpretujú ako ‚príčina ťažkostí, nedorozumenia, neúspechu, nehody‘ (= *kameň úrazu*), ‚základ, podstata niečoho‘ (= *uholný kameň*), v náboženskej komunikácii má v novozákonných reláciách³⁷⁹ interpretácia ich metaforickosti kristocentrický charakter. Príklad *vstať z mŕtvych* zas reprezentuje tie vzťahové relácie, v ktorých výrazu v náboženskej komunikácii zodpovedá základný, doslovný význam (prechod zo stavu smrti do stavu života), zatiaľ čo mimo sféry sacrum ide o jeho uplatnenie v prenesenom význame ‚ožiť, prebrať sa k životu, prežiť renesanciu‘, príp. i (sporadickejšie) vo význame ‚nečakane sa uzdraviť‘.

Vo všetkých častiach monografie materiálovo využívame texty Slovenského národného korpusu. Tie nám priniesli mnohé podnety pre zamyslenie sa nad uplatňovaním biblickej frazeológie v súčasnej jazykovej komunikácii, a teda nad pragmatickou paradigmou frazeológie. Veľmi intenzívne sa tento pohľad prejavuje v druhej kapitole: v nej sa sústreďuje pozornosť na sedemnást' prísloví biblického pôvodu, ktoré boli súčasťou našich dlhoročných sociolingvistických výskumov uskutočnených na vzorke slovenských respondentov v cezgeneračnom kontinuu (mladá generácia – stredná generácia – seniari). Takto vymedzený súbor parémii sa v tejto monografii pertraktuje viacaspectovo jednak na pozadí intertextuality, jednak v relácii písané verzum ústne v komunikácii. Nami zvolený prístup umožnil sledovať predmetné príslovia: v hori-

³⁷⁹ Interpretácia staro- a novozákonnej intertextovosti je bližšie predstavená v časti 1.1.

zontálno-vertikálnej paradigme kontextuality v reláciách pretext (Biblia ako pramenný zdroj parémie) – text (parémia ako formálno-významový reflex v jazyku) – posttext (parémia aj jej realizačná podoba v písaných komunikátoch), vo vzťahu sacrum – profanum, ako aj z aspektu vitality v jednotlivých komunikačných sférach.

Zo sledovania relácií biblických prísloví k biblickému zdroju (pretextu) vyplynulo poznanie, že niektoré príslovia v jazyku sú citátové (*Všetko má svoj čas*), ďalšie reflektujú sémanticky východiskový prameň, ale ich formálna podoba ustálená v jazyku nemusí byť v porovnaní s prameňom vždy identická (*Nikto nie je doma prorokom*), iné vznikli s oporou o pramenný kontext, ale sú disparátne (*Zakázané ovocie najlepšie chutí*). Druhú kategóriu predstavujú príslovia, ktoré sa od významu prameňa odklonili (*Kto nie je s nami, je proti nám; Kto nepracuje, nech neje*) aj s prípadným väčším či menším zásahom do formálnej podoby. Tretiu kategóriu predstavujú tie, ktoré v jazyku spoločenstva nadobudli popri pôvodnom význame aj ďalší význam (*Lavá ruka nevie, čo robí pravá*), prípadne len variantný komponent (*Viera/láska hory prenáša*).

Z analýzy korpusových zdrojov smerom k posttextom [t. j. sledovanie prísloví v písaných komunikátoch (v tlači)] vyplynulo, že ich textotvorný potenciál je síce diferencovaný, ale ich podiel ako expresívneho výraziva v sledovanej mediálnej sfére je vo všeobecnosti pomerne výrazný. Z komparácie platforiem sacrum – profanum vychádza, že všetky príslovia sa uplatňujú dvojdomo – s kvantitatívnou prevahou v profánnej sfére. Aj keď isté rozdiely v tejto relácii sú: v náboženskej sfére je výraznejšia tendencia odkazovať na pramenný zdroj (aj konkretizačne sa špecifikuje tá-ktorá časť z Biblie), a tým aj viac smerovať do oblasti sacrum. Pokiaľ ide o realizačné podoby prísloví v komunikátoch, aj v tomto smere možno pozorovať rozdiely: niektoré majú tendenciu uplatniť sa vo svojej uzuálnej podobe, pri iných možno badať vyšší modifikačný/aktualizačný potenciál. Zásahy do formálnej či formálno-významovej stránky zo strany používateľov jazyka vyplývajú buď z potreby ich začlenenia do kotextu, alebo z intencionálnej snahy o kreativitu/originalitu.

Čo sa týka iného druhu intertextovosti (signalizácia prísloví pomocou metaoperátorov), aj táto dimenzia sa ukázala ako prínosná: hoci nami zaznamenaná paleta introduktorov sa výrazne nelíši, ba skôr potvrdzuje výskumy lingvistov, ktorí sa tejto problematike venovali a ktorých sme v úvode k druhej kapitole spomínali (F. Čermák, P. Ďurčo, M. Hnátko-

vá), predsa len v súvislosti s metaoperátormi sme mohli poukázať aj na tvrdenia ďalšej lingvistiky (J. Nižníkovej), že príslovia majú tendenciu uplatňovať sa i v niektorých vetnočlenských pozíciách – práve aj vďaka istým typom konektorov/indikátorov.

Z pozorovania relácie ústne verzus písané sme tiež mohli vyvodit' určité závery o živosti sledovaných jednotiek, t. j. že niektoré príslovia sú výrazne frekventované aj v písaných komunikátoch a sú aktívne využívané aj v úste respondentov, iné sú príznačné skôr pre vymedzenú mediálnu komunikačnú sféru – tlač (publicistický korpus). Schopnosť filiovať uvedené príslovia s prameňom sa ukázala jednak v písaných komunikátoch (primárne a konkretizačne hlavne v rámci náboženskej komunikačnej sféry), jednak vo väčšej či menšej miere aj zo strany respondentov (podrobnejšie závery možno nájsť v zhrnutí k druhej kapitole).

Dostávame sa tak k našej záverečnej – tretej kapitole, ktorá vo vzťahu k predchádzajúcim dvom sa môže javiť ako akýsi apendix. Nie je však samoúčelná s ohľadom na kognitívny aspekt – našou ambíciou je totiž oslovit' nielen lingvistickú odbornú obec, ale aj obec pedagogickú.

Tak ako ľudia i knihy majú svoje osudy: nádejame sa, že osud tej našej – vzhľadom na život v nej prezentovaného frazeologického výraziva ako súčasť kultúrnej pamäti – by azda mohol byť zaujímavý aj pre širšiu čitateľskú verejnosť...

autori

LITERATÚRA

- ALLMEN, J.-J. von a kol.: Biblický slovník. Praha: Kalich 1987. 360 s.
- BALÁKOVÁ, D.: Dynamika súčasnej slovenskej frazeológie (fond somatických frazém). Greifswald: Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald 2011. 316 s.
- BALÁKOVÁ, D.: Frazeosémantická in/kompetencia mladej generácie alebo kreovanie minima/optima biblickej frazeológie v inštitucionálnom vzdelávaní. In: Baláková, D. – Kováčová, V. (eds.): Aspekty literárnovedné a jazykovedné IV. Ružomberok: Verbum 2019, s. 160 – 174.
- BALÁKOVÁ, D.: Výchovno-vzdelávací potenciál biblickej frazeológie. In: Bohunická, A. – Kazharnovich, M. (eds.): (Im)pulzy súčasnej jazykovedy. Bratislava: Univerzita Komenského 2023, s. 371 – 381.
- BALÁKOVÁ, D.: Zo života vybraných biblických frazém. In: Slavica Slovaca, 2024, roč. 59, č. 2, s. 386 – 393.
- BALÁKOVÁ, D. – KOVÁČOVÁ, V.: K výskumu biblickej frazeológie. Ružomberok: Verbum 217. 234 s.
- BALÁKOVÁ, D. – KOVÁČOVÁ, V. – MOKIJENKO, V. M.: Nasleduje Biblii vo frazeológii. Greifswald: Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald 2013. 307 s.
- BALÁKOVÁ, D. – KOVÁČOVÁ, V. – TYROL, A.: Sakrálne a sekulárne v biblickej frazeológii. In: Pekarovičová, J. – Vojtech, M. (eds.): Studia Academica Slovaca 51. Bratislava: Univerzita Komenského 2022a, s. 9 – 28.
- BALÁKOVÁ, D. – KOVÁČOVÁ, V. – TYROL, A.: Nadprirodzeno v biblickej frazeológii na príklade frazémy vstať z mŕtvych. In: Dobríková, M. (ed.): Frazeologické štúdie VII. Bratislava: Univerzita Komenského 2022b, s. 42 – 60.
- BALÁKOVÁ, D. – KOVÁČOVÁ, V. – TYROL, A.: Biblická frazeológia v interdisciplinárnej interpretácii. In: Pekarovičová, J. – Vojtech, M. (eds.): Studia Academica Slovaca 52. Univerzita Komenského 2023, s. 89 – 109.
- BALÁKOVÁ, D. – MOKIJENKO, V. M.: Nič nové pod slnkom. In: Slavistična revija, 2016, roč. 64, č. 2, s. 113 – 124.

- BALÁKOVÁ, D. – WALTER, H. – MOKIJENKO, V. M.: Lepta biblejskoj mudrosti. Kratkij rusško-slovacko-nemeckij slovar krylatych slov. Greifswald: Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald 2012. 140 s.
- BALÁKOVÁ, D. – WALTER, H. – MOKIJENKO, V. M.: Iz biblejskoj mudrosti. Greifswald: Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald 2015. 344 s.
- BALÁKOVÁ, D. – WALTER, H. – VENŽINOVIČ, N. F. – GUTOVSKAJA, M. S. – IVANOV, Je. Je. – MOKIJENKO, V. M.: Lepta biblejskoj mudrosti. Biblejskije krylatyje vyraženiija i aforizmy na rusškom, anglijskom, belorusškom, nemeckom, slovackom i ukrajinskom jazykach. Mogilev: Mogilevskij gosudarstvennyj universitet imeni A. A. Kulešova 2014. 205 s.
- BALÁŽOVÁ, Ľ. – BOSÁK, J. (eds.): Slovník cudzích slov. Bratislava: SPN – Mladé letá 2005. 1054 s. Dostupné na: https://www.juls.savba.sk/slovník_cudzích_slov_2005.html
- BEITL, J.: Liturgika I. – II. Bratislava: Spolok svätého Vojtecha 1976. 229 s.
- BĚLIČ, J.: Velbloud uchem jehly? In: Naše řeč, 1969, roč. 52, č. 5, s. 286 – 290.
- BIČ, M. a kol.: Výklady ke Starému zákonu II. Jozue až Ester. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství 1996. 735 s.
- BIČ, M. (ed.): Výklady IV. ke Starému zákonu. Knihy prorocké. Starozákonní překladatelská komise. Praha: Karmelitánské nakladatelství 1998. 871 s.
- BUZÁSSYOVÁ, K. – JAROŠOVÁ, A. (eds.): Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. [1. zv.]. Bratislava: Veda 2006. 1134 s. Dostupné na: <https://slovník.juls.savba.sk/?d=sss>
- ČELAKOVSKÝ, F. L.: Mudrosloví národu slovanského ve příslovích. Praha: F. Řivnáč 1852. 644 s.
- BODNÁROVÁ, M.: Náboženská komunikačná sféra. In: Slančová, D. a kol.: Úvod do štúdia interaktívnej stylistiky II. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity 2022, s. 231 – 255.
- BRTÁŇOVÁ, E.: Obraz konfesií a kultúr v katolíckej kázňovej próze na Slovensku v 18. stor. In: Slavica Slovaca, 2019, roč. 54, č. 1, s. 63 – 77.
- ČECHOVÁ, M.: Řeč o řeči. Praha: Academia 2012. 311 s.
- ČERMÁK, F.: Frazeologie a idiomatika česká a obecná. Czech and General Phraseology. Praha: Karolinum 2007. 718 s.

- ČERMÁK, F. a kol.: Slovník české frazeologie a idiomatiky 1. Přírovnání. Praha: Leda 2009a. 512 s.
- ČERMÁK, F. a kol. Slovník české frazeologie a idiomatiky 2. Výrazy neslovesné. Praha: Leda 2009b. 552 s.
- ČERMÁK, F. a kol.: Slovník české frazeologie a idiomatiky. 3. Výrazy slovesné. Praha: Leda 2009. 1247c s.
- ČERMÁK, F. a kol. Slovník české frazeologie a idiomatiky 4. Výrazy větné. Praha: Leda 2009d. 1272 s.
- DOBRÍKOVÁ, M.: Vlastné meno ako komponent slovenských a bulharských frazém. Bratislava: Univerzita Komenského 2014. 132 s.
- DOLNÍK, J.: K pragmatike vlastných mien. In: Majtán, M. – Žigo, P. (eds.): 13. slovenská onomastická konferencia. Bratislava: Esprima 1998, s. 21 – 25.
- DOLNÍK, J.: Jazyk – človek – kultúra. Bratislava: Kalligram 2010. 224 s.
- DOUGLAS, J. D. (ed.): Nový biblický slovník. 2. vyd. Praha: Návrat domů 2009. 1243 s.
- DUBOVSKÝ, P. (ed.): Genезis. Komentáre k Starému zákonu. 1. zv. Trnava: Dobrá kniha 2008. 830 s.
- DUBOVSKÝ, P. (ed.): Marek. Komentáre k Novému zákonu. 1. zv. Trnava: Dobrá kniha 2013. 1036 s.
- DUBOVSKÝ, P. – PANCZOVÁ, H. – TIŇO, J. (eds.): Komentáre k Starému zákonu. 4. zv. Ozeáš, Joel, Amos. Kežmarok: Vivit 2015. 542 s.
- DUCHKOVÁ, S.: Písanie ustálených názvov prekladov Biblie a interpunkcia v biblických citáciách. In: Kultúra slova, 2023, roč. 57, č. 1, s. 48 – 49.
- ŘURČO, P. (ed.): Frazeologická terminológia. Bratislava: Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1995. 162 s. Dostupné na: https://www.juls.savba.sk/ediela/frazeologicka_terminologia/
- ŘURČO, P.: Paremiologické konektory v texte. In: Mlacek, J. – Řurčo, P. (eds.): Frazeologické štúdie III. Bratislava: Stimul 2003, s. 33 – 42.
- ŘURČO, P.: Paremiologické optimum slovenčiny. In: Chlebda, W. (ed.): Frazeologia a językowe obrazy świata przełomu wieków. Opole: Uniwersytet Opolski 2007, s. 171 – 177.
- ŘURČO, P.: Princípy inovácií propozičných frazém. In: Mokijenko, V. M. – Walter, H. (eds.): Frazeologia. Opole: Uniwersytet Opolski 2008, s. 339 – 350.

- FILIPEC, J. – ČERMÁK, F.: Česká lexikologie. Praha: Academia 1985. 284 s.
- FLAJŠHANS, V.: Česká přísloví. Sbíрка přísloví, průpovědí a pořekadel lidu českého v Čechách, na Moravě a v Slezsku. 1. zv. A – N. 2. vyd. Eds. Mokijenko, V. M. – Stěpanova, L. Olomouc: Univerzita Palackého 2013a. 1482 s. + 26 s.
- FLAJŠHANS, V.: Česká přísloví. Sbíрка přísloví, průpovědí a pořekadel lidu českého v Čechách, na Moravě a v Slezsku. 2. zv. O – Ž. 2. vyd. Eds. Mokijenko, V. M. – Stěpanova, L. Olomouc: Univerzita Palackého 2013b. 896 s. + 58 s.
- FOJTŮ, P.: Úvahy o pôvode niektorých slovenských frazeologizmov. In: Kumurová, Z. – Gregorčík, P. – Palecková, D.: Rara avis 10. Trnava: Filozofická fakulta Univerzity sv. Cyrila a Metoda 2013, s. 33 – 41.
- GREGOR, F.: Ako prišlo na lámanie chleba? In: Slovenská reč, 1996, roč. 31, č. 5, s. 307 – 309.
- HABOVŠTIK, A.: Dni sviatočné i všedné. Trnava: Spolok svätého Vojtecha 1995. 196 s.
- HABOVŠTIKOVÁ, K.: Kameň úrazu. In: Zrno, 2001, roč. 12, č. 33, s. 2.
- HABOVŠTIKOVÁ, K.: Biblické postavy a udalosti v slovenskej frazeológii. In: Doruľa, J. (ed.): Slovenská, latinská a cirkevnoslovanská náboženská tvorba 15. – 19. stor. Bratislava: SAV 2002, s. 369 – 373.
- HANSMANOVÁ, J.: Intenzifikácia. In: Dolník, J. (ed.): Morfológické aspekty súčasnej slovenčiny. Bratislava: Veda 2010, s. 401 – 448.
- HERIBAN, J.: Príručný lexikón biblických vied. Rím: SÚSCM 1992. 1348 s.
- HNÁTKOVÁ, M.: Identifikace přísloví v korpusu. In: Blatná, R. – Petkevič, V. (eds.): Jazyky a jazykověda. Praha: Univerzita Karlova 2005, s. 89 – 97.
- HOFFMANNOVÁ, J.: Stylistika a... současná situace stylistiky. Praha: Trizonia 1997. 200 s.
- HOLUB, J. – LYER, S.: Stručný etymologický slovník jazyka českého. Praha: SPN 1978. 527 s.
- HORÁK, G.: Keď prišlo na lámanie chleba. In: Slovenská reč, 1964, roč. 29, č. 5, s. 320.
- HROBONĚ, S. – KACIAN, A. (eds.): Žalmy 26 – 50. Komentáre k Starému zákonu 10. Trnava: Dobrá kniha 2022. 727 s.

- HUDYMAČ, P. – PRISTÁŠ, P.: Grécko-slovenský slovník k Novému zákonu. Košice: Verbum 2000. 196 s.
- CHLÁDKOVÁ, V. – MICHÁLIK, E.: K otázce biblismů v českých spisích J. A. Komenského. In: Slovo a slovesnost, 1970, roč. 31, č. 4, s. 325 – 336.
- CHLEBDA, W.: Metaoperatory v tekste i ich osnovnyje funkcii. In: Lilič, G. A. (ed.): Slovo vo vremeni i prostranstve. Sankt-Peterburg: FO-LIO-PRESS 2000, s. 415 – 449.
- CHLEBDA, W.: K ideje jevropijskogo slovaria bibleizmov. In: Moki-jenko, V. M. (ed.): I vnov prodolžajetsia boj... Magnitogorsk: GOU VPO Magnitogorskij gosudarstvennyj universitet 2010, s. 275 – 279.
- IVANOV, Je. Je. – MOKIJENKO, V. M. (eds.): Lepta biblejskoj mudrosti. Russko-slavianskij slovar biblejskich krylatych vyraženi-j i aforizmov s sootvetstvijami v germanskich, romanskich, armianskom i gruzinskem jazykach. A – O. [Tom 1]. Mogilev: Mogilevskij gosudarstvennyj universitet imeni A. A. Kulešova 2019a. 308 s.
- IVANOV, Je. Je. – MOKIJENKO, V. M. (eds.): Lepta biblejskoj mudrosti. Russko-slavianskij slovar biblejskich krylatych vyraženi-j i aforizmov s sootvetstvijami v germanskich, romanskich, armianskom i gruzinskem jazykach. P – Ja. [Tom 2]. Mogilev: Mogilevskij gosudarstvennyj universitet imeni A. A. Kulešova 2019b. 288 s.
- IVANOVÁ, M. a kol.: Valenčný slovník slovenských slovies na korpusovom základe. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2014. 534 s.
- IVANOVÁ, M. – KYSEĽOVÁ, M.: Vybrané aspekty sémantickej klasifikácie slovies. In: Ivanová, M. (ed.): Vybrané aspekty valencie verb v slovenčine. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2017, s. 148 – 300.
- JAROŠOVÁ, A. (ed.): Slovník súčasného slovenského jazyka. M – N. [3. zv.]. Bratislava: Veda 2015. 1100 s. Dostupný na: <https://slovník.juls.savba.sk/?d=sss>
- JAROŠOVÁ, A. (ed.): Slovník súčasného slovenského jazyka. O – Pn. [4. zv.]. Bratislava: Veda 2021. 1128 s. Dostupný na: <https://slovník.juls.savba.sk/?d=sss>
- JAROŠOVÁ, A. – BUZÁSSYOVÁ, K. (eds.): Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. [2. zv.]. Bratislava: Veda 2011. 1087 s. Dostupné na: <https://slovník.juls.savba.sk/?d=sss>

- KAČALA, J. – PISÁRČIKOVÁ, M. (eds.): Krátky slovník slovenského jazyka. 5. vyd. Martin: Matica slovenská 2020. 960 s.
- KAČALA, J. – PISÁRČIKOVÁ, M. – POVAŽAJ, M. (eds.): Krátky slovník slovenského jazyka. 4. vyd. Bratislava: Veda 2003. 985 s. Dostupný na: http://www.juls.savba.sk/kssj_4.html
- KOČIŠ, F.: Poznámky k spracovaniu frazeológie v Slovníku slovenského jazyka. In: Slovenská reč, 1961, roč. 26, č. 5, s. 269 – 280.
- KOČIŠ, F.: Významové deviácie biblických frazeologizmov. In: Krošláková, E. (ed.): Frazeológia vo vzdelávaní, vede a kultúre. Nitra: Vysoká škola pedagogická – Fakulta humanitných vied 1993, s. 201 – 205.
- KOMENSKÝ, J. A.: Moudrost starých Čechů za zrcadlo vystavená potomkům. Praha: Městská knihovna 2018. 152 s. (verzia 1.0 z 12. 9. 2018 – e-kniha)
- KOREC, J. Ch.: Nad Evanjeliom podľa Jána. Úvahy. Trnava: Dobrá kniha 1994. 534 s.
- KOVÁČOVÁ, V.: O hrivne vo frazeológii z aspektu biblických filiácií (úvahy motivované frazémou prispieť svojou hrivnou). In: Slovenská reč, 2018, roč. 83, č. 3, s. 277 – 292.
- KOVÁČOVÁ, V.: Pálilo to ako d'as, fras či ký parom. Z problematiky intenzifikačných frazeologických prirovnaní. In: Dobříková, M. (ed.): Percepcia nadprirodzena vo frazeológii. Bratislava: Univerzita Komenského 2019a, s. 184 – 190.
- KOVÁČOVÁ, V.: Z intrafrazeologických vzťahov frazémy cedit' (preciedzať) komára, (a) ťavu prehĺtať. In: Baláková, D. – Kováčová, V. (eds.): Aspekty literárnovedné a jazykovedné 4. Ružomberok: Verbum 2019b, s. 144 – 159.
- KOVÁČOVÁ, V.: Biblické echo frazém kameň úrazu a uholný kameň. In: Kováčová, V. (ed.): Aspekty literárnovedné a jazykovedné V. Ružomberok: Verbum 2022 s. 134 – 164.
- KOVÁČOVÁ, V.: Tri kapitoly zo života biblických frazém. In: Slavica Slovaca, 2023a, roč. 58, č. 2, s. 212 – 224.
- KOVÁČOVÁ, V.: O múdrom človeku vo frazeológii alebo aj „Prečo sa hovorí múdry ako Einstein, prečo sa nehovorí múdry ako Tesla?“ In: Bohunická, A. – Kazharnovich, M. (eds.): (Im)pulzy súčasnej jazykovedy. Bratislava: Univerzita Komenského 2023b, s. 250 – 262.
- KOVÁČOVÁ, V.: Viacaspektovo o vybraných biblických frazémach. In: Slavica Slovaca, 2024, roč. 59, č. 2, s. 394 – 401.

- KRÁLIK, Ľ.: Od Abraháma k abraháminám. In: Krško, J. – Majtán, M. (eds.): *Vlastné mená v jazyku a spoločnosti*. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela 2000, s. 240 – 246.
- KRÁLIK, Ľ.: Rejzek, J.: *Český etymologický slovník*. Voznice, LEDA 2001. 752 s. In: *Slovenská reč*, 2001, roč. 66, č. 6, s. 103 – 119.
- KRÁLIK, Ľ.: *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava: Veda 2015. 704 s.
- KROVINA, M.: *Striasť si prach z nôh*. In: *Ruženec*, 2023, roč. 28, č. 3, s. 28.
- KUCHAR, R. – VALENTOVÁ, I. (eds.): *Pramene k dejinám slovenčiny 3*. Bratislava: Veda 2008. 264 s. + 32 s. obrazovej prílohy.
- KUNETKA, F.: *Eucharistie v kresťanskej antike*. Olomouc: Univerzita Palackého 2004. 231 s.
- KVASNIČKA, V. – POSPÍCHAL, J.: *Matematická logika*. Bratislava: Slovenská technická univerzita 2006. 389 s.
- LAPKO, R. (ed.): *Jánovo evanjelium. Nový preklad a krátky komentár*. Bratislava: Veda 2019. 179 s.
- LIGOŠ, M.: *Frazeológia v škole včera, dnes a zajtra (V reláciách s rozvíjaním kultúrno-komunikačnej kompetencie žiaka v SR)*. In: Kravčák, P. (ed.): *Komunikačné paradigmy v lingvistiky a žurnalistike*. Ružomberok: Verbum 2020, s. 109 – 125.
- MÁČAJ, A.: *Panes primitiarum aneb Chleby prwotjn*. Trnava: F. Gall 1718. 858 s.
- MAJTÁN, M.: *Z biblických frazém Starého zákona v staršej slovenčine*. In: Kralčák, Ľ. (ed.): *Slovenčina v historickom kontexte*. Nitra: Vysoká škola pedagogická 1996, s. 136 – 144.
- MAJTÁN, M. a kol. (eds.): *Historický slovník slovenského jazyka. A – J*. [1. zv.]. Bratislava: Veda 1991. 536 s. Dostupné na: <https://www.juls.savba.sk/hssj.html>
- MAJTÁN, M. a kol. (eds.): *Historický slovník slovenského jazyka. K – N*. [2. zv.]. Bratislava: Veda 1992. 616 s. Dostupné na: <https://www.juls.savba.sk/hssj.html>
- MAJTÁN, M. a kol. (eds.): *Historický slovník slovenského jazyka. O – P (pochytka)*. [3. zv.]. Bratislava: Veda 1994. 653 s. Dostupné na: <https://www.juls.savba.sk/hssj.html>
- MAJTÁN, M. a kol. (eds.): *Historický slovník slovenského jazyka. P (poihrať sa – pytlovať)*. [4. zv.]. Bratislava: Veda 1995. 584 s. Dostupné na: <https://www.juls.savba.sk/hssj.html>

- MAJTÁN, M. a kol. (eds.): Historický slovník slovenského jazyka R – rab. Š – švrkotať. [5. zv.]. Bratislava: Veda 2000. 692 s. Dostupné na: <https://www.juls.savba.sk/hssj.html>
- MAJTÁN, M. a kol. (ed.): Historický slovník slovenského jazyka. T – V. [6. zv.]. Bratislava: Veda 2005. 700 s. Dostupné na: <https://www.juls.savba.sk/hssj.html>
- MICHALUS, Š.: Uhoľný kameň? In: Kultúra slova 1982, roč. 16, č. 8, s. 288.
- MIKO, F. a kol.: Frazéológia v škole. Bratislava: SPN 1989. 226 s.
- MIKO, F.: Frazéma obraznosť/obraznosť frazéma. In: Krošláková, E. (ed.): Frazéológia vo vzdelávaní, vede a kultúre. Nitra: Vysoká škola pedagogická – Fakulta humanitných vied 1993, s. 268 – 274.
- MLACEK, J.: Základné typy ustáleného prirovnania. In: Jazykovedný časopis, 1970, roč. 21, č. 2, s. 172 – 188.
- MLACEK, J.: Zo syntaxe frazeologických jednotiek. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae. Spoločenskovedný zosbit 9. Bratislava: SPN 1972. 80 s.
- MLACEK, J.: Vnútorňá syntax frazeologických jednotiek. In: Jazykovedný zborník. 4. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae. Red. Ľ. Novák. Bratislava: SPN 1975, s. 87 – 104.
- MLACEK, J.: Syntaktická frazeológia. In: Jazykovedný časopis, 1976, roč. 27, č. 2, s. 134 – 145.
- MLACEK, J.: Slovenská frazeológia. Bratislava: SPN 1977. 119 s.
- MLACEK, J.: Valenčná charakteristika slovesných frazém. In: Slovenská reč, 1979, roč. 44, č. 4, s. 214 – 220.
- MLACEK, J.: Variantnosť frazém u Bernoláka a v súčasnom jazyku. In: Kultúra slova, 1987, roč. 21, č. 8, s. 272 – 279.
- MLACEK, J.: Lexika vo frazeológii. In: Dolník, J. (ed.) Philologica. Zborník FF UK 1988, roč. 37. Bratislava: SPN 1990, s. 67 – 89.
- MLACEK, J.: Frazéológia a jej intertextové súvislosti. In: Mlacek, J. (ed.): Studia Academica Slovaca. 31. Bratislava: Stimul 2002, s. 148 – 160.
- MLACEK, J.: Obraznosť slovenskej frazeológie. In: Dolník, J. – Mlacek, J. – Žigo, P. (eds.): Bratislava: Stimul 2003, s. 49 – 82.
- MLACEK, J.: Tvary a tváre frazém v slovenčine. 2. vyd. Bratislava: Stimul 2007a. 159 s.

- MLACEK, J.: O spôsoboch vzniku frazém. In: Mlacek, J.: Štúdie a state o frazeológii. Ružomberok: Katolícka univerzita, Filozofická fakulta 2007b, s. 59 – 72.
- MLACEK, J.: Podoby intertextovosti pri uplatňovaní frazém v texte. In: Mlacek, J.: Štúdie a state o frazeológii. Ružomberok: Katolícka univerzita, Filozofická fakulta 2007c, s. 315 – 337.
- MLACEK, J.: Antipríslovie a príbuzné útvary (K niektorým súčasným premenám v paremiológii a jej pojmosloví). In: Slovenská reč, 2009, roč. 74, č. 3, s. 135 – 148.
- MLACEK, J.: Štylistické otázky náboženskej komunikácie (Úvahy o jej vymedzení a štylistickej členitosti). Ružomberok: Verbum 2012a. 178 s.
- MLACEK, J.: Ako sa uplatňujú názvy parémií v súčasnom frazeologickom diskurze. In: Bohunická, A. (ed.): Jazykoveda v pohybe. Bratislava: Univerzita Komenského 2012b, s. 69 – 77.
- MLACEK, J.: Cez poznávanie k používaniu biblických frazém v súčasnej komunikácii. In: Walter, H. – Mokijenko, V. M. – Baláková, D. (eds.): Die slawische Phraseologie und die Bibel. Greifswald: Ernst Moritz Arndt Universität 2013, s. 138 – 144.
- MLACEK, J.: Interpretácie premenlivosti vo frazeológii a ich kognitívne súvislosti. In: Orgoňová, O. – Bohunická, A. – Múcsková, G. – Muziková, K. – Popovičová Sedláčková, Z. (eds.): Jazyk a jazykoveda v súvislostiach. Bratislava: Univerzita Komenského 2017, s. 401 – 410.
- MOKIJENKO, V. M.: Slavjanskaja frazeologija. Moskva: Vysšaja škola 1980. 207 s.
- MOKIJENKO, V. M. – LILIČ, G. A. – TROFIMKINA, O. I.: Tolkovyj slovar biblejskich vyražnij i slov. Moskva: Izdatel'stvo Astrel' 2010. 639 s.
- MOŠKO, G.: Príručka vetného rozboru. Prešov: Náuka 1997. 208 s.
- NIŽNÍKOVÁ, J.: K syntaktickej typológii frazeologických jednotiek (FJ). In: Krošláková, E. (ed.): Frazeológia vo vzdelávaní, vede a kultúre. Nitra: Vysoká škola pedagogická 1993, s. 294 – 299.
- NOVOTNÝ, A.: Biblický slovník. 1. Praha: Kalich 1956. 1406 s. + obrazová príloha
- OLOŠTIAK, M.: Aspekty teórie lexikálnej motivácie. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2011. 339 s.
- OLOŠTIAK, M. (ed.): Slovník slovenských eponým. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2018. 264 s.

- OLOŠTIAK, M. – IVANOVÁ, M.: Kapitoly z lexikológie (lexikálna syntagmatika a viacslvné pomenovania). Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2013. 251 s.
- OPAŠIĆ, M.: Zoonimske sastavnice u biblizmima hrvatskoga i pojed-nich jezika. In: Vidović Bolt, I. (ed.): Životinje u frazeološkom ruhu. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu 2014. Dostupné na: <http://www.animalisticki-frazemi.eu/index.php/znanstveni-skupovi/znanstveni-skup-21-i-22-ozujka-2014/zbornik-radova>
- ORGOŇOVÁ, O. – DOLNÍK, J.: Používanie jazyka. Bratislava: Univerzita Komenského 2010. 229 s.
- OUŘEDNÍK, P.: Aniž jest co nového pod sluncem. Praha: Volvox glo-bator 2011. 280 s.
- PAULOVÍČ, J.: Prednášky zo štylistiky slovenčiny. Trnava: Trnavská univerzita 2011. 190 s.
- PECIAR, Š. (ed.): Slovník slovenského jazyka. A – K. [1. zv.]. Bratisla-va: Vydavateľstvo SAV 1959. 815 s. Dostupný na: http://www.juls.savba.sk/ssj_peciar.html
- PECIAR, Š. (ed.): Slovník slovenského jazyka. L – O. [2. zv.]. Bratisla-va: Vydavateľstvo SAV 1960. 648 s. Dostupný na: https://www.juls.savba.sk/ssj_peciar.html
- PECIAR, Š. (ed.): Slovník slovenského jazyka. P – R. [3. zv.]. Bratisla-va: Vydavateľstvo SAV 1963. 912 s. Dostupný na: https://www.juls.savba.sk/ssj_peciar.html
- PECIAR, Š. (ed.): Slovník slovenského jazyka. S – U. [4. zv.]. Bratisla-va: Vydavateľstvo SAV 1964. 760 s. Dostupný na: https://www.juls.savba.sk/ssj_peciar.html
- PECIAR, Š. (ed.): Slovník slovenského jazyka V – Ž. [5. zv.]. Bratisla-va: Vydavateľstvo SAV 1965. 848 s. Dostupný na: https://www.juls.savba.sk/ssj_peciar.html
- PEKAROVIČOVÁ, J.: Frazeodidaktický koncept prezentácie slovenči-ny cudzincom. In: Baláková, D. – Kováčová, V. (eds.): Aspekty literár-novedné a jazykovedné IV. Ružomberok: Verbum 2019, s. 111–122.
- POLÍVKOVÁ, J.: Vliv znalosti bible na percepci a recepci frazeologic-kých biblismů. In: Janovec, L. (ed.): Svět v obrazech a ve frazeologii. Praha: Univerzita Karlova – Pedagogická fakulta 2017, s. 447 – 455.
- POTÚČEK, J. (ed.): Biblická konkordancia. Bratislava: Cirkevné nakla-dateľstvo 1970. 768 s.

- POVAŽAJ, M.: Kameň sváru? In: Kultúra slova, 1994, roč. 28, č. 3, s. 181 – 182.
- RATZINGER, J.: Duch liturgie. Trnava: Dobrá kniha 2005. 189 s.
- RIPKA, I. (ed.): Slovník slovenských nářečí 1. A – K. Bratislava: Veda 1994. 936 s. Dostupný na: https://www.juls.savba.sk/pub_ssn.html
- RÖHRICH, L.: Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten. Band 2. Freiburg im Breisgau: Herder Druck 1974. 1256 s.
- RUISEL, I.: Múdrost' na počiatku 3. tisícročia. In: Ruisel, I. (ed.): Múdrost' – inteligencia – osobnosť. Bratislava: Don Bosco 2006, s. 17 – 33.
- RUISEL, I.: Múdrost' a hlúposť. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie – Centrum spoločenských a psychologických vied SAV 2018. 397 s.
- RUŠČÁK, F.: Úvahy a súvahy o náboženskej komunikácii I. Biblický text ako archetypálna dimenzia náboženskej komunikácie. In: Sociálna a duchovná revue, 2012, roč. 3, č. 2, s. 57 – 63.
- SEKANINOVÁ, E.: Šesťzväzkový Veľký slovensko-ruský slovník ako prototyp konfrontačného lexikografického diela. In: Jazykovedný časopis, 1996, roč. 47, č. 2, s. 118 – 124.
- SENKOVÁ, M.: Frazeológia v médiách. [Bakalárska práca]. Katolícka univerzita v Ružomberku – Pedagogická fakulta 2023. 56 s.
- SKLADANÁ, Jana: Frazeologický fond slovenčiny v predpisovnom období. Bratislava: Veda 1993a. 176 s.
- SKLADANÁ, J.: Frazémy v historickom slovníku slovenského jazyka a v starších slovenských slovníkov. In: Kuchar, R. (ed.): Z vývinu slovenskej lexiky. Bratislava: Veda 1993b, s. 170 – 180.
- SKLADANÁ, J.: Odrasť kresťanskej kultúry v slovenskej frazeológii. In: Skladaná, J. (ed.): Slovenská kresťanská a svetská kultúra. Bratislava: Veda 1996, s. 120 – 135.
- SKLADANÁ, J.: Biblia ako prameň slovenskej frazeológie. In: Habrajska, G. (ed.): Tekst sakralny. Tekst inspirowany liturgią. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 1997, s. 289 – 294.
- SKLADANÁ, J.: Slovenské frazémy kresťanského pôvodu v slovanском kontexte. In: Doruľa, J. (ed.): XII. medzinárodný zjazd slavistov v Krakove. Príspevky slovenských slavistov. Bratislava: Slovenský komitét slavistov – Slavistický kabinet SAV 1998, s. 133 – 141.
- SKLADANÁ, J.: Slová z hlbín dávnych vekov. Bratislava: GRAND MULTITRADE 1999. 206 s.

- SKLADANÁ, J.: Frazeológia v rámci biblického textu. In: Kesselová, J. (ed.): Text a kontext v náboženskej komunikácii. Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešoviensis. Studia Philologica. 8. Prešov: Fakulta humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity 2001, s. 85 – 89.
- SKLADANÁ, J.: Staršie i novšie frazémy kresťanského pôvodu v súčasnom slovenskom jazyku. In: Aleksejenko, M. – Mokijenko, V. M. – Walter, H. (eds.): Slowo. Tekst. Czas VI. Nowa frazeologia w nowej Europie. Szczecin – Greifswald: Uniwersytet Szczeciński – Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald 2002, s. 178 – 182.
- SKLADANÁ J.: Biblické podobenstvá ako prejav implicitnosti vo frazeológii. In: Šimková, M. (ed.): Slovo – tvorba – dynamickosť. Bratislava: Veda 2010, s. 452 – 457.
- SKLADANÁ, J.: Ukryté v slovách. Trinásta komnata a 131 tajomných slovných spojení. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 2012. 240 s.
- SKLADANÁ, J.: Fenomén Biblie v slovenskej frazeológii. In: Walter, H. – Mokijenko, V. M. – Baláková, D. (eds.): Die slawische Phraseologie und die Bibel. Slavjanskaja frazeologija i Biblija. Slovanská frazeológia a Biblia. Greifswald: Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald 2013, s. 178 – 182.
- SKLADANÁ, J.: Kto do teba kameňom... In: Knihy a dejiny, 2017, roč. 24, č. 1 – 2, s. 49.
- SKLADANÁ, J.: (2020). Synchronia vo frazeológii v staršom období vývinu slovenčiny. In: Arkhahelska, A. (ed.): Novoje v ruskoj i slavjanskoj frazeológii. Olomouc: Univerzita Palackého 2020, s. 106 – 109.
- SLANČOVÁ, D.: Reč autority a lásky. Reč učiteľky materskej školy orientovaná na dieťa – opis registra. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 1999. 278 s.
- SLANČOVÁ, D. a kol.: Úvod do štúdia interaktívnej štylistiky (I). Prešov: Prešovská univerzita 2022. 480 s.
- SMIEŠKOVÁ, E.: Ustálené prirovnania vo frazeológii (So zreteľom na lexikografické spracovanie). In: Jazykovedný časopis, 1970, roč. 21, č. 2, s. 189 – 201.
- SMIEŠKOVÁ, E.: Frazeológia v Česko-slovenskom slovníku. In: Kul-túra slova, 1974, roč. 8, č. 4, s. 97 – 102.

- SMIEŠKOVÁ, E.: Malý frazeologický slovník. Bratislava: SPN 1974. 286 s.
- SMIEŠKOVÁ, E.: Malý frazeologický slovník. Bratislava: SPN 1988. 272 s.
- STĚPANOVA, L.: Česká a ruská frazeologie. Diachronní aspekty. Olomouc: Univerzita Palackého 2004. 297 s.
- STĚPANOVA, L.: Rusko-český frazeologický slovník. Olomouc: Univerzita Palackého 2007. 880 s.
- STĚPANOVA, L.: Frazémy biblického původu (na materiále slovenštiny, češtiny a ruštiny). In: Kováčová, V. – Baláková, D. – Šindelářová, J. (eds.): Aspekty literárnovedné a jazykovedné II. Ružomberok: Katolícka univerzita, Filozofická fakulta 2009, s. 107 – 119.
- STĚPANOVA, L.: Některé reálie a míry v ruských a českých biblických frazémach. In: Walter, H. – Mokijenko, V. M. – Baláková, D. (eds.): Die slawische Phraseologie und die Bibel. Slavjanskaja frazeologija i Biblija. Slovanská frazeológia a Biblia. Greifswald: Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald 2013, s. 183 – 187.
- ŠINDELÁŘOVÁ, J.: Paremiologická kompetence mladé a střední generace (na materiálu přísloví biblického původu). In: Aleksejenko, M. – Mokijenko, V. M. – Walter, H. (eds.): Słowo. Tekst. Czas XI. Frazeologia słowianska w aspekcie onomazjologicznym, lingwokulturologicznym i frazeologicznym. Szczecin – Greifswald: Ernst-Moritz-Arndt-Universität w Greifswalde 2012, s. 604 – 611.
- TRSTENSKÝ, F.: Kniha žalmov. Ružomberok: Pedagogická fakulta Katolíckej univerzity 2007. 130 s.
- VALENTOVÁ, I.: Ťava – velblúd, velbludorys. In: Kultúra slova, 2002, roč. 36, č. 2, s. 94 – 99.
- VALENTOVÁ, I.: Niektoré české botanické a zoologické názvy v predpisovnom období slovenčiny. In: Kultúra slova, 2010, roč. 44, č. 2, s. 90 – 94.
- VALENTOVÁ, I.: Žánrové a štýlové členenie bohemizmov v predpisovnom období slovenčiny. In: Slovenská reč, 2011, roč. 76, č. 3, s. 149 – 159.
- VAŇKOVÁ, I. at al.: Co na srdci, to na jazyku. Kapitoly z kognitivní lingvistiky. Praha: Karolinum 2005. 343 s.

- VOLOVSKÁ, K.: Frazeológia v škole. [Diplomová práca]. Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku – Filozofická fakulta 2020. 65 s. + príloha 39 s.
- ZAKHAROV, V.: Slavic Phraseology; A View Through Corpora. In: Jazykovedný časopis, 2017, roč. 68, č. 2, s. 372 – 384.
- ZÁTURECKÝ, A. P.: Slovenské príslovia, porekadlá, úslovia a hádanky. Bratislava: Tatran 2005. 813 s. Dostupné na: <https://zlatyfond.sme.sk/autor/42/Adolf-Peter-Zaturecky>
- ZLATOŠ, Š.: Písmo sväté u Bernolákovcov. (Juraj Palkovič a jeho slovenský preklad biblie). Trnava: Spolok sv. Vojtecha 1939. 327 s.
- ŽIGO, P.: Hrivna – motivácia jej pomenovania, významy a ekvivalenty v staroslovienskych textoch. In: *Musaica archaeologica*, 2017, roč. 2, č. 2, s. 23 – 36.

INTERNETOVÉ ZDROJE

- Akademický slovník současné češtiny [online] (2017 – 2024). Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný na: <https://slovník-cestiny.cz>
- BERNOLÁK, A.: Slovník Slowenský Češko-Laťansko-Německo-Uherský. Budae Typis et Sumtibus Typogr. Reg. Univers. Hungaricae 1825. Dostupný na: <http://www.juls.savba.sk/ediela/berbolak/>
- ĐAČENKO, G.: Polnyj cerkevnoo-slovianskij slovar. Dostupný na: http://slavdict.ru/_0432.htm#google_vignette
- Elektronický slovník staré češtiny. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR 2006-. Dostupný na: <https://ujc.cas.cz/cs/elektronicke-slovníky-a-zdroje/elektronicky-slovník-stare-cestiny/>
- HAVRÁNEK, B. (ed.). Slovník spisovného jazyka českého. Praha: Československá akademie věd 1960 – 1971. Dostupný na: <https://ssjc.ujc.cas.cz/>
- HUJER, O. – SMETÁNKA, E. – WEINGART, M. – HAVRÁNEK, B. – ŠMILAUER, V. – ZÍSKAL, A. (eds): Příruční slovník jazyka českého. Praha: Česká akademie věd a umění, Československá akademie věd 1935 – 1957. Dostupný na: <https://psjc.ujc.cas.cz/>
- GEBAUER, J. (ed.): Slovník staročeský. A – J, K – N [1. – 2. zv.]. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění a Česká grafická společnost Unie 1903, 1916; 2. vyd. Praha: Academia 1970. Dostupný na: <http://vokabular.ujc.cas.cz>
- NĚMEC, I. – PEČÍRKOVÁ, J. a kol.: Staročeský slovník. Sešit 1 – 26. Praha Academia 1968 – 2008. Dostupný na: https://ujc.avcr.cz/elektronicke-slovníky-a-zdroje/Starocesky_slovník.html
- Nerobme v EÚ z komára somára, resp. ťavu. Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=01Blv417Zgg>
- Ottův slovník naučný. Dostupný na: https://cs.wikisource.org/wiki/Ott%C5%AFv_slovník_naučný
- Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. Dokumenty českého a slovenského parlamentu. Dostupné na: <http://www.psp.cz/eknih/index.htm>

ŠEDÝ, Jiří: Škrípanie zubami – problém 21. storočia. Dostupné na: <https://www.profimed.eu/clanek/skripanie-zubami-problem-21-storocia-363>

Tri zlaté vlasy deda Vševeda. Dostupné na: <https://www.zones.sk/studentske-prace/rozpravky/15099-tri-zlate-vlasy-deda-vseveda/>

Wikipédia. Slobodná encyklopédia. Dostupné na: <https://sk.wikipedia.org>

WRIGHT, Edward et al: Chest beats as an honest signal of body size in male mountain gorillas (*Gorilla beringei beringei*). Dostupné na: <https://www.nature.com/articles/s41598-021-86261-8>

https://www.ssv.sk/Data/1919/UserFiles/aktuality/SSV_KNIZNY_KATALOG_JESEN_2016_WEB.pdf

<https://dennikstandard.sk/78927/sprava-matic-toto-nie-je-ideologic-ka-debata-chronime-zvrchovanost-a-pravny-stat/>

<https://korpus.sk/korpusy-a-databazy/korpusy-snk/>

<https://korpus.sk/verejne-pristupne-korpusy-snk/>

<https://korpus.sk/webovy-korpus/>

<https://spravy.pravda.sk/svet/clanok/715775-byvaly-trumpov-poradca-nastupil-na-vykon-trestu/>

<https://talkai.info/sk/chat/>

<https://talkai.info/sk/faq/>

<https://tv.nrsr.sk/videokanal/osoba/8/ZaboAnna?id=243423>

<https://www.evanjelizacia.eu>

https://www.wikiwand.com/it/Seno_di_Abramo

<https://www.postoj.sk/95372/o-vine-a-treste-maju-rozhodovat-sudy-nie-prokurator?page=4>

<https://www.studylight.org/commentaries/eng/geb/john-13.html#verse-18>

<https://www.ta3.com/clanok/221969/o-vine-ma-rozhodnut-sud-nie-prokurator-tvrdi-lipsic-kedy-je-podla-neho-vhodny-paragraf-363>

<https://www.trend.sk/spravy/lipsic-vine-treste-maju-rozhodovat-sudy-nie-prokurator>

<https://zlatyfond.sme.sk>

BIBLICKÉ PRAMENE A KORPUSOVÉ ZDROJE

Slovenské preklady Biblie:

- Biblia online. Slovenská biblická spoločnosť. Dostupné na: <https://biblia.sk>
- Biblia. Slovenský ekumenický preklad. 4. opravené vyd. Banská Bystrica: Slovenská biblická spoločnosť 2017. Dostupné na: <https://biblia.sk/>
- Biblia, Písmo Sväté Starej a Novej zmluvy. Podľa vydania Slovenskej evanjelickej cirkvi augsburského vyznania v ČSSR v Spojených biblických spoločnostiach (Londýn) z roku 1979. Liptovský Mikuláš: Transocius 2015. Dostupné na: <https://biblia.sk/>
- Kamaldulská Biblia. Digitálna prezentácia dostupná na: <http://kb.kapitula.sk/>
- Nový zákon. Podľa grécko-semitskej pôvodiny spracoval Š. Porúbčan. Rím: Slovenský Ústav sv. Cyrila a Metoda 1968.
- Písmo sväté Starého a Nového zákona z latinského typického vydania Vulgaty na slovenský jazyk preložené. Sväzok I – X. Trnava: Spolok sv. Vojtecha 1926.
- Svätá biblia, z pôvodných jazykov preložil Jozef Roháček. Podľa druhého revidovaného vydania z roku 1969. Slovenská biblická spoločnosť 2017. Dostupné na: <https://biblia.sk/>
- Sväté Písmo starého i nového Zákona podľa obecného latinského od sv. Rímsko-Katolíckeg Cirkwi potvrdeného... Ostrihom: Jozef Beimele 1829 (Ďel prvni), 1832 (Ďel druhí). Digitalizovaná verzia dostupná na: <https://biblia.sk/clanky/prve-preklady-biblie-do-slovinciny>
- Sväté písmo. Jeruzalemská Biblia. Trnava: Dobrá kniha 2020.
- Sväté písmo Starého i Nového zákona. Preklad a poznámky podľa vydání Spolku sv. Vojtecha v Trnave: Starý zákon z roku 1955 – Nový zákon z roku 1986. Úvody k jednotlivým spisom J. Heriban. Trnava: Spolok sv. Vojtecha 1996. Dostupné na: <https://biblia.sk/>

Inojazyčné preklady Bible

Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona (včetně deuterokanonických knih). Podle ekumenického vydání z roku 1985. Praha: Zvon – české katolické nakladatelství 1991.

Bible21 (Bible: překlad 21. století). Dostupná na: <https://www.bible21.cz/online>

Biblenetcz. Česká biblická společnost. Dostupné na: <http://www.bible-net.cz/>

Biblija. Knigi sviaščennogo pisaňa Vetchogo i Novogo zaveta na cerkevnoslavianskom jazyke s paralelnými mestami. Moskva: Rossijkoje biblejskoje občestvo 2001.

Korpusové zdroje

Elektronický archív nářečových textov a kartotéka Slovníka slovenských nářečí Dialektologického oddelenia Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v Bratislave

Slovenský národní korpus – web-7.0. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2024. Dostupný na: <https://korpus.sk/>

Slovenský národní korpus – web-6.0. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2022. Dostupný na: <https://korpus.sk/>

Slovenský národní korpus – prim-10.0-public-all. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2022. Dostupný na: <https://korpus.sk/>

Slovenský národní korpus – prim-10.0-public-sane. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra. SAV 2022. Dostupný na: <https://korpus.sk/>

Slovenský národní korpus – prim-10.0-public-img. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2022. Dostupný na: <https://korpus.sk/>

Slovenský národní korpus – prim-10.0-public-img-sk. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2022. Dostupný na: <https://korpus.sk/>

ZOZNAM SKRATIEK

Skratky všeobecného charakteru

FJ	frazéma, frazeologická jednotka
SNK	Slovenský národný korpus

Slovníky

HSSJ	Historický slovník slovenského jazyka
KSSJ	Krátky slovník slovenského jazyka
MFS	Malý frazeologický slovník
SCS	Slovník cudzích slov
SČFI	Slovník české frazeologie a idiomatiky
SSJ	Slovník slovenského jazyka
SSSJ	Slovník súčasného slovenského jazyka

Biblické knihy

Starý zákon (SZ)

Gn	Kniha Genezis
Ex	Kniha Exodus
Lv	Kniha Levitikus
Nm	Kniha Numeri
Dt	Kniha Deuteronomium
2 Sam	Druhá kniha Samuelova
1 Kr	Prvá kniha kráľov
2 Kr	Druhá kniha kráľov
2 Krn	Druhá kniha kroník
Ezd	Kniha Ezdrášova
Neh	Kniha Nehemiášova

Ž	Kniha žalmov
Prís	Kniha prísloví
Kaz	Kniha Kazateľ
Iz	Kniha proroka Izaiáša
Jer	Kniha proroka Jeremiáša
Ez	Kniha proroka Ezechiela
Oz	Kniha proroka Ozeáša
Jon	Kniha proroka Jonáša
Nah	Kniha proroka Nahuma

Nový zákon (NZ)

Mt	Evanjelium podľa Matúša
Mk	Evanjelium podľa Marka
Lk	Evanjelium podľa Lukáša
Jn	Evanjelium podľa Jána
Sk	Skutky apoštolov
Rim	List Rimanom
1 Kor	Prvý list Korint'anom
2 Kor	Druhý list Korint'anom
Gal	List Galat'anom
Ef	List Efezanom
Kol	List Kolosanom
2 Sol	Druhý list Solúnčanom
1 Pt	Prvý Petrov list

RÉSUMÉ

Research in the field of biblical phraseology to date has uncovered the need for, and the relevance and productivity of, a cognitive and pragmatic approach to biblical phraseology. This translates into the need for such a scientific interpretation of this specific, culturally anchored expressive language that allows to reveal the cognitive-pragmatic dimensions of biblical phraseology in a broader relational context. Our monograph *From the Life of Biblical Phrasemes* seeks to develop just such an approach. It can be presented as a contribution to a more minute, multifaceted exploration of a selected range of biblical phrasemes generated on the basis of interpretive analyses of:

- a) the relation to biblical texts as a formative platform of biblical phrasemes (aspect of semantic, historical-cultural and pragmatic values arising from the biblical pretext and their modification in the semantic-expressive plan of the biblical phraseme),
- b) the interdisciplinarity of these units as means of two differentiated systems (when actualizing the component of sacredness or profaneness: religious expressions vs. units of the general phraseological fund),
- c) pragmatic paradigm of biblical phraseology from the perspective of language users (ways of using biblical phraseology in contemporary communication on the material basis of differentiated texts of the Slovak National Corpus),
- d) text-forming potentials of biblical phrasemes [on the basis of realization forms (variableness, actualisations, meta-operators, phraseological derivations, etc.)].

The interdisciplinary nature of the team of authors (it includes not only authors with phraseological orientation, but also a biblical scholar and a Catholic theologian) has allowed for a more precise cognitive analysis of the source material, which has several benefits also for a more rigorous portrayal of the analysed circle of biblical phrasemes.

Since the biblical texts with which a given phraseme is source-bound have canonized validity as texts of a religious (in our cultural environ-

ment, primarily Christian) character, an exegetical-theological interpretive analysis of certain passages and biblical contexts for cultural-linguistic purposes helped reveal and explain precisely those semantic and pragmatic values of the analysed units that are tied to the biblical context. The relation of the phrasemes to the biblical source as a (certain) “tertium comparationis” (comparative basis) thus provides an adequate opportunity to trace and explain the modifications of these properties after crossing the communication sphere tied to the pole of the sacrum, since these units, as units of the general phraseological fund, have been affected by significant shifts towards secularization of both their semantics and their pragmatics. In our approach, however, we also take special account of the fact that a number of the analysed units are actually two-faceted – as units of the general phraseological fund they function in “secular”, profane (i.e. general) communication, but it should not be forgotten that they are also specific means of religiously oriented communication, within which it is precisely the semantic and pragmatic values connected to the biblical basis that are more intensively announced. Therefore, the dichotomy of *religious expressions* (religious communication) vs. the *unit of the general phraseological fund* (general communication) in this work also led us to the comparative aspect focusing on the semantic and value differences of such two-faceted units in the respective communication spheres.

Regarding the biblical sources we work with, we take into account the contemporary and historical context of the Slovak translations of the Old and New Testaments. For the examples of contemporary translations, we work with their online version published on the website managed by the Slovak Bible Society (<https://biblia.sk/>). These are authorized translations: the Catholic translation is published according to the editions of the Society of St. Vojtech in Trnava (Old Testament from 1955, New Testament from 1986); the ecumenical translation according to the fourth corrected edition of the Slovak Ecumenical Bible from 2017. Translations more distant in time have also proved to be phraseologically stimulating – we are therefore also working with translations from the 18th century (The Camaldolese Bible – preserved in a transcription from 1756-1760), the middle of the 19th century (Palkovic’s Bible – published as a two-volume work in Esztergom in 1829 and 1832) and the first third of the 20th century (St. Vojtech’s Bible – published as a complete work in 1926).

An important part of our work is the analysis of written texts of the Slovak National Corpus (SNK). It provided valuable information both about the current vitality of the phrasemes under consideration and about the ways of applying biblical phraseology in contemporary communication. Furthermore, thanks to the fact that the stimuli are drawn from the application of biblical phrasemes in texts from differentiated communication spheres and in the *sacrum – profanum* comparison, the cognitive-pragmatic aspect of language users, its analysis, is presented in the work in a broader context.

In terms of composition, the monograph consists of three chapters (apart from the introduction and conclusion): “From the Life of Selected Biblical Phrasemes from a Multiaspect Point of View”, “From the Life of Selected Biblical Proverbs from a Multiaspect Point of View”, and “Biblical Phraseology in Undergraduate Studies”. The similarity in the title in the first and second chapters with the disjunction in the subject of interest (phrasemes – proverbs) indicates that in the selection of the units we follow the line of proper phrasemes – *paremias* (concretized by a homogeneous kind of *paremias*: proverbs).

The first chapter is characterised by a rather subtle interpretive approach to the selected range of phrasemes. For the selection of specific units, the exploration of their broader contextual relations (noticing the diverse relationships into which these units enter and seeking answers to the questions that arise from these relations) proved particularly inspiring. Selectively relevant is, for example, the relationship of the units to the biblical text (focusing attention on certain specific cases of this relationship), also in the comparative context of newer and older translations of the Bible into Slovak and the resulting phraseological cues; the intersystemic (interdisciplinary) relationship of the units as religious expressions and as units of the general phraseological fund; the relation of diachronic and synchronic dimension of the life of these units; or the relation taking into account (differentiated) relations between biblical phrasemes as a part of phraseological funds of several languages (Slovak-Slavic relations). In this section we pay attention to the units: *kameň úrazu* [the stumbling block or stone; the stone of stumbling]; *uholný kameň* [the [chief] cornerstone (corner stone)]; *(po)zdvihnúť pätu (päty) proti niekomu*, [to lift up one’s heel against someone]; *krívať (kul’hat’) na obe (dve) nohy* vs. *krívať (kul’hat’) na obe (dve) strany* [to limp on both sides

– to limp on both (two) legs; English equivalent: “limping between two different opinions”]; *striast' prach z (zo svojich) nôh* [to shake the dust from (off) one's feet]; *posielat' niekoho, chodiť od Pont(c)ia k Pilátovi* [to send sb, to walk from Pontius to Pilate (in English to go from pillar to post)]; *cediť (preciedzať) komára, (a) ťavu prehĺtať* [to strain out a gnat and swallow a camel]; *plač a škrípanie zubov* [weeping and gnashing of teeth]; *byť soľou zeme* [to be the salt of the earth]; *Prišlo (príde) na lámanie chleba* [breaking of bread; When push comes to shove]; *biť sa do prs* [to beat one's breast]; *vstať z mŕtvych* [to rise from the dead]; *múdry ako Šalamún* [as smart/wise as Solomon]; *starý ako Matuzalem/Abrahám* [as old as Methuselah, as old as Abraham].

The second chapter is devoted to the comparative aspect of proverbs in the linearity of source origin (prototext) – its reflection in language as a unit established in its formal form with the corresponding archiseme (text) – realization forms in written communicates (posttext). However, the above triad is also analysed in the broader relations of contextuality: within the prototext, both towards the socio-historical context framing its emergence, and towards the tracing of its continuity in the different parts of the Bible (intertextuality in the Old Testament-New Testament relations); the aspect of posttextuality involves the tracing not only of the realizational forms in the written communicates of the defined communication spheres (one dimension of intertextuality), but also of the way they are implemented on the basis of meta-operators (the second dimension of intertextuality). As a part of the pragmatic paradigm, the defined range of proverbs is also studied in the relationship of written (corpus sources) versus oral in terms of vitality of individual proverbs from the point of view of language users. The basis for the second element of this dichotomy (oral) was sociolinguistic research of representatives of three generations (young, middle and senior), which also included identifying the active use of the paremias in question in their speech. The focus of our attention is on proverbs: *Všetko má svoj čas* [To (for) every thing (everything) there is a season, and a time to (for) every purpose under [the] heaven]; *Zakázané ovocie najviac chutí* [Forbidden fruit is sweet]; *Kto druhému jamu kope, sám do nej spadne* [He who digs a pit for others, falls in himself]; *Kto seje vietor, žne búrku* [Who sows the wind, will reap the whirlwind]; *Kto hľadá, nájde* [Seek and ye shall find]; *Oko za oko, zub za zub* [Eye for eye, tooth for tooth]; *Nielen [samým] chlebom je člo-*

vek živý [Man cannot live by bread alone]; *Nikto nie je doma prorokom* [A prophet is not without honour save in his own country]; *Lahšie prejde tava uchom ihly, ako...* [It is easier for a camel to pass (to go) through the eye of a needle than...]; *Mnoho [je] povolaných, [ale] málo vyvolených* [Many are called, but few are chosen]; *Kto nie je s nami, je proti nám* [He that (who) is not with us (me) is against us (me)]; *Nehádzte perly sviniam* [Do not cast pearls before swine]; *Viera hory prenáša* [Faith will move / moves mountains]; *Lavá ruka nevie, čo robí pravá* [One's left hand does not know what one's right hand is doing]; *Kto mečom bojuje, mečom zahynie* [All they that take the sword shall perish with the sword]; *Kto nepracuje, nech neje* [He that will not work, shall not eat].

From the authors' point of view, the third chapter represents a kind of response to the appeal of linguists working (also) in the pedagogical process, who point out certain "blind spots" in the knowledge of phraseology, not to mention the knowledge of the common cultural heritage of European language communities (cultural phraseology), of which biblical phraseology is also a part. Eliminating these gaps in the educational process at school (primary or secondary) presupposes preparation in higher education, especially in the Slovak language and literature teacher training programmes. In relation to our research (presented in the previous parts of the monograph), we therefore offer some suggestions.

ZO ŽIVOTA BIBLICKEJ FRAZEOLÓGIE

© Dana Baláková – Viera Kováčová – Anton Tyrol, 2024

Vydalo:

© VERBUM – vydavateľstvo Katolíckej univerzity v Ružomberku
Hrabovská cesta 1A, 034 01 Ružomberok
verbum@ku.sk

1. vydanie

Ružomberok 2024

304 strán

ISBN 978-80-561-1135-2 (print)

ISBN 978 -80-561-1136-9 (online)